ALLARD PIERSON

VERSPREIDE GESCHRIFTEN

1889-1895

Present exemplaa

UIT DE VERSPREIDE GESCHRIFTEN

VAN

ALLARD PIERSON

UIT DE

VERSPREIDE GESCHRIFTEN

VAN

ALLARD PIERSON

VERSCHENEN IN

1889—1895

'S-GRAVENHAGE
MARTINUS NIJHOFF
1902

ZUID-HOLLANDSCHE BOEK- EN HANDELSDRUKKERIJ.

INHOUD

1889—1895.

Blz.

C. VOSMAER. Jaarboek van de Koninklijke Academie van Wetenschappen 1889 1

JOHN HENRY NEWMAN. Mannen van Beteekenis 1890 28

OVER DE BRONNEN VAN VICTOR HUGO'S RUY BLAS. Jaarboek van de Kon. Academie van Wetenschappen 1890. 70

EEN BRIEF AAN DEN HEER F. VAN DER GOES. Nieuwe Gids 1890 83

VOORREDE TOT: STUDIEN OVER JOHANNES KALVIJN. Derde Reeks. P. N. VAN KAMPEN & ZN. 1891 94

DR. KOLLEWIJNS BILDERDIJK. De Gids 1891 116

GESPREKKEN I. II. III. De Gids 1890–1892 178

OVER GRIEKSCHE COMPOSITIE. Jaarboek van de Kon. Academie van Wetenschappen 1892 300

ZOMERVACANTIE. De Gids 1892 330

WILLEM DE CLERCQ. Handelsblad 1895 383

OVER OPZOOMER. De Gids 1893 386

KUNST HET AANGEWEZEN STRIJDPERK DER GEESTEN IN ONZEN TIJD. Openbare les 1894. 422

OVER ETHIKA. De Gids 1895. 436

ERRATA.

Blz. 55, regel 17 v. b. staat: noderne, moet zijn: *moderne.*

» 92, » 12 v. o. staat: in geestelijken zin onze, moet zijn: *in geestelijken zin dat onze.*

» 122, regel 6 v. b. moet wat tusschen parenthese staat wegvallen.

» 203, regel 6 v. o. staat: die die, moet zijn: *die des.*

» 216, » 11 v. o. staat: pendre, moet zijn: *prendre.*

» 259, » 12 v. b. staat: Ereignisz, moet zijn: *Erreignisz.*

» 302, regel 12 v. b. staat: midelen, moet zijn: *middelen.*

» 381, » 4 v. b. staat: uisluitend, moet zijn: *uitsluitend.*

C. VOSMAER.

Vosmaer te mogen teekenen, zou voor ieder een voorrecht zijn; het is het inzonderheid voor mij. Meer dan eens had ik aanleiding bezwaren tegen zijne methode te opperen. Ik verheug mij, thans enkel te mogen denken aan de beschrijving van zijn wezen en pogen. De nekrologie behoeft geen eerzuil, maar behoort in elk geval een eerlijk gedenkteeken te zijn.

Wij zien hem daar nog nedergezeten, rechts van den Voorzitter. Ik geloof, dat wij voor het laatst zijn stem in ons midden hoorden, toen de heer Beets Vondel had trachten te zuiveren van den blaam, Rembrandt te hebben miskend. Vosmaer was toen in den eenigszins neteligen toestand van een schrijver, die op zijn eigen boek moet wijzen. De heer Beets, meende hij, had niet genoeg rekening gehouden met hetgeen door Vosmaer in Rembrandt van Rijn, sa vie et ses œuvres was aangetoond. In de geheele manier van deze opmerking te maken vonden wij toen het aangename terug, dat zijn persoonlijkheid eigen was en allen trof; ook reeds in zijn uiterlijk. Het jeugdige dat in zijn slankheid lag, werd weer getemperd door den te vroeg vergrijsden lok die hem dikwerf over het breede, goed gevormde voorhoofd hing. Neus en mond vertelden al wat zij in een gelaat vertellen kunnen van iemands fijnheid van geest.

Den man, die in 1884 en voor de tweede reis in 1886

uitgaf: De kunst in het daaglijksch leven, — een werk waarvan slechts een gedeelte vrij naar het Engelsch van Lewis Foreman Day is bewerkt, moest men eigenlijk zien in zijn huis. Onder de oorspronkelijke hoofdstukken van het genoemde werk vind ik er eén: Huis en Huiselijkheid, met dit motto: «Onze woning en onze persoon moeten één zijn». Hij verlangt met nadruk in het genoemde werk, dat uit ons huis onze persoonlijkheid spreke; het blijkt spoedig, dat, volgens hem, huis en persoonlijkheid, beide, artistiek behooren te zijn. — Behooren te zijn! Met deze uitdrukking ben ik reeds in zijn geest en trant. Vosmaer heeft esthetische ontwikkeling tot een plicht willen verheffen, en deze gezindheid heeft zijn stijl gekleurd.

Dat geschrift: De kunst in het daaglijksch leven behelst een pleidooi voor de behartiging van den goeden smaak op een beperkt gebied: de inrichting van onze huizen. Het treft mij, hoe hij eerst van lieverlede ten volle zegt, wat hij op het hart heeft. In den aanvang: «het huis moet huiselijk zijn, zonder dat leelijkheid een hoofdrol speelt». Maar dit uiterst bescheidene is hem weldra niet meer genoeg. Aanstonds heet het: «Ofschoon zij hun vleesch niet rauw zouden eten, beseffen zij niet, dat ook huis en huisraad bereiding, verfijning, smaak noodig hebben, welke deze alleen door de kunst kunnen verkrijgen». Of ook: «de smaak van hun grover zinnen is ontwikkeld; niet die van hun geest en gemoed». Hij verbaast zich, dat «duizenden en duizenden braaf en gelukkig leven zonder kunst». Eindelijk moet het hooge woord eruit. Vosmaer ontdekt bij velen «den, gelijk hij zich uitdrukt, primitieven smaak der wilden!» Wie noemt hij wilden? Zij, die in den smaak iets louter persoonlijks zien. Hij stelt er dit tegenover: De smaak hangt af van een gevormd, ontwikkeld gevoel; is eeuwig; berust op gronden, heeft zijn geschiedenis, zijn traditie en ervaring.

Vroeger hield men zich aan die traditiën van onvergankelijke beginselen...., die wijzigingen toelieten, maar in den grond eene algemeene vastheid en waarheid behielden. Dit alles is over boord geworpen, en van daar de teugellooze willekeur; dat tasten en hollen in den blinde, het zich vergapen aan alles wat grillig en bont is, op de wijze der (het woord keert terug) der wilden. De slechte smaak is een euvel des tijds waartegen gewaakt dient te worden...., «De smaak is ziek». En wat is nu het geneesmiddel?

Voorloopig een zeker autoriteitsgeloof. «Wilde, schrijft hij nog in het aangehaalde werk, wilde het Algemeen zich maar overgeven aan de leiding ten goede en de verlokselen van den Booze op het punt van smaak weerstaan met een: ««Vade retro, Satana!»» Er is dus ook in æstheticis een Booze; er is een verstoktheid, die niet luisteren wil; er is, bovenal, een leiding ten goede; en ten aanzien van deze leiding hebben de leeken zich volgzaam te betoonen. Vosmaer ziet verband tusschen staatkundig en esthetisch anarchisme. «Thans», getuigt hij, «heeft de wansmaak, die vroeger een paria, een uitgeworpene of een verscholen boosdoener was, van de vrijheid, gelijkheid en broederschap gebruik gemaakt; hij speelt een demokratische rol en zet zich op den voet van gelijkheid met het schoone». Met het bindend, het kanoniek gezag van dat Schoone is het hem zoozeer ernst, dat hij er fabrikanten een grief van maakt, hun smaak achter te stellen bij hun beurs. Koopers, zegt hij, zijn te «berispen», als zij zich iets leelijks aanschaffen; industrieelen «zondigen», als «zij azen op den wansmaak». «Heilzaam, noemt hij, het bedwang der gilden en der meesterproef».

Hier staat de pleitbezorger voor ons van iets volstrekts, en dat gehandhaafd wordt tegenover een maatschappij, die met haar winstbejag, haar individualisme, hare onbe-

perkte vrijheid van verkeer, van bedrijf, van inzicht en aantrekking, voorloopig niet geneigd schijnt een esthetischen opperherder te aanvaarden. «De gustibus est disputandum», zegt Vosmaer ergens met zoovele woorden. Op kunstgebied zijn de eeuwige beginselen gevonden; de goede leiding, dus de juiste methode, is ontdekt.

Dat die methode is vergeten; dat nieuwe gidsen zich opwerpen; dat alle wind van leering waaien, elke manier van doen zich vertoonen mag, waar ligt het aan? Aan de nalatigheid van hen, die gezag moesten oefenen. Maar wie in dezen zijn plicht verzuime, niet Vosmaer. Hij is altijd op zijn post. Onder de wilden van den smaak, verdriet het hem nooit, op allerlei toon, met allerlei hulpmiddelen: met het vlugschrift, met het courantenartikel, met het geleerde boekwerk, met romans en gedichten, met overzetting en oorspronkelijken arbeid, gewetens wakker te schudden, afdwalingen te brandmerken, beginselen toe te lichten, of zich in het eind, op dezen aan den hoogen kunstzin der Vaderen ontrouw geworden bodem, vormen wil een gemeente zonder een vlek van modern realisme, zonder een rimpel van middeleeuwsche Gothiek, één in de overtuiging, dat de kunst tot alle dingen goed is.

Deze aanhoudende werkzaamheid dwingt eerbied af, en heeft haar doel niet gemist. Vosmaer heeft het oor en het hart van velen in den lande mogen bereiken. Men zag tot hem op als tot een, die de esthetische opvatting van de dingen, van het geheele leven verpersoonlijkte. Geene overtreding van den goeden smaak liet hij over zijn kant gaan. Geen nationaal gedenkteeken van Neerlands Herstelling zou in Den Haag, geen nieuw Rijksmuseum in Amsterdam verrijzen, of Vosmaer gaf raad en oordeel ten beste. Geschriften, die het esthetisch leven des volks konden bevorderen, hij moest ze inleiden, hij hun den

stempel geven. Hij leefde niet slechts voor het schoone; men wist dat hij er voor leefde, dat hij aan alle andere beslommeringen tot dat doel zich onttrokken had; dat geen vulgaire eerzucht hem dreef; dat hij geen anderen invloed begeerde dan den invloed van de gedachte, van het woord, van meerderheid van kennis en smaak, maar ook, dat hij, om dien invloed te oefenen, tegen geen moeite opzag. Welk een moeite heeft hij zich niet getroost! Ons volk moest zijn Homerus hebben: hij onttrekt zich niet aan den arbeid en vertaalt in Nederlandsche hexameters, aan welker bestaan hij geloofde, Ilias en Odyssee. Ons volk moest zijn Rembrandt kennen; hij zet de schouders onder de taak en geeft twee boeken, de vrucht van reizen en allerhande nasporing. En bij dezen arbeid van vertalen, ontleden, beoordeelen, toelichten, is hij nog geheel zelfstandig werkzaam; geeft hij zijne romans Amazone en Inwijding, zijn Nanno, zijn Londinias, zijn bundel Gedichten, zijne Vogels van diverse Pluimage, al te gader werken, die op meer of min duidelijke wijs te kennen geven wat hij van zijne landgenooten verlangde.

Wat verlangde hij? Met andere woorden: wat is het doel dat hij met zijn onvermoeid pogen heeft nagestreefd? Een natuurlijke aarzeling maakt zich van ons meester, als wij het beproeven, rekenschap te geven van eens anders ideaal. Een ideaal is als de ongeboren vrucht der ziel, die aan de moeder de zoetste droomen van geluk vergunt. Het spreekt evenwel van zelf, dat ik mij aan de taak niet onttrekken mag en u naar vermogen met hetgeen Vosmaer verlangde, met zijn doel bekend heb te maken.

Maar ik wensch dit te bewaren voor een later gedeelte van mijne nekrologie. Er is een andere vraag, die vooraf moet gaan. Vosmaers doel hing natuurlijk met zijne persoonlijkheid samen. Het ligt dus voor de hand eerst te onderzoeken, wat die persoonlijkheid heeft gevormd.

Vosmaers vorming brengt ons op geleidelijke wijs in aanraking met de meeste zijner geschriften.

De Bladen uit een Levensboek (opgenomen in zijn Vogels van diverse Pluimage, 3de druk, (bl. 60 vlgg.), een soort van autobiografisch fragment, verspreiden omtrent de vorming van den auteur een eenigszins verrassend licht. Dit fragment geeft zoo goed als niets omtrent de opvoeding van zijn geest en zeer veel, daarentegen, omtrent de opvoeding van zijn gemoed. Over zijn vorming als geleerde ontvangen wij slechts eenige uitwendige bijzonderheden: de beschrijving van zijns vaders studeerkamer; enkele woorden over het Gymnasium in Den Haag. Het verwondert mij, dat hij over deze inrichting niet met meer uitvoerigheid en ingenomenheid spreekt. In de leiding van Dr. Bax had ik gaarne de verklaring zien geven van Vosmaers eigenaardige vereering van de Klassieken. Hij heeft den Rektor een plaats gegund in zijn smaakvollen brief aan Horatius Flaccus:

«Toen ons de waardige Bax, in zijn grijzen katheder ons kweekend,
Daar «uit Beotië voerde naar Attica» (placht hij te zeggen)
Leerend, door partes te maken, den zin construeeren en vatten,
Wijzend, met zangrigen toon en gebaar, op het schoon van den maatgang; —

Maar dat is alles. — Ofschoon Vosmaer er verder van zwijgt, zou ik niettemin gepoogd hebben u omtrent den, naar ik meen, onmiskenbaren invloed van Bax in te lichten, indien Vosmaers mededeelingen over zijn jeugd ook slechts eenige dankbaarheid jegens het Haagsch Gymnasium lieten doorschemeren. Maar hij spreekt over zijne klassieke opleiding met zekeren wrevel; hij beschouwt zich als iemand, die het slachtoffer had kunnen worden van de opvullingsmethode; hij heeft den indruk, dat men zijn schedel voor een koffer heeft aangezien. Het beeld is van hem, en keert terug.

Niemands lessen gedenkt hij met blijdschap. Het blijkt

niet, dat eenige hand hem gestuurd heeft, dat iemand gepoogd heeft hem voor een ideaal of een levensbeschouwing te ontgloeien.

Dit negatieve heeft zeker ook zijn belang. Vosmaer heeft zoowel de voordeelen als de nadeelen gemist, die aan een stevige leiding zijn verbonden. Hij heeft van den aanvang zijn weg zelf moeten vinden.

Maar omtrent indrukken van het ouderlijk huis, die zijn hart moesten stemmen, vloeien zijne mededeelingen over. Het zijn beminnelijke, dikwerf roerende bladzijden. Wij krijgen den man lief, wien zekere zoogenaamd onbeteekenende voorvallen niet zijn ontgaan, en die ze heeft weten te verhalen. Wij zullen den driftigen vader, die na eenigen zielsstrijd eindigt met zijn onhandige vrouwelijke dienstbode vergeving te vragen, niet meer vergeten, evenmin als dien fonkelenden diamant, dien een ruw echtgenoot nooit had opgemerkt in het hart, dat zoolang naast het zijne had geklopt. Allerminst vergeten wij uit die bladen Bella, de beminnelijke, wier beeld door Vosmaer zoo geteekend wordt, dat men er onwillekeurig trekken in vermoedt van haar, die thans het diepst onzen Vosmaer mag beschreien.

In een tuin ziet hij Bella als zevenjarig meisje voor het eerst. De tuin is verwaarloosd, maar, zegt Vosmaer — en toont ons inmiddels op nieuw het bevallige, dat den auteur van den brief aan Horatius eigen kon zijn —, «het eenige dat liefelijk scheen in deze woestenij, was de groote menigte rozen.... Midden in het hooge gras en half bedolven onder een grooten hoop afgeplukte rozen zat een klein meisje.... met deze bloemen te spelen. Nu eens wierp zij ze in de lucht en ving ze met de kleine handjes weer op, dan bedekte zij haar hoofd en gitzwarte haren er mede, en als zij er dan uit opdook, was het alsof zij, als Afrodite uit het fonkelende schuim der zee,

uit die bloemen geboren werd.... Een sterke sympathie scheen er tusschen die bloemen en haar te bestaan.... Was het, omdat in dat jeugdige kindergemoed de kiem lag eener gave, die wellicht later zou ontwikkeld worden, de gave om bij voorkeur de bloemen in het leven op te merken? Of omdat in latere dagen, in het huis, dat zij zou betreden, en op het pad dat zij zou bewandelen, bloemen onder ieder van hare voetstappen zouden opspringen? enz. enz.»

Voor mij is het niet onzeker: al de indrukken, die Vosmaer onthouden en voor ons bewaard heeft, hebben hem geleerd zachtheid op prijs te stellen, de zachtheid van gemoed, die de bloemen opmerkt; die niet twist met het wereldbestuur; die samenvloeiïng en ineensmelting liever waarneemt dan tegenstelling en botsing.

In zijn Studiën over Multatuli's werken, 2e uitg. 1884 zegt hij met zoovele woorden: «Waar het ware en schoone — het goede ligt daarin opgesloten — zich voordoen, grijp ik naar deze met beide handen. Verlammend werkt te langdurige omgang met het booze, ook al strijdt men er tegen.... Het ware en schoone met der daad te beoefenen, is het sterkste wapen tegen kwaadwilligen, die het anders begeeren». In de Voorrede van zijn Inwijding lezen wij: «Ofschoon, volgens sommigen, in 1888 wel ouderwetsch zal heeten, een bescheiden en welwillend schrijver te willen zijn, ik hecht nog aan den door Bulwer in 1835 aangeduiden plicht». «Discretion and benevolence», om de woorden van Bulwer over te nemen, waarop hier gezinspeeld wordt, zijn de eigenschappen, aan welker invloed Vosmaer zich, naar ons beste weten, nooit opzettelijk heeft onttrokken. «Zonder zachtheid en schoonheid is het goede niet goed en het heilige niet heilig», laat Vosmaer in zijn roman Inwijding iemand zeggen; hij geeft daarmede zoowel zijn eigen deugd als misschien zijne grenzen aan.

In de vroeger aangehaalde Bladen staat Vosmaer met de inmiddels tot jong meisje opgegroeide Bella voor een drietal boomen. «Kijk, zegt hij tot haar, die oude boomen zijn drie grijze wijsgeeren die minachtend op al de nietigheid om hen heen neêrzien». Maar Bella antwoordt: «En ik vind ze als drie oude aartsvaders die zegenend hunne armen over alles uitbreiden. Waarom zouden wij ook niet liever vrede hebben met alles, daar wij weten welk een heerlijke harmonie in alles heerscht, als wij ze maar niet dom voorbijzien».

Deze Bella spreekt als de Sietske van Inwijding, en beiden vertegenwoordigen dat Ik van Vosmaer, dat hij zelf als zijn beter Ik beschouwde. Bij de polemiek die ook hem niet bespaard is gebleven en de hardheid, waartoe alle polemiek verleidt, heeft hij zijn eigenlijke vorming in de vorming van dat beter Ik gezocht, en deze vorming vooral opgedragen aan vrouwelijken invloed. Dat een vrouw den man in de rede valt, gebeurt wel meer; maar bij Vosmaer valt de vrouw den man altijd in de rede om hem zachter te stemmen, om hem op een beminnelijker zijde der dingen te wijzen. De drie minachtende wijsgeeren van zooeven worden door de een of andere Bella of Sietske bij Vosmaer meer dan eens in drie zegenende aartsvaders gemetamorfoseerd.

Maar bij de vorming, die Vosmaer van Bella of Sietske verwachtte, voegde hij onophoudelijke zelfvorming. Voor zoover een begaafde persoonlijkheid uit een algemeen gezichtspunt mag worden bezien, schijnt mij bij Vosmaer dit gezichtspunt in de zelfvorming gelegen; in het besef van hare noodzakelijkheid, in de volharding waarmede hij zich aan haar wijdde. Velen zoeken hun levensdoel buiten; anderen allereerst in zichzelf. De eersten pogen hun omgeving te hervormen, de laatsten arbeiden aan de schoone en altijd vollediger ontwikkeling van hun

eigen wezen. Dit leven voor zichzelf is edel. Zorg te dragen, dat men dagelijks meer het hooge voorwerp van zijn liefde en vereering nadert, is alleen de daad van hem, die in staat is iets anders en beters lief te hebben dan zijn klein en eindig Ik. Er ligt geen zelfzucht in de zucht voor de altijd toenemende verwezenlijking van die opvatting van ons innerlijk leven, waartoe nadenken, opmerken, bestudeering van het voortreffelijke ons heeft geleid. Rozen zijn geen filanthropen en maken inmiddels de wereld schooner dan het misschien tot dusver aan de filanthropie gelukt is. Vosmaer is ten slotte veel geweest voor anderen, omdat hij gezorgd heeft zelf veel te zijn. Wat hij zich als het hoogste voorstelde, kan men met meer voorbehoud bewonderen dan hij het heeft gedaan: men kan ontkennen noch gering achten, dat hij er al zijn streven op heeft gericht.

Ik waag het zijne geschriften onder dat oogpunt der zelfvorming te brengen. Vosmaer schijnt mij in zijne werken gesprekken te voeren met zichzelf; gesprekken, waarin hij zich voorhoudt wat hij worden, de gemoedsstemming waarin hij komen wil. Het zal zeker wel niet alleen mij getroffen hebben, hoe zelden Vosmaer iets opzettelijk betoogt, of zijn beschouwing stelselmatig uiteenzet. Is het wel ooit gebeurd? In zijn geschrift: Wandelingen door de Wereld, komt hij op de groote tegenstelling, waarop Rousseau zulk een schel licht heeft doen vallen; de tegenstelling tusschen oorspronkelijkheid en beschaving. Hoe behandelt hij haar? Bl. 176 lees ik: «het is hier de plaats niet om natuur en kultuur.... te verzoenen.... Wat er strijdigs is, valt gemakkelijk op te lossen». Dit schijnt mij reeds kenmerkend: zoowel het niet beproeven van de verzoening als de betuiging, dat de verzoening gemakkelijk is. En nu volgt: «Het is een valsch begrip, dat natuurlijkheid slechts bij naïefheid te vinden is....

Het is even valsch, dat wij, om natuurlijk te zijn, tot den oudsten toestand der menschen moeten terugkeeren, en, uit dit oogpunt beschouwd, wordt de strijd tusschen kultuur en natuur steeds geringer. Want natuur is niet enkel die eerste toestand, maar ook de volkomen evenredigheid des menschen in zijne geheele ontwikkeling enz.» Hier schijnt een betoog aan te vangen, maar de toon verandert weer: «Zoo als alles, heet het onmiddellijk na de laatste aanhaling, in de stof naar harmonie streeft, zal ook dit streven zich bij het verstandelijk en zedelijk zijn openbaren. Eenheid is de grondtoon van de stoffelijk genoemde schepping, eenheid zal het ook blijken voor de niet stoffelijke».... En een paar bladzijden verder: «Als men dat ondervindt, houdt de trek naar de natuur op een verzet tegen de beschaving, en de beschaving een strijd tegen eenvoud en natuurlijkheid te schijnen. Het bewustzijn wordt geboren, dat de morgengloor van een nieuw leven is aangebroken. Eenheid te brengen in de verscheidenheid, harmonie in het uiteenloopende en een evenwicht te scheppen van alle bizondere deelen, ziedaar een der grootste vraagstukken in de levenskunst».

Aan het slot van zijn uitboezeming is hij minder ver dan in het begin. Wat in het begin gemakkelijk heette, is hier weder een vraagstuk. Zoo gaat het bij overleggingen die men met zichzelf houdt: bergen, eerst verzet, kan men straks niet eens beklimmen. Vele geschriften van Vosmaer zijn slechts in schijn didaktisch. Hij die, naar zijn eigen verhaal en uitdrukking, reeds in zijne jeugd gaarne nederzat in angello cum libello, schreef op zijn manier een Imitatio, overdenkingen over de levenskunst, naar aanleiding van den een of anderen tekst, bij voorbeeld dat «de poëzie alles moet verschönern». Na dit duitsche woord te hebben gebezigd, herneemt hij: «alles, ook de wetenschap.... De tijden kwamen, waarin zij de

fijne tuniek en den purperen mantel omsloeg, de haren omwond met een geurenden krans, en waarin de vroolijke, dartele muze de stoffige studeerkamer omschiep in een kunstenaarsatelier, waar alles tot de verbeelding spreekt van leven en smaak».

Dit een en ander zou veel verklaring noodig en zeker ook erlangd hebben, wanneer het voor Vosmaer iets anders ware geweest dan oriënteering bij zijn zelfvorming. Ook zijn eigenaardige manier van reizen had dikwerf die strekking. Zijne reizen hebben iets van bedevaarten. In zijn Londinias zegt hij zelf van de Elgin Marbles te Londen: «Pelgrimsdoel zijn z' ieder die streeft naar hoogere wijding». Hij vertoeft gaarne waar groote letterkundige of artistieke personen hebben geleefd of vertoefd. Evenmin als hij opzettelijk een stelsel ontvouwt, evenmin behandelt hij in den regel opzettelijk een kunstenaar of auteur; hij doet het veel liever naar aanleiding van iets anders. Hij haalt herinneringen op. Hij is in Hamburg en is vol reminiscentiën van Heine; in Brunswijk, en is onuitputtelijk over Lessing en Bilderdijk; in Cassel, en komt op de voorloopers en tijdgenooten van Rembrandt, die daar zoo goed vertegenwoordigd zijn. Het teekent den man van gemoed in Vosmaer en het teekent tegelijk zijn talent. Een vel wit papier te nemen, bovenaan den naam van een beroemd persoon te schrijven, en nu een portret te beginnen ten voete uit: het onderstelt een aandurven van; een zich meten; bijna een worstelen met den vreemden geest; een worstelen in den nacht, tot de Onbekende ons zijn naam heeft gezegd. Vosmaer vermijdt het. Hij gaat, in het geestelijke, niet vlak voor iemand staan; liever ernaast; ziet hem van ter zijde aan, neemt hem in profiel. Zulk incidenteel spreken over menschen en dingen geeft natuurlijk aan de bladzijden, waarin het geschiedt, weder eenigszins het karakter van schetsen, van studiën, die

men veelal ook tot eigen oefening maakt. In zijn werk Geëtste Bladen komt hij naar aanleiding van Brunswijk op Bilderdijk. Na het een en ander over den dichter te hebben gezegd, werpt Vosmaer zelf de vraag op: «En zijn dichterlijk genie?» Maar om terstond er op te doen volgen: «Het is hier de plaats niet om deze vraag te behandelen». De wending is bij Vosmaer niet ongewoon. Reeds vroeger in de Wandelingen door de wereld: «Het is hier de plaats niet om natuur en kultuur te verzoenen». En elders wordt de plaats voor zulke onderzoekingen evenmin gezocht. Vosmaer behoort niet tot de geesten die volstrekt de formule van een persoon of verschijnsel willen vinden, zelfs niet als hij een afzonderlijk geschrift aan iemand wijdt, zooals aan Max Havelaar of aan Rembrandt. Zelden een beschouwing, die het geheel omvat. Vosmaer heeft blijkbaar niet een opvatting van personen of zaken, die hem kwelt, die hem benauwt, tot het hem gelukt die opvatting buiten zich te brengen, uit te drukken in een beeld. Zulk een manier van voelen en van doen zou voor hem iets te forsch, mag ik zeggen? iets te brutaals hebben gehad. Vertellen doet Vosmaer liever dan uiteenzetten; zijn behandelen der dingen herinnert meer aan dissolving views dan aan plastiek. Hij grijpt ons niet vast; hij voert ons niet met krachtige vuist op een hoogte, om ons zijn panorama te doen zien en verder ons den weg zelf te laten zoeken; hij gaat met ons, leidt onze schreden, onderwijst zichzelf en ons. Het zou ons in het geheel niet hinderen of bevreemden als deze gids, terwijl hij ons inlicht, zelf nog eens zijn Baedeker nasloeg. Zijn welverdiende populariteit valt ook hieruit te verklaren. Velen werden uitgelokt door geschriften die bijna allen den titel zouden kunnen voeren, dien Vosmaer aan een van zijn geschriften gegeven heeft: Wandelingen door de Wereld. Hem lezende is men uit wandelen, en uit wandelen met iemand

van veel kennis, veel gevoel, veel opmerkingsgave, iemand van een getrouw, een levendíg, een mededeelzaam geheugen.

De methode van Vosmaer is hem vooral te stade gekomen ten aanzien van Rembrandt.

Ik denk aan het standpunt der kunstwetenschap in 1869. Destijds had nog niemand zich de moeite getroost een chronologische lijst van Rembrandts werken op te maken. Vosmaer is de eerste geweest, die de schilderijen, teekeningen en etsen, voor zoover hij ze kende, naar tijdsorde heeft gerangschikt. Juist daardoor heeft hij den ontwikkelingsgang van Rembrandts kunst zoo goed geteekend. De aandachtige lezer is in waarheid de beste beoordeelaar van dit boek, want zulk een lezer gevoelt bij de bestudeering, dat Vosmaer zijn doel bij hem bereikt. Men komt al lezende achter Rembrandt; men geeft zich door Vosmaers even smaakvolle als nauwkeurige en methodische beschrijving rekenschap van den inhoud van elk kunstwerk, waarin men nu zooveel bespeurt, dat eerst aan eigen aandacht was ontsnapt; men ziet de wijzigingen in de manier van den schilder; men woont Rembrandts vorderen bij; men leert de moeilijkheden bevroeden die hij altijd beter overwint; men voelt de oogen opengaan voor zijn oorspronkelijkheid, voor de, om Rembrandts eigen woorden te bezigen, de studieuse vlijt, die hij aan zijne schilderijen besteedt; men is getuige van de merkbare schaduwen die na 1642 over den geest van den kunstenaar komen; men volgt het toenemen van zijn invloed, evenzeer als de sporen van den invloed dien hij zelf bij wijlen heeft ondergaan; men verkeert met zijn leerlingen, zijne bloedverwanten, zijne tijdgenooten en vrienden. Natuurlijk draagt een afzonderlijk hoofdstuk den titel: Jan Six en Rembrandt. Men is in Rembrandts woning, vernuftig door Vosmaers historische verbeelding weer opgebouwd; men is tot in Rembrandts atelier en

hoort de discussiën over de theorie der kunst die door Hoogstraten, door Fabritius en anderen worden gehouden, discussiën, waarop wij nauwlijks hadden durven rekenen. Hoogstraten vraagt: «Welk daer was de grondles en regel van wel te ordineren?» Fabritius antwoordt: «de edelste natuurlijkheden te verkiezen en bijeen te schikken». — De uitdrukking: «studieuse vlijt» ontleende ik zooeven aan een der brieven van Rembrandt, die het Vosmaers verdienste is beter gerangschikt, in een beteren tekst uitgegeven, en op uitstekende wijs als bouwstof gebruikt te hebben ter toelichting van Rembrandts karakter. In het voorbijgaan doe ik opmerken, dat, naar deze Brieven te oordeelen, Rembrandt geenszins van al zijne werken, alle zonder onderscheid, gewild heeft, dat zij bij gedempt licht wierden gezien. In een brief aan C. Huygens vraagt Rembrandt uitdrukkelijk, dat zeker schilderij in het volle licht worde gehangen. Vosmaer acht zich zelfs gerechtigd te generaliseeren. Van een ander schilderstuk sprekende, zegt Vosmaer: «pour bien voir ce tableau, il faudrait le mettre dans une lumière intense, ainsique Rembrandt le recommandait a plusieurs reprises».

Zes jaar ouder dan dit hoofdwerk over Rembrandt is Vosmaers geschrift over de voorloopers en de leerjaren van den schilder, het is even als het latere de vrucht van veel geduldige, kritische nasporing. In 1877 heeft een nieuwe uitgaaf «entièrement refondue et augmentée» de beide werken vereenigd. De tijd om de Geschiedenis der Nederlandsche kunst te schrijven was althans in 1863 nog niet gekomen. De lichtgeloovige, oppervlakkige en onvolledige biografen der 17de en 18de eeuw konden niet langer als betrouwbare bronnen worden aangezien. Archivalische studiën waren onmisbaar, om hunne fabelen te verdrijven en nieuwe bouwstoffen te verzamelen.

Bij deze kritische beweging op het veld der vaderlandsche

kunstgeschiedenis heeft Vosmaer zich aangesloten, hetzij als voorganger, hetzij om den arbeid van anderen te ziften en te verwerken. De ontwikkeling der schilderkunst in de zestiende eeuw, de strijd tusschen de twee richtingen, de Italiaansche en de Nederlandsche; de werkzaamheden van een Scorel en inzonderheid van Lukas van Leiden; het nieuwe tijdperk dat na deze Meesters aanvangt; de nieuwe beginselen die in de schilderkunst de overhand krijgen, worden met een zorg en methode geteekend, die medegewerkt hebben om aan de kunstgeschiedenis haren rang onder de wetenschappen te verzekeren.

Ik wil van deze beide werken over Rembrandt, die Vosmaers naam ver buiten de grenzen van ons land hebben verbreid, niet afstappen zonder uit het oudste, dat van 1863, een zinsnede te hebben aangehaald. Na het persoonlijke dat hij aan vrouwelijken invloed; naast het artistieke dat hij aan de kennismaking met de meesters te danken had, zal die zinsnede ons bekend maken met het wijsgeerig element in Vosmaers vorming.

Naar aanleiding van de twee richtingen, de Italiaansche en de vaderlandsche, die destijds om den voorrang streden, schrijft Vosmaer: «Je ne décide pas entre Rome et la Hollande.... Nous devons savoir apprécier chaque expression du beau; il n'y a pas de style fixe ni de règle absolue. Les tendances et les préférences des peintres Hollandais n'étaient ni plus ni moins que l'expression de leur âme à eux, dans des formes inhérentes à leur nationalité.... L'art, ik houd den vinger vooral bij deze verklaring: l'art ne sera et ne peut être jamais en un sens concret qu' une expression individuelle de la beauté; celle-ci existe absolument, mais nous ne la percevons que par le prisme de nos conceptions individuelles». Het spreekt van zelf, dat deze verklaring gelegd moet worden naast de vroegere omtrent het individualisme in de kunst. Vereenigd, zeggen

zij, met andere woorden: «conceptions individuelles» op het veld der kunst zooveel men wil, mits dit individuëele niets anders begeere of bewere te zijn dan opvatting van iets dat onafhankelijk van onzen geest bestaat, van iets eeuwigs en onveranderlijks. «La beauté existe absolument». Niet wij zijn het die de schoonheid maken, wij vertolken haar slechts. De schoonheid is volstrekt, maar elke poging om haar uit te drukken is betrekkelijk, heeft betrekkelijke waarde.

De platonische leer der ideeën, welker nagalm men hier licht herkent, heeft het hare bijgedragen tot de vorming van Vosmaer. Met deze leer heeft hij zich eerst bekend gemaakt na den akademietijd. Op het Gymnasium had hij Plato nog niet gelezen; te Leiden, waar hij in 1844 op de studie kwam en 18 Januari 1851 promoveerde, deed hij snel propaedeutisch en beoefende hij, behalve zijn vak, de Rechten, oud-Nederlandsche taal- en letterkunde. Na zijn promotie in den Haag gevestigd, vervaardigde en gaf hij uit zijn Jongensrampen, schetsen met bijschriften. Twaalf steendrukplaten; een werk dat, ofschoon door Prof. Ten Brink als geestig, als prettig geroemd en op eén lijn met de bekende Zoo zijn er van Alexander v. H. gesteld, niet in de eerste plaats doet vermoeden, dat de auteur toen dagelijks met Plato verkeerde. Hij heeft Plato voor het eerst ernstig gelezen tusschen de jaren 1853 en 1856, en wel te Oud-Beierland, waar hij griffier was bij het kantongerecht. Immers in 1856, hij was toen weer in den Haag teruggekeerd als substituut-griffier van het provinciaal gerechtshof in Zuid-Holland — geeft hij een boek uit, getiteld: Een studie over het Schoone en de Kunst. In dat boek werkt Plato's leer der ideeën voor het eerst; in dat boek ontwikkelt hij een esthetische beschouwing, die gelijk Prof. Ten Brink zich uitdrukt, een platonisch speculatief karakter draagt.

Bij het boek zelf, afkomstig uit een tijd waarin men reeds blijde mocht zijn esthetische vragen behandeld te zien door een Nederlandsch auteur, heb ik niet stil te staan. De hoofdzaak voor ons is die platonische kleur, die nu verder aan al zijne esthetische geschriften eigen blijft. Vosmaer heeft sedert altijd het schoone gehuldigd, als iets volstrekts, als idee. Uitdrukkingen als de schoonheid, het schoone, keeren zoo bestendig bij hem weder, dat er wel een wijsgeerige strekking aan moet worden toegeschreven.

Zijne platonisch gekleurde wijsbegeerte van het schoon heeft hij weder nergens opzettelijk ontvouwd en evenmin het verband blootgelegd, dat tusschen de idee van het schoon en de Grieksche kunst aanwezig zal zijn. Naar de aanhaling van zooeven had hij natuurlijk ook in de Grieksche kunst louter een «conception individuelle» van de volstrekte schoonheid moeten zien. Maar ik meen dat die kunst, voor hem langzamerhand veel meer, dat zij ten slotte voor hem de eigen openbaring der schoonheidsidee is geworden. Het komt vooral hier op de juiste schakeering aan. Als men van de volmaaktheid der Grieksche kunst een stelling had willen maken, zal ik niet beweren, dat Vosmaer die stelling zou hebben onderschreven. Die volmaaktheid is niet in eigenlijken zin een besluit van zijn verstand, veeleer een lofverheffing, gevolg dier beminnelijke overschatting die getuigt van hetgeen zoo zeldzaam is: innig medegevoel. Ik wil daarom Vosmaer zijn vergoddelijking van de Grieksche kunst het liefst laten verkondigen in gebonden taal; en geef uit dien hoofde een korte aanhaling uit zijn bundel Gedichten. Het gaat mij wel eenigszins aan het hart, een bundel met zoo veel schoons als Neerlands Maagd, Brunhild en Sigurd, Sigwart Kempa, en bovenal Aqua-forti en Carméla slechts op eén enkele bladzijde te openen, maar de tijd dringt:

Ziehier mijne aanhaling. Het vers heet: De Grieksche Muse. Na eerst de Oostersche kunst in het grootsche van haar pogen te hebben gekenschetst, gaat Vosmaer voort:

«Maar noch blonk geen schoon in die zinnenverplettende grootschheid.
't Hemelenspieglend azuur der Aigaïsche golven ontstegen,
Rees toen, goden en menschen en wereld beheerschende godheid,
't Grieksch ideaal van het schoon, uit het zilverenvonkelend zeeschuim.
Muse van Hellas, heil! Gij leerdet ons 't eerst te erkennen
't Schoon in verhouding en maat, en dat een zij vorm en gedachte.
Kernig en frisch als natuur, maar edele, nimmer gemeene,
Adelt g' in alharmonie 't veelzijdige werken des levens.
Muse van Hellas, heil u!»

In proza heeft hij het echter ook wel gezegd. In de Spectator van 26 Dec. 1885 bericht hij, dat de Antigone te Amsterdam in het Grieksch ten tooneele werd gebracht en jubelt hij: «van Amstels gymnasium de victorie, die eenmaal zal moeten komen, als de geesten .... zich weder om reiniging zullen wenden tot de eene en eeuwige kunst, die haar volkomen geven kan». Het hooren van grieksche Godennamen bracht Vosmaer reeds in verrukking. Eens, aan den Rijn, ziet hij de wijnbergen bezet met duizenden staken; een reisgenoot zegt: «Weldra zullen ze bloeien en vruchten dragen, onder den invloed van Helios en Dionysos». Op deze mededeeling laat Vosmaer volgen: «Dit woord deed de snaar harmonisch trillen bij mij». «In oogenblikken van minder opwinding zou hij het groote bezwaar tegen de vergoddelijking der Grieksche kunst zelf wel toegegeven hebben. Een kunst, door zoovele eeuwen, door stammen van zoo verschillenden aanleg en behoeften, onder zoo verschillend staatkundig gesternte beoefend, wordt daardoor al te zeer als een gelijksoortig geheel beschouwd en behandeld. Ik heb elders, naar aanleiding van Vosmaers Inwijding, dit bezwaar toegelicht, dat in dezen kring geen toelichting behoeft.

Hoe het zij, deze hooge ingenomenheid heeft hem er

toe geleid te doen wat in zijn vermogen was om zijne landgenooten met het Grieksche kunstschoon bekend te maken. Hij heeft het gedaan, eerst langs zijwegen; bij voorbeeld, door de Schetsen en Studiën over kunst van 1882, een verzameling van verspreide opstellen die, wat destijds omtrent eenige hoofdstukken der Grieksche kunstgeschiedenis geweten werd, goed samenvatten; voorts door Nanno, een Grieksche idylle van datzelfde jaar, een behagelijke pastiche, in mijn oog, maar die alleen door een ingewijde in de Grieksche letterkunde en prosodie kon worden geschreven. Weldra evenwel zou hij den koninklijken weg betreden, en zijn volk bekend maken met hetgeen wij als het beste en het oorspronkelijkste uit de Helleensche beschaving liefhebben. Daartoe ondernam en voltooide hij den grooten en bewonderenswaardigen arbeid die in zijne nederlandsche overzetting van Ilias en Odyssee voor ons ligt. Hare filologische waarde bepalen, mag ik natuurlijk niet. Ik zal evenmin onderzoeken of men er wel aan doet, Grieksche hexameters in het Nederlandsch na te bootsen, en vergenoeg mij met te verwijzen naar Vosmaers verhandeling in de Banier, Jaarg. 3, Afl. 9, getiteld Homeros in Nederland; een stuk, waarin hij gepoogd heeft de regels vast te stellen, waaraan, volgens hem, Nederlandsche hexameters moeten gehoorzamen. Bij deze bijzonderheden verbiedt de tijd stil te staan. Maar ik laat mij het voorrecht niet rooven in deze vergadering, en als in uw naam, hulde te brengen aan de vele voortreffelijke eigenschappen, waardoor deze vertaling verdient, door het Nederlandsche volk gewaardeerd te worden als het veelszins doeltreffend middel dat Vosmaer, taalbeheerscher en dikwerf welluidend dichter, heeft aangewend, om, naar inhoud en vorm, naar stemming en toon, Homerus in ruimer kring te doen kennen.

Nu rijst de vraag: die Grieksche kunst, waarvoor hij

zoo ijverig propaganda maakte, in welke betrekking moet zij staan met de onze? In zijne verhandeling Faust en Helena vraagt hij zelf: Behoort er zoo innige samensmelting van Hellenisme en nieuweren geest plaats te hebben als bij Goethe in Faust en Helena. Moeten wij gehoorzamen aan het orakelwoord van den Apollo van Weimar: «Jeder sei auf seiner Art ein Grieche, aber er sei's?»

Vosmaer antwoordt: «Eensluidend met de oude (kunst) kan de onze .... niet zijn .... In het wezen der Grieksche kunst treft de allergelukkigste vereeniging van natuur en idealiteit .... In de moderne wereld is het geheel anders .... Wij kunnen thans onmogelijk zoo naïef, zoo enkelvoudig, zoo rustig zijn als de oude wereld dat betrekkelijk was. Gansch anders is onze wereldbeschouwing. Ons ideaal is onbegrensd. Voor ons dus geen rust .... Van zulk een leven en ideaal moet wel een veel bewogen kunst de uitdrukking zijn». Tot zoover Vosmaer en zijn besluit is het volgende: «Vaste regel alzoo: in alle tijden waarin men de antieke wereld losliet, vervielen kunst en letteren tot groote afdwalingen; en, omgekeerd, elke herleving van vrijer, krachtiger, zuiverder tijden gaat gepaard met een terugkeer tot de studie van de Ouden». — Ik vraag in het voorbijgaan of de Ouden wel zoo rustig waren, en vooral of wij er op aan kunnen, dat rustige menschen rustige kunst maken. Het kon den kunstenaar wel eens gaan als koning Kresus na het verlies van zijn zoon Atys. Volgens Herodotus, riep Kresus Zeus aan als beschermer van gastvrijheid en vriendschap, juist omdat iemand, die zijn vriend en zijn gast was, zijn verwachtingen zoo deerlijk had bedrogen. Ook de kunstenaar kan wel behoefte gevoelen, het tegendeel uit te drukken van hetgeen hij in eigen boezem en ervaring aantreft. Maar om het besluit is het mij te doen, om dien vasten regel: loslaten van de

antieke wereld is verval van kunst en letteren; hare herleving, terugkeer tot de Ouden».

Geeft deze vaste regel de noodige vastheid? Gevraagd was door Vosmaer of de band tusschen Grieksche en nieuwere kunst zoo nauw moet zijn als de band tusschen Helena en Faust? en hij antwoordt met den raad: de antieke wereld niet loslaten. Gevraagd was: moeten wij Grieken worden! en Vosmaer antwoordt met den raad: terugkeeren tot de studie der Ouden! Zeer kategorisch kan men dit antwoord niet noemen. De uitdrukkingen zijn daarvoor te rekbaar. In Vosmaers overige werken zal men geen strenger bepaling vinden van de maat, — want daarop komt het aan, — waarin het Grieksche schoon standaard behoort te blijven.

Gemis aan bepaaldheid hebben wij nu reeds meer dan eens, en op aangelegen punten, moeten waarnemen. Ik acht het oogenblik gekomen, om uit dit verschijnsel iets af te leiden. Ik voor mij kan, namelijk, niet gelooven, dat Vosmaer het vage van vele zijner aanwijzingen, met name van de aanwijzing omtrent de betrekking tusschen het kunstschoon der Grieken en het onze, zelf niet zou hebben bespeurd. Zelfs uit zijn romans, Amazone en Inwijding, die hier niet door mij gekenschetst werden, omdat ik naar vroegere beoordeelingen mag verwijzen, laat hij ons omtrent de mate waarin wij Grieken hebben te worden, in het onzekere. Dit kan bij Vosmaer niet het gevolg zijn van verzuim of onvermogen. De esthetische vraag: in hoever is het Grieksche kunstschoon blijvend model, kon wel eens daarom met zoo weinig nauwkeurigheid door Vosmaer beantwoord zijn, omdat Vosmaer, voor zijn doel, niets stelligers noodig had.

En zoo staan wij van zelf weder voor de vraag van den aanvang: wat was Vosmaers doel? Wat heeft hij voor zich en zijne tijdgenooten verlangd?

Wanneer het zijn doel was geweest een schoonheidsleer te ontvouwen en te verbreiden, had Vosmaer immers wel nauwkeurig moeten zeggen wat hij thans slechts heeft aangeduid. Maak van Vosmaer iemand die vooral, zoo niet uitsluitend, estheticus heeft willen zijn, en wij kunnen hem niet loslaten eer hij ons het huwelijkskontrakt van Faust en Helena artikel voor artikel heeft doen lezen. Maar wij blijven er in het minst niet op staan als wij tot de erkenning moeten komen: voor hetgeen Vosmaer heeft gewild is de kennis van dat verdrag vrij onverschillig. Tot die erkenning kom ik zonder aarzelen. Het doel van Vosmaer omvat zeer zeker ook esthetiek, maar het ging in de esthetiek niet op. Wat hij liefhad en niet moede werd aan te prijzen, was niet een schoonheids- maar een levensleer, was niet een kunst- maar een levensideaal, en kunst daaraan ondergeschikt.

Ik koester eenige hoop, u in korte bewoordingen mijne meening omtrent dit punt te kunnen verduidelijken, wanneer ik zonder omwegen een verwijt ter sprake breng, dat inzonderheid heeft getroffen de artikelen waarmede Vosmaer, van 1861 tot 1888, het Weekblad De Spectator heeft verrijkt, en waaruit later een bloemlezing in drie deelen het licht heeft gezien. In de Vlugmaren, — uit letterkundig oogpunt reeds onmiddellijk na Vosmaers overlijden door mij gewaardeerd en daarom hier niet weder opzettelijk besproken, — in de Vlugmaren heeft men een zekere animositeit willen vinden tegen het Kristendom onder elken vorm. Het is onloochenbaar, dat Vosmaer op godgeleerd gebied gevestigde overtuigingen heeft gehad. « Tusschen », schrijft hij in 1866, «tusschen de oude leer en den hedendaagschen geest is de eenheid niet meer te herstellen. De identiteit van christelijk leven en menschelijk leven bestaat niet». Zijn letterkundig gedrag was met deze rondborstige verklaring in overeenstemming.

Voor de zoogenaamde vromen had hij zelden een goed woord over. De Kristelijke begrippen heeft hij niet met veel achting of teederheid behandeld. De Ultramontanen brengen hem uit zijn humeur. «Le Cléricalisme, voilà l'ennemi». In 1870 jubelt hij, — misschien een weinig te vroeg! — dat de Paus door zich onfeilbaar te verklaren, zijn eigen doodvonnis heeft onderteekend.

Kan deze animositeit niet de keerzijde zijn geweest van zijn verlangen, om de Kristelijke levensopvatting voor een betere te zien wijken? niet zijn geweest de wrevel van den apostel tegen een valschen godsdienst? Vosmaer kon het Kristendom maar niet vergeven, dat het de Helleensche beschaving had verdrongen; zelfs niet in zijn aardige Londinias, ofschoon hij hier voor zijn genoegen uit was: «Ach», zingt hij, «dikwijls schond de verwoesting 't marmeren huis van Athena, verbouwd tot een christelijken tempel; kerksche Sofia verving de Olympische». Schamper luidt ook zijn oordeel over hetgeen hij noemt «de heilige verveling» van de engelsche Sabbatviering. Maar het volgende, Vlugmaar van 25 Juli 1870, is al te kenmerkend:

«De bedevaartgangers (hij spreekt van hen die het Zendingsfeest te Heiloo hadden bijgewoond), hebben ook het Willebrordsputje een bezoek gebracht. De Waarheid — Esopus zei het — woont in een putje. Verbeeldt u, dat daar uit Willebrords bornput, op het aanheffen van een gezang, bijv.: «Hoog, omhoog, het hart naar Boven; hier beneden is het niet!» op eens de Waarheid opdook! Wat zouden zij schrikken, die goede vromen.... als de Waarheid eens het woord nam en sprak: «Ziet, hier geef ik u ter lezing een derde Testament, waarin geschreven staat, de Handelingen Baurs, de blijde Boodschap van Strauss, en het boek Darwins, en zingt nu daarbij, naar uwe keuze, iets uit het Buch der Lieder van mijn geliefden

zoon Heinrich » ». Zoo spreekt dan de Waarheid en duikt weer onder in het putje van Willebrordus ».

Bewegen, vraagt men toch na zulke taal, wij ons dan altijd in denzelfden cirkel? Ter eere van de heilige Moedermaagd, die voortaan in het Parthenon op de Akropolis van Athene zou worden aangeroepen, dichtte in 627 de Patriarch Sergius zijn Ave Maria: Χαῖρε φιλοσόφους ἀσόφους δεικνύουσα... Χαῖρε τῶν Ἀθηναίων τὰς πλοκὰς διασπῶσα; en moet nu Vosmaer waarlijk weer zijn Pallas-Athena rediviva hetzelfde toezingen, maar nu betreffende τὰς πλοκὰς der Kristelijke Wijsheid? Men ziet: het is objektieve waarheid tegen objektieve waarheid; hard tegen hard; overtuiging tegen overtuiging; religie tegen religie. Anderen verwachten van de Wetenschap, in het beste geval, waarheden: Vosmaer, de Waarheid. De wetenschap van zijn tijd is een Openbaring, door de Rede gegeven, en bestemd, de andere te onttronen. Wetenschap en kunst, zij moeten hem ook geven, wat vroeger het Geloof schonk, en zij moeten dus wel veel meer zijn dan onderzoeken en zoeken. Zij mogen niets minder wezen dan tolken van onveranderlijke Waarheid en onveranderlijk Schoon. Hij achtte Wetenschap in staat ons een wereldbeschouwing te schenken. In Vogels van diverse Pluimage, schrijft hij: « Onze tegenwoordige wereldbeschouwing is gevormd door Natuurstudie, Kritiek en Geschiedenis ». Vosmaer spreekt in het geheel niet van de Verbeelding, ofschoon zij die het onzekere en onvolledige van ons weten levendig beseffen, het vormen van een wereldbeschouwing òf nalaten, òf vooral aan de Verbeelding opdragen. Evenzoo weet hij wat hij van de kunst moet verwachten. Van de Grieksche kunst, schrijft hij in het onmiddellijk daarop volgende: « Bij haar kunnen wij leeren oprecht, vroolijk en frisch te zijn, als de natuur en .... die verheffing die het lage schuwt ».

Zoo, als wij het een en ander willen samenvatten, lag dan het leven voor hem als een begeerlijk verblijf op deze aarde; een verblijf, waarboven twee Geniën zweven; de een, de wetenschap, den vinger gericht naar altijd hooger bergtoppen, vanwaar het uitzicht over het vroeger onbekende of nevelachtige altijd ruimer, altijd opwekkender moet zijn; de ander, de kunst, met de gouden harp van Apollo Musagetes in de hand. Hoe hij zich ook afgestorven achtte aan het bovenzinnelijke, kennis en kunst waren voor Vosmaer iets anders en hoogers dan de voorloopige uitkomst van altijd feilbaar onderzoek en de onvolledige uitdrukking van altijd louter persoonlijk gevoel. Hij leefde niet troosteloos als in een wereld van het betrekkelijke. Wat maakte men het leven zuur als een pelgrimstocht! Wat beuzelde men van kruis en zelfkastijding! Wat bedierf men het verkregene door te dorsten naar het onbereikbare? Vosmaer drong kloek de sombere femelaars op zijde. Plaats, riep hij, en de eereplaats, voor wat mij heilig is! En het heilige liet zich voor hem samenvatten in het eene heerlijke woord Licht; licht, dat zoowel bij zijn heldere stralen den man den weg doet vinden als de duizend kleuren toovert die in ons het kind, dat is den kunstenaar, verheugen.

Vraag Vosmaer niet wat er over blijft voor de misdeelden der aarde, voor de armen van geest of voor die altoos meer verfijnde gevoeligheid die Homerus na wil zeggen, dat de aarde geen grooter stumper voedt dan den mensch; of Pindarus, dat wij de schaduw zijn van een droom. Met groote zelfstandigheid, wetende wat hij wilde, heeft hij het aangenomen kind willen zijn van een Hellas, welks volle historische werkelijkheid hij weigerde te aanvaarden, en waarvan hij ééne zijde met groote ingenomenheid in het oog vatte. De tranen van Homerus heeft hij niet geteld; de Feaciërs waren zijne vrienden. Athena,

de Godin van den lichten hemel, heeft hij aangebeden, maar zich niet laten inwijden in het lijden van Dionysus; de tragedie veel minder gewaardeerd dan de idylle. Theokritus was zijn lievelingsdichter. Afrodite's glimlach heeft hij lief gehad; den aanblik van Afrodite-Persefone ontweken. Het was eenzijdigheid; maar ligt in eenzijdigheid niet geluk en kracht?

Van Vosmaers levensideaal heb ik gepoogd u te spreken met den eerbied waarop een levensideaal recht heeft, met de vrijmoedigheid waarin die eerbied zich toont. Niet elk is het gegeven, zulk een leidstar te bezitten; niet elk heeft den ernst en de zedelijke kracht, propaganda te maken voor wat hem heilig is. In de Vlugmaar van 28 Aug. 1875, zegt Vosmaer uitdrukkelijk: «Het is niet alleen datgene dat men oudtijds goddelijk heeft gemaakt, dat heilig is; heilig is ook onze persoonlijke, onze intellectueele, onze zielevrijheid. Heilig is ons en velen onze nieuwe wereldbeschouwing».

Het is het laatste woord dat ik van Vosmaer wil aanhalen, omdat het alles in hem verklaart, en verontschuldigt wat verontschuldiging behoeft; omdat het hem van een verhevene zijde doet kennen, en hun die Vosmaer aanhingen, voor den geest brengt wat zij in hem verloren.

JOHN HENRY NEWMAN.

Geb. 23 Februari 1801, gest. 11 Aug. 1890.

Kardinaal Newman is zeer bevoorrecht geweest: zijn volk heeft belang gesteld in zijn innerlijk leven. Predikant te Oxford; hervormer der Anglikaansche kerk; eindelijk, en gedurende den langsten tijd van zijn openbaar leven, priester der Roomsche kerk, altijd heeft hij een breede plaats ingenomen in de aandacht zijner landgenooten. Zijn begaafdheid, ijver en meesterschap over de taal verklaren dit, maar alleen in zoover zij hebben gediend, allen bekend te maken met de beminnelijkheid, den ernst en de verheffing van zijn geest; met zijn zelfstandigheid en waarheidsliefde, bovenal met zijn oprechte begeerte, zelf te komen, en anderen te brengen, tot een verstand en hart bevredigende overtuiging. Zulk een overtuiging heeft hij gedurende eenigen tijd gezocht in de kerk van Engeland, en ten slotte gevonden in de gemeenschap met Rome. — Niemand kan hem ongestraft verwaarloozen. Zij die met hem behoefte hebben aan een theologie, kunnen veel leeren van dezen man, vol godsdienstig gevoel en oorspronkelijkheid van inzicht. Zij die den godsdienst en de theologie van onzen tijd alleen belangrijk achten in verband met het vermoedelijk lot der europeesche beschaving, kunnen zich omtrent een der factoren dier beschaving, het tegenwoordige Katholicisme, door niemand

beter laten inlichten dan door Newman, die jaren achtereen de tolk van het Katholicisme is geweest.

Ik kies, zonder het eerste te versmaden, hier alleen het laatste, het algemeene gezichtspunt, en wensch dus, in zoover hij zelf het ons mogelijk heeft gemaakt, de vraag te beantwoorden: hoe heeft kardinaal Newman het Katholicisme gezien en voorgesteld?

I.

Voor de wijsgeerige beschouwing der dingen behoort de kennis van een godsdienst tot volkenkunde en de studie van folklore. Het Roomsch-Katholicisme is in westelijk Europa oorspronkelijk de godsdienst van Italië (met zijn Afrikaansche provincie), van Frankrijk, Spanje en Ierland. Alleen deze landen hebben tot zijn vorming bijgedragen, zijn karakter bepaald. Alleen in deze landen is er oorspronkelijkheid, is er schepping geweest; alleen hier zijn mannen opgestaan die hun eigen stempel op het Katholicisme hebben gedrukt: als, in Italië en Afrika, een Cyprianus, Benedictus, Augustinus, Gregorius I, Gregorius VII; in Frankrijk, de groote vertegenwoordigers der scholastiek, al behooren zij niet altoos tot de Fransche natie; in Spanje een Theresa en Ignatius Loyola; in Ierland een St. Patrick en een St. Colombaan. De overige volken, al heeft de overplanting op nieuwen bodem het Katholicisme in hun midden gewijzigd, hebben geen soortgelijke namen aan te voeren.

Zoo althans was het tot op het midden van onze eeuw. Het Katholicisme, hoe ook verbreid, was en bleef in zijn wezen een latijnsch-keltisch Kristendom.

Met Newman, — en daarin ligt voor mij zijn groote beteekenis, — is het anders geworden. Met hem is voor het eerst het engelsche of, wil men het ruimer uitgedrukt,

het germaansche ras, het germaansche genie in het Katholicisme zelfstandig aan het woord. Rome heeft dien door en door germaanschen geest veroverd; in hem zich op Luther gewroken. Ik vergeet niet de Katholieke heiligen en leeraars van Germanië, niet den apostel der Duitschers of een Duns Scotus, den middeleeuwschen theoloog en wijsgeer van Oxford, evenmin een kardinaal Allen. Maar eerst in Newman schept zich de germaansche geest een Katholicisme van eigen stempel.

Dit is althans mijn indruk. Al heeft men onderscheiden Katholieke schrijvers van vroegeren en lateren tijd gelezen, de werken van Newman hebben iets eigenaardigs. Het is natuurlijk het oude Katholieke geloof, onvervalscht, door geen liberalisme verzwakt: hoe had de paus hem anders kardinaal kunnen maken? Maar het zijn nieuwe gezichtspunten, nieuwe drangredenen. Het schijnt mij, in één woord, de germaansche schakeering, de germaansche evolutie van het Roomsch-Katholicisme.

Het is niet de eerste evolutie van een godsdienst die ten onrechte zoo weinig vatbaar voor ontwikkeling wordt geacht. Rome is altijd het oude, maar evenzeer altijd het nieuwe. Het heeft zich nooit eenvoudig herhaald. Semper eadem; niettemin voortdurend aktuëel. Hare ziel is onveranderlijk, niet haar gelaat; haar doel is onveranderlijk, niet haar gang. Zij blijft de eeuwen door zichzelf gelijk, niet als een mummie, maar als een levend wezen. Het Katholicisme was nooit stationnair; het heeft een geschiedenis. Het vormt zich langzaam. Drie eeuwen, eer zijn gronddogma vaststaat; twaalf eeuwen, eer de transsubstantiatie Katholieke leer is; achttien eeuwen, eer Onbevlekte Ontvangenis en Pauselijke Onfeilbaarheid den rang hebben van een dogma. Geen paus gelijkt op een anderen paus, in geestesaanleg, politiek of gedragslijn ten aanzien van de niet-Katholieke wereld. Naast Leo X, den vriend

der kunsten, de strenge Sixtus V; naast Julius II, den man van het zwaard, Leo XIII, de man der gedachte. Even groote verscheidenheid bij de steunpilaren der kerk. Loyola is geen afdruk van St. Bernard; noch Veuillot van Peter den Hermiet; noch Newman van Thomas Aquinas. De tegenwoordige Katholieke congressen houden zich, naar ik meen, niet bezig met de Ontologie van Anselmus van Canterbury. De bestendigheid van het Katholicisme is geen onbewegelijkheid.

De kerkgeschiedenis kan niet genoeg nadruk leggen op de beteekenis der nationaliteiten voor de kerk; op hetgeen zij bijgedragen hebben tot de veelzijdigheid van het Katholicisme. In de geschiedenis van dien godsdienst is dus niets dat van te voren de rol onwaarschijnlijk maakt die wij Newman laten vervullen. Er is een italiaansch, een spaansch, een fransch, een keltisch, er zal voortaan zijn een germaansch Katholicisme. Er is een Katholicisme van Augustinus, van Bossuet: wat wonder, dat ik spreek van het Katholicisme van Newman? Als een man dezer eeuw, een wezenlijk modern man, in merg en gebeente zoon van het vrije constitutioneele Engeland; kweekeling van het Anglikaansch Protestantisme en van het klassieke onderricht der engelsche universiteiten; volkomen op de hoogte van de wetenschappelijke methode van onzen tijd en van hare strekking; tehuis in Darwin, Ranke en Comte, — en zulk een geest was Newman, — met verstand en hart zich tot het Katholicisme bekeert, zal hij dan over zijn nieuw geloof spreken als een italiaansch dweeper, als een spaansch mystikus, als een fransch raisonneur, als een iersch heilige? Hij stelt dat geloof voor, gelijk het opgenomen werd in zijn ziel, zijn engelsche, zijn londensche en oorspronkelijk Protestantsche ziel.

II.

Newman is geboren in het hart van de City, 72 Lombardstreet. Hij was de zoon van een bankier, lid der firma Ramsbottom Newman & Co. Zijn eerste godsdienstige opleiding werd door zijn moeder, Jemima Fourdrinier, een Hugenoote van afkomst, Kalvinistisch getint. Hij wist reeds op zijn vijftiende jaar, dat de paus de antikrist was, en dat de profeet Daniël dit had voorzien. Maar te Oxford, waar hij eerst student in de theologie, later tutor van Oriels College, nog later predikant was; met andere woorden, sedert hij voor zichzelf begint te denken, is hij overtuigd Anglikaan. Het blijkt uit zijn deelnemen aan the Tractarian Movement.

Deze beweging getuigde van krachtig vertrouwen in de toekomst der Anglikaansche kerk. Zij bedoelde niets minder dan aan die kerk op nieuw beteekenis te geven voor den geestelijken toestand van het engelsche volk.

Omstreeks 1835 kenmerkte zich die toestand voor Newman en zijne geestverwanten door het onbelemmerd veldwinnen van het Rationalisme. Dezen in hun oog altijd wassenden vloed, slechts één macht was bestemd hem te stuiten: de nationale kerk van Engeland.

Daartoe moest die kerk evenwel zelf een wedergeboorte ondergaan. Ook haar had het Rationalisme aangetast. Zij was onverschillig geworden voor haar eigen verleden; vervreemd geraakt van haar oorspronkelijk geloof. Gegeven deze hare ontaarding, en gegeven hare roeping tegenover het Rationalisme, stelde de beweging van Newman en de zijnen haar den eisch, terug te keeren tot de dubbele gezindheid die van ouds de kracht van het engelsche Protestantisme was geweest. Zij moest worden èn antipaapsch èn Katholiek; zoowel beslist afkeer koesteren jegens het Pausdom als innige liefde jegens het geloof

dat vóór de zestiende eeuw door de algemeene conciliën als Katholiek geloof was vastgesteld.

Om dezen eisch te verstaan, moet men zich het schisma van Hendrik VIII voor den geest roepen, dat ten slotte tot de vestiging van de Anglikaansche kerk heeft geleid. Hendrik, en waarschijnlijk de groote meerderheid van zijn volk met hem, wilde het Katholieke geloof behouden zonder den paus, wiens plaats in Engeland hij zelf zou innemen. Het huis der Gemeenten sprak het kernachtig uit; het noemde in 1529 den koning «The onely Head, Sovereign Lord and Protector of.... (his) subjects spiritual and temporal». Hetgeen Hendrik beoogde, werd alleen tijdens zijn leven verwezenlijkt. Na zijn dood, onder het regentschap van Somerset, pogen parlementsakten en straffen Engeland ook een Protestantsch geloof te geven. Door aartsbisschop Cranmer wordt het in eenige artikelen (ten slotte 39 in getal) vastgesteld. Het is van korten duur. Onder «bloody» Mary wordt het Katholicisme weder hersteld, de paus erkend, de mis weder gelezen in de kathedraal van Canterbury, de Protestantsche leer vervolgd. Maar dit juist, in verband met hare ongelukkige politiek, vervreemdt hare onderdanen van haar en haar kerk. Onder Elizabeth is het Protestantisme, ook onder den invloed van Kalvijn, reeds sterk genoeg, de koningin te nopen tot een vergelijk. Van dat vergelijk is de Anglikaansche kerk de vrucht. Meer dan eenige andere menschelijke instelling is deze kerk een transactie. De koningin en Thomas Parker, de nieuwe Primas van Engeland, stichten een kerk die, Protestantsch in hare verwerping van de pauselijke suprematie, met de Katholieke leer vele punten van aanraking en overeenstemming behoudt.

Aan dit tweeledig karakter was de Anglikaansche kerk, toen Newman in haar dienst trad, niet getrouw gebleven. Nog handhaafde zij de oude leus: «No popery», maar de

oorspronkelijke verwantschap van het Anglikanisme met de Katholieke leer, met het dogma der groote conciliën, was in het vergeetboek geraakt. In Oxford dachten weinigen er meer aan, ernst te maken met de Anglikaansche geloofsbelijdenis. Een college over de XXXIX artikelen stond geregeld op de Series Lectionum, maar bleef even geregeld zonder toehoorders. Het geloof van Athanasius, of wat het Anglikanisme daarvoor uitgaf, boezemde zoo weinig belangstelling in, dat, toen een jong geestelijke over den strijd van Athanasius tegen Arius wilde schrijven, een theologisch professor van gezag hem glimlachend toevoegde: «Gij begint met het droogste gedeelte van de kerkgeschiedenis». De jeugdige auteur schreef zijn werk niettemin en wilde het portret van Athanasius er voorin plaatsen. Zijn uitgever ried het hem af. «Dat zou ik niet doen; Athanasius is bij ons zoo impopulair». Deze anekdoten komen wel voor in een van de romantische werken van Newman, the Story of a Convert, maar er is alle aanleiding, ze voor historisch te houden.

Deze verdooving van het Katholiek bewustzijn der Anglikaansche kerk was te bedenkelijker in het oog van Newman en zijne geestverwanten, omdat zij samenviel met het verslappen van den band tusschen kerk en staat, gelijk met de aanvankelijke verspreiding van duitsche wijsbegeerte en duitsche bijbelkritiek. Van deze verdooving dreigde, volgens hen, een dubbel gevaar: een gevaar, in de eerste plaats, voor de engelsche samenleving die, voortaan zonder wortelen in haar godsdienstig verleden, in theologisch scepticisme verzinken moest; een gevaar, in de tweede plaats, voor de Anglikaansche kerk die meer en meer verlaten moest worden door alle oprechte aanhangers van de Katholieke leer, als zij zagen, dat de Anglikaansche kerk voortging hare verwantschap met die leer te verloochenen.

Om het eerste gevaar af te wenden, wezen de hoofden der Tract-beweging op den onrustbarenden toestand van een kerk die, gastvrij voor alle ketterijen, geen kracht meer had tegenover de liberalistische maatschappij.

Om het tweede gevaar af te wenden, gaf Newman, in 1841, een geschrift uit dat groote opschudding veroorzaakte. De titel luidde: Tract XC on certain passages in the XXXIX articles.

Dit geschrift behandelde achtereenvolgens die artikelen der Anglikaansche geloofsbelijdenis die, op het eerste gezicht, het Protestantsch karakter dier belijdenis het duidelijkst deden uitkomen. Juist van die artikelen poogde Newman, destijds nog Anglikaansch predikant bij de St. Marykerk te Oxford, aan te toonen, dat zij, — al scheen in den laatsten tijd hun uitlegging in ultraprotestantschen geest van zelf te spreken, — ook een Katholieke uitlegging toelieten. Zij behelsden, — dit was het einddoel van zijn betoog, — geen enkele stelling of uitdrukking die met het Katholiek geloof, met de leer der algemeene conciliën vóór de zestiende eeuw, onvereenigbaar was. De Anglikanen dus, die Katholiek wilden blijven, behoefden daartoe niet Roomsch te worden. «Ik poogde al te doen wat ik kon, om de Anglikanen te verhinderen, af te dwalen in de richting van Rome». Zoo luidden destijds Newmans eigen woorden.

Het was zelfmisleiding. Newman keerde drie eeuwen terug, tot het denkbeeld van Hendrik VIII, dat zoo spoedig na zijn dood reeds een droombeeld was gebleken: Katholiek zijn en blijven zonder den paus; het gezag handhaven van conciliën zonder de kerk die alleen aan deze vertegenwoordiging gezag kan geven. Reeds in zijn Anglikaansche periode is Newman op weg naar Rome. Hij kent geen godsdienst zonder dogma; geen dogma zonder den steun eener zichtbare kerk; geen zichtbare kerk zonder

sacramenten als onmisbare «kanalen van Gods genade». Het is geheel naar zijn hart, dat de Anglikaansche Ordination Service den bisschop tot den nieuwen predikant laat spreken: «Ontvang den Heiligen Geest»; dat de Visitation Service biecht en absolutie onderstelt; dat het doopformulier het gedoopte kind als wedergeboren beschouwt; dat de katechismus den geloovige, in het avondmaal, «waarlijk en metterdaad het lichaam en bloed van Kristus laat ontvangen». Hij is door en door episkopaalsch. «Mijn bisschop is mijn paus», zegt hij voor zijn overgang. In '45, als hij overgaat, heeft hij de stelling slechts om te keeren. Hij erkent als Anglikaan het antikristelijke in Rome, maar dit antrikristelijke begint voor hem eerst in de tweede helft der zestiende eeuw, bij het concilie van Trente; en het ligt voor hem uitsluitend in de overdrijving der Maria- en heiligenvereering. Als hij zich tegen dezen eeredienst verzet, geschiedt het in de stemming van iemand die tegen een vriend moet getuigen. [1]) In de tien laatste jaren die aan zijn bekeering vooraf gaan, nadert hij Rome langzaam maar zeker. Van '35 tot '39 is hij Anglikaansch en tegen Rome; van '39 tot '43 Anglikaansch, maar Rome niet langer vijandig; in '43 wil hij nog geen afbreuk doen aan de Anglikaansche kerk waarvan hij lid blijft; hij houdt alleen op predikant te zijn eener kerk die geen smaak had gevonden in zijn voorgestelde hervorming. Eerst in het begin van '45 worden zijne gedachten geheel ingenomen door de vraag of hij den alles beslissenden stap moet doen. In Oktober '45 wordt hij Roomsch.

III

De geschriften van kardinaal Newman, die zijne opvatting van het Roomsch-Katholicisme doen kennen, mogen

1) Over Newmans Anglikaansch-Katholiek standpunt, zie zijne Essays, Deel I, bl. 30—137; 179—221; II, bl. 1—111.

uit het oogpunt hunner belangrijkheid voor dit doel in deze volgorde worden gerangschikt: History of my religious opinions; Grammar of Assent; the Idea of a University; Difficulties of Anglicans; Lectures on Catholicism in England; the Story of a Convert; Verses on various occasions (the Dream of Gerontius, ook afzonderlijk uitgegeven, is hierin opgenomen); Callista.

In verband met de geringe plaatsruimte die hier mij is gegund, bevind ik mij tegenover deze omvangrijke werken, waaronder geen enkel Newmans zienswijs in haren samenhang uiteenzet, in zekere verlegenheid. Breede aanhalingen zijn van zelf verboden. Maar evenmin kan ik besluiten eenvoudig verslag te doen van geschriften, die zooveel liefde wekken voor hun auteur. Newmans denkbeelden mededeelende, zou ik gaarne zooveel mogelijk Newman zelf als tegenwoordig doen zijn; den man, wiens openhartig en gevoelvol proza uit zijn innerlijkst wezen moet zijn gevloeid.

Ik neem in mijn verlegenheid de toevlucht tot een waarschijnlijk al te gewaagden letterkundigen vorm: ik voer Newman zelven sprekende in. Over de kerk; over het pauselijk gezag; over het Katholiek geloof ter eene, moderne maatschappij en moderne natuurwetenschap ter andere zijde; eindelijk, over het zedelijk ideaal van het Roomsch-Katholicisme, — zaken waaraan hij het meest zijn aandacht heeft gewijd, — laat ik Newman, in de door mij gefingeerde rede aan de Protestanten van Engeland, die straks volgt, de denkbeelden ontvouwen in zijne talrijke geschriften vervat.

Dit waagstuk vraagt van den lezer een groot blijk van vertrouwen: te gelooven, dat Newmans denkbeelden naar waarheid worden medegedeeld; en een niet minder groot blijk van toegevendheid; te dulden, dat die denkbeelden worden overgegoten in eens anders vorm.

Ziehier dan wat ik, gedachtig aan Newmans kenspreuk: cor ad cor loquitur (van hart tot hart), mij verstout hem op de lippen te leggen: —

IV

Ik verwonder mij, Mannen van het Protestantsche Engeland! dat het Roomsch-Katholicisme, al ontkent gij zijn waarheid, u zoo zelden tot ernstige overweging stemt, daar toch alles medewerkt om het belangwekkend te maken. Geen kristelijke gemeenschap is ouder, strekt zich over wijder grondgebied uit, of voldoet aan de behoeften van talrijker aanhangers. Het is de godsdienst van tweehonderd millioenen; in menig land de eenige. In ieder werelddeel wordt hij beleden onder alle klassen der maatschappij. Hetzij men acht geeft op het overvloeiende van zijn leven, op de verscheidenheid zijner instellingen en hulpmiddelen, of op de vele denkers, kunstenaars en menschenvrienden die het bevredigd, bezield, tot de weldadigste werkzaamheid aangevuurd heeft, altijd moet het Katholicisme verheven schijnen boven het medelijdend schouderophalen, waarmede het dikwerf door u bejegend wordt. Kan het bestaan en de verspreiding van zulk een godsdienst door u aan geen edeler oorzaken worden toegeschreven dan onkunde, onnadenkendheid, bijgeloof? Is er geen aanleiding, van dezen godsdienst voor gemoed en wandel nog iets anders te verwachten dan de ongunstige vruchten, die gij er onophoudelijk van voorspelt?

Alleen de blijdschap, door het aannemen van het Katholiek geloof in mijn hart gewekt, is in staat den schroom te overwinnen waarmede ik voor u ben opgetreden. Gij hebt mij gekend als een prediker van het Protestantsch geloof. Heden ziet gij mij voor u als overtuigd Roomsch-Katholiek. Deze groote verandering is niet geschikt, uw

vertrouwen in mij of de kracht mijner woorden te verhoogen. Met grooten schijn van recht kunt gij in die verandering nieuw voedsel vinden voor hetgeen ik de verderfelijkste dwaling acht van onzen tijd. Gij kunt de oude vraag der twijfelzucht herhalen: «Wat is waarheid? Elk geloof laat zich immers verdedigen!» Ik moet het dragen. Ik moet dragen, dat het scepticisme zich juist op mijn voorbeeld beroept, om zich in de oogen der menigte te rechtvaardigen. Maar ik bid u, maakt de verandering in mijn leven niet grooter dan zij is!

Ik heb niet afgebroken al wat ik vroeger had opgebouwd; niet een geheel nieuwen grondslag gelegd. Mijn verandering is enkel de verandering van iemand die eerst op reis was en nu tehuis is. Hoe gelukkig ik mij ook dikwerf in mijn vroegeren toestand gevoelde, nooit had ik het besef, te zijn waar ik blijven moest. Zoo vaak ik door de beoefening der kerkvaders de oorspronkelijke kerk van Kristus werd binnengeleid, had ik tweeërlei gewaarwording. Mijn hart klopte van instemming en ontzegde mij tevens het recht, mij een hunner te noemen. Als ik de werken van die groote heiligen, van een Athanasius, een Basilius, een Augustinus voor mij nam, wist ik, dat bij hen mijn vaderland, en tegelijk dat ik nog een balling was. Eerst toen ik in de Katholieke gemeenschap was opgenomen, hield ik op een zwerver te zijn. Toen opende ik deze geschriften als die van broeders. Ik behoorde tot hun gezin. Er stond niets meer tusschen hen en mij. In hen had ik honderdwerven terug, wat ik verloren had. En ik sprak tot de levenlooze bladzijden die deze uitverkorenen Gods hebben achtergelaten, alsof ik onmiddellijk tot henzelf sprak: Gij zijt mijn en ik hoor bij u; men scheurt ons niet meer van elkander! Nu was ik tehuis; nu in den dampkring waarvoor mijn geest is geschapen. Ik heb sedert dat oogenblik geen twijfel meer

gekend; louter innerlijken vrede. Was ik veranderd? Geloofde ik vaster aan de kristelijke grondwaarheden? Had ik meer macht over mij zelf? warmer gemoedsleven? Neen. Ik was in de haven, en op zee was het ruw geweest; van daar mijn blijdschap.

Mijne woorden klinken u zonderling in de ooren; de taal der Katholieke ervaring bereikt niet meer uw hart. Op onverwinnelijke vooroordeelen stuit zij af. Helaas! ik gevoel het diep, het is niet uwe schuld. Wij, Katholieken, hebben het veelszins aan onszelf te wijten, dat zelfs vrome gemoederen van ons zijn vervreemd; ons niet meer verstaan. Woordvoerders van de Roomsche kerk, — deze onze schuld moet beleden worden, — hebben al te dikwerf gesproken alsof zij geen rekenschap hadden af te leggen van de verwijdering die hun overmoedig gedrag en hunne ondoordachte taal moesten veroorzaken. Aan onbetwistbare waarheden hebben zij den vorm gegeven van paradoxen; uit rechtmatige beginselen de alleruiterste gevolgen getrokken; overal kwaad bloed, alles in vuur en vlam gezet, het aan anderen overlatende den brand te blusschen. Het was hun niet genoeg, de rechten van Rome te handhaven: zij moesten het doen op de meest uittartende wijze. Wij hebben van ons gedreven die wij hadden moeten winnen. Wij hebben den indruk gewekt, dat het Roomsch-Katholicisme in de allereerste plaats stellingen verkondigt, die de overtuigingen en lang verkregen rechten der Protestanten niet gevoelig genoeg in het aangezicht kunnen slaan, terwijl het Katholicisme in waarheid zich aansluit bij het beste in onze natuur. Weerklank, instemming, verzoening: het Katholiek geloof is niet uit den hemel, is niet van het begin tot het einde de liefdevolle openbaring van onzen Vader die in dien hemel woont, om al dit aangename en onmisbare te verwaarloozen of gering te schatten. Het zoekt vasthechting

aan de natuur van den mensch. Onze stelling zelve: Buiten de kerk geen zaligheid; een stelling, waarvoor ik mij zoo weinig schaam, dat ik haar met allen nadruk op den voorgrond plaats, bedoelt geen afschrikking.

Zij is een uitnoodiging, een belofte. Waarheid, vrede, alwat gij, hoe ver ook voor het oogenblik nog buiten onze gemeenschap, reeds instinktmatig begeert: die kerk, die het alleen vermag te doen, zal het u geven. Katholicisme kan uit zijn aard niet ongenaakbaar zijn. Het kan de verschilpunten niet willen scherpen; de tegenstelling tusschen licht en duister, zooals beide in de werkelijkheid aanwezig zijn, niet tot een tragische spanning willen brengen. Zij weten niet wat zij doen, die de velerlei wegen afsluiten of onkenbaar maken, waarlangs het kind zijn moeder wederyindt. Gij hebt niets, werpt u in de armen der kerk! zoo laat men ons spreken. Maar wat zeggen wij? Werpt u in die armen, want gij hebt veel. Het vele waarmee de natuur u begiftigd heeft, voorspelt u, en waarborgt u de vatbaarheid voor het ontvangen der volheid die de alleenzaligmakende kerk u schenkt. Het is geen kunstenaar van geringen aanleg tot wien men spreekt: alleen in de beste leerschool kan die aanleg tot geheele ontwikkeling komen. Evenzeer; niets verheffender voor een zedelijk wezen dan te vernemen, dat alleen de heilige kerk der Apostelen goed genoeg is, om hem zijn geestelijke bestemming te doen bereiken.

Maar van de andere zijde: — zoo Katholieke ijver zonder verstand in den omgang met Protestanten heeft gefaald; zoo te Rome, in dat groote middelpunt der volken, kortzichtigheid, partijschap, overdrijving en zelfs lichtzinnigheid, als even zoovele uitwasemingen van Rome's malaria, den voet der rots omnevelen wier top alleen door Gods licht wordt omstraald; — weest gij edelmoedig! zoekt niet misverstand te wekken of te bestendigen! Gij kunt het

vermijden door niet langer van de onderstelling uit te gaan, dat een Protestant, vreemdeling in onzen kring van denkbeelden en gewoonten, terstond en vanzelf ons kerkelijk en theologisch spraakgebruik verstaat. Ieder vak, iedere wetenschap, ieder huis, iedere vriendenkring, heeft zijn taal, zijn kunsttermen. Wat begrijpt, wat moet hij begrijpen, die, met de engelsche constitutie volslagen onbekend, verneemt, dat de koning geen kwaad kan doen, en het parlement alvermogend is? Onbekendheid met Roomsch-Katholieke spreekwijzen stelt aan even groote misvattingen bloot. Rechtsgeleerden, kunstenaars en handwerkslieden hebben recht op een eigen woordenboek; wij alleen niet. Zij mogen idiomatisch spreken; Rome niet; Rome, dat sprak, eer er nog één engelsch woord van iemands lippen was gevloeid. Zijn er regelen van uitlegkunde, maar niet ten behoeve van onze geloofsdecreten, van Encyclica of Syllabus? Tusschen Rome en de Protestantsche wereld zou een einde komen aan menig misverstand, indien onverstand zich niet vermat van 's pausen woorden verklaringen te geven, die den heiligen vader zouden doen glimlachen, als zij hem niet bedroefden.

Nog in een ander opzicht roep ik uwe edelmoedigheid in. Wij worden bij u van domheid beschuldigd. «Kennis is macht», herhaalt gij gedurig, en die leus vindt gij bij ons al te zelden terug. Gij hebt gelijk. Maar het gaat ons gelijk den bewoners van het Zuiden, die zoo vast op de zon rekenen, dat zij geen maatregelen nemen voor de gure dagen, en dan koude lijden. Wij, Katholieken, rekenen ook dikwerf al te uitsluitend op de macht van het geloof.

Maar dat geloof is juist uw struikelblok. Ik mag mij niet onkundig houden van al de bezwaren, die het bij u ontmoet. Zij zijn zoo ernstig, dat, wie ze niet onverwinlijk noemt, volgens u stompzinnig moet zijn of oneerlijk. Gij

hebt moeite voor mij op dien regel een uitzondering te maken. In de Protestantsche kerk geboren; opgevoed in het volle genot der Protestantsche vrijheid van denken; tot in den mannelijken leeftijd gewoon wetenschap in alle vrijheid te beoefenen, zal men het Katholiek geloof niet kunnen omhelzen zonder zijn waarheidsgevoel te verkrachten! Aan u, aan mijne mede-Katholieken, aan mijne broeders in het priesterschap, aan de kerk zelf ben ik verschuldigd in eenige hoofdpunten bescheid te geven op deze gewichtige bedenking. Gij moet door mij eenigszins in de gelegenheid worden gesteld, u in mijne overtuigingen te verplaatsen; niet alleen omdat ik voor mijzelf hecht aan uw goeden dunk, maar vooral om ook in mij het Katholiek geloof te zuiveren van de blaam, bij denkende wezens geen instemming te kunnen vinden dan onder allerlei oneerlijk voorbehoud.

Wilt mij toestaan met de volgende verklaring te beginnen:

Van mijn eigen bestaan ben ik niet zekerder dan van het bestaan van God. Mijn zelfbewustzijn is tevens Godsbesef.

Met God in mijn ziel, zie ik de wereld aan, en zij schijnt mij te zeggen; uw God is er niet. Het klinkt mij natuurlijk in de ooren als loochende iemand, dat ik besta. Wanneer ik voor een spiegel stond en dan mijn eigen gezicht niet zag, zou ik schrikken. Nu ik, in deze wereld ziende, God niet zie, maakt nog veel grooter ontsteltenis zich van mij meester.

Ik overzie die wereld in hare lengte en breedte; hare bonte geschiedenis; al de rassen der menschen; hun aanvang, hun lot, hun onderlinge verwijdering, hun strijd, hunne regeerings- en godsdienstvormen; hunne doellooze moeiten, het toevallige van hetgeen zij verkrijgen. Ik zie

sporen van een plan dat alles regeert, maar die sporen telkens afgebroken; geestelijke machten en waarheden, voortgebracht door blinde evolutie; een voortgang der dingen, bewerkt door redelooze oorzaken, en zonder een begrijpelijk doel. Ik zie den mensch: de reden van zijn bestaan op aarde ligt in een verre toekomst; hij is kort van duur; een gordijn belet hem te zien waar zijn weg hem heenvoert. Ik zie de nederlaag van het goede, het zegepralen van het kwaad; lichaamslijden, zielsangst, de overmacht en het voortwoekeren der zonde, afgoderij, zedenbederf, het dorre en hopelooze van het ongeloof. Het is een duizelingwekkend visioen, een ondoorgrondelijk mysterie, tenzij ik aanneem, dat wij ons van God hebben losgescheurd. Is het mij daarbij mogelijk te gelooven, dat wij door God aan onszelf zijn overgelaten? Maar indien alles mij dringt te verwachten, dat de Schepper een middel schonk tot redding, is van te voren geen mij waarschijnlijker dan het middel, dat met de Katholieke kerk is gegeven. Wie kent beter de ellende? Toch wanhoopt zij niet. In de algemeene wildernis ontsluit zij zelf stroomen van Gods genade. Zij belooft meer dan herstel. Zij reinigt het aardsche door het op te heffen ten hemel; en dat niet door vertoogen, maar door den mensch en al wat in hem kiemt: zijn streven, zijn geweten, zijn hartstocht, zijn verstand en zijn liefde, te doopen in een nieuw levenselement, van nieuws toe te wijden aan den verloochenden Schepper.

Zulk een kerk is opgewassen tegen de wereld die zij redden wil. Zij maakt dieper indruk dan het reusachtig kwaad. Zij is in ontzaglijker afmetingen goddelijk dan de wereld demonisch is, zij, de levende getuige van het volkomene!

Hoe stelt zij zich tegenover de wereld? Teruggetrokken in de eenzaamheid van den menschenhaat? Verheven als

een boetprediker? Veilig in de hooge vesting van hare goddelijke zekerheid? Zij treedt in het strijdperk; zij aanvaardt den strijd in een aangrijpend tweegevecht, dat eerst met de geschiedenis zelve eindigen zal. De kerk is in de wereld en de wereld is in haar. Zij zijn door elkander gevlochten, als twee worstelaars. Maar de uitkomst dier worsteling is zeker. De groote wederspannige is een schepsel Gods dat, door de kerk verwonnen, geen slaaf zal zijn, maar een vrije aan de voeten van Kristus.

Ziedaar in het algemeen ons geneesmiddel. De Rationalist en de Protestant hebben aan te toonen, dat het hunne, Rede of Bijbel, menschkundiger is. Ik zou bitter kunnen worden, als ik denk aan de lichtvaardigheid, aan de verblinding, die de ontzettende kwaal aandurft met zulke onnoozele geneesmiddelen! De Rede zal het kwaad uitroeien! Zij kan niet eens den voor allen geldigen maatstaf vinden ter onderscheiding van goed en kwaad. De Rede zal den wil bedwingen! Zij kan er niet eens in slagen, den wil, zoo min als eenig ander verschijnsel, te onttrekken aan de dwingelandij van volstrekt noodwendige oorzaken. De Rede zal de hartstochten breidelen! En alwat zij tegenover den hartstocht heeft te plaatsen, is een nuttigheidsleer; onvermogend, een menschenhart te ontgloeien voor een algemeen nut dat niemand kan bepalen.

De Protestant komt met een boek. Het is het boek der boeken, maar het blijft een boek. Het is geschreven door den Heiligen Geest, maar het blijft geschreven. Geen geschrift kan ons een ander dan een zeer onvolledig denkbeeld geven van zijn schrijver. Ik laat daar, dat, in het Protestantisme, ieder den Bijbel vertalen en verklaren moet naar zijn vaak gebrekkig en altoos feilbaar inzicht; dat lezen en het gelezene zelfstandig in zich opnemen, voor den armen Protestant de eigen voorwaarde is van

de eeuwige gelukzaligheid. Ik vraag alleen: wat is een boek van God voor het naar Hem dorstend hart? God spreekt daarin; maar ik zelf moet zijne woorden in onderling verband, uit al het dikwerf schijnbaar tegenstrijdige de eenheid van geest te voorschijn brengen, om ook dan nog den waarborg te missen, dat ik mij, op grond van zijn boek, God naar waarheid voorstel. Indien ik één oogenblik Hemzelf zien en hooren kon! Het buitengewoon ontwikkeld verstand mag aan een boek tot uitbreiding zijner kennis genoeg hebben: de armen van geest, en allen zonder onderscheid voor zoover zij godsdienstige en zedelijke behoeften noodig hebben, verlangen naar een persoonlijken leidsman.

Dit is geen willekeurig verlangen. Het hangt samen met den aard van het zedelijk en godsdienstig leven, dat vorming en ontwikkeling is van onze persoonlijkheid. Onze persoonlijkheid verlangt een persoon die haar God openbaart. Het Katholieke Kristendom geeft dien persoon: het eeuwig, het menschgeworden woord van God. De Godmensch wandelt in ons midden. Als hij van ons gaat, spreekt hij tot zijne Apostelen: die u hoort, hoort mij. Het zijn weder menschelijke wezens, die ons Hem verklaren. Zij zijn menschen van een dag, maar overeenkomstig de belofte van den scheidenden Kristus: Ik ben met u tot aan de voleinding der wereld, leven zij voort. Zij leven voort in hunne opvolgers, in de bisschoppen die hunne leer en overlevering trouw bewaren; in de kerk, naar Paulus zelf: «pilaar en vastigheid der waarheid». Die waarheid spreekt niet door het blad papier, waarop de besluiten der kerkvergaderingen of der pausen zijn geschreven. Het blijft een levend, een persoonlijk gezag. Want dat gezag is en blijft toevertrouwd aan den man, die, als hij uit naam der kerk tot de geheele kerk in geloofsaangelegenheden spreekt mag zeggen: die mij hoort,

hoort den Kristus; den Kristus die op zijn beurt heeft gesproken: die mij ziet, ziet den Vader!

Van uit dit verheven punt mogen wij den reeds afgelegden weg overzien.

Ik ben begonnen met u de wereld te toonen die ons den God van ons hart niet terug deed vinden. Nu bezitten wij Hem. God heeft ons niet aan onszelf overgelaten. De voetstappen van zijn Zoon hebben ons stof gedrukt. En sedert; al de eeuwen door; tot in dit jaar onzes Heeren achttienhonderdnegentig; hebben wij een man in ons midden; — een mensch van gelijke beweging als wij; in velerlei verzoekingen gevallen als wij; een man die gedwaald, zichzelf vergeten, misdaan heeft, — maar die niettemin, sprekende als opvolger van dien Petrus, op wien, al zou hij zijn Meester verloochenen, Kristus zelf zijn gemeente heeft willen bouwen, onder ons de stedehouder is van den Godmensch. Deze man is geen kluizenaar; geen in zijn binnenkamer opgesloten geleerde; geen fantast die zit te droomen van het verleden; geen suffer, verzot op hetgeen voorbij is en dood; geen vriend van hersenschimmen. Achttienhonderd jaren heeft hij midden in deze wereld verkeerd; alle hare wisselingen en worstelingen beleefd; allen tegenstanders het hoofd geboden; in elke krisis raad geschaft. Indien er ooit een macht was op aarde, die de tijden heeft onderkend; die zich beperkt heeft tot het bereikbare; die op het gelukkigst de toekomst heeft voorzien; woorden heeft gesproken die gebeurtenissen, bevelen heeft gegeven die voorspellingen zijn geweest; het is de macht van hem die van geslacht tot geslacht de leeraar bleef der kerk.

Het is uitsluitend in deze hoedanigheid, als leeraar der groote kristengemeente, dat wij in onzen tijd den paus hebben gade te slaan. Waartoe zou het dienen, thans nog over hem te spreken als wereldlijk vorst? Niet de in

wereldlijke zaken alvermogende, maar de in geestelijke zaken onfeilbare; niet het verleden, maar het heden, vraagt onze godsdienstige belangstelling. Ik wil het pausdom der middeleeuwen slechts in het voorbijgaan aanroeren, in zoover dat verleden tot het heden heeft medegewerkt.

Niemand stelt zich duidelijk voor, hoe zonder het pausdom der middeleeuwen het groote en onmiskenbare denkbeeld van Kristus: — niet alleen een rijk, maar een zichtbaar, een uitwendig waarneembaar rijk Gods, een Kristenheid te stichten, — ooit verwezenlijkt zou zijn geworden. Katholiek of niet, elk erkent de onberekenbare beteekenis die sedert dertien eeuwen gelegen heeft en nog ligt in het bestaan van wat men de Kristenheid noemt. Zonder de Kristenheid houdt natuurlijk het Kristendom, als godsdienst van het hart, niet op te bestaan. Maar, als macht die na den val van het Romeinsche rijk een nieuwe beschaving stichten zal; als macht die tegen het Islamisme deze beschaving handhaven, aanvoeren, en het evangelie tot een banier der volken kan verheffen, bestaat het Kristendom zonder de Kristenheid, zonder dit zichtbare rijk Gods, eenvoudig niet.

De paus van Rome, en hij alleen, heeft de Kristenheid gevormd. Of liever: deze heeft zich gevormd door hem. De Geschiedenis zelve heeft zich belast met het vereenigen van alle gezag in de handen van den paus. De eene macht na de andere bezwijkt, om alleen de zijne overeind te laten. De eene macht na de andere komt op, en zoekt bij de zijne steun. Onafhankelijk van den wil en het overleg der pausen, worden de bisschopszetels van Afrika, van Syrië, van Klein-Azië omgeworpen door Vandalen en Sarracenen; wordt de kerk van Constantinopel de kreatuur van den keizer; willen Frankrijk, Engeland, Duitschland alleen luisteren naar hem, van wien zij hun

geloof hebben ontvangen; zoeken, zelfs met behulp van valsche documenten, lagere geestelijkheid en volk, tegenover koningen, edelen en bisschoppen, allen even heerschzuchtig, hun toevlucht bij de majesteit van Rome. Denkt in de tijden die gevolgd zijn, het hoofd der kerk weg! Stelt in de plaats van den eenen kerkvorst, aan regels, verdragen, verbintenissen, aan de openbare meening gebonden, en de verantwoordelijkheid dragende van groote belangen, stelt in zijn plaats een heirleger van kerkelijke overheden: iederen bisschop met zijn aanhang; iederen bisschop zelfstandig; iederen bisschop met zijn macht waarvan hij geheel naar eigen inzicht gebruik en misbruik maakt, — wat wordt er van de Kristenheid? De geestelijkheid wordt louter een feodale kaste, vol onderlinge veeten, aan honderd kleine meesters ten prooi, in geen enkel opzicht een bolwerk tegen middeleeuwsche verdeeldheid en anarchie. Nooit ontstaat in Europa een gemeenebest van Kristenvolken.

Dát alleen had ik hier te herinneren. Ik laat het pausdom der middeleeuwen in zijn staatkunde en gedrag verder aan zijne plaats. Zoo gij van uwe zijde hierin niet bewilligt; zoo gij integendeel dat pausdom uit hoofde van zijne feilen voor de rechtbank der openbare meening trekt, ik kan het u niet verhinderen: de Geschiedenis heeft hare rechten. Maar dit ééne mag ik u vragen: bejegent dezen aangeklaagde — was er ooit doorluchtiger of belangwekkender? — met eenige kalmte en waardigheid! Verlaagt u niet tot een taal die u zelf meer zou onteeren dan hem! Laat het niet kunnen gezegd worden, dat Nana Sahib in Engeland grooter billijkheid ontmoet dan de Vader der europeesche beschaving!

In elk geval, thans is hij alleen leeraar der kerk; en, — opdat ik terstond tot de hoofdzaak ijle, — praktisch belang heeft alleen de vraag: hoe onze eerbied voor zijn

gezag in geestelijke zaken door ons vereenigd wordt met onze plichten als burgers, als burgers van een onafhankelijken staat.

Helaas! wij kunnen als Katholieken den mond niet open doen van onze gehoorzaamheid jegens den paus, of aanstonds wordt door u vergeten, dat het woord gehoorzaamheid ook een zedelijke beteekenis heeft. Wij maken ons, volgens u, niet tot slaven als wij met u de staatswet gehoorzamen; niet, als wij naar onzen geneesheer luisteren, niet, als wij ons openbaar leven aan het toezicht der dagbladpers onderwerpen. Maar terstond, maar onmiddellijk dalen wij beneden den rang van den vrijgeboren Engelschman, zoodra wij, wij die toch leden zijn van een groote gemeenschap met één groot doel, eigenwijsheid en willekeur schuwen, om de opperleiding van Rome te volgen. Uit onze slavernij zal bovendien het allerergste voortvloeien! De paus zal ons vroeg of laat een bevel geven, met de staatswet in strijd. Dan zal iets ontzettends gebeuren! Dan zal onze absolute gehoorzaamheid aan den paus ons nopen tegen de staatswet te handelen; ja, wij kunnen gedwongen worden verraad te plegen aan ons eigen vaderland!

Absolute gehoorzaamheid! Het woord zegt veel; zegt alles. Maar ik doe u opmerken, dat het van u is, en niet van mij. Wij, Katholieken, beloven absolute gehoorzaamheid aan niemand en aan niets dan alleen aan ons geweten.

Verwondert u niet al te zeer, bid ik u, dat wij een geweten hebben!

Wij gelooven van ganscher harte aan het geweten, aan de wet Gods, geschreven in ons binnenste. Deze goddelijke wet is onze hoogste regel. Wij belijden met het vierde Lateraansche concilie, dat elk aan zijn eeuwigen ondergang arbeidt, die iets tegen het geweten onderneemt.

Vóór wij den stedehouder van Kristus te Rome huldigen, huldigen wij eerst den stedehouder van Kristus in onszelf. Binnen in ons is een profeet die zijne orakels geeft; binnen in ons is een koning, die oppermachtig beveelt; binnen in ons is een priester wiens woord met zooveel heiligheid ons bindt en ontslaat, dat, als morgen de geheele Roomsch-Katholieke priesterschap van de aarde mocht verdwijnen, hij, deze priester in ons gemoed, reeds hij alleen, in staat zal blijken het priesterlijke tot een onvergankelijk beginsel te verheffen. En wij, Katholieken, zullen de rechten van geweten bestrijden!

Ja, zij worden bestreden, die rechten van het geweten, en met de grootste heftigheid. Maar weet gij door wie?

Ik zeg het met droefheid, mij ditmaal uitsluitend wendende tot de ongeloovigen onder de Protestanten: zij worden bestreden door u! Elken dag spant uw letterkunde, uw wetenschap, uw universitair onderwijs, uw pers tegen het geweten samen. Geen Godsstem! Geen schuld! Geen verantwoordelijkheid! Eén onontkoombaar net van oorzakelijkheid, van noodzakelijkheid! Dat hooren wij dagelijks, en dat het bijgeloof is, aan een eeuwige vergelding te gelooven. Zijt gij het die de rechten van het geweten verdedigt? Brengt u niet in de verdenking van zooveel mystiek! Gij handhaaft eenvoudig het recht van te denken, te spreken, te schrijven, te handelen zoo als gij goedvindt. Uw recht van geweten is het recht, het geweten, als Godsstem, ter zijde te stellen.

Maar ik ontwijk niet uw bezwaar.

Gij onderstelt de mogelijkheid, dat de paus ons beveelt wat met ons geweten als staatsburgers in strijd is, en vraagt ons, wat wij zullen doen als de stem van onze conscientie en de stem van den paus ons niet hetzelfde leeren?

Ik moet beginnen met dit geval ten hoogste onwaarschijnlijk te noemen. Maar als het zich voordoet, zullen

wij onszelf onderzoeken onder aanhoudend gebed; zullen wij alle middelen uitputten om tot een juist oordeel te geraken. Wanneer wij ook dan nog, in de tegenwoordigheid Gods, tot de pijnlijke slotsom moeten geraken, dat de paus ongelijk heeft, zullen wij onze conscientie volgen, ook hierin aan den paus gehoorzaam, die niet wil dat wij haar verkrachten. Onze trouw jegens hem zal altijd beginnen met te gelooven, dat hij ons niet misleidt. Liefst spreken wij zoo als hij spreekt; liefst staan wij waar hij staat. Als dit onmogelijk is, zeggen wij met de geheele kerk, met pausen, conciliën, kardinalen, franciskanen, dominikanen en jezuieten: iedere daad, zonder onderscheid, door wien ook bevolen, is misdaad zoodra zij indruischt tegen het geweten.

Ik voorzie evenwel uw wederantwoord. Het is u niet te doen om de conscientie der Katholieken tegenover den paus, maar om het geweten, zoo als gij het geweten nu eens opvat, tegenover Rome's aandringen op gehoorzaamheid te beveiligen. Geheel onze beschaving, zegt gij, geheel onze «moderne maatschappij», rust op zelfbepaling, slechts beperkt door het staatsbelang. De paus veroordeelt die zelfbepaling; hij wil gehoorzaamheid; hij veroordeelt daarmede geheel onze tegenwoordige samenleving; hij dwingt ons, te kiezen tusschen ons beginsel en het zijne.

Ik geef toe, dat hier een ernstige tegenstelling is. Maar is zij onverzoenlijk in haar wezen?

De «moderne maatschappij» is in Engeland een opvatting van zeer jonge dagteekening. In mijne jeugd was het Kristendom nog de wet van het land. Blackstone, een autoriteit in het staatsrecht tot in het begin van deze eeuw, acht zelfs pogingen tot ondermijning van het Kristendom strafbaar. Een statuut van Willem III verbiedt ieder, die opgevoed is in den kristelijken godsdienst, «de Godheid van een der personen van de heilige

Drieëenheid» te loochenen op straffe van burgerrechten te verliezen; en bedreigt met geldboeten elk die de openbare godsdienstoefening in de gevestigde kerk verwaarloost of personen herbergt die ze verwaarloozen. Roomschen en Joden zijn in Engeland toegelaten tot staatsbetrekkingen eerst voor ruim een halve eeuw. Er heeft dus in den laatsten tijd een groote verandering in aller denken en gevoelen plaats gegrepen. Daardoor alleen is de «moderne maatschappij», die geen openbaar godsdienstig geweten meer erkent, mogelijk geworden. Die verandering is onvermijdelijk geweest; honderd pausen hadden haar niet kunnen verhinderen! Alles toegestemd! Het neemt alles niet weg, dat die verandering even jong is als groot. Laat dan aan een kerk, die achttien eeuwen telt, eenigen tijd, om hare houding te bepalen ten aanzien van een inrichting der maatschappij, die nauwelijks zestig jaren telt. De toekomst zal zorgen voor de oplossing van het vraagstuk. God zal de latere pausen leiden gelijk hij Pio Nono heeft geleid.

Ik onderwerp inmiddels tweeërlei aan uw aandacht.

Vooreerst: ook «uw moderne maatschappij» ziet zich verplicht de persoonlijke vrijheid aan eenige banden te leggen. Ieder Engelschman ondervindt het. Wij, Katholieken, worden het telkens gewaar, en meer dan ons lief kan zijn. Onze schoolkinderen mogen geen cricket spelen op Zondag. Op Zondag muziek maken in Schotland; klokken luiden in Engeland; processies houden; ons Pangue Lingua zingen in de straten van Birmingham: het is ons alles verboden.

Maar dan: het onfeilbaar gezag heeft het bestaan en de inrichting van uw «moderne maatschappij» nog nergens veroordeeld. Wat veroordeelde Pio Nono in zijne Encyclica van '64, die de Protestantsche polemiek misschien meer bestrijdt dan leest? De paus veroordeelde geen

wetten, geen instellingen, geen daden; hij veroordeelde enkel leeringen; niet gewetens- en godsdienstvrijheid, maar de leer, dat deze vrijheden aangeboren rechten zijn; niet de afkondiging dezer vrijheden, maar de leer, dat deze afkondiging behoort te geschieden; niet deze of die vrijheid die de staatswet ons thans waarborgt, maar de leer van Mill en anderen, dat de vrijheid geen enkele beperking duldt van kerkelijk of burgerlijk gezag. Is het den paus niet vergund omtrent leeringen, omtrent deze leeringen, een uitspraak te doen? en ons niet, die uitspraak te eerbiedigen? Uw moderne staat dwingt ons toch niet tot rechtzinnigheid in een moderne staatsleer?

De Syllabus klinkt, beweert gij, anders. Maar vergun mij u te doen opmerken, dat de Syllabus geen dogmatisch gezag heeft. De naam wijst het aan: de Syllabus, — samenvatting, résumé, beteekent het woord, — is slechts een soort van beredeneerd register op zaken, die paus Pio Nono in den loop zijner regeering naar een bepaalde aanleiding door middel van Toespraken en Brieven heeft gelaakt. Het is geen officieel stuk. De paus heeft het niet opgesteld, niet gedagteekend, niet onderteekend, niet aan bepaalde personen geadresseerd. Velen te Rome hadden destijds een officieel stuk verlangd, het concept van zulk een stuk al gereed gemaakt en den paus verzocht het met zijn onfeilbare sanctie te bekrachtigen. De paus heeft geweigerd. De Syllabus die ten slotte wèl verzonden werd, heeft geen sanctie bekomen, dan die van het pauselijk Imprimatur. Het heeft daardoor recht op onze eerbiedige overweging. Maar onze gehoorzaamheid schenken wij uitsluitend aan de pauselijke Toespraken en Zendbrieven zelf waar de Syllabus naar verwijst, evenals gij een boek beoordeelt naar zijn inhoud en niet naar de inhoudsopgaaf. In een Toespraak van 20 April 1849 spreekt de paus van personen die het besluit, waarbij het wereldlijk

gezag van den paus wordt afgeschaft, toejuichen en het bij uitstek bevorderlijk achten aan de vrijheid en het welzijn der kerk. Hij waarschuwt hen; hij keurt hunne meening af. Op de volgende wijs geeft nu de Syllabus dit terug: «Vijftiende dwaling: dat de afschaffing van het wereldlijk gezag in de hoogste mate voordeelig zou zijn voor de kerk». Zoo gaat het gedurig. De paus spreekt telkens over een konkreet geval; de Syllabus spreekt altoos in het afgetrokkene. Eer de paus zelf in het afgetrokkene heeft gesproken, een algemeene dogmatische stelling heeft verkondigd, — en dat pleegt hij niet te doen door een Imprimatur of door de officieele toezending van welk stuk dan ook, — kan en mag de Syllabus het Katholiek geloof niet bepalen, wat ook heethoofden die zelf den paus willen spelen, ons pogen op te dringen. De onfeilbare paus heeft ons het leven als staatsburgers in de «noderne maatschappij" op geenerlei wijs bemoeilijkt. En wij hebben ten dezen geene verandering te gemoet te zien.

Immers alleen misverstand met betrekking tot het dogma der pauselijke onfeilbaarheid, gelijk het in 1870 op het Vaticaansch Concilie is vastgesteld, kan storende inmenging van den paus in onze openbare aangelegenheden doen vreezen.

Dit Katholieke leerstuk is veelszins belasterd. Het is niet overbodig het in de eenvoudigste bewoordingen mede te deelen.

Onfeilbaarheid is, naar de Katholieke leer, onder den goddelijken bijstand het voorrecht van den paus, wanneer hij spreekt 1° om te onderwijzen; 2° om te onderwijzen op gezag van de apostelen; 3° om te onderwijzen in zaken betreffende geloof en zedelijkheid; 4° om door zijn onderwijs de geheele kerk te binden.

De paus die niet opzettelijk en niet onder deze voor-

waarden onderwijst, is, even als ieder ander mensch, ten allen tijde en in alle opzichten feilbaar. Zijn onfeilbaarheid is uitsluitend de onfeilbaarheid van zijn onderwijs; zijn onderwijs, ontvouwen van de Apostolische leer. Bij dit onderwijs is elk denkbeeld van willekeur uitgesloten. Het heeft allerlei te eerbiedigen, of liever, het eerbiedigt van zelf allerlei, dat geen enkele paus kan willen geringschatten. Het pauselijk onderwijs heeft te eerbiedigen de tucht, de belijdenis en de constitutie der kerk; de goddelijke wet in onze gewetens; voorts alle reeds geopenbaarde waarheid. Het is mede een deel dezer geopenbaarde waarheid, dat het wereldlijk gezag van vorsten en magistraten naast de kerk souvereiniteit heeft, en in alle zedelijk geoorloofde en tot het gebied der burgerlijke samenleving behoorende dingen nauwgezet door ons moet worden gehoorzaamd en geëerd.

Het Vaticaansch leerstuk zou minder ergernis bij u wekken, indien het u slechts mogelijk was onze overtuiging omtrent de pauselijke onfeilbaarheid altijd in den nauwsten samenhang te beschouwen met geheel ons kristelijk geloof. Er is een onfeilbare paus omdat er is een onfeilbare kerk; er is een onfeilbare kerk omdat er is een onfeilbare Apostolische leer; er is een onfeilbare Apostolische leer omdat er is waarheid; waarheid, die wij kennen sedert God zich in den Godmensch heeft geopenbaard.

«God geopenbaard in het vleesch!» Hiermede staat en valt ons geloof. Al wat wij leeren, strekt om dat heerlijk woord te verhinderen een bittere ironie te zijn op onze zwakheid en onkunde. Zegt dat God geopenbaard is in de menschheid, maar noemt tevens de Apostelen, die van deze openbaring getuigen, feilbaar; de kerk, die de Apostolische leer bewaart, feilbaar; den paus, die deze leer ontvouwt, feilbaar, en oprechter ware het te be-

kennen, dat God zich over ons niet heeft ontfermd, dat hij ons laat ronddolen in het schemerlicht eener rede, verduisterd door allerlei opvoeding en hartstocht.

Het ontzaglijk voorrecht, waarmede het zoo licht schijnt te vallen, den spot te drijven, paus en kerk hebben er ten allen tijde den ernst en de grenzen van beseft. In negentien eeuwen zijn slechts negentien algemeene conciliën gehouden! Hoevele vragen, hoevele belangen en levenskringen heeft de kerk niet onaangeroerd moeten laten, om zoo groote soberheid in acht te kunnen nemen! Hoe heeft zij aan den strijd der meeningen zijn loop gelaten, zonder de strijdenden te overvallen.

Roma locuta, causa finita: in geloofszaken heeft Rome gesproken gemiddeld eens om de honderd jaar! Ziedaar de knellende banden, waaraan onze vrijheid van spreken is gelegd!

Toch zijn er banden. Wij erkennen het met blijdschap. Wij, Katholieken, mogen niet altijd voor onze bijzondere overtuiging uitkomen. Wij laten ons soms den mond snoeren. Ook het uitspreken van waarheid is zondig als het ontijdig geschiedt. Menige waarheid is nooit tot haar recht gekomen, omdat zij roekeloos in de wereld was geslingerd. Is dat de waarheid liefhebben, zich niet bekreunen om haar lot? Wijsheid en zelfbeteugeling mogen ons, Katholieken, altijd doen luisteren naar een gezag dat de belangen van de geheele kerk overziet en voor het minst dit goddelijke bezit: den tijd en geduld.

Dat gezag is nog dagelijks bezig dit goddelijke aan den dag te leggen ten aanzien van een belang, dat de tegenwoordige beschaving misschien meer dan eenig ander ter harte gaat: de vrijheid der nieuwere natuurwetenschap.

Ik raak hier een teedere vraag aan, en die de bereidwilligheid, waarmede gij mij aanhoort, misschien op al

te zware proef zal stellen. Want het schijnt bij u vast te staan, dat het Katholiek geloof voor het natuuronderzoek belemmerend werken moet.

Deze uwe overtuiging, gegrond of niet, laat ik rusten. Ik wensch niet te spreken over het Katholiek geloof, maar over de wetenschap van dat geloof of de theologie. Ik wensch evenmin te spreken over het natuuronderzoek in het algemeen, maar uitsluitend over de natuurwetenschap van onzen tijd. In beginsel, methode en doel verschilt zij zoozeer van alle vroegere natuurwetenschap, dat wij ons hier niet te bekommeren hebben om het onthaal, door Roomsche godgeleerden aan vroegere natuurkundigen bereid.

Slechts twee vragen hebben wij te onderzoeken:

Heeft het onfeilbaar gezag de natuurwetenschap van onzen tijd veroordeeld?

Zijn er in de natuurwetenschap en in de Katholieke theologie leeringen die elkander uitsluiten?

De eerste vraag is spoedig beantwoord. Het onfeilbaar gezag heeft de natuurwetenschap van onzen tijd, wanneer zij louter natuurwetenschap bleef en zich van alle metafysika onthield, nooit en nergens veroordeeld.

Ook de tweede vraag moet beantwoord worden in ontkennenden zin. Natuurwetenschap en theologie bestrijden noch bevestigen elkander en kunnen het zelfs niet doen. Zij raken elkander niet. Ik moet hier in een uiteenzetting treden waarvan de dorheid vergeven worde om het gewicht der zaak.

Natuurwetenschap en Katholieke theologie zoeken elk iets anders; de eerste zoekt de oorzaak; de laatste de bestaansreden van de verschijnselen der wereld. Gij kent het hemelsbreed verschil. Wanneer ik zeg mij te verplaatsen door stoomkracht, noem ik de oorzaak mijner verplaatsing; als ik daarna zeg mij te verplaatsen omdat

elders mijn vriend ziek ligt, noem ik de bestaansreden van mijn reis. Wanneer ik een stad verwoest acht door een aardbeving, noem ik de oorzaak; als ik haar verwoest acht door de ongerechtigheden der bevolking, noem ik de bestaansreden van haar ondergang. Krachtens welke wet van ons denken is in deze beide gevallen de eerste uitspraak onvereenigbaar met de tweede? De bestaansreden, die in het doel eener handeling is gelegen, sluit de oorzaak, die de handeling zelve mogelijk maakt, nooit buiten. Oorzaken liggen in het verband der eindige dingen; bestaansredenen liggen in den wil. Voor de zaken, waarmede de theologie zich bezig houdt, is deze wil natuurlijk altijd de wil van God. Wie oorzaken zoekt, zoekt niet naar eenige goddelijke waarheid, want hij verlangt de kennis van iets eindigs. Wie bestaansredenen zoekt, zoekt niet naar eenige nieuwe waarheid, want hij verlangt juist te weten, hoe de sedert lang geopenbaarde wil van God met een bepaald geval in verband moet worden gebracht.

Evenals ten aanzien van haar doel, verschillen natuurwetenschap en theologie door hare methode. De eerste besluit van het bijzondere tot het algemeene; de tweede van het algemeene tot het bijzondere. Nergens is dus aanraking, veel minder botsing.

Wilt gij, dat wij deze onze hoofdstelling ophelderen door een voorbeeld?

Wat hebben wij te doen wanneer ons de Bijbel verhaalt, dat de wereld in zes dagen is geschapen, en de geologie aan deze zes dagen niet genoeg heeft? Als geloovige Protestanten antwoordt gij, en moet gij antwoorden: òf dat wij de geologie den rug hebben toe te keeren, òf dat wij eigendunkelijk hebben te bepalen, hetzij dat het verhaal van Genesis geen deel uitmaakt van Gods woord, hetzij dat in het verhaal van Genesis dagen geen dagen, maar, bijvoorbeeld, tijdvakken zijn.

Maar voor ons, Katholieken, bestaat dit pijnlijk dilemma niet. Wij zijn nooit verplicht te kiezen tusschen de leer des Bijbels en de leer der natuurwetenschap, om de eenvoudige reden, dat er voor ons geen leer des Bijbels is. Ons, Katholieken, leert de bijbel niets, niets hoegenaamd. Naar Katholieke zienswijs behelst dit gezegend boek alleen onmisbare gegevens die het onfeilbaar gezag der kerk moet vertolken. Eerst deze vertolking is leer; eerst deze vertolking is theologie. Ook de zesdaagsche schepping is zulk een gegeven, dat op de onfeilbare vertolking der kerk wacht. Alle soortgelijke gegevens in den Bijbel zijn vooralsnog overgelaten aan ons eerbiedig onderzoek, en niets geeft ons het recht, van de kerk eenige dogmatische vertolking van Bijbelsche gegevens te verwachten waartegen de natuurwetenschap zal hebben op te komen. Toen de iersche bisschop St. Virgilius, de tijdgenoot van Bonifacius, het bestaan van tegenvoeters leerde, sloeg zijn tijdgenooten de schrik om het hart, niet den paus. Men vroeg den paus te vergeefs, de destijds ongewone meening te veroordeelen. Het stelsel van Copernicus wekte gelijke ontroering, omdat het met zekere overleveringen in strijd kwam. Katholieke theologen hebben die overleveringen willen handhaven. Het dogmatisch gezag der kerk heeft er zich niet aan schuldig gemaakt. Ik hoop van harte, dat de natuurwetenschap zich ten aanzien onzer theologie gelijk getuigschrift van onthouding zal kunnen geven.

Ons vertrouwen op het vredig naast elkander wonen van natuurwetenschap en theologie, elk met eigen doel en methode, wordt niet weinig versterkt door de ervaring die gijzelf hebt opgedaan. Protestantsche godgeleerden hebben in onze eeuw beproefd de methode der ervaring toe te passen op de theologie. Met welk gevolg? Terwijl deze methode wonderen heeft verricht voor de kennis der

natuur, heeft zij de kennis der goddelijke dingen geen schrede verder gebracht. Velen uwer hebben reeds alle verdere inspanning in deze richting opgegeven, alle theologisch onderzoek gesloten, Godskennis onbereikbaar verklaard, en slechts de keus gelaten tusschen òf theologie in onzen, in Roomsch-Katholieken zin, òf geen theologie, hoe ook geheeten. Het is een merkwaardige uitkomst. De Godskennis is heerlijk, en edel is de methode der natuurwetenschap! Gij gebruikt de laatste als sleutel tot de eerste, en de sleutel breekt in het slot, waarop hij niet past. Het is een les voor Godgeleerdheid en natuuronderzoek beide, de onveranderlijke grenzen te eerbiedigen, die aan elk der twee wetenschappen zijn gesteld. Eén wetenschap, één enkele, die het geestelijke en het stoffelijke in ondeelbare eenheid omvat, is voor ons niet weggelegd.

Elke dienaar der wetenschap bearbeide rustig zijn eigen veld, goede buurschap houdende, geloovende aan den samenhang van alle waarheden. De Katholiek zal met minder moeite dan iemand rustig kunnen blijven; zijn rust is verzekerd. Hij ziet niet telkens angstig naar het luchtruim. De zwartste wolken rukken aan. Zij zullen in louter zegen boven onze hoofden losbarsten! Wat de kerk vroeger heeft bereikt, zal zij andermaal bereiken. In de dertiende eeuw was de ongeloovige rede in wilder opstand dan thans. Zij werd destijds vertegenwoordigd door Aristoteles; een naam van ouds, sedert de dagen van Tertullianus, de schrik der Katholieke wereld. Wat doet de kerk? Zij leidt den reus gevangen en maakt hem dienstbaar. Met de eigen denkbeelden en terminologie van den wijsgeer bouwt Thomas Aquinas zijn onovertroffen Summa Theologiae op, dat ongeschokte bolwerk van het Katholieke denken.

Zoo geeft de kerk het voorbeeld aan onze angstvallige geloovigen. Zij nemen plaats op het schip, dat hen over

de groote wateren van het menschelijk onderzoek zal voeren. Maar als het schip deint en slingert en steigert, grijpen zij elk oogenblik den stuurman bij den arm. De groote mannen, die aan het roer staan op den oceaan der wetenschap, moeten niet telkens gestoord worden door een bemoeizieke rechtzinnigheid. Het is beter, dat genieën half rechtzinnig, dan dat zij in het geheel niet schrijven. Wij kunnen hun licht niet missen. Pausen hebben bij herhaling zoo geoordeeld. Al wat de Katholieke kerk van de zelfstandige wetenschap vraagt, is goede trouw; een eerlijke Katholieke conscientie; een diep gevoel van verantwoordelijkheid. Want veler zedelijk leven staat wrak, en veler geest is verward; daarom kan licht iemand schade lijden aan zijn ziel door onze roekeloosheid; en dát moet onze liefde verhinderen!

Mijn slot, waartoe ik thans gekomen ben, vraagt nog eenige oogenblikken uwe aandacht voor het zedelijk ideaal van het Katholicisme.

Aan den ingang van dit gedeelte mijner rede laat ik mij niet ophouden door al de leugens, die omtrent onze zeden en bedoelingen in omloop zijn. Niet helaas! dat ik alle uwe beschuldigingen wederleggen kan. De heilige kerk is geen kerk van louter heiligen; de onfeilbare kerk is ook een kerk van dwalenden; en het kwaad schuilt niet alleen bij de leeken. Er zijn slechte priesters geweest, slechte bisschoppen, slechte monniken, slechte nonnen en slechte pausen. Maar het ware in uwe beschuldigingen kan nooit staven wat gij er eigenlijk mee wilt staande houden: dat de kerk zelve door sommige harer instellingen het kwaad in de hand werkt.

Ik kies tot voorbeeld de meest gelasterde instelling van het Roomsch-Katholicisme, het gedwongen celibaat zijner priesters. Dit is mijn grief, dat gij bij zulk een belangrijke

vraag niet waarneemt, maar redeneert, en hoe? In een omzien hebt gij het gewichtigst besluit verkregen. Gegeven, zegt gij, 's menschen zinnelijke natuur, en gegeven jonge, ongehuwde geestelijken, weet gij reeds van te voren wat noodzakelijk volgen moet.

Zijn er dan in het geheel geen andere gegevens, waarmede gij rekening hebt te houden? Groote omzichtigheid neemt de kerk bij de keus harer priesters in acht. Jaren lang en zorgvuldig worden de aanstaande geestelijken opgevoed, voorbereid. Onder allerlei vormen wordt hun voor oogen gehouden, dat niets minder dan de priesterlijke bediening het einddoel van hunne voorbereiding is. Gedurig worden zij beproefd. De een wordt aangenomen, de ander verworpen, niet omdat hij berispelijk, maar omdat hij blijkbaar misdeeld is van de roeping tot het priesterschap. Steunsels noch breidels worden iemand onthouden. Ik zwijg van Gods genade, die altijd een wonder moet werken, of zij den priester dan wel den leek het hart rein doet blijven van de besmetting der wereld.

Maar dat alles neemt gij niet in aanmerking. Met uwe logika alleen zijt gij spoediger gereed. En bovendien spreekt gij alsof het vaststond, vast gelijk een axioma, dat het huwelijk van uwe geestelijken meer ergernissen voorkomt dan het celibaat onzer priesters; alsof het vaststond, vast gelijk een axioma, dat de priestergelofte niet, maar dat de huwelijksbelofte wèl den hartstocht der zinnelijkheid doet terugsidderen, terwijl toch de deugd uwer gehuwde geestelijken juist in dezelfde mate minder beveiligd moet zijn als zij minder natuurlijk wordt verdacht.

Maar ik weiger de waarde onzer instellingen afhankelijk te maken, hetzij van een kansrekening, hetzij van een statistiek. De statistiek van onzedelijke handelingen, ge-

pleegd door geestelijken die huwen of die niet huwen mogen, kan hier niets bewijzen. Immers, al naar gelang wij een instelling liefhebben of haten, zullen wij het verkeerde ondanks of krachtens die instelling laten ontstaan.

Ik wensch de waardeering van het Roomsch-Katholicisme uit een zedelijk oogpunt over te brengen op een ander gebied. Een beschaving moet ten slotte beoordeeld worden naar het zedelijk ideaal, naar het ideaal van den mensch, dat zij heeft voortgebracht. Ik wensch uw zedelijk ideaal te vergelijken met het onze. Ik wensch een poging te doen, om in twee typen te belichamen, eerst het hoogste, dat uwe moderne beschaving, dan het hoogste, dat de Roomsch-Katholieke beschaving zich voorstellen kan, uit kracht van de bijzondere deugden, die door de eene en door de andere beschaving gewaarborgd zijn.

Aan het Protestantisme kan ik hier geen type ontleenen. Het mist de noodige eenheid: de Hugenoot is anders dan de Hernhutter; de Puritein anders dan de Anglikaan; de rechtzinnige anders dan de aanhanger eener vrije richting. Ook hunne voorstellingen van den volkomen mensch moeten dan onderling verschillen. Maar de moderne beschaving heeft thans allerwegen een merkwaardige eenheid van stempel. Haar type heeft hier, in Engeland, zijn naam gekregen: het is de gentleman. Het Katholiek ideaal is sedert lang bekend. Ik stel dus naast elkander den gentleman en den heilige, en beveel mijne zedelijke schetsen in uw overweging.

Bij den eersten ontspringt alles aan één gevoel: het gevoel van zijn waarde als mensch, vrij van laatdunkendheid. Hij beseft wat hij aan zichzelf als mensch verschuldigd is: zóó te denken, gezind te zijn en te handelen, dat hij zichzelf achten kan. Het sluit in, dat hij zichzelf nooit belachelijk, anderen het leven nooit moeilijk maakt.

Zelfachting is hem als drijfveer overgebleven, nadat hoogere en lagere beweegredenen, buiten zijn toedoen, hem waren ontvallen.

De godsdiensten schijnen hem wegens hunne talrijkheid en onderlinge tegenspraak onzeker, en beneden zijn peil in zoover als zij werken met beloften en bedreigingen. Bij het doen van het goede is de gedachte aan hemelsche belooning hem hinderlijk. Geen straf behoeft hem te leeren een kwaad geweten te schuwen. Reinheid van geweten is hem even onmisbaar als lichamelijke reinheid. Zindelijkheid, goede smaak en een rein geweten zijn voor hem slechts drie schakeeringen van eenzelfde behoefte.

De lagere beweegredenen zijn voor hem weggevallen sedert zijn ervaring van de wereld hem het bedriegelijke van alle hartstochtelijke inspanning heeft getoond; sedert hij geleerd heeft alle inspanning uitsluitend te beoordeelen naar het weinige dat zij pleegt te bereiken. Groote moeite, en geringe vrucht! Brandend verlangen, straks opgevolgd door onverschilligheid, indien niet door walging! Zoo men alleen zijn moeite had verloren! Maar de inspanning geeft aanleiding tot afgunst, tot ruwheid jegens mededingers, tot allerlei vulgaire gemoedsbewegingen, tot het prijsgeven van eigen vrijheid. Van één begeerte vervuld, is men zichzelf niet meer. Eigen gezondheid en zielsrust, zoowel als het genoegen der onzen, worden verwaarloosd.

Deze persoonlijke schatting van de aardsche goederen, gevoegd bij de waarneming, dat de meesten ze najagen, heeft een zacht gevoel in hem gekweekt, een praktisch en teerhartig scepticisme; iets als de gewaarwording van een volwassene bij een dwingend kind; iets als de toegevendheid van den ontwikkelde te midden van kermisvertoon; liever nog, iets als de achtzaamheid in een ziekenvertrek. Het besef iets anders te zijn, leidt hem niet tot onvruchtbaren hoogmoed; leidt hem veeleer, om alles in

één woord te zeggen, tot een manier van zijn, die voor anderen de aangenaamheid zelve is. Hij weet wat patiënten behoeven. De stem wordt door hem niet verheven; zijn tred maakt geen gedruisch. Zijn eigen gevoel wordt zacht gestreeld, maar even zacht verpleegt hij de anderen.

De deugden die hij waardeert en beoefent, zijn al te gader deugden voor de samenleving. Dat er nog andere deugden zijn, ziet hij weldra niet meer. Nederigheid die een deugd des harten is, wordt bij hem bescheidenheid, ingetogenheid, kieschheid, een kiesch omsluieren van eigen gezondheid, kracht en verdienste. Nooit en in geen enkel opzicht iemand te kwetsen, is hem het hoogste; fijne takt, daartoe het eene noodige.

Het beeld van zichzelf in deze volkomenheid ziet hij voor zich, ongeveer gelijk een groot tooneelspeler de rol aanschouwt die hij scheppen zal, terwijl hij, even weinig als deze, zich ooit verlaagt tot komediant. Die rol is de harmonische ontplooiing van zijn beter Ik; de achting voor die rol, zijne zelfachting.

Nooit valt hij er uit; nooit speelt hij haar slechts in plaats van haar te vervullen.

Zijn mannelijk willen, zijn edele gemeenzaamheid, zijn milde hand maken zijn minderen gelukkig. Zijn eenvoudige levenswijs spaart de gevoeligheid zijner buren. In zijn gesprekken is hij sober, oprecht; nooit tot bitse tegenspraak prikkelend; zelf door tegenspraak nooit uit zijn evenwicht gebracht. Zijn luisteren is vleiend. Alle botsing, alle hartstochtelijke tooneelen weet hij te voorkomen. Door hem is het zijne omgeving te moede als den zwakke in een leunstoel, als bij een vroolijk haardvuur den verkleumde. Hij vergeet niemands tegenwoordigheid; den schroomvallige beurt hij op; voor den zot is hij edelmoedig. Hij is nooit vervelend, nooit kwaadsprekend; jegens vrouwen eerbiedig, zelfs in hare afwezig-

heid. Zijn bestaan is een gestadig wegruimen van struikelblokken, klein en groot, op het pad van den naaste. En in dit alles wordt een maathouden betracht, dat alle gedwongenheid vermijdt, elken zweem van overleg. Ieder gevoelt de uitstraling van een natuur die zichzelve niet kan ongelijk worden.

Tegenover het levenslot is hij als ten aanzien zijner medemenschen: hij stelt niet vele eischen, erkentelijk voor iedere bloem, berustend in het onvermijdelijke. Pijn en krankheid doen hem zijn zelfbezit niet verliezen. Hij blijft vriendelijk zelfs tegenover den dood als deze zijn ernstigen plicht komt vervullen.

Geen tartend woord ontsnapt hem jegens het groote mysterie aan gene zijde van het graf. De welvoegelijkheid verbiedt hem dat mysterie anders dan met waardigheid te bejegenen. Want hij kent de grenzen der menschelijke rede. Te helder van geest, om een dweepzuchtig; te wèl opgevoed, om een snoevend ongeloof goed te keuren, waardeert hij vroomheid. De vroomheid heeft verwantschap met de bijna vrouwelijk zachte stemming, die dezen zijn levensavond kleurt als met een teeder rood. Zijn verbeelding is thans anders getint. De herinneringen zijner jeugd overstemmen de machtige indrukken die zijn rijpe leeftijd van wetenschap en kunst heeft ontvangen. Religieuse aandoeningen komen nu en gaan als geurige tochten uit een wereld van hooger gehalte dan menschenwaarde. Zou godsdienst ook verrukkelijke symboliek zijn van iets wonderschoons, iets bovenaardsch geheimzinnigs? Is het de naam van God die over zijn bleeke lippen zweeft? In stille ontroering neemt hij afscheid van een leven, voor ieder aangenaam tot in het stervensuur, en bij de uitvaart als voorbeeldig geprezen door aller tranen.

Welken indruk zal naast dit liefelijk beeld de Roomsch-Katholieke heilige maken? Ik heb mij bedrogen, toen ik

van hem als van een type sprak. Hij is oorspronkelijk; in zijne soort eenig; een mensch van Gods genade. De man uwer moderne beschaving heeft slechts enkele en altijd gelijksoortige krachten, als zelfbeheersching, mededoogen, helderheid van inzicht, juist gevoel. Hij brengt ze tot volkomenheid; de volkomenheid van den virtuoos op een instrument, alleen voor het adagio of het andante berekend. De ziel van den heilige is van breeder aanleg, van machtiger vleugelslag. Zij heeft groote verscheidenheid, beantwoordende aan de vele zedelijke eischen die het leven hem stelt en die hij aanvaardt. Hij heeft niet, als treurig geschenk van de ervaring der wereld, de wijsheid der ontgoocheling. Deze wereld heeft hij leeren kennen van uit een hoogere; de vervalsching beseft, na het echte te hebben gegrepen. Zijn hart, vol gebeden, vindt zijn vaderland in de goddelijke volkomenheid, door het geloofsoog aanschouwd in die hooge mysteriën waarop de sacramenten doelen. Zijn ademen is geloof; zijn leven, niet in het werkelijke, maar in het waarachtige, waarvan al het werkelijke slechts een teeken is; zijn stemming, aanbiddende gemeenschap met den Godmensch, profeet, koning en priester; zijn lust, zelfverwinning en overwinning der zelfzuchtige wereld. Heros is zijn naam; en zijn karakter, de stempel van den Eenige, die in den schoot der eeuwen heeft nedergelegd wat zij bezig zijn tot rijpheid te brengen.

Onbereikbaar als de sterren, is hij niet na te volgen. Maar als die sterren, licht hij ons hoofd omhoog en leidt hij onze gedachten een onafzienbare wereld binnen.

V

Tot zoover mijne gefingeerde Rede. Kardinaal Newman heeft in het Katholicisme het licht doen vallen op de

zijde die het meest gekeerd is naar onze eeuw, zonder daarom in eenig vergelijk te treden met hetgeen hij als liberalisme veroordeelde. Het verschil tusschen zijne en andere apologieën van onzen tijd is opmerkelijk. Bij Chateaubriand bekleedt eene voorname plaats wat Newman ternauwernood vermeldt: de esthetische aantrekkelijkheid van zijn godsdienst. Niet minder merkwaardig is het verschil met Lamennais, die het Katholicisme vooral uit een wijsgeerig en staatkundig oogpunt heeft verdedigd. Newman heeft op het ethische schier al den nadruk gelegd. Dat vooral geeft hem het recht gehoord te worden door onze eeuw die haar einde nadert. Theologie, metafysika, staatkunde, zelfs esthetiek in den overgeleverden zin van het woord, wijken thans terug, om onze aandacht geheel vrij te laten voor de waardeering van den mensch als zedelijk wezen, en voor de vraag, wat deze waardeering vordert van allen die denken en gevoelen.

OVER DE BRONNEN VAN VICTOR HUGO'S RUY BLAS.

Ik durf nauwlijks hopen, dat velen zich nog herinneren wat ik een jaar geleden mocht mededeelen omtrent de wijze, waarop Victor Hugo aan zijn Aymerillon is gekomen in zijn Légende des Siècles. Ik wenschte heden iets soortgelijks te doen omtrent zijn Ruy Blas. Waaruit is de Ruy Blas getrokken? De dichter zelf zou het onderzoek naar den oorsprong van zijn drama, naar de bronnen waaruit hij geput heeft, niet hebben gewraakt. Juist bij het drama dat ons thans bezig houdt, teekent Victor Hugo het volgende aan:

«Du reste, et cela va sans dire, il n'y a pas dans Ruy Blas un détail de vie privée ou publique, d'intérieur, d'ameublement, de blason, d'étiquette, de biographie, de chiffre, ou de topographie, qui ne soit scrupuleusement exact. — L'auteur l'a déjà dit ailleurs, et il espère qu'on s'en souvient peut-être, à défaut de talent, il a la conscience. Et cette conscience, il veut la porter en tout, dans les petites choses comme dans les grandes, dans la citation d'un chiffre comme dans la peinture des âmes.»

Na deze ondubbelzinnige verklaring mogen wij verwachten, dat de Ruy Blas, welk drama ons aan het hof van Karel den II^den^ van Spanje verplaatst, ons dat hof

zal teekenen naar oorspronkelijke bescheiden. Deze billijke verwachting wordt niet vervuld, gelijk Morel Fatio in een deel van zijn belangrijke Spaansche Studiën onwederlegbaar heeft aangetoond.

Een der bronnen, — want om niet te uitvoerig te worden, zal ik niet over de andere spreken, — een der bronnen dan waaraan Victor Hugo zijn drama heeft ontleend, is het werk van Mad^me^ d'Aulnoy, getiteld: les Mémoires de la Cour d'Espagne. Deze Mad^me^ d'Aulnoy is naar mijn beste weten dezelfde die naast verscheidene historische romans Contes geschreven, en aan een daarvan, l'Oiseau bleu, een beroemdheid heeft verzekerd, nauwlijks onderdoende voor de beroemdheid van de verhalen van Perrault.

Hare aangehaalde Mémoires, het laatst uitgegeven door Mad^me^ B. Carey, in 1874, onder den titel van La Cour et la ville de Madrid vers la Fin du XVIIe siècle is een tamelijk onderhoudend boek, maar men behoeft geen historicus van beroep te zijn, om spoedig te bespeuren, dat men Mad^me^ d'Aulnoy geen onrecht doet, wanneer men ook dit haar werk onder hare historische romans rangschikt. Er is evenwel een grond van waarheid in. Zij heeft aangenaam, — somtijds minder aangenaam wanneer zij al te veel van onze geloovigheid vergt, — geborduurd op een diplomatiek rapport, dat — maar volgens Fatio ten onrechte — aan den Markies de Villars wordt toegeschreven. Dat rapport was tijdens het leven van Mad^me^ d'Aulnoy nog ongedrukt. Zij stierf in 1705. Maar het werd gedrukt en uitgegeven in 1733 te Londen, onder den titel van Mémoires de la Cour d'Espagne, depuis l'année 1679 jusqu'en 1682 enz. enz.

Nu is het Victor Hugo overkomen, vooreerst, dit oorspronkelijke stuk over het hoofd te hebben gezien; dan, wat erger is, het in zijn geheel onhistorische van de op

dat stuk voortbordurende Mémoires van Mme d'Aulnoy niet te hebben bespeurd. Bleef het slechts hierbij!

In zeker opzicht kan niemand het helpen, dat hij niet genoeg achterdocht heeft, en dus een boek als dat van de Gravin d'Aulnoy ter goeder trouw en met een eerlijke conscientie voor èn oorspronkelijk èn geloofwaardig houdt. Wanneer nu Victor Hugo dezen getuige, hoezeer dan ook op zichzelf te wraken, slechts gevolgd had met de nauwgezetheid die zijn Voorrede beloofde? Er is al dadelijk een moeilijkheid. Karel de II^de^, het is bekend genoeg, heeft twee vrouwen gehad. De Mémoires handelen uitsluitend over de eerste vrouw, maar de Koningin, over wie Victor Hugo het heeft in zijn Ruy Blas, moet de tweede vrouw zijn. Immers Acte 3, scène 2, zegt de held van het drama in zijn lange rede: «Et l'infant bavarois se meurt, vous le savez;» de Beiersche kandidaat tot den troon stierf 3 Februari 1699. Victor Hugo heeft dus de Gravin d'Aulnoy zóó trouw gevolgd, dat hij wat deze, te recht of te onrecht, van de eerste vrouw bericht, eenvoudig toepast op de tweede.

Waarom, zou men zeggen, heeft hij van Maria Louise van Orleans, Marie-Anna van Neuburg gemaakt? Paul de Saint Victor, de onvoorwaardelijke lofredenaar van Victor Hugo, heeft zich met de wonderlijke substitutie het hoofd niet gebroken. De zaak zelve kon hij natuurlijk niet ontkennen: «Cette reine idéale (namelijk die van het drama) n'est sans doute pas celle de l'histoire. Marie-Anna de Neubourg y joue un triste rôle.... Mais, en fin de compte, cette pâle figure est restée obscure». Heel duidelijk is het niet, hoe dezelfde Koningin «un triste rôle» in de Geschiedenis kan vervullen en tevens zijn kan een «pâle figure». Maar wij weten, dat de tweede Koningin al zeer weinig van een «pâle figure» had. Zij moet zich in haar graf hebben omgekeerd toen Paul de St. Victor haar zoo

noemde. Vooreerst was zij een schoone vrouw van wie Blécourt, 25 November 1700, aan den Markies de Torcy schrijft: «elle s'est mise en tête qu'elle pourra plaire au nouveau roi et par là avoir toujours un parti». Vervolgens was zij een zeer heftige vrouw. Den 3en Juni van datzelfde jaar, toen Karel II dus nog leefde, meldt Blécourt aan Lodewijk den XIVen, dat de Koningin op het bericht van de tweede verdeeling der Spaansche Monarchie «a tout cassé de rage dans sa chambre». In een brief van haar zelf aan den Franschen Koning beklaagt zij zich over de oneerbiedigheid die men zich tegenover haar, de Koningin-weduwe, in het paleis veroorloofde en noemt zij dit in vrij zonderling Fransch: «un grand scandale qui fait ici murmurer généralement et suspendre tout l'Univers». De «pâle figure» doet dus veeleer denken aan zeker bevallig huisdier, dat men liever niet zonder handschoenen aanvat en op een der jongste Amsterdamsche tentoonstellingen licht een prijs had gewonnen. Victor Hugo's dichterlijke vrijheid wordt er te grooter door, nu hij de flinke Duitsche Maria Anna steekt in het type van de zachte Maria Louise. «A défaut de talent, l'auteur a la conscience». Het is wel mogelijk. Maar wij hebben nu reeds twee voor de historische trouw vrij gevaarlijke gedaanteverwisselingen: een roman genomen voor een rapport, en de eene vrouw van een Koning voor de andere.

Het eerste qui pro quo, het volgen van Madme d'Aulnoy in plaats van het gedrukte diplomatieke rapport, heeft den dichter onaangenaamheden op den hals gehaald, die hij licht had kunnen vermijden. Ik bedoel den beruchten brief van den Koning aan zijne vrouw, waarover de kritiek Victor Hugo zoo hard is gevallen. Acte II, scène 3, staat de Koningin op het punt van te bezwijken voor de liefdesverklaring van Ruy Blas, voor de woorden die haar, in haren toestand van verlatenheid, — Karel de IIde is

altijd aan het jagen, — als muziek in de ooren hebben geklonken:

« Madame, sous vos pieds, dans l'ombre, un homme est là,
Qui vous aime, perdu dans la nuit qui le voile;
Qui souffre, vers de terre amoureux d'une étoile;
Qui pour vous donnera son âme, s'il le faut
Et qui se meurt en bas quand vous brillez en haut ».

De arme vrouw kan niet langer weerstand bieden: « Quand l'âme a soif, roept zij half waanzinnig uit, il faut qu'elle se désaltère, Fût-ce dans du poison! » Zij denkt nog een oogenblik aan den Koning, maar alleen om op hem die zich nooit om haar bekommert, al de schuld te laden van haar val:

« Oh s'il avait voulu, j'aurais aimé le roi,
Mais il me laisse ainsi, - seule, d'amour privée! »

Op dat eigen oogenblik komt een kamerdienaar binnen en brengt de blijde tijding: « Une lettre du roi! » Dat woord: « Een brief van den afwezigen Koning!", brengt de half waanzinnige terstond tot inkeer, en zij roept uit: « Du roi! je suis sauvée! » De Koning vergeet haar dus niet!

En nu volgt die scène III, waarop ik zooeven doelde. De brief van den Koning zal worden voorgelezen. Vooraf zegt nog de Koningin:

« . . . . . Du fond de l'âme
Je lui rends grâce. Il a compris qu'en mon ennui,
J'avais besoin d'un mot d'amour qui vint de lui.
Mais donnez donc ».

De hofdame, de Hertogin van Albuquerque, maakt een diepe buiging en herinnert de Koningin de etikette:

« L'usage, il faut que je le dise,
Veut que ce soit d'abord moi qui l'ouvre et la lise ».

« Eh bien, lisez », zegt de Koningin. En de Hertogin leest met veel statigheid den brief des Konings voor,

waarin niets meer of minder staat dan dit: « Madame, il fait grand vent, et j'ai tué six loups ».

Wat heeft Victor Hugo niet over dien brief moeten hooren! Gustave Planche, de gezaghebbende kritikus dier dagen, schreef vol verontwaardiging: « quelle que soit la sévérité du jugement porté par les historiens sur Charles II, il est absurde de lui prêter une pareille lettre ». En met die woorden, voorkomende in de Revue des Deux Mondes van 15 Nov. 1838, was hij de tolk der openbare meening.

Maar niemand wist het rechte. De litteraire kritiek in Frankrijk dacht er destijds weinig aan, tot de bronnen op te klimmen, en liet het nog aan de klassieke filologie over, de fontibus van den een of anderen schrijver der Oudheid te handelen. Het onderzoek de fontibus van Ruy Blas heeft thans het rechte aan het licht gebracht. De zaak is deze. Het diplomatiek rapport, waarvan wij spraken, had iets soortgelijks. Gravin d'Aulnoy nam het over met een aan het rapport vreemde schakeering, en Victor Hugo nam weder het bericht van Mad^me^ d'Aulnoy over, er op zijn beurt een schakeering aan toevoegende, die aan dat bericht vreemd was.

Bij den dichter verwaarloost de Koning zijn vrouw volkomen en schrijft hij haar het malle briefje, dat voor haar als een klap in het aangezicht moest zijn.

Bij Mad^me^ d'Aulnoy komt van die voorafgaande verwaarloozing niets voor. Integendeel: « Le roi et la Reine-Mère allèrent ensemble au Buen-Retiro, passer les jours de la Semaine Sainte. Le Roi témoigna après Pâques qu'il avait envie d'aller à Aranjuez, comme c'était la coutume de tout temps; mais la Reine-Mère.... fit naître tant d'obstacles, que le Roi.... fut passer quatre jours à l'Escurial.... Le lendemain qu'il fut arrivé, la Reine lui écrivit une lettre fort tendre et lui envoya une bague de diamants. Il lui envoya à son tour un chapelet.... garni

de diamants, dans un petit coffre de filigrane d'or, où il avait mis un billet qui contenait ces mots: Madame, il fait grand vent, et j'ai tué six loups».

Dit klinkt zeker geheel anders. Men kan moeilijk beweren, dat een vrouw, vier, zegge vier, dagen alleen gelaten met haar moeder, in welken tijd zij van haar man een kostbaar geschenk ontvangt in een even kostbaar kistje, waarin bovendien nog een woordje ligt aan haar, die hij reeds den volgenden dag zou weerzien; men kan moeilijk beweren, dat zulk een vrouw genoegzaam verlaten en beleedigd is, om zichzelf een echtbreuk te mogen vergeven. Maar ten slotte moet men erkennen, dat het briefje lakoniek, dat het koel is, dat de «lettre fort tendre» van de vrouw zelfs door den jagenden man vriendelijker, indien dan al niet hartelijker, had kunnen worden beantwoord.

Maar nu het diplomatiek rapport. Vooreerst worden de vier dagen afwezigheid van Gravin d'Aulnoy daarin tot drie dagen herleid: «Le roi se contenta d'aller seul à l'Escurial, durant trois jours pour une chasse du loup. Dan valt de «lettre fort tendre» weg. «Le second jour qu'il y fut, la Reine lui écrivit et lui envoya un beau diamant». Eindelijk heet het: «Il répondit à cette galanterie par un petit coffre d'or avec un chapelet.... garni de diamants, accompagné d'un billet, par lequel il lui mandait qu'il faisait grand vent et qu'il avait tué six loups». Hier dus de oratio indirecta, die vrij wat onschuldiger is dan de oratio directa waarin Mad^me^ d'Aulnoy haar overzet, want de mededeeling van het rapport geeft natuurlijk volstrekt niet te kennen, dat er in het schrijven niet meer stond, dat er niet een enkel woordje in gevonden werd als vrouwenoogen ook in een kattebelletje gaarne lezen.

Wij hebben ongetwijfeld het talent te bewonderen

waarmede Victor Hugo van een tamelijk onschuldig briefje partij heeft getrokken voor zijn drama, en deze man zou losgelaten kunnen worden indien hij zich niet op zijn geweten had beroepen. Geen talent, zeide hij, maar conscientie. Een vreemde conscientie is het in elk geval, vooral wanneer men bedenkt, dat Victor Hugo, toen hij zich verwaardigde Gustave Planche te antwoorden, niet, gelijk het eenvoudigst ware geweest, hem verwees naar zijn bron, naar Mad^me^ d'Aulnoy, maar, over deze bron een plechtig stilzwijgen bewarende, hem — zie in de Quatre vents de l'Esprit, le livre Satirique, pièce XXVII — begroette met het liefelijk epitheton « nain horrible ».

Er is reden, te vragen of de dichter, zelfs wanneer hij de echte bron, het diplomatiek rapport, voor zich had gehad, in staat zou zijn geweest met volkomen juistheid te lezen wat er in stond. Het dunkt u misschien dat wij hier te ver gaan. Maar het volgende is nog al sprekend: Acte 3, scène I geeft de Graaf de Camporeal de volgende ironische opsomming van de uitgaven van het huis der Koningin:

> « La maison de la Reine, ordinaire et civile,
> Coûte par an six cent soixante-quatre mille
> Soixante-six ducats »,

dus 664,066 dukaten. Van dit vers zegt Victor Hugo in een aanteekening, ook hier weder toegevende aan die manie van historisch volkomen nauwkeurig te willen schijnen: « Quand le comte de Camporeal dit: la Maison de la Reine, ordinaire et civile, coûte par an six cent soixante quatre mille soixante-six ducats, on peut consulter Solo Madrid es córte, on y trouvera cette somme pour le règne de Charles II, sans un maravédis de plus ou de moins ». En als men nu de bron raadpleegt, die de dichter noemt, vindt men eerst in cijfers, dan in letters, niet:

«six cent soixante quatre mille soixante-six», maar «cinq cent soixante quatorze mille huit cent soixante-six ducats», of 574,866, dus een verschil van 89,200. De beide cijfers, dat van het oorspronkelijk document en dat van den dichter, die beweerde, dat hij wilde «porter la conscience en tout», zelfs «dans la citation d'un chiffre», de beide cijfers hebben alleen de tientallen en eenheden, namelijk het eindgetal 66, met elkander gemeen. Men heeft zich bij schrijvers van de Joodsche en Grieksche Oudheid wel eens, en zeker te recht, verwonderd over de fabelachtige getallen, die zij ons opdisschen. Hier is een schrijver uit de negentiende eeuw, die een overdreven cijfer geeft, terwijl hij nog wel plechtig verzekert het juiste te geven, en die naar alle waarschijnlijkheid daarvoor geen andere reden had dan dat hij met het authentieke cijfer geen alexandrijn kon maken. Het metrum deed hem hier de maat vergeten.

Op vele andere punten, als ten aanzien van namen van personen en plaatsen, gewoonten, instellingen, titels hebben de onderzoekingen van Fatio de tekortkomingen van Victor Hugo blootgelegd. Gelukkig heeft Paul de St. Victor het niet meer beleefd, die, in zijn zonderling lyrisme, van den dichter zegt: «l'Espagne.... est la patrie dramatique de Victor Hugo, comme elle fut celle de Corneille.... En elders: «Qui les sait mieux que lui, ces Choses de l'Espagne? En later: Chaque fois que (Victor Hugo) revient en Espagne, par le drame ou la poésie, c'est le roi dans son royaume, c'est le Seigneur rentrant dans son fief». Het is vermakelijk, dat men aan gene zijde der Pyreneën geëindigd is met het te gelooven, met Victor Hugo Spanje tot geboorteland te geven. Als onze geachte Voorzitter goed kan vinden den leden dezer vergadering geheimhouding op te leggen, wil ik wel overbrieven, dat de Koninklijke Academie van Madrid in 1879 bij gelegenheid

van de openbare receptie van D. Francisco Codera y Zaidin, Victor Hugo laat geboren worden in de hoofdstad van Spanje. Een weinig tijds nog, en de hoofdsteden van Europa zullen ten aanzien van Victor Hugo evengoed met elkander in het krijt treden als ten aanzien van Homerus. Wat blijft trots alle veranderingen, met of zonder burgerlijken stand, de menschheid, zelfs de letterkundige menschheid, zich toch gelijk! Als Spanje Middelbaar Onderwijs heeft, mag men verwachten, dat een les-uur aan den Franschen dichter gewijd, beginnen zal met een leergrage jeugd de nieuwste ontdekking omtrent zijn geboorteplaats in te prenten.

De mededeelingen omtrent Fatio's onderzoekingen heb ik mij veroorloofd, vooral omdat zij de Romantische School in Frankrijk eigenaardig toelichten. Het bekende program dier school is vervat in de uitvoerige voorrede, die Victor Hugo in October 1827 voor zijn drama Cromwell heeft geplaatst. Daarin ligt de kiem van het realisme, dat de nieuwste letterkunde in Frankrijk en daarbuiten, zelfs voor hen die het met mij walgelijk noemen, zoo belangwekkend maakt. In die voorrede wordt de leus aangeheven als een wapenkreet: «La Nature donc! La Nature et la Vérité». En waartoe riep men te wapen? Tegen een bepaalde kunstrichting van den tijd waarin de vijf-en-twintig-jarige jongeling was groot gebracht of tegen het drama der zeventiende eeuw? In het minst niet. De vijand dien Victor Hugo meende te moeten bestrijden, was niet de geest van een bepaald tijdvak of zelfs van een geheele eeuw. Hij wil in die voorrede de Aristoteles zijn van een nieuwe Poëtika. Het merkwaardigst is, dat hij het uitgangspunt van die nieuwe Poëtika zoekt in het Katholieke Kristendom. Zijn theorie kwam in die dagen neder op deze stelling: wij hebben tot dusver Heidensche kunst gehad, van nu aan moeten wij huldigen Kristelijke kunst.

Om de tegenstelling, gelijk hij haar opvat, voelbaar te maken, laat hij zich verleiden tot deze historiebeschouwing: «La Muse.... des Anciens n'avait étudié la Nature que sous une seule face, rejetant sans pitié de l'art presque tout ce qui, dans le monde soumis à son imitation, ne se rapportait pas à un certain type du beau. Type d'abord magnifique, mais, comme il arrive toujours de ce qui est systématique, devenu dans les derniers temps faux, mesquin et conventionnel. Le Christianisme amène la poésie à la vérité. Comme le Christianisme, la Muse moderne sentira que tout dans la création n'est pas humainement beau; que le laid y existe à côté du beau, le difforme près du gracieux, le grotesque au revers du sublime. La Muse se demandera si la raison étroite et relative de l'artiste doit avoir gain de cause sur la raison.... du créateur; si c'est à l'homme de rectifier Dieu;.... si, enfin, c'est le moyen d'être harmonieux que d'être incomplet.» En eindelijk dit nog: «La Muse se mettra à faire comme (Dieu).... à mêler dans ses créations sans pourtant les confondre l'ombre à la lumière, la bête à l'esprit; car le point de départ de la religion est toujours le point de départ de la poésie». Ziedaar de bijna stichtelijke aanvang van het niet altijd stichtelijk realisme gelijk de Romantische school in Frankrijk het predikte bij monde van Victor Hugo. De Kristelijke kunstenaars zijn degenen tot wie deze verleider zegt: Eritis sicut Deus, maar ditmaal er bijvoegende: nescientes bonum et malum. De dichter drijft den spot met die aanmatigende kunst, die, als de Schepper heeft gezegd: er zij een wereld zonder harmonie, eenvoudig antwoordt: En ik doe het beter; ik schep een wereld met harmonie; God geeft het type en zijn karikatuur, den zwaan en de gans, den mensch en den aap; de liefde en de zelfzucht. Maar ik, kunstenaar, ik weiger uit zijn hand de karikatuur, en aanvaard alleen

het type, of liever hetgeen ik eigendunkelijk tot type verhef. Terugkeer tot de Natuur is dus terugkeer tot de werkelijkheid gelijk de Schepper haar blijkbaar heeft gewild. Wat deze heeft willen scheppen, het is wel het minst dat de kunst zich gelukkig achte het eenigszins uit de verte te mogen nascheppen. Weg dus met uwe waanwijze regels en onderscheidingen!

Hier heb ik deze theorie niet te beoordeelen. Ik wensch alleen met een woord toe te lichten in welke betrekking zij staat tot Victor Hugo's vervalsching van de Geschiedenis.

Ik zou een zachter woord dan vervalsching kiezen wanneer dit woord niet door een ander, veel ouder dichter ware gebezigd, om te kennen te geven, welke vrijheden hijzelf zich met de Geschiedenis veroorloofde. Corneille ontleent aan de Spaansche geschiedenis zijn Cid gelijk Victor Hugo zijn Ruy Blas. In zijn Examen du Cid, vijftig jaar na de eerste opvoering geschreven, vergelijkt Corneille zijn treurspel met zijn bron, en geeft hij rekenschap van zijne afwijkingen. Bij die gelegenheid zegt hij, onder meer, dat hij de plaats van de handeling heeft veranderd, en gaat dan voort: «j'ai été obligé à cette «falsification» enz. Het woord is sterker dan het behoefde te zijn, maar legt een goed getuigenis af van Corneille's eerlijkheid. Waarom is Victor Hugo minder openhartig? Ik vrees, dat dit het gevolg is van zijne theorie of liever van de onmogelijkheid, haar getrouw te blijven. De theorie, die volstrekte waarheid in de kunst verlangde, bracht onder anderen, om nog eens die voorrede van Cromwell aan te halen, dit mede: «le drame doit être radicalement imprégné de (la) couleur des temps», waar op hij volgen laat: «Il faut quelque labeur, quelque étude pour en venir là.» Alles zou dus, volgens het program, uit de bronnen worden geput. Maar aangezien de dichterlijke vlucht natuurlijk spoedig ongeduldig werd bij een onder-

zoek dat niet zonder veel geduld kon worden ten einde gebracht, werd het onderzoek prijsgegeven en het program behouden. Men stelde zich tevreden met bronnen, die geen bronnen waren, met kennis uit de tweede hand; geheel in strijd natuurlijk met het luide verkondigd beginsel. Een onwaarheid ombestwil moest dan dien strijd bedekken door het indrukwekkende woord: «à défaut de talent, l'auteur à la conscience». Wat wij aan het begin der realistische beweging waarnemen zal waarschijnlijk ook haar einde kenmerken: het realisme zal ondergaan door gebrek aan waarheid, door konventies, die anders zijn dan de oude, maar niet minder gevaarlijk.

EEN BRIEF AAN DEN HEER F. VAN DER GOES.

Rosendael bij Velp, September 1890.

Waarde Heer Van der Goes!

Uwe vriendelijke letteren van gisteren vragen mij voor het Oktobernummer van uw tijdschrift de mededeeling van den indruk dien het zoo voortreffelijk door u vertaalde geschrift van Bellamy, Looking Backward, bij mij achterliet. Gij schrijft daarbij: «het zal u ongetwijfeld getroffen hebben, dat dit boek een bewijs is, (dat).... het vroegere, vóór-wetenschappelijke tijdvak, van Plato's Republiek en More's Utopia, schijnt afgesloten te zijn, en onze Utopische litteratuur gebaseerd is op een wetenschappelijk geconstateerde evolutie.... Zijn dit niet overeenkomstige denkbeelden als door u werden aangeduid in,».... en zoo voort.

Men zou uwe meening ook zóó kunnen weergeven: alle Utopia was tot dusver wat men hoopte of wenschte, dat eens zijn mocht; nu is Utopia de voorstelling van wat eens zijn moet. Vroeger werd zij gevonden door de verbeelding alleen; thans leent de verbeelding slechts den vorm; de inhoud wordt gevonden door inzicht in den onvermijdelijken groei der maatschappelijke samenleving;

een inzicht, van gelijken aard als dat waardoor wij na den knaap den man verwachten. De toekomst wordt op die wijze niet een droom, maar een wetenschappelijke voorspelling; niet een mogelijkheid met de berekening van wier kansen wij ons vermaken, maar een geboorte waarvan de zwangerschap reeds zichtbaar is; en hij die haar verkondigt, wordt niet de apostel van een nieuw geloof, dat hij aan te prijzen en tegen de bedenkingen der ongeloovigen te verdedigen heeft, maar eenvoudig iemand die te kennen geeft welke bijzondere toepassing van de groote wet der evolutie binnen een gegeven tijd is te wachten.

Bellamy heeft blijkbaar geheel in die overtuiging geschreven, en ik had daarom liever gezien, dat gij hadt kunnen besluiten den titel te behouden. Bellamy is reeds «looking backward», gij schijnt met uw In het Jaar 2000 vooruit te zien. Ik weet wel, dat het slechts een schijn is, maar waartoe die schijn gewekt? Het staat toch al te vreezen, dat de wuftheid het ernstig wijsgeerig werk van Bellamy voor een aardigheid houdt, voor een luchtkasteel, opgetrokken ter verpoozing, ter afwisseling voor romanlezers. Ik verheug mij, dat het werk, aan welks overbrenging in goed Nederlandsch gij uwe niet geringe letterkundige krachten hebt gewijd, zoo ijverig gelezen wordt, maar ik zou gaarne weten, hoe men het leest: als een beschrijving van hetgeen reeds in ons heden ligt, of als een verhaal uit Duizend en eén Nacht; als het tracé van een spoorweglijn die ontworpen is en waarvoor de gelden zijn toegestaan, of, bijvoorbeeld, als Aristofanes' ontwerp van Nefelococcygia, de stad in de wolken.

Het werk van Bellamy is zoo weinig zulk een ontwerp, dat het desnoods ook geschreven had kunnen worden door iemand, die geen vriend der nieuwe samenleving, maar alleen snugger genoeg is, om uit de gegevens der

geschiedenis van onze beschaving de zekerheid eener volgende fase af te leiden. Niet de romanschrijver (natuurlijk in den lageren zin), maar de wijsgeer is hier aan het woord. Aan het woord is de man die Verleden, Heden en Toekomst met elkander kan verbinden; die, om den geijkten term over te nemen, de Teekenen der Tijden opmerkt en duidt; die het vermogen van de juiste diagnose ten aanzien van eigen dagen bezit. Wat Bellamy geeft, is alleen een leer in zoover het onder woorden brengt wat onfeilbaar zijn zal, en dus voor het denken reeds is. Het is evenmin een leer als de bewering, dat het in Juli aanstaande zomer zal zijn.

Het komt mij voor, dat de vriend en de vijand van die samenleving der toekomst wèl zullen doen met zich aan dit gezichtspunt te houden. Alleen op dit terrein kunnen zij elkander met vrucht ontmoeten; namelijk op het terrein van de vraag, niet: verlangt gij naar dat nieuwe, maar leert onze wetenschap van de Europeesche samenleving, dat deze haar nieuwe toestand, door u verlangd of niet, aanstaande is. Wanneer het hier gold een der vele middelen waarmee de genezing onzer maatschappij kan worden beproefd; wanneer het een dier experimenten in corpore vili gold, die men van tijd tot tijd, op goed geluk af, waagt, zou het boek beneden de aandacht zijn van een denkend wezen. Het zoeken naar «la meilleure des Républiques» kunnen wij overlaten aan de Jérôme Paturots. Aan panaceën en ideale instellingen verkwisten wij niet een aandacht die allerminst in onzen tijd om belangrijke onderwerpen verlegen is. De vraag: verdient dat nieuwe aanbeveling? is enkel bruikbaar in een debatingclub, ter oefening, ter opscherping van den geest van jongelieden; zij heeft voor volwassenen evenveel zin als de vraag, of de leer van de voortgaande vertraging in de beweging van onzen aardbol aanbeveling verdient. Staat het voort-

gaan dier vertraging vast? Staat die nieuwe samenleving als naaste toekomst vast? Ziedaar vragen, waaraan het de moeite loont ons onderzoek te wijden. Wat men thans de sociale kwestie noemt, is een zinledig woord, zoolang men daaronder een kwestie verstaat die aan onze filantropische bespiegeling is overgelaten, en misschien verwacht, dat eens het oogenblik zal aanbreken, waarop de deskundigen, in casu de beoefenaars der Staathuishoudkunde, ons zullen toeroepen: Gij kunt uw gang gaan, de wetenschap leert, dat ge wèl doet met de maatschappelijke samenleving naar dit of dat schema in te richten. Maar de «sociale kwestie» is geen zinledig woord; is in haar bestaan onloochenbaar en van uitnemend gewicht, wanneer zij wordt opgevat als een kwestie van historische sociologie; met andere woorden, als de vraag of onze kennis van de geschiedenis der menschelijke samenleving, zoo als wij thans die kennis bezitten, van dien aard is, dat zij ons het door Bellamy geschilderde of iets in dien geest al dan niet doet voorzien als eerstvolgende evolutie. Historische kennis, — die niets is wanneer zij niet wijsgeerig is, — kan hier alleen het gewenschte licht verspreiden; historische kennis, verbonden met historische intuïtie.

Zouden wij niet wenschen op elk punt van het Verleden zoo en niet anders te hebben geredeneerd? Opgevat gelijk het door mij werd aangegeven, heeft de sociale kwestie bestaan voor het minst zoolang onze tegenwoordige jaartelling heeft geduurd. Zij is op zichzelf wel ouder, maar niet in scherpe onderscheiding van de vragen die tot de Staatkunde behooren. Vroeger hield men zich bezig met de toekomst van monarchie en demokratie; in het algemeen van dezen of genen regeeringsvorm. Ik zal niet beweren, dat dit onderzoek voor de vraag naar den toekomstigen geest der samenleving, geheel onverschillig was.

Maar in zekere opzichten is de toekomst der samenleving niet afhankelijk van de politiek. In de belangrijkste opzichten toch is de menschelijke samenleving een verschijnsel dat, — voor zoover dit mogelijk is in het groot, alles omvattend verband der dingen, — aan zijn eigen wetten gehoorzaamt. De studie der samenleving is de studie van de krachten die in werking treden juist ten gevolge van het zelfstandig samenleven der menschen, en dus niet ten gevolge van iets dat hun van buiten wordt opgelegd, als een regeeringsvorm of een verovering. Samenleving was er in de Oudheid òf niet, òf slechts op zeer beperkte schaal, in stam, kaste of stad. Met het Kristendom is echter die samenleving geboren, die voorwerp van studie zijn kan. De kristelijke Kerk is hare eerste openbaring. De geschiedenis van het Romeinsche Rijk weet er van te verhalen. Dat Rijk heeft gestaan voor de eerste sociale kwestie; het heeft rekening moeten houden met een maatschappij die zich in, naast, desnoods tegenover den Staat ontwikkelde; en zoo krachtig ontwikkelde, dat zij niet alleen den Staat overleeft, maar bovendien zijn geestelijke nalatenschap overbrengt aan de nieuwe volken. De kristelijke samenleving was bovendien, wat elke belangwekkende samenleving moet zijn, internationaal. — Later zijn nieuwe sociale kwestiën gerezen, met de Albigenzen, met het Lollardisme, met de Hussieten, met de Hervorming, met de omwentelingen van 1789 en 1848, met het Darwinisme en den hiermede samenhangenden val der theologische denkmethode, — om nu slechts het voornaamste te noemen. Hoe zoudt gij en ik wenschen telkens bij het opkomen van een dier sociale kwestiën te hebben gedacht en geredeneerd? Dogmatisch of historisch? Lettende op het bestaande, of lettende op de noodwendige evolutie van het bestaande? Wat zouden wij wenschen, dat ons, bij voorbeeld, toen Julianus, de Afvallige, de

heidensche beschaving wilde herstellen, vooral ter harte ware gegaan: wie gelijk had, de Keizer of de Kerk? Neen, maar de vraag of de Keizer al dan niet oproeide tegen een onverbiddelijken stroom? of de naaste toekomst der samenleving aan het Kristendom behoorde, en dus op de een of andere wijs zich met de eischen van het Kristendom had te verstaan.

De historische beschouwing der dingen moet de dogmatische doen verdwijnen. Wij hebben thans in de geestelijke wetenschappen niet, in den ouden zin, met leerstellingen te doen, methodisch, syllogistisch bewezen en vatbaar, om het opkomend geslacht te worden ingeprent; wij hebben met het leven zelf en zijne altijd nauwkeuriger beschrijving te doen; wij dekreteeren niet langer in onze schoolsche wijsheid wat behoort te zijn, maar constateeren en definiëeren naar vermogen wat is en zijn zal. Zoo het van die wijsheid af kon hangen, ons met de beste inrichting der maatschappelijke samenleving te begiftigen, zouden wij die inrichting al lang moeten bezitten. Het heeft hun, die zich aan deze wetenschap wijden aan studie, scherpzinnigheid noch ijver ontbroken. Toch heeft, behalve de theologische dogmatiek, geen der wetenschappen van den ouden stempel ons zoozeer in den steek gelaten als de dogmatische ekonomie. Zij is tot een spotnaam geworden. Ik put ten dezen al mijn wijsheid uit het jongste werk van mijn broeder Mr. N. G. Pierson. Met zijn leerboek in de hand mag men verzekeren, dat de ekonomie zich in onzen tijd tot onderzoeken, tot wikken en wegen bepaalt. Zij erkent het bij monde van den genoemden schrijver: «zuiver ekonomisch kan nooit een vraagstuk zijn, dat betrekking heeft op de practijk, daar geen enkele wetenschap een bepaalde gedragslijn mag voorschrijven, op welk gebied ook». Dit is natuurlijk het doodvonnis ook der dogmatische ekonomie.

Voor de samenleving is het tamelijk hetzelfde of dit vonnis al dan niet gevolgen heeft. Het blijkt vooral in onzen tijd, dat aan de wetenschap zelden vergund wordt grooten invloed op de samenleving te oefenen. De leelijkste politiek kan haar te machtig worden. Wat baat het of «de wetenschap» iets voorschrijft. Morgen kan toch een staatsman of een volksvertegenwoordiging opstaan, die uit geheel andere dan wetenschappelijke gronden in den maatschappelijken toestand meer of minder diepe wijzigingen brengt.

De sociale kwestie te plaatsen onder het gezichtspunt der evolutie, kan niet tot onverschilligheid leiden ten aanzien van de stellingen, die wij verkondigen of de maatregelen die wij helpen nemen. Integendeel; al naar gelang wij aan een bestaande beweging een toekomst voorspellen of niet, zal hetzij onze veerkracht ontwaken, om haar te steunen of te bestrijden, hetzij onze moed worden versterkt, om haar met rust te laten. Wij zullen met ijver arbeiden aan hetgeen ons gebleken is te liggen in de richting van den tijd en tevens door ons wordt goedgekeurd; als wij het afkeuren, zal onze bestrijding zoo goed als uitsluitend de poging zijn, om het in zijn geheel toch onvermijdelijke naar vermogen te temperen; aan hetgeen door ons afgekeurd wordt en tevens naar ons oordeel geen toekomst heeft, zullen wij ons weerstandsvermogen niet verspillen. De historische overtuiging omtrent een verschijnsel is dus ruimschoots in staat zich in een zedelijke overtuiging om te zetten die onze gedragslijn bepaalt en onze innerlijke temperatuur regelt. Voor overijling zullen wij worden bewaard, voor het zoo gevaarlijke trop de zèle, evenals voor die hartstochtelijkheid in de polemiek die gewoonlijk hetgeen wij verhinderen willen, in de hand werkt of onze kracht nutteloos verbruikt. Niet minder zal die historische overtuiging ons tot de ware nederigheid

stemmen. Als wij verkrijgen wat ons wenschelijk is toegeschenen, zullen wij niet viktorie kraaien: elk onzer beteekent toch zoo uiterst weinig in de evolutie der samenleving; niet wij brengen de dingen tot stand; wij zijn, zegt de bijbel, slechts medewerkers Gods. In het tegenovergestelde geval, als de evolutie der samenleving niet met onze wenschen strookt, zullen wij ons niet terugtrekken als Cassandraas naar wie men niet heeft willen luisteren, en in weerwil onzer persoonlijke teleurstelling gelooven aan de woorden die Bellamy aanhaalt, maar die ik bij u tot mijn spijt niet wedervind:

> For I doubt not, through the ages one increasing purpose runs,
> And the thoughts of men are widened with the process of the suns.

Ik kan u nog niet loslaten eer ik mijne opvatting van het nieuwe dat Bellamy voorstelt, gekenschetst heb. Het is een niet-egoïstische samenleving. Bellamy behoort, en het is zijn eeretitel, tot de verstandigen, dwazen in het oog van hen die de geschiedenis niet raadplegen, die de afschaffing der zelfzucht in de toekomst zien en om die reden durven loochenen, dat het egoïsme een onafscheidelijk, een integreerend deel zou wezen van den grondslag waarop het samenwonen der menschen rust. Het egoïsme is de slavernij, die even goed als de Amerikaansche, zal verdwijnen; het is ons blanken zijn tegenover onze zwarten. Ook deze Amerikaan is abolitionist. Zijn socialisme, om dezen gelukkig zeer rekbaren term te gebruiken, is de beschrijving van een samenleving, waarin van het kristelijk dogma worden mag wat kan, maar waarin de, wil men, moderne Heidenen althans niet meer, gelijk menig Kristusbelijder, spottend glimlachen zullen bij het woord: gij zijt allen broeders. Niemand belijdt meer het egoïsme in zijn huis. Vele goede menschen, ten prooi aan een noodlottig dogmatisme omtrent hetgeen zij de menschelijke «natuur»

gelieven te noemen, — alsof evolutie en (onveranderlijke) natuur niet twee begrippen waren die elkander uitsluiten! — belijden het egoïsme nog als onvermijdelijk in dat groote huis: de samenleving. Aan deze zedelijke inkonsekwentie zal een einde komen. Een krachtig middel daartoe schijnt mij de gezette lektuur van onze Wetboeken, een gedenkteeken in zoo menig opzicht van mannen-hoogmoed, zelfzucht en plutokratie. Ziedaar een onzer spiegels. In dien spiegel te zien, schijnt mij hetzelfde als te zeggen: zoo gaat het niet langer.

De groote behoudende partij poogt de evolutie die wij te gemoet zien, te belemmeren door in den breede uit te rekenen en ons gedurig voor te houden al de duizend moeilijkheden waarin de nieuwe samenleving zich zal wikkelen. Ik ben geneigd alleen te antwoorden: Och kom! Meent gij wellicht, dat alleen wij of te dom of te enthusiast zijn, om die moeilijkheden te zien? Maar wat onderscheidt een Bellamy en anderen? Dat zij volkomen, en ten alle tijde, en in weerwil van alles, ernst willen maken met het oude woord: Zoek eerst het koningrijk Gods en zijn gerechtigheid, en alles zal u toegeworpen worden; of, in nieuwer taal, ons zeggen: Voorop sta de vraag, wat de mensch eischt als mensch? Wat eischt zijn ziel? Daar moet, zooals Kardinaal Manning het onlangs heeft uitgesproken, al het overige zich naar schikken. En kom dan met uwe Hoogescholen en bibliotheken en statistieken, kom dan met al uw genie en al uw geleerdheid en leg ons uit, hoe die eisch der ziel zich vereenigen laat met allerlei praktische eischen. Gij weet het nog niet? Ik kan het mij voorstellen. Maar zoekt gij dát, niet eenig ander, maar dát bepaalde punt te weten? Primeert het alles? Gevoelt gij u tehuis of gerevolteerd in een samenleving waarin zoovele menschenzielen thans onvermijdelijk moeten verloren gaan? Bederft het uw geluk, dat gij de mede-

plichtige zijt van die samenleving? In deze wereld, die alleen door de kortzichtigheid anders dan hoogst samengesteld en verwarrend kan worden genoemd; in deze wereld, waarin de verstandige altijd heeft te twijfelen, en het Voor en Tegen van alle dingen opmerken kan en moet, heeft hij, om zijn kort leven niet te vermorsen, partij te kiezen en te zeggen: één ding staat als een paal boven water: wij mogen niet rijk of knap worden, wij mogen zelfs geen groote en in zichzelf goede dingen doen, wanneer wij weten dat ook dientengevolge menschenzielen buiten de voorwaarden worden geplaatst om menschelijke zielen te zijn. Er is geen beschaving zoolang wij dit weten, moeten weten, en het dulden.

De tolken der nieuwe samenleving hebben meer dan iemand zich te wachten voor rhetoriek. Zij zijn het welsprekendst als zij de eenvoudige taal der wetenschap spreken; der wetenschap, want hier is dit trotsche woord geoorloofd. Alles heeft zich moeten laten zetten op losse schroeven, behalve dit ééne: wat ik zeg, als ik zeg: homo sum. Onze wetenschap van het mensch-zijn staat vast als tweemaal twee. Het mensch-zijn moet aller deel kunnen wezen. Honger in den eigenlijken zin mag niemand verhinderen dat hongeren te gevoelen in geestelijken zin onze adel is.

Geheel de uwe,

A. Pierson.

P.S. Bij hetgeen omtrent onze Wetboeken als spiegel van den geest onzer samenleving werd gezegd, dacht ik inzonderheid aan de troostgronden, tegen wat hij ons Pessimisme noemt, aangevoerd door Prof. d'Aulnis te Utrecht, een man met wien het mij een eer en een vreugd zou zijn samen te mogen stemmen. Zal hij mij toegeven

dat, hoe ook ons oordeel uitvalle over den toestand van een aanzienlijk aantal onzer medemenschen, onze Wetgeving veelszins een aanklacht is tegen den geest onzer samenleving? In die Wetgeving bezitten wij, wat bij iedere discussie zoo wenschelijk is, een vasten maatstaf.

VOORREDE TOT: STUDIËN OVER JOHANNES KALVIJN.

DERDE REEKS.

Mijne Studiën over Johannes Kalvijn zagen het licht in 1881; mijne Nieuwe Studiën twee jaar later. De derde Reeks, die thans het licht ziet, zou reeds veel eerder zijn gevolgd, wanneer die uitgaaf van de Bronnen, waarmede ik uitsluitend werken wil, geene vertraging had ondervonden. Toen deze Studiën, meer dan tien jaren geleden, door mij werden aangevangen, meende ik volkomen genoeg te zullen hebben aan de Calvini Opera, met name aan zijne Brieven, opgenomen in de groote Brunswijksche uitgaaf van het Corpus Reformatorum; en aangezien deze verzameling voltooid was, mocht ik destijds hopen mijn eigen arbeid langzaam, maar ongestoord te kunnen voortzetten. Evenwel, de Correspondance des Réformateurs dans les pays de langue française, recueillie et publiée avec d'autres Lettres relatives à la Réforme .... par A. L. Herminjard, thans reeds bestaande uit zeven deelen groot octaaf, waarvan elk ongeveer vijfhonderd bladzijden telt, is mij onder het bewerken gebleken een nog betrouwbaarder gids te zijn. De Brieven van Kalvijn worden in de Correspondance vollediger en zorgvuldiger uitgegeven. Ik heb dientengevolge den lust verloren met het Corpus Reformatorum alléén verder in zee te gaan. Het was mij niet mogelijk opgewekt te arbeiden met de gedachte, dat ik, misschien onmiddellijk na mijn afwerken van een deel

alleen op grond van het Corpus, zou moeten bespeuren iets beters te hebben kunnen leveren, wanneer ik nog eenigen tijd op de voortzetting der Correspondance had gewacht. Men kan zich mogelijke leemten en onnauwkeurigheden in zijn materiaal slechts laten welgevallen, wanneer zij volstrekt onvermijdelijk zijn. Al was de uitgaaf van het Corpus beter dan zij is, nog zou de Correspondance onmisbaar zijn voor mijn bijzonder doel, als grondslag van eigen arbeid, uit hoofde van de Notes historiques et biographiques, waarmede de geleerdheid van Herminjard haar heeft verrijkt.

De voortzetting mijner eigene Studiën was dus afhankelijk van de voortzetting der Correspondance. Het zevende en tot dusver laatste deel van Herminjard heeft reeds in 1886 het licht gezien, drie jaar na mijne Nieuwe Studiën. In zoover had dus deze mijne Derde Reeks reeds veel eerder kunnen verschijnen. Maar het ongeluk wilde, dat Herminjards zevende deel de briefwisseling der Hervormers niet verder bracht dan tot het voorjaar van 1542, een tijdstip dat in het leven van Kalvijn geen natuurlijk rustpunt is. De allerlaatste brief van Kalvijn bij Herminjard is van 17 April 1542. De Hervormer is op dien datum eerst sedert zeven maanden weder te Genève in zijn vorig ambt werkzaam. Alles moet nog een nieuwen aanvang nemen. Hij heeft nauwlijks den tijd gehad zich in zijn ouden en tevens nieuwen werkkring eenigszins te oriënteeren. De grondslagen zijn nauwlijks gelegd. Zal Kalvijn ditmaal beter slagen dan gedurende zijn eerste verblijf? Is de gemeente wijzer geworden door de ervaring, die de bijna vierjarige afwezigheid van den grooten leidsman haar gedwongen heeft op te doen? Zal de Raad van Genève hem krachtig en volhardend steunen? Bern hem naar vermogen de hand boven het hoofd houden? Zullen juist die mannen hem ter zijde staan, die hij zelf als

zijne ambtgenooten begeert, die zijn volkomen vertrouwen bezitten? Op al deze gewichtige vragen kan het antwoord eerst gegeven worden door het tijdvak dat, om zoo te spreken, met April 1542 begint. Niet onnatuurlijk was dus mijn verlangen, om, als het eens tot een Derde Reeks voor mijne Studiën kwam, haar verder te brengen dan het voorjaar van '42; en derhalve minstens Deel VIII van de Correspondance af te wachten. Dat wachten, meende ik, zou niet lang behoeven te duren. In twintig jaar waren zeven Deelen verschenen, dat is één om de drie jaar. Deel VIII mocht dus tegen '89 of '90 te gemoet worden gezien, daar, zooals ik zeide, Deel VII reeds in '86 was uitgegeven.

Met dat uitzicht is het gegaan als met zoo menig ander: het is niet verwezenlijkt. Wij schrijven nu reeds Juni '91 en Deel VIII is zelfs nog niet aan den horizon, laat staan aangeland. Tegenover hen, die in mijne Studiën gelijk in mijne Nieuwe Studiën belang hebben gesteld, scheen het mij eindelijk niet geoorloofd langer te dralen. Als de dralende zonder onbescheidenheid niet meer op vele jaren arbeids mag rekenen, dringt ook dát hem tot het maken van «bekwamen spoed». Dus over alle bezwaren heen gestapt, met een nieuw deel voor den dag gekomen, al zou het natuurlijk slechts een fragment kunnen zijn! Men weet nu waaraan dit ligt, en zal het uit dien hoofde vriendelijk verschoonen.

Of zegt men wellicht, dat elk haast maken hier volkomen overbodig is, omdat ieder ander, na mij, deze Studiën kan voortzetten, naar gelang de nieuwe Deelen van de Correspondance zullen uitkomen?

Dit laatste is juist. Ieder ander kan met de Bronnen doen wat ik nu reeds voor de derde reis er mede beproefde, maar zal men er lust in hebben? Volksgenoot en vreemdeling hebben in de laatste jaren ten aanzien van Kalvijn niet stil gezeten; het komt mij evenwel voor, dat hetgeen

ikzelf beoog, nog in een andere richting ligt, dan wat zij ons gaven. Mijn doel is enkel de bronnen nauwkeurig te lezen, de gegevens, langs dien weg verkregen, met elkander te verbinden, om het beeld, dat uit die verbinding als van zelf te voorschijn komt, zielkundig te waardeeren en te verklaren. Aan een theologische of anti-theologische behandeling van Kalvijn, om hem hetzij te verheerlijken, hetzij te verkleinen, is geen behoefte, maar wel aan détailstudie. Wij kunnen ten aanzien van Kalvijn niet nauwlettend, wij kunnen zelfs niet mikrologisch genoeg te werk gaan. De Brieven der Hervormers stellen ons in staat, Kalvijn schier van dag tot dag na te gaan, zoowel omdat zij, krachtens de openhartigheid van hemzelf of de vrijmoedigheid van zijne tijdgenooten, ons zijn binnenste ontsluiten. Het zou onverantwoordelijk wezen, van zulk een al te zeldzame gelegenheid niet vlijtig gebruik te maken; Kalvijn niet te volgen op den voet. Ook dit mijn nieuw boekdeel is dus vol aanhalingen, textueele aanhalingen: een vorm van schrijven, die mij alleen behagen kan, wanneer hij volstrekt onmisbaar is. Kalvijns beteekenis is nog altijd een verschijnsel in de geschiedenis, waarover de gevoelens uiteenloopen: zij, die over hem schrijven, zijn gehouden de bewijsstukken, waarop het aankomt, overvloedig en woordelijk mede te deelen.

Of is misschien de tijd gekomen, omtrent de grondleggers der Hervorming over te gaan tot de orde van den dag, de innige vereering van hun persoon en werk overlatende aan hen, die op eenigerlei wijs nog meenen voort te moeten arbeiden aan dezelfde taak, waaraan men zich in de zestiende eeuw heeft gewijd: het vinden en verkondigen van den waren godsdienst? Weten wij, inzonderheid omtrent Kalvijn, niet al genoeg? De vraag zou niet eens kunnen worden opgeworpen, wanneer de toch anders zoo veelzijdige beoefening der Geschiedenis de

Kerkgeschiedenis niet meer of min aanzag als een paria, die bij de groote paria, de Theologie, een goed heenkomen mag zoeken. In de Middeleeuwen zeide men: Graeca sunt, non leguntur; thans veelal: Ecclesiastica sunt, non leguntur. Het laatste is even bekrompen als het eerste. Welzeker! Het bestudeeren bij voorbeeld van de Monumenta Germaniae is een eerbiedwaardige arbeid, maar het bestudeeren van de Acta Sanctorum of van het Corpus Reformatorum kan slechts een medelijdenden glimlach wekken! Alsof er bij den historicus aanneming was des persoons!

Er is drieërlei overtuiging, die mij toeschijnt aan de Kerkgeschiedenis de algemeene belangstelling te moeten blijven verzekeren: 1°. sedert de Oudheid hebben wij niets voortgebracht, zoo onmiskenbaar nieuw en oorspronkelijk als de idee Kerk; 2°. de Kerk, zooals zij van den aanvang tot nu zich heeft vertoond in leer, geest en praktijk, is onze eigenlijke band met de Oudheid; 3°. de vraag of de Oudheid het hoofdbestanddeel van de Westersche beschaving zal blijven, valt voor een groot deel samen met de vraag naar de toekomst der Kerk.

Wat hebben de laatste achttien eeuwen weinig nieuws opgeleverd! Het schijnbaar nieuwe is veelal eenvoudig wijziging en verbetering van het oude. Is het de moeite waard, achttien eeuwen te leven, te onderzoeken, te tobben en te worstelen, om die materieele verrassingen te vinden, die burgers en boeren staan aan te gapen op Algemeene Tentoonstellingen? Sokrates hield zijn nachtelijken dialoog over de staatsregeling niet bij elektrisch licht, maar zat toch niet in het donker. Wat een Bellerofon in levensgevaar bracht, was niet geschreven met onze stalen pen, maar was toch een brief. Babylonië heeft geen komeet gezien, maar toch den Dierenriem; Hellas, niet den fonograaf ontdekt, maar wel het beste

stelsel van stenografie. Wij hebben Grote, maar de Ouden hadden Thucydides; wij, Michelangelo; zij, Fidias; wij, Gladstone; zij, Demosthenes; wij, Frederik Hendrik; zij, Demetrius Poliorketes; wij, Napoleon; zij, Alexander; wij, Shakespeare; zij, Homerus; wij, Benvenuto Cellini; zij, de goudsmeden, wier arbeid uit graven van Mycene en Sparta te voorschijn komt. De Grieksche dramatici en Theofrastus bewijzen, dat de menschelijke karakters niet zijn veranderd. Nieuw zijn onze deugden noch onze ondeugden. De staatkunde leeft nog van dezelfde leugens en dezelfde ijdele tegenstellingen; de godsdienst van dezelfde verveling, dochter van hetzelfde formalisme; de zinnelijkheid van hetzelfde raffinement, de begoocheling najagende van de liefde; het huisgezin van dezelfde trouw; de letterkunde van hetzelfde opmerken en medevoelen. Al het nieuwe is voortgaan langs een lijn, waarvan voor het minst het aanvangspunt reeds in de Oudheid is gegeven. Zelfs de natuurwetenschap onzer dagen heeft hare groote voorloopers in de mathematici, de wijsgeeren, de artsen van het verleden.

Maar nieuw is de idee Kerk; de idee van een geestelijke en tevens zichtbare macht, van een civitas, een gemeenschap, die de gewone steunsels kan ontberen, en die niettemin in levenskracht, innigheid en invloed elke andere gemeenschap overtreft. Het dogma der Kerk is niet volstrekt nieuw; de zedeleer der Kerk heeft hare Heidensche of Joodsche voorbereiding; zelfs de hiërarchie der Kerk, gelijk haar traditionalisme en ritualisme en eigenaardige voorstelling van het opus operatum, het heeft alles in het Rome der Republiek of der vroegste Keizers zijn prototype. Maar als verbindend element, onafhankelijk van staat, stand, nationaliteit en klimaat; als vaderland van gelijkgestemde geesten; als voedstervrouw dier zedelijke vrijheid die, zonder revolutionnairen

te maken, geen onvoorwaardelijke gehoorzaamheid aan staatswetten duldt; maar als torenspits, ver uitstekende boven het gebouw zelfs der meest ontwikkelde samenleving; eindelijk, en niet het minst, als een vereeniging, ondanks alle tekortkoming en innerlijke verdeeldheid, hare aanspraak nooit prijs gevende op heiligheid en algemeenheid, is de Kerk, beschavend, leerend, leidend, troostend, een verschijnsel zonder wedergade en zonder voorbeeld. Hare oorspronkelijkheid doemt haar niet tot een staat van afzondering. Vertegenwoordigend wat tot dusver in geen menschenhart was opgekomen, is de Kerk niettemin de band met de Oudheid tot op den huidigen dag. Zij heeft de Oudheid in zich opgenomen; zij bouwt voort op den grondslag zoowel van Israëls profeten, als van het Romeinsche wereldrijk en de Grieksche beschaving; zij spint voort den draad der Helleensche wijsbegeerte. Niets bestrijdt zij, of zij is er aan verwant. Niets verwint zij, of zij heeft van den tegenstander geleerd, wat zij van hem kon leeren. Revolutionnair in haar ontstaan, sticht zij de meest ontzagwekkende traditie; uit individualisme ontsprongen, staat zij naar en bereikt zij een uitgebreide katholiciteit. Geen gedachte der Oudheid, geen gezindheid, geen gewoonte, dierbaar aan de menigte, of de Kerk trekt er partij van. Zij verdelgt niet het oude; zij doopt het in den naam van Kristus. Het Romanum Imperium aeternum wordt de groote en onsterfelijke gemeente der geloovigen; de Basilika, een Godshuis. Eer de wetenschap haar terugvond, heeft de Kerk van Rome de, zij het ook gedeeltelijke, maar daarom niet minder waarachtige eenheid ontdekt van het Romeinsche en van het Israëlietische wezen, zooals het zich na de ballingschap had ontwikkeld; een eenheid of verwantschap, openbaar in beider uitwendige moraal, in de overeenkomst tusschen het konsistorie van den Joodschen tempel en het collegium

pontificum van Rome; in gelijke hoogschatting van ritus, cultus en priesterschap; in gelijk geloof aan een van de Godheid gegeven grondslag van den Staat. Dat gemeenschappelijk Joodsch-Romeinsche heeft de Kerk behouden, schoon vergeestelijkt en uitgebreid; de plaatselijke theokratie tot een wereldtheokratie verheven: aan de menschheid gegeven of willen geven den innerlijken samenhang, die tot dusver alleen een natie of een familie eigen was. Het pandemonisme der Romeinen herleeft in den dienst der Heiligen. De mirakelen der Romeinen blijven geschieden, schoon nu door andere personen. Het fetichisme der Romeinen ten aanzien van bepaalde vormen en formules sterft niet uit. De woning van Romulus en zijn kromstaf, de heilige vijgenboom, het schip en de zeug van Eneas worden door andere relieken vervangen. Schenkingen en geloften aan de Godheid blijven populair. Het Kristelijk Rome doet in eenzijdig praktischen zin niet onder voor het oude. Kristus heeft de wereldgemeente gesticht in denzelfden zin, waarin Romulus van de Goden de macht had ontvangen het Romeinsche volk te stichten. Koningen, consuls en andere magistraten van hoogen rang vormen een onafgebroken successie, die de eenheid van den Romeinschen Staat voortplant, evenals de apostolische successie de eenheid der Kerk waarborgt. Aan het «per manus tradere» der Romeinen, gelijk aan de plechtigheden, voorgeschreven Exodus 30 en Levitikus 8, beantwoordt de handoplegging van de Brieven aan Timotheus en de zalving van den eersten Brief van Johannes. In het bekeerde Rome behoudt zoowel het ambt als het autoriteitsbeginsel van het oude Rome al zijn waarde en kracht. In den Staat gelijk in de Kerk van Rome, is volkssouvereiniteit onzinnig: het gezag komt uitsluitend van boven, hetzij van den aan de burgers voorafgaanden Staat, hetzij van de aan de gemeenteleden voorafgaande

Kerk, beide, natuurlijk, naar hun idee beschouwd.

Op grond van deze en soortgelijke gegevens, die men in de bekende werken van Mommsen, Preller, Marquardt, Friedländer, Ihering, Döllinger, Harnack, Havet en vroeger reeds Gibbon (ch. XLIV), gelijk in het artikel van Tschirn, Die Entstehung der Römischen Kirche (Zeitschrift für Kirchengeschichte, Bd. XII, Heft 2) uitvoerig beschreven en toegelicht kan vinden, mogen wij de Kerk; die Kerk, waardoor het Kristendom zich over Europa heeft verbreid; den band noemen, die het Westen met de klassieke en met de Israëlietische Oudheid vereenigt. Het kenmerkende van de Katholieke kerk is niet van dogmatischen aard, maar moet aangemerkt worden als geheel te behooren tot het gebied der zoogenaamde volkenpsychologie. De Roomsche kerk is wat zij is, niet krachtens een theoretisch partij kiezen in de theologische twisten van de beide eerste eeuwen onzer jaartelling, maar eenvoudig krachtens de omstandigheid, dat zij ontstaan is in een wereld, die, van Klein-Azië tot Brittanje, van den Romeinschen geest was doortrokken; van dien geest, die de Helleensche beschaving reeds in zich had opgenomen en eenige natuurlijke verwantschap bezat met den geest der Synagoog. Ziedaar het Kristendom, dat over geheel Europa is gekomen; dat de opvoeding heeft gemaakt van de Westersche volken; dat nog allen beheerscht, voor zoover wij, geloovig of niet, op den bodem blijven staan van de antieke wereld. Men spreekt van vrijdenkers. Waar zijn zij? Al ons denken is onvrij; gebonden aan onze wortelen: in de moraal, aan de kynische kruisiging van het vleesch, veredeld door het Evangelie; in de bespiegeling, aan Plato, verjongd door Augustinus, den Kristelijken leeraar en heilige.

Het Protestantisme heeft ten dezen geen verandering gebracht. Het is uit het Katholicisme geboren. Dezen zijn

oorsprong heeft het pogen te verloochenen, maar zijn familietrek daarmede niet uitgewischt. Dat het op vrij onderzoek rust, is een mythe, waaraan niemand meer gelooft, en waaraan men alleen heeft kunnen gelooven, zoolang vrij onderzoek nog nooit op eenigszins ruime schaal zijn natuurlijke, zijn onfeilbare werking had getoond. Van het oogenblik, dat de slagboomen van het gezag der belijdenisschriften en van een in merg en gebeente theologische openbare meening zijn gevallen, heeft men kunnen waarnemen wat er in het Protestantisme van het Kristelijk dogma en van het kerkelijk bewustzijn overblijft. Het Protestantisme als kerkgenootschap heeft tot dusver geleefd van zooveel Katholiek geloof, als het bij de groote scheiding had medegenomen. Dit geldt ook van het Protestantisme in Kalvinistischen vorm. Uit onze vorige Studiën is reeds gebleken, en het zal op nieuw blijken uit deze derde Reeks, dat Kalvijn met het belangrijkste in de Katholieke traditie niet gebroken heeft; dat hij daarmede niet heeft durven, niet heeft willen breken. Uit hare hand heeft hij ontvangen den geheelen kanon van het Nieuwe Testament; van haar overgenomen de albeslissende leerstukken van de Incarnatie, van de Godheid van Kristus, van de betrekking tusschen de twee naturen, van de Drieëenheid, van de goddelijke ingeving der Schrift, van het bestaan van Sacramenten, van de bovennatuurlijke macht van het gewijde Avondmaalsbrood. Van de traditie, van de Joodsch-Romeinsch-Roomsche traditie, is zelfs in zijn Protestantisme overgegaan de opvatting van de Kerk als Theokratie, van de gemeente als een kudde, die hare herders en voorgangers niet slechts niet kan, maar, al kon zij het, niet zou mogen ontberen. Al heeft Kalvijn van Biecht en Absolutie niet willen weten, het deelnemen aan het Avondmaal heeft hij niet durven overlaten aan elks geweten, maar het afhankelijk gemaakt

van een onderzoek, in te stellen door den predikant; een onderzoek, dat, als het gunstig afliep, de hoofdzaak in de Absolutie handhaaft. Het recht eener geheel persoonlijke uitlegging van den Bijbel heeft Kalvijn niet erkend, maar, — Nieuwe Studiën, bl. XV, werd zijn uitspraak dienaangaande reeds medegedeeld, — den geloovige voorgeschreven wat deze in zijn Bijbel behoorde te zoeken. In het tweede hoofdstuk van het tegenwoordig deel onzer Studiën komt de geschiedenis voor van de moeilijkheden, die de predikant Farel te Neuchâtel ondervond, en dat verhaal zal duidelijk toonen, dat de geestelijkheid ook volgens Kalvijn een goddelijke instelling is; dat de belofte, volgens de in het Nieuwe Testament nedergelegde overlevering, aan de Apostelen gegeven: Die u hoort, hoort mij, door Kalvijn en zijne medestanders zonder aarzelen op de wettig, dat is door de wereldlijke Overheid, aangestelde predikanten der onderscheidene gemeenten van Zwitserland werd toegepast. Dit een en ander is van zoo groot gewicht, dat, voor zooveel de vraag betreft, of door en in het Protestantisme van Kalvijn de Kerk opgehouden heeft voor Westelijk Europa de band met de Oudheid te zijn, alle voor het overige zeer wezenlijke verschilpunten tusschen Kalvijn en Rome in de schaduw komen. De Kerk heeft door hem haar ideëel karakter niet verloren, met andere woorden: de Kerk heeft niet opgehouden boven de menschen te staan en de volstrekte autonomie van het menschelijk denken en gevoelen te loochenen; de Kerk heeft niet opgehouden de moraal tot een wet te maken, die gehoorzaamheid eischt, en den mensch tot een wezen, dat niet alleen bovennatuurlijke hulp behoeft, maar deze hulp slechts door tusschenkomst der Kerk, door hare prediking, hare genademiddelen erlangen kan, gelijk de mensch ook zonder hare tucht en haren regel des geloofs evenmin in het rechte spoor als bij het rechtzinnig geloof

kan blijven. In één woord, wat Kalvijn ook hebbe veranderd of vernietigd, hij heeft het Kristendom den Romeinsch-Israëlietischen stempel niet ontnomen. Hij is in allergewichtigste opzichten de man der traditie gebleven. Het werd hem mogelijk gemaakt door een historische dwaling. Hij heeft gemeend, of liever heilig geloofd, dat hij de macht der traditie kon breken door het Nieuwe Testament tot maatstaf te verheffen van geloof en leven. Het geloof aan dit middel, met andere woorden: deze waardeering van het Nieuwe Testament berustte op de dwaling, dat het Nieuwe Testament het authentieke gedenkstuk was van de oorspronkelijke stichting van Kristus. Het Nieuwe Testament is in waarheid het gedenkstuk van een bepaalde fase in de ontwikkelingsgeschiedenis van het Kristendom. Het Nieuwe Testament in zijn geheel, het Nieuwe Testament als kanon, waarin bijvoorbeeld niet de Brieven van Clemens Romanus of van Ignatius zijn opgenomen, is door de Katholieke Kerk gemaakt en is het schoonste en duidelijkst sprekend monument van haar streven. Het is omdat deze katholiseerende richting, en niet bijvoorbeeld de Gnostieke, in de groote Kristelijke beweging der eerste eeuwen heeft gezegevierd, dat de kanon van het Nieuwe Testament bestaat en gezag oefent. De Katholieke kerk vindt op een gegeven oogenblik hare uitdrukking in die geschriften; acht ze van God gegeven omdat zij haar eigen geloof voor goddelijk houdt, omdat de veelzijdigheid van het Nieuwe Testament aan hare eigen veelzijdigheid beantwoordt. Als de Kerk zelf eenzijdiger was geweest zou zij, in weerwil van al de pogingen van Ireneus en anderen, om aan Paulus kanoniek gezag te verleenen, hem nooit in haren bundel heilige schriften hebben opgenomen. Nu wij, niet langer door Kalvijn geëndoctrineerd, om zijn nieuwen vorm van het Kristendom in het Nieuwe Testament terug te vinden, die verzameling

onbevooroordeeld lezen, zeggen wij met volle vrijmoedigheid: het Nieuwe Testament, met zijn bindende macht der Kerk, zijn paradosis, zijn chrisma, zijn oplegging der handen, zijn gebeden voor de dooden, zijn verheerlijking van de Maagden, zijn geestelijke hiërarchie, zijn aanwijzing van de ware Petra der gemeente, zijn logosvoorstelling zou er nooit zoo hebben uitgezien, wanneer de Katholische richting in het Kristendom dien bundel als bundel niet had gemaakt. En die bundel is Kalvijns autoriteit!

Zonderling genoeg: het bestaansrecht van het Protestantisme ligt voor ons juist in hetgeen het Protestantisme zelf heeft verfoeid: in het recht der Kristelijke traditie, die geen hiëratisch type kent als de kunst in Egypte, maar die een levende traditie is, aan geen norma gebonden; het ligt in het souvereine recht der Kristelijke gemeente, naar nieuwe behoeften en inzichten haar onvergankelijk wezen op nieuw te vormen. Het recht van de Hervorming is het recht van de Vaders van Nicea, is het recht van het concilie van Lyon, toen het in het begin der dertiende eeuw de Transsubstantiatie vaststelde, is het recht van Hildebrand, toen hij priesterschap en celibaat vereenzelvigde, is het recht van het Vaticaansche dogma, toen het den Paus onfeilbaar verklaarde. Waarom mocht de Kristelijke traditie zich in de tweede eeuw Katholiek, maar in de zestiende eeuw niet Protestantsch kleuren? Beter bewijs is er niet voor het onuitputtelijke van haar levenskracht, dan dat zij na zoovele eeuwen van bestaan zich in zulk een mate weet te vernieuwen; zooveel afsnijdt, en toch moedig voortleeft; vallen laat wat toch waarlijk niet alles bijkomstig was, en niettemin haren invloed blijft oefenen. Zij wijzigt zich op allerlei aangelegen punten: het Romeinsch-Israëlietisch bestanddeel wordt aanmerkelijk verzwakt; de Paus wordt de antikrist; de leer

der Kerkvaders wordt een theologie, waaraan «men geen gehoorzamheid meer schuldig is» [1]), het gezag van menig concilie wordt verworpen; in menig opzicht de moraal verlost van de casuïstiek, en het opus operatum beroofd van zijn prestige; de mensch treedt in meer persoonlijke betrekking tot de Godheid! Het deert niet; de Kristelijke traditie blijft Westelijk Europa beheerschen. Men schept niet, men herschept, en dit laatste is moeilijker dan het eerste, omdat het niet, als het eerste, met een chaotischen, maar met een reeds geordenden toestand werkt. Geen nieuw aanvangspunt! Het oude Kristendom wordt geworpen in het rijke Duitsche gemoed van een Luther, in den dialectischen geest van den Franschman Kalvijn, maar Kristendom blijft het; en dit omgeschapen, hervormde Kristendom brengt voort een eigen politiek, een eigen maatschappelijk leven, een eigen letterkunde, een eigen piëteit, een eigen theologie, een eigen kerkstijl, een eigen menschelijk karaktertype, terwijl al dit eigene en onderscheidene nederig wordt voorgesteld als eenvoudig nabootsen van het model, dat reeds met het allervroegste Kristendom zou zijn gegeven. Het was veel meer dan dat. Het was een zelfstandige bewerking van de Kristelijke traditie, waarvan de niet afnemende kneedbaarheid juist daardoor bleek. Er zijn in de Geschiedenis vele andere groote traditiën geweest, die geruimen tijd hebben gebloeid en allerlei wijzigingen hebben doorstaan. Maar onder dezen is er geene enkele, die in levensduur en verjongingskracht zich met de Kristelijke traditie meten kan. De traditie van het Helleensche epos duurt het langst, maar wat is Quintus van Smyrna na Homerus, en wat de zelfstandigheid van Tasso? De traditie van het klassieke drama, door Plautus en Seneca bewaard, sterft uit met

1) Zie mijne Nieuwe Studiën, bl. 20.

Molière, Racine, Vondel en Rachel. De traditie der Grieksche tempelarchitektuur bezwijkt met den Griekschen godsdienst; de traditie van de Italiaansche Renaissance sterft weg; die der Fransche monarchie reikt van de maagd van Orleans, vromer, tot de Hertogin de Berry, lichtzinniger gedachtenis. De traditie van het Latijn is dood; de traditie van de Ciceroniaansche welsprekendheid, dood; die van het dwepend humanitarisme en spottend Voltairianisme, dood en begraven. Maar één traditie leeft nog in het geschokt en onderwoeld Europa: de traditie van den ongelijkbare, die niet vergeten kan worden. Telkens en onder alle hemelstreken vindt zij nieuwe tolken. Die tolken heeten Chrysostomus in Constantinopel of Spurgeon in Londen; St. Vincent de Paul in het Katholieke Frankrijk of Generaal Booth in het Protestantsche Engeland; zij bedienen de Mis, zij verloochenen de Mis; zij vereeren de beelden, zij werpen de beelden te gruizel; zij spreken de taal der scholastiek met Anselmus van Canterbury, of de taal der poësie met Chateaubriand en Lamartine; zij zingen hun doorzichtige muziek met Bach, of doen de bazuinen schallen met Berlioz; zij grijpen de negers in het hart met Wesley, en de wijsgeeren met Schleiermacher; zij draaien de Rede den nek om met Luther, of maken haar tot koningin met het Duitsche Rationalisme; zij werpen zich in de wereld, of zij vlieden de wereld; zij hebben ellebogen om zich te weren, of schuilen weg in de kloostercellen; zij wagen zich op al de toppen der Moderne Bijbelkritiek, of worden tot het mummieachtig wezen van den Griekschen Poop: het is alles onverschillig. Geen dezer tolken kan worden gemist; allen zijn zij gevoed door die groote Kristelijke traditie, waarvan zij dankbaar getuigen. Het einde dier traditie is honderdmaal gevreesd, gewenscht, voorbereid, voorspeld, honderdmaal onvermijdelijk genoemd, als

deze filosofie zegevierde, of als dat beginsel ingang vond. Maar dat einde is nog altijd niet gekomen. De Kristelijke dogmatiek is verouderd; de Kristelijke Kerk is verzwakt, maar de Kristelijke traditie is een onmiskenbare waarachtigheid. De kreten onzer doorploegde maatschappij, kreten van opstand en wanhoop, vormen de begeleiding van een Christe Eleison, dat opstijgt uit altijd dieper diepte. Als de Kristus thans wederkwam; wederkwam in een wereld, die hij op het wreedst heeft teleurgesteld; wederkwam onder al de strijdenden, aan wie hij niet den vrede heeft geschonken; onder al de dorstigen, die hij niet heeft gelaafd; onder al de blinden, die nog rondtasten; onder de wijzen, die niet in alle Waarheid zijn geleid; onder de armen, die niet, in het geheel niet zalig zijn, hoe zou niettemin nog heden ten dage, hier de gebalde vuist, daar de hoon van den getergde, ginds de glimlach van den sceptikus, even goed als de traan der Magdalena en het Benedictus der Verlosten getuigen van den onuitwischbaren indruk door hem te weeg gebracht! Hij zou ongeloof vinden, maar een ongeloof dat, misschien treffender dan eenig Credo, zijn onmisbaarheid uitriep.

Het is in deze breede Kristelijke traditie, dat Katholicisme en Protestantisme, dat elke vorm van het Kristendom, dat zelfs een zekere vorm van twijfel en ontkenning zijn plaats vindt.

In oogenblikken van zoete naïveteit kan de beoefenaar der Geschiedenis zich wel afvragen, waarom de Kerk van Rome, die in haar wezen volstrekt niet dogmatisch is, in de zestiende eeuw zoo fel tegen de Protestantsche wijziging van de Kristelijke traditie is opgetreden. Men begrijpt, tot op een aanmerkelijke hoogte, dat Rome het zwaard heeft getrokken tegen de Albigenzen, tegen de dualistische filosofie der Katharen. Maar waarom de armen

niet geopend voor den tweeden Apostel der Duitschers? Waarom niet het zwijgen gedaan tot de theologie van Kalvijn, en hem beschouwd als een der laatsten van de afdolende Franciskanen? Men zou willen droomen van een groot- en tevens hooghartigen Paus, al zijn stouten kinderen vergevende: Hendrik VIII het stuk pauselijk gezag latende, waarop hij zoo gesteld was; Kalvijn benoemende tot Interpres Sacrae Scripturae te Genève; onzen Willem I den tijd gunnende, om van onze stoere Nederlanders een zelfstandige natie te maken; de psalmen van Beza vertalende in middeleeuwsch Latijn; Bogerman de paragraaf te huis sturende over de Predestinatie uit Thomas' Summa, ten bewijze, dat Dordrecht van Aquino kon leeren. Het heeft niet zoo mogen zijn. Rome heeft ons al te gader tot ketters gebrandmerkt. Rome maakt geene heresiën, maar wel heretici, door, terwijl het zoo groote verscheidenheid toelaat en altijd toegelaten heeft in eigen boezem, plotseling een anathema te hechten aan de loochening van zekere dogmata, die te Trente nog slechts weinige eeuwen telden.

Een verder gevorderde ethnologie zou ons misschien de hevigheid van de tweespalt tusschen Rome en het Protestantisme kunnen verklaren, want een ethnologisch verschijnsel zal het toch wel zijn, dat het Protestantisme betrekkelijk reeds zoo vroeg zijn onveranderlijke geografische grenzen heeft gevonden. Misschien was Westelijk Europa reeds van nature zoo door en door Romeinsch, of door de Romeinsche overheersching het zoo door en door geworden, dat op den duur en op eenigszins uitgebreide schaal een ander dan het Romeinsche Kristendom onmogelijk kon schijnen. Misschien achtte Rome zich op dien grond gerechtigd den vrede der Kristenheid op te offeren aan de zelfs gewelddadige handhaving van haar type, en werd Rome bij dit ingrijpen gesteund door de

stellige en niet ongegronde verwachting, dat de worsteling niet langdurig zou behoeven te zijn.

Dit ingrijpen is waarschijnlijk volkomen overbodig geweest. Al is het een weinig troostrijk geloof, ik kan niet nalaten te gelooven, dat het bloed der godsdienstoorlogen te vergeefs heeft gevloeid. Het Katholicisme zou waarschijnlijk thans even ver zijn, wanneer het de godsdienstige ontwikkeling van Europa haren natuurlijken loop had gelaten. Een schrander staatsman in de zestiende eeuw, bekend met den Romeinschen aard van het Katholieke Kristendom, bekend met den geestelijken toestand zijner tijdgenooten, had geen oogenblik in twijfel behoeven te trekken, dat Westelijk Europa nog eeuwen lang onmachtig zou blijken zich aan de voogdij van den Romeinschen geest te ontworstelen; had veilig mogen aannemen, dat zelfs het Protestantisme die voogdij zou schragen; dat men ophouden kon Roomsch, maar nog niet ophouden kon Romeinsch te zijn. Want dat heeft de ondervinding van drie eeuwen aan het licht gebracht. Het Protestantsch Kristendom heeft al zeer weinig gedaan om het overwicht van het Romeinsche te breken. Het is in het Latijn blijven denken en voelen. Terwijl het zijn kroost op de katechisatie zond, om een religie te leeren, die Germaansch van opvatting wilde zijn, zond het tevens zijn kroost naar de collegekamer, om een rechtsfilosofie te leeren, die beslist Romeinsch was. Eénmaal in de week van den kansel een religie, die tot den mensch zeide: Wees u zelf; alle dagen der week van den katheder een filosofie, die tot den mensch zeide: Wees staatsburger en dat alleen! Eens in de week een religie, die de menschelijke persoonlijkheid verwonderlijk hoog, immers in onmiddellijke betrekking stelde tot de Godheid; alle dagen der week een rechtsfilosofie, die deze persoonlijkheid de vrijheid deed zoeken in gebondenheid aan de gemeene Rede en de Staatswet. Dat de inconse-

quentie ter goeder trouw kon worden begaan; dat een rechtzinnig Protestantsch Kristen er een eer in kon stellen doorkneed te zijn in het Romeinsche recht, bewijst, dat het Romeinsche ons tot een tweede natuur was geworden; dat de Protestantsche opvatting niet dieper ging dan de opperhuid; dat de eigenlijke zedelijke en wetenschappelijke strekking van het Protestantisme den Protestanten zelf ontsnapte.

Zal dit anders worden? De vraag of de Oudheid hoofdbestanddeel zal blijven van onze beschaving, hangt samen met de vraag naar de toekomst der Kerk. Zoolang het Kristendom den stempel der Oudheid blijft dragen, zal ook de invloed der Oudheid worden bestendigd. In het Katholicisme is een veel inniger samensmelting van het Romeinsche, het Israëlietische en het Kristelijke, dan in het Protestantisme. Hier heeft zekere desagregatie plaats gegrepen en bovendien een vermenging met een oorspronkelijk vreemd bestanddeel, met het Germaansche. De moderniseering van het Protestantisme, die wij thans overal waarnemen, tot zelfs onder de rechtzinnigen, zij alleen kan ons altijd verder afleiden van het Romeinsche. Ieder verschijnsel is met vreugde te begroeten, waaruit blijkt, dat de Kristelijke traditie zich toegankelijk betoont voor de inwerking van den nieuweren geest, die, ofschoon nog niet nauwkeurig te bepalen, zich in de beste vertegenwoordigers van onzen tijd duidelijk genoeg van vroegere geestesrichtingen onderscheidt door eigenschappen, die voorheen nooit tot haar recht zijn gekomen. De ontwikkeling en het veldwinnen dier eigenschappen mogen wij reeds in de volgende generatie te gemoet zien. Een goede tijd breekt aan. De zedelijke kritiek der Oudheid begint. In die kritiek ligt het oefenperk van onze geestelijke meerderheid. Op godsdienstig gebied schijnt de vooruitgang op deze wijs te mogen worden gekenteekend:

Van den staatsgodsdienst der Romeinen, door den Katholieken godsdienst van het kerkelijk Rome heen, tot den altijd meer persoonlijk gedachten godsdienst der Protestantsche wereld, terwijl in deze laatste de hoogste opvatting werd bereikt door Schleiermacher, die het religieuze niet alleen als een persoonlijke gewaarwording, maar als een gewaarwording sui generis heeft begrepen. Hij heeft aan de religie hare eigen plaats toegekend naast kunst, zedelijkheid en wijsbegeerte.

Het komt er thans op aan, van deze ontwikkeling partij te trekken bij de beoefening der Kerkgeschiedenis, die ons telkens in aanraking brengt met de religieuze persoonlijkheid. Ook deze moet voortaan begrepen worden als iets sui generis, iets geheel zelfstandigs, als iets dat alleen naar zijn eigen maatstaf mag worden beoordeeld. Alle genie is eenzijdig. Op elk gebied geeft men het toe, maar het religieuse genie wordt nog altijd getrokken voor de vierschaar eener bekrompen psychologie, die zich verkneukelt in de ontmaskering van den profeet, zoodra hij zedelijk laag blijkt te staan. Het volk, ten dezen verstandiger dan de geleerden, acht de lippen gewijd waarvan het een Godswoord heeft vernomen, en zegt metterdaad tot de bedillers: Gij zijt brave lieden, maar uit uw mond sprak ons tot dusver nooit een God.

De religieuze persoonlijkheid wordt gekend aan een geheel bijzondere kracht: het stichten van een gemeenschap, klein of groot, op den grondslag van het diepste gevoel. Dit is hare bijzondere gave, hare onnavolgbare werkzaamheid. Het religieus genie vereenigt menschen; bindt zelfzuchtige menschenzielen samen tot een eenheid, die zijn stempel draagt. De namen Jerusalem, Mekka, Rome, Genève vertegenwoordigen elk een beschaving, vertegenwoordigen een zeker geheel van denkbeelden en gewaarwordingen, dat duizenden heeft gesteund en getroost.

Deze grootheid kan de kritiek, kan hun eigen veelvuldig voorkomende zedelijke zwakheid niet rooven aan de mannen die haar bezitten.

Zij hebben uit geestelijke atomen een gemeente gevormd, en dit geeft hun recht op onzen eerbied. Ten hunnen aanzien past een kritiek, welker openhartigheid nooit in beschimping ontaardt; en die haar voorwerp in ruimte van blik overtreft. Een Luther en een Kalvijn mogen zeggen: buiten mijn godsdienst geen zedelijkheid. Zullen wij nu op onze beurt tot hen zeggen: buiten mijn zedelijk ideaal geen godsdienst? Dat hun religie te wenschen overlaat uit het oogpunt der zedelijke gestrengheid, kunnen wij hun toch niet tot een verwijt maken, wij, wier moraal zooveel te wenschen overlaat uit het oogpunt der religieuze verheffing!

Het religieuze genie te begrijpen, is een waardig doel. Eerst onze tijd heeft dat doel leeren stellen. De Kerkgeschiedenis, uit de bronnen bestudeerd, helpt ons dat doel naderen. Zij moet ons verlossen van het noodlottig vooroordeel, dat religie op zichzelf bijzondere heiligheid insluit. De religie doet het even weinig als de kunstenaarsgaaf. Het genie is, op elk gebied, van Gods genade, en zijn aanwezigheid uitsluitend af te leiden uit de betooning van zijn eigenaardige kracht. Onze wijsbegeerte, welker taak het is algemeene wetten te vinden, mag daarom zich niet buiten machte betoonen, het bijna zuiver persoonlijke te onderkennen en tot zijn recht te laten komen. De Kerkgeschiedenis is daartoe een te betere school, naarmate zij de wijsgeeren van onzen tijd voor raadselachtiger personen en verschijnselen brengt. Wij behooren, eindelijk, een verstandiger wijsheid te bezitten dan die, waarvan geschreven staat: *οὐ δέχεται τὰ τοῦ πνεύματος τοῦ θεοῦ.* [1])

---

1) Naar I Cor. II, 14:
ψυχικὸς δὲ ἄνθρωπος enz.
(Maar de natuurlijke mensch) begrijpt niet de dingen, die des Geestes Gods zijn.

Maar zwaar valt het, dezen regel toe te passen. Deze Studiën maken er geen aanspraak op, een model te zijn van de wijs, waarop over religieuze persoonlijkheden moet worden gehandeld. Ik gevoel mij in staat bij toeneming hart voor Kalvijn te krijgen; het hart aan hem te hechten, zal mij, ook ten gevolge eener in het geheel niet Kalvinistische opvoeding, wel nooit gegeven zijn. Mijne ambtgenooten aan de Vrije Universiteit, allereerst geschikt en geroepen, ons het rechte oog op den Hervormer te geven, mogen ons verder helpen!

Dr. KOLLEWIJNS BILDERDIJK.

Bilderdijk. Zijn Leven en zijn Werken. Naar oorspronkelijke en voor een groot gedeelte onuitgegeven bescheiden samengesteld door Dr. R. A. Kollewijn Met Portretten. Twee deelen. Amsterdam, van Holkema en Warendorf. 1891. IX. 477 en 508 blz.

Is letterkundige kritiek in ons vaderland nog een fatsoenlijk bedrijf? Ook met het oog op deze boekdeelen, mag men nog altijd bevestigend antwoorden. In het onhebbelijke wordt hier geen kracht gezocht. Betweterij zit hier niet ten gericht. Het werk is niet geschreven ter wille van Dr. Kollewijn, maar wel degelijk ter wille van Mr. Bilderdijk. Zelfbezit toont van het begin tot het eind den schrijver van goeden huize, die de stem niet noodeloos verheft, die zijn gevoelen niet voor het eenig mogelijke houdt, die zich in alle opzichten gedraagt als honnête homme, dat is, als iemand die zelf beseft, hoeveel er tegen zijn beschouwingswijs is in te brengen. Buiten exacte kennis is er slechts beschouwing, manier van de dingen te zien. Weinige jaren zijn dikwerf genoeg, om ons op een en hetzelfde een geheel ander oog te geven. In Italië en elders heb ik mij vaak uren en dagen rondom de standbeelden bewogen, of ik het voor mij gelukkigste standpunt vinden mocht. Als ik er terugkwam, zou ik mij dezelfde moeite geven. Ten aanzien van belangwekkende persoonlijkheden is nooit iets zóó, en volstrekt niet anders; geen oordeel juist, dat voor goed is afgesloten. Laten wij ten dezen niet zoeken naar de Nederduitsche vertaling van het barbaarsche woord objectief.

Kunstkritiek is: faire le tour des choses. Met zekere traditioneele pedagogie moet worden gebroken. Het heet altijd: Wees u zelf! Ik zeg liever: Wees een ander en telkens een ander. Het heet altijd: Zie door uw eigen oogen. Ik zeg liever: Zie de wereld aan ook en gedurig door de oogen van anderen. De wereld, de geestelijke wereld, is zoo groot, zoo samengesteld, zoo kaleidoskopisch, zoo belangwekkend; daarbij het leven zoo uiterst kort, en onze vatbaarheid zoo treurig beperkt, dat alleen de dunste opperhuid ons helpen kan aan die geestelijke endosmose, buiten welke de geestelijke wereld ons ontoegankelijk blijft.

Het is even waar, dat alle medeleven ijdel is, wanneer wij niet beginnen met in al zijn loodzwaarte aan onze vleugelen te hangen, wat men terecht het brutale feit heeft genoemd. De ware historiograaf is Homerus, maar een Homerus die den rug heeft leeren krommen onder de tuchtroede van een Guizot en een Ranke en op de banken van de eene of andere École des Chartes heeft gezeten. Werkelijkheid is geen waarheid, maar zonder de eerste blijft de laatste ondoordringbaar, onvruchtbaar, immers buiten staat zich in dat kleed van waarschijnlijkheid te steken, dat haar vergunt de cel van den visionnair te verlaten, zich onder de menschen te bewegen en daar geloof te vinden. Documenten en zifting van documenten: wie beide geeft, werkt voor den Homerus van onzen of van later tijd.

Dezen dienst heeft Dr. Kollewijn bewezen ten aanzien van Bilderdijk, en, zooveel mij bekend is, hij het eerst. Al wat er van den dichter in den gewonen zin van het woord te weten valt, is hier bijeengebracht; de bronnen worden opgegeven en gewaardeerd; de feiten uiteengezet en gerangschikt. De schrijver houdt zich aan de tijdsorde. Na een hoofdstuk over Bilderdijks ouders en voorouders, schildert een tweede ons Bilderdijks jeugd. Bilderdijk als boekhouder op zijns vaders kantoor, als student, als

advokaat in den Haag. Bilderdijk te Hamburg, te Londen en te Brunswijk; Bilderdijk onder Koning Lodewijk Bonaparte, zijn de titels van evenzoovele achtereenvolgende hoofdstukken, die te zamen het eerste deel vullen. Het tweede teekent ons den dichter in de jaren van Hollands inlijving bij Frankrijk, in de eerste jaren van Koning Willems Regeering. Maar eer hij komt tot Bilderdijk, privaat-docent te Leiden, wijdt Dr. Kollewijn een hoofdstuk aan 's dichters geloof en filosofie. Hij neemt daarna den kronologischen draad weder op, en geeft ons Bilderdijk te zien te Leiden, gelijk reeds gezegd werd; daarna te Haarlem gedurende zijne laatste levensjaren, 1827—1831. Twee hoofdstukken: Bilderdijk als Mensch: en Bilderdijk als Dichter, brengen het tweede deel dezer levensbeschrijving ten einde, waaraan twee Registers zijn toegevoegd, een van Persoonsnamen, en een ander van die Geschriften van Bilderdijk, die in den loop van het werk meer of minder uitvoerig werden vermeld.

Uit deze inhoudsopgaaf blijkt Dr. Kollewijns bedoeling. Hij heeft een volledig repertorium willen geven, een vasten grond onder de voeten van ieder, die over Bilderdijk wil filosofeeren. De geleidelijke gang en de rustige toon van zijn verhaal winnen ons vertrouwen. Geen woord in dit duizendtal bladzijden wekt achterdocht; geen woord, of het steunt op aangewezen bescheiden, voor welker nasporing de auteur geen moeite heeft ontzien, terwijl zijn werk allerwege de blijken draagt van zeldzame belezenheid in Bilderdijk zelf en in hetgeen door tijdgenoot en nakomelingschap over Bilderdijk is geschreven. Aan deze zijde van Dr. Kollewijns werk heeft onze historicus, Professor Blok, reeds alle recht laten wedervaren. Het is geen geringe en tevens een welverdiende lof.

Misschien had de auteur beter gedaan, op elke bladzijde van zijn nauwgezetten arbeid duidelijker te doen uitkomen,

dat hij vooralsnog naar geen hooger lof wilde dingen. Er is voor mij in zijn arbeid iets tweeslachtigs. Hij geeft te veel en te weinig; te veel, om zijn boek louter een repertorium; te weinig, om het in waarheid een biografie te kunnen noemen. Wanneer ik mij veroorloof, dit mijn gevoelen met eenige uitvoerigheid toe te lichten, en de levendigheid der indrukken, die ik bij de lectuur ontving, niet poog te temperen, vraag ik Dr. Kollewijn dringend, tusschen de regels te willen lezen, dat mijn eerbied voor zijn aandurven van zulk een stof en mijn achting voor de kennis en het talent, daarbij ten toon gespreid, elke bedoeling verre van mij houden, om hem eenigszins te ontmoedigen. Mijne opmerkingen mogen, als hij ze bruikbaar vindt, veeleer strekken, om hem tot een vernieuwde behandeling van den dichter aan te sporen. Als zij hem niet bruikbaar schijnen, zal ik, met eerbiediging van zijn oordeel, uit deze ervaring de les putten, dat ik nog een opvatting van letterkundige biografie ben toegedaan, waaraan een veel jonger geslacht reeds is ontwassen. Mijn artikel wil een proefneming zijn: koesteren wij, de jonge auteur en zijn kritikus, in weerwil van een verschil, waarbij al het voordeel aan den kant des eersten is, nog dezelfde denkbeelden omtrent letterkundige biografie? De proef zal, wegens de beperkte ruimte waarover hier kan worden beschikt, genomen worden naar aanleiding van slechts enkele gedeelten van zijn omvangrijk geschrift.

I.

Het leven van Bilderdijk is bij uitnemendheid onbelangrijk. Het laat zich in weinige woorden mededeelen: hij was advocaat in Den Haag, balling in Duitschland, privatiseerend geleerde in Leiden en Haarlem; gaf tallooze werken uit; verloor tal van kinderen; worstelde met finantieele moeilijkheden; overleefde zijn tweede vrouw ruim

anderhalf jaar en stierf. Ziedaar nagenoeg alles. In geen enkele gebeurtenis van gewicht is hij betrokken geweest. De staatkundige geschiedenis van zijn tijd zou, wanneer hij nooit geleefd had, in geen enkel opzicht een andere zijn geworden. Geen daden staan van hem geboekt; de gewichtigste zijn ontelbare verhuizingen. Wat is er met zulk een naar het uitwendige volkomen onbeduidend leven aan te vangen? Wat gaat het ons aan, dat een zekere Bilderdijk in Den Haag opgang en schulden maakt; dat hij zijn verwijdering uit Nederland min of meer uitlokt; dat hij zich te Londen met Juffrouw Schweikhardt niet verveelt; dat hij te Brunswijk allerlei lessen geeft voor den kost; dat hij te Amsterdam de tweede klasse van het Instituut presideert en uitscheldt; te Leiden aan eenige jongelieden Geschiedenis onderwijst; en eindelijk half kindsch te Haarlem een wereld vaarwel zegt, waarvan hij reeds dikwerf, maar zelden meenens, afscheid had genomen?

Al het belangrijke in Bilderdijks biografie moet komen van zijn persoonlijkheid: het overige kan slechts een kader zijn. De biograaf zal dus het kronologisch gezichtspunt èn moeten vasthouden èn artistiek hebben te omsluieren. Bilderdijks inwendig leven zal de hoofdzaak moeten blijven. Daarin kan onmogelijk alles dezelfde mate van zekerheid bezitten. Voor een deel moet het worden opgemaakt uit 's dichters eigen verklaringen; voor een ander deel bij gissing op zielkundigen grondslag gereconstrueerd worden; voor een derde deel, eindelijk, worden vermoed uit den algemeenen geest van Bilderdijks tijdgenooten. Hij, de vriend van reactie en paradox, zal dikwerf zijn te kennen door bij hem het omgekeerde te onderstellen van den tijdgeest. Bij dezen drieledigen arbeid is het kompas een klaar besef van wat het eigenlijk is, dat den dichter belangwekkend maakt. Wanneer een auteur

dit niet kan ontdekken of anderen niet helder voor oogen kan stellen, zal hij liever van zijn geheele onderneming afzien, die dan aantrekkelijkheid en nut verliest. Het uitwendige is bij Bilderdijk het tegenovergestelde van interessant; de biograaf, nemen wij aan, ziet het interessante van Bilderdijks innerlijk leven niet: waartoe dan over deze materie een boek geschreven? Een biografie van Bilderdijk moet òf niet zijn, òf een indruk achterlaten van liefde, van verontwaardiging, van tragische ontroering, van wat gij wilt, maar een indruk, die onuitwischbaar is.

Reeds omtrent dezen eisch vrees ik den auteur niet aan mijn zijde te hebben. Ik wensch het aan te toonen met de twee hoofdstukken vóór mij: Bilderdijk student te Leiden, en Bilderdijk advocaat te 's-Gravenhage (Deel I, blz. 138—227).

Vooreerst: het woord hoofdstuk is van mij. De schrijver heeft zijn werk niet zelf in hoofdstukken verdeeld. Hij heeft slechts afdeelingen, waarboven titels staan. Hij schijnt slechts een verzameling Essays te hebben willen geven die alle betrekking hebben op één persoon. De waarachtige indeeling in hoofdstukken zou den schrijver hebben gedwongen tot grooter continuïteit, tot een ware ontvouwing van zijn stof. Zie hier wat ik bedoel.

Bilderdijk komt zoo goed als terstond na zijne promotie in den Haag en wij vragen natuurlijk: Wie is de Bilderdijk die zich daar vestigt? Wat heeft hij geleerd? Wat denkt en gevoelt hij? De voorafgaande Essay: Bilderdijk Student heeft het ons niet medegedeeld. De korte inhoud van dien Essay is eenvoudig deze:

Datum van inschrijving. Woonplaats en leeftijd. Uiterlijk. De reputatie die hij medebracht. Over zijn godsdienstige zienswijze. Een enkel woord over de voornaamste staatkundige partijen gedurende Bilderdijks jeugd. Zijne demokratische neigingen en zijn Oranjisme. Zijn vers op den

slag bij Doggersbank in verband met zijn partijkiezen voor Engeland. Bij wien hij college hield. Wat hij studeerde. Zijn verkeer in de wereld. Zijn vrienden onder de studenten (o. a. van der Palm) en buiten den studentenkring. Hoe hij gewaardeerd werd. Zijn dichtoefeningen, inzonderheid: Mijn verlustiging (thans door Bilderdijk algemeen verkrijgbaar gesteld), in verband met zijn vroeger afkeuren van wulpsche poëzie. Zijne Leidsche liefde. Zijn zenuwlijden. Zijn betrekking tot Baronesse de Lannoy en tot Feith. Zijn promotie en vertrek naar Amsterdam.

Dit zijn al te gader wetenswaardige bijzonderheden, die niet beter tot een bundel konden vereenigd worden dan onder dat opschrift: Bilderdijk Student. Maar van een Leven, van een hoofdstuk, een integreerend deel eener Levensgeschiedenis, verlangen wij meer: verlangen wij inzonderheid te worden ingelicht omtrent de universitaire opleiding, die Bilderdijk te Leiden had genoten, omtrent de geestelijke atmosfeer daar ingeademd; omtrent het punt in zijn ontwikkeling, dat hij bij zijn vertrek had bereikt. Blz. 118 zegt ons: «Als zijn eigenlijken leermeester in het vak der rechten beschouwde (Bilderdijk) Frederik Willem von Pestel.... Ook had hij veel op met van der Keessel, een knap jurist.... bij wien hij o. a. een privatissimum hoorde. Van der Keessel en Pestel waren de eenige professoren, die Bilderdijk nu en dan bezocht. Hij trachtte (hen) uit te hooren, of liever tot op den grond van hunne leer door te zien. De vele colleges, die hij volgde, vermoeiden hem.... Ook op zijn kamer arbeidde hij met vlijt en inspanning, en menigmaal offerde hij zijn nachtrust aan de studie op. Natuurlijk hield hij zich hoofdzakelijk bezig met de rechtsgeleerdheid, enz.»

Een biografie kan met zulke opgaven niet volstaan. Wat heeft zijn «eigenlijke leermeester» hem geleerd? Wat leverde dat «privatissimum» voor hem op? Wat ontdekte hij «op

den grond van de leer» der beide genoemde hoogleeraren? Wij willen binnengeleid worden in hetgeen aangaande Keessel en von Pestel uit een juridisch oogpunt bekend is. Mannen tot «den grond van wier leer» de vier en twintigjarige Bilderdijk het de moeite waard achtte door te dringen, kunnen niet slechts pro memoria worden vermeld. Bilderdijk, een animal disputax, moet voor twee derden te kennen zijn uit hetgeen men hem trachtte in te prenten; uit hetgeen zij, met wie hij in geestelijke aanraking kwam, hebben gedacht, en gepoogd van hem te maken. Een zoo schoone gelegenheid, om waar te nemen, uit welke gegevens Bilderdijks persoonlijkheid zich heeft opgebouwd, zou niet mogen worden verzuimd: het geestelijk signalement van de genoemde professoren niet mogen ontbreken.

Ook zou dit hoofdstuk eener biografie uitvoeriger moeten stilstaan bij den bundel Mijn Verlustiging, om ons op de hoogte te brengen van wat Bilderdijk was als student. Dat er in den nieuwen druk wijzigingen werden aangebracht; dat de Regnilde, aan wie de bundel is opgedragen, niet een bepaalde schoone, maar al de «schoone juffers» vertegenwoordigt; dat het vaderschap van deze gedichten, in weerwil van hun anonymiteit, niet onzeker is; dat er in Mijn Verlustiging, «een paar stukjes prijkten (?) die zachtst genomen gewaagd waren»; dat Bilderdijk het noodig achtte zich wegens het althans schijnbaar onkiesche van menige bladzijde te verontschuldigen; dat zijn verdediging geen doel trof: kortom, alwat men voorloopig wil weten, vindt men bij Dr. Kollewijn. Wat van dien aard vindt men bij hem niet? Maar een ethische waardeering van Mijn Verlustiging; maar de overweging van de vraag naar het recht der zinnelijkheid in de kunst: waar blijft zij? Dr. Kollewijn bepaalt zich tot een aanhaling uit Da Costa, die in een tamelijk gewrongen volzin

beweert, dat, ten aanzien van die paar gewaagde stukjes, «de groote dichterlijke verdienste voor een onloochenbaar vergrijp tegen de wet der kieschheid vergeefs om verschooning smeekt»; een zin, vrijwel zonder zin, want kieschheid is smaak, en hoe kan groote dichterlijke verdienste bezitten, wat zich aan den smaak bezondigt?

De bundel Mijn Verlustiging blijft ongebruikt, ofschoon Dr. Kollewijn bij herhaling terugkomt op hetgeen hem bij Bilderdijk een eigenaardigheid toeschijnt. Deel II, 391, schrijft hij: «de sexueele driften woedden sterk in hem .... Alles werkte samen om zijn gedachten in een sensueele richting te leiden». Daargelaten, met welk recht Dr. Kollewijn dit beweert, aangezien hijzelf zich verplicht voelt te erkennen, dat Bilderdijk zich «niet aan uitspattingen overgaf», zal de bewering toch in elk geval een nadere omschrijving behoeven.

De kritici, die heden ten dage iemand zinnelijkheid verwijten, plegen zich vaak aan te stellen alsof niets duidelijker ware dan het verband tusschen iemands zinnelijkheid en zijn zedelijk karakter. De meest alledaagsche moraal is hun daarbij genoeg en hun maatstaf geen andere dan die van den eersten den besten kruidenier: het burgerlijk huwelijk; een maatstaf, blijkbaar zóó gebrekkig, dat vrome en vroede mannen heden ten dage nog twisten over de zedelijke waarde van het Neomalthusianisme.

Maar onze auteur geeft een toelichting, en wel met woorden van Dr. Swart Abrahamsz., thans een autoriteit in deze materie. De geachte geneesheer verklaart van Douwes Dekker: «uit een wetenschappelijk oogpunt is zelfs de veronderstelling gewettigd, dat deze overprikkeling der sexueele centra de primaire oorzaak was, met alle symptomen: grootheidsphantasieën, vervolgingsangst .... tot secundaire gevolgen». Dit zuiver pathologisch verschijnsel

heeft de medicus bij zijn tijdgenoot wetenschappelijk kunnen waarnemen. Maar hoe ter wereld is Dr. Kollewijn er achter gekomen bij wijlen Bilderdijk? Droeg men een honderd jaar geleden al kennis van die «sexueele centra»? en was men destijds reeds in staat hun overprikkeling in dier voege te constateeren dat zij, naar «eene uit een wetenschappelijk oogpunt gewettigde veronderstelling» tot «de primaire oorzaak» van wat dan ook kon worden gemaakt?

In elk geval had de bundel Mijn Verlustiging over Bilderdijks «woedende sexueele driften» licht kunnen verspreiden en met vrucht gelegd kunnen worden naast zekere gedichten, die negen jaar later het licht zagen: de Venetiaansche Epigrammen, bij den auteur van welken bundel de faculteit misschien evenzeer «overprikkeling der sexueele centra» heeft waargenomen. Waartoe kan het dienen bij de sensualiteit, niet van iemands poëzie, maar van zijn persoon te vertoeven? Ik acht Dr. Kollewijn te goed, om mede te doen aan het tegenwoordig geteem over intieme voorvallen uit iemands bijzonder leven, die ons altijd te weinig bekend zullen blijven, om ons een besluit tot iemands moraliteit te vergunnen. Men kan er de wetenschap wel bij halen, maar zij heeft hier niets te doen, want zij werkt alleen met wel geconstateerde feiten. Hier zijn geen feiten, want het beslissend feit ontbreekt; het feit dat antwoord zou moeten geven op de vraag die, bij minnehandel gelijk bij twist, sterk overwegend belang heeft: Wie is begonnen? De man of de vrouw? Aan welke zijde was de verleiding? Het is ongerijmd van den man altijd als van den verleider te spreken. Ook een man kan bezwijken, en dat bezwijken het gevolg zijn van een edelmoedigheid die opweegt tegen de deugd van Jozef. Maar wat dwingt men ons in zulke altijd eenigszins belachelijke casuistiek af te dalen? Men vrage

alleen wat de sensualiteit van een dichter geweest is voor zijn kunst. Onze psychologie is niet ver genoeg gevorderd, om zelfs bij benadering te kunnen bepalen welke deugden of ondeugden de sensualiteit of hare afwezigheid al dan niet insluiten voor den mensch in het algemeen. Zij, die de moraliteit laten opgaan in overeenstemming met een wetsbepaling, bewegen zich in deze kwestie met het uiterste gemak; zij, die de zedelijkheid zoeken in de verwezenlijking van een zelfstandige (autonome) Ethiek, zullen het oordeel opschorten en nooit verzuimen zich te herinneren, dat: «Wie van u zonder zonde is», en: «haar zal veel vergeven worden omdat zij veel heeft liefgehad», niet juist woorden zijn van moderne wuftheid.

Ook ten aanzien van de tweede periode, de dertien jaar in den Haag, is al het uitwendige met groote vlijt door Dr. Kollewijn bijeenverzameld en even duidelijk als onpartijdig voorgesteld. Maar indien er van 1782 tot 1795 geen andere Bilderdijk is geweest dan dien hij ons teekent, loont het weinig de moeite bijna honderd bladzijden over hem vol te schrijven. Het is of Dr. Kollewijn opzettelijk de gelegenheid heeft vermeden, om zijn held in een eenigszins belangwekkend licht te plaatsen. Hij noemt den dichter gaarne bij den voornaam: «De ouders hadden wel gewenscht, dat hij bij hen kwam inwonen. Maar Willem .... drong er op aan enz.» Straks: «Willem kreeg zijn zin, ofschoon er een niet gering bezwaar aan zijn plan verbonden was: waarvan zou de jonge advocaat aanvankelijk moeten leven? Er zat niet anders op, dan dat vader Bilderdijk nog weer eens in de beurs tastte. Hij onderhield zijn zoon dan ook het eerste jaar .... Daarna kon Willem in zijn eigen onderhoud voorzien». De auteur heeft blijkbaar niet het voornemen gehad, juist den epischen toon aan te slaan. Dat behoefde dan

ook niet. Ook het huiselijke heeft zijn waarde en zijn gewicht. Waar een man van zeven en twintig jaar, van ongemeene bekwaamheid, zonder kind of kraai, in den Haag van rond zal komen, is een vraag die zeker wel eenige aandacht verdient. Er zijn evenwel vragen, naar ik meen, die ons in grooter spanning brengen.

De gemeenzame toon van den schrijver past zeker wel bij het kroniekmatige dat ook dit hoofdstuk kenmerkt, en waarvan de volgende aanhalingen een denkbeeld kunnen geven: «Hij huurde dadelijk na zijn komst in de residentie een kamer..., en legde 19 November 1782 den eed af..., hij verwierf zich vrij spoedig een grooten naam en een drukke praktijk. Tot de kennissen die Bilderdijk maakte moeten.... de gebroeders van der Linden gerekend worden.... ook kwam B. wel in aanraking met R. M. van Goens.... B. beleefde in den Haag een tijd die vooral rijk was aan politieke processen. Steeds dreigender stonden de Patriotten en de Oranjemannen tegenover elkaar.... de stadhouder was de persoon niet om den toestand te beheerschen.... alle regeeringstalent ontbrak hem. Een geheel andere figuur was.... Prinses Wilhelmina.... een vrouw van buitengewone gaven en van een fier doch edelmoedig karakter.

«Van heerschzucht was zij echter niet geheel vrij; vandaar ook dat zij veelal op handelen aandrong als haar gemaal wilde afwachten. Het ligt in den aard der zaak dat de stadhouderlijke partij zich in deze omstandigheden in twee.... fraktiën splitsen moest: een Prinsgezinde en een Prinsesgezinde. B.... sloot zich bij de Prinsgezinden aan. Het denkbeeld, dat een vrouw, en nog wel een vreemdelinge, de eigenlijke heerscheresse in de republiek zou zijn, stuitte hem. De studie van de geschiedenis des Vaderlands bracht hem er toe een ideaal te zien in den staat in het leenstelsel onder de oude graven; toen was

Holland een zwaardleen en de Gravinnen, die nogtans aan het bestuur waren gekomen, hadden slechts rampen over het land gebracht.»

Dit zijn nauwlijks meer dan losse aanteekeningen en die bovendien onverklaard laten wat wij het liefst verklaard hadden willen zien. De auteur licht betrekkelijk uitvoerig toe waarom Bilderdijk geen Prinsesgezinde was maar een Prinsgezinde, ofschoon hij niets doet, om het hem bekende oordeel van Jorissen te wraken volgens hetwelk dat onderscheid al van zeer weinig beteekenis zou geweest zijn. Maar Dr. Kollewijn beproeft in geen enkel opzicht ons rekenschap te geven van Bilderdijks beslist partijkiezen in den veel gewichtiger strijd tusschen den Prins ter eene, en de Aristocraten en Democraten ter andere zijde.

Een biografie van den dichter zou natuurlijk bij dien strijd verwijlen; zou ons in staat stellen, op onze beurt mede te gevoelen wat bij ons voorgeslacht van een honderd jaar geleden is omgegaan, hun liefde en hun haten; zou ons hun gewaarwordingen omtrent het nationaal verleden, hun aspiratiën omtrent de nationale toekomst doen kennen en ons doen begrijpen wat een jonge man als Bilderdijk bewogen kan hebben zich onvoorwaardelijk tegen de opkomende revolutie te keeren. Wij lezen nu bij Dr. Kollewijn (I, 142):

«Het spreekt van zelf, dat Aristocraten en Democraten in hem een onverzoenlijken vijand zagen.» Waarom spreekt dit vanzelf? De auteur heeft ons nog niets anders medegedeeld dan dat Bilderdijk Prinsgezind was; dat hij in 1783, «toen de troubles begonnen door te zetten, er aan dacht.... zich aan de Kaap te vestigen; meer om uit de voeten te zijn dan uit eenig bepaald inzicht», en voorts, dat hij zich vermaakte met «de Patriotten aan te vallen waar hij kon tot zelfs in diligences.» Hierop wordt aanstonds een stuk vermeld «van Patriottiesch standpunt

gezien, nogal compromitteerend,» en welks auteur van Bilderdijk als van zijn «halsvrind» spreekt. De geringe politieke strijdlust dien Bilderdijk in 1783 bleek te bezitten; zijne sarkastische aanvallen op de Patriotten in diligences, en die titel van «halsvrind», dien hij zich moest laten welgevallen; is dit een en ander nu voldoende, om te verklaren, dat de breuk tusschen Bilderdijk en de tegenpartij onherstelbaar was? Laat dit een en ander niet al te zeer in het duister, hoe reeds in 1784 den jongen man kon worden toegezongen:

«Zoo is het Bilderdijk! die eer en plicht blijft achten
Wordt thans bespot, gehoond.»

In datzelfde jaar 1784 schreef Bilderdijk: «Mijn hart breekt over het lot der rampzaligen die om hunne trouw aan 't Vaderland en Oranje en God tot een slachtoffer van de woedende vervolgzucht worden; maar het schroomt niet hun aantal te vermeerderen enz.»

Wij vinden hier, vijf jaren vóór het uitbreken der Fransche revolutie, reeds de bekende formule der legitimisten: l'autel et le trône, immers de zaak van Oranje en van God geheel vereenzelvigd. Geschiedt dit hier voor de eerste reis? Is de uitdrukking van Bilderdijks vinding? En zelfs wanneer dit niet het geval is, zijn de staatkundige en godsdienstige overtuigingen van Bilderdijk reeds in 1784 zoo onderling samengegroeid als deze formule doet onderstellen?

Hetgeen bij Dr. Kollewijn vooraf is gegaan, heeft ons op deze legitimistische theorie niet voorbereid, evenmin als op een Bilderdijk, antirevolutionnair avant la lettre, die in 1785 rijmde:

«Aan Zijn eed getrouw te wezen,
God, en Hem alleen te vreezen,
Toont een Prinsgezinde aan.
Maar voor dwangzucht slaafsch te bukken
En de zwakheid te onderdrukken,
Al te vreezen buiten God,
Maakt den nieuwen Patriot.»

Dr. Kollewijn gaat langs deze regels voorbij en laat er onmiddellijk op volgen: «Bilderdijk was, toen hij deze regels schreef, sedert kort nader aan de zaken van den stadhouder verbonden.» Wij vernemen het gaarne, maar de vragen die hier van zelf opkomen, raakt het blijkbaar niet. Na de vermelding van het pleidooi voor Kaat Mossel wordt de staatkunde van Bilderdijk niet verder aangeroerd en de kroniek voortgezet met deze woorden: «Slechts weinig gedichten heeft Bilderdijk in het begin van zijn verblijf in den Haag vervaardigd» enz., welke mededeeling straks gevolgd wordt door deze andere: «dat hij door de schoonen, die hij zocht te boeien, zelf geketend kon worden, zou spoedig blijken.»

Deze woorden maken natuurlijk den overgang tot de vermelding van Bilderdijks betrekking zoowel tot Catharina Rebecca Woesthoven als tot Anna Luzac «voor welker gelijktijdigheid,» volgens Dr. Kollewijn, «als verzachtende omstandigheid kan worden aangevoerd, dat hij in kalme oogenblikken tot bewustzijn zal zijn gekomen, dat juffrouw Woesthoven toch eigenlijk niet de vrouw was om hem gelukkig te maken; dat zijn verlangen naar liefde derhalve niet voldoende kon worden bevredigd, terwijl nogtans zijne zinnelijkheid hem belette van het mooie schepseltje afstand te doen.»

De auteur komt ten slotte tot een edelmoedig oordeel: Hij acht het (bl. 163) ontwijfelbaar, dat «de omstandigheden» en niet de een of andere laaghartige bedoeling er Bilderdijk toegebracht hebben twee aanstaanden tegelijk de verzekering van zijne liefde te schenken. Men kan hier weinig op tegen hebben. De «omstandigheden», — wij denken aan de bekende fabel van Lafontaine, — plegen bij iedere begeerlijkheid, vooral bij iedere liefdesbetrekking, veel op haar geweten te hebben, en ik meen met eenige zekerheid te kunnen bevestigen, dat, als «juffrouw

Luzac» en «juffrouw Woesthoven» tegenvoeters waren geweest, zij allicht niet tegelijk Bilderdijks liefdesbetuiging hadden ontvangen.

Er is waarlijk groot geduld noodig geweest voor het samenstellen van zulk een uitvoerig werk over een persoon van wiens belangrijkheid de auteur ons zoo weinig doordringt. Wat gaat het ons alweder aan, dat een eeuw geleden een zekere jonge man in Den Haag de zaak van God en van Oranje vereenzelvigt, en in zijne betrekking tot twee juffrouwen zoo lang mogelijk een slag om den arm heeft gehouden, wanneer deze en soortgelijke bijzonderheden niet onder een algemeener gezichtspunt kunnen worden gebracht? Te dikwerf wordt bij het schrijven van biografieën uit het oog verloren, dat zij hare belangrijkheid niet enkel kunnen ontleenen aan de beroemdheid van den persoon dien zij tot onderwerp hebben. De zucht, van zulk een persoon alles te weten, verheft zich in niets boven de banale nieuwsgierigheid die een toerist er toe kan leiden, de kamer te gaan zien waar de een of andere beroemdheid geboren of gestorven is.

What am I to Hecuba and what is Hecuba to me? De belangrijkheid van een biografie ligt zoo goed als uitsluitend in de conceptie, die de auteur heeft van zijn held. Alleen met die conceptie, die in alles moet doorstralen, kan een auteur spreken tot onzen geest en iets meer doen dan onze weetgierigheid prikkelen. De persoonlijkheid, die ons beschreven wordt, willen wij overzien, en bij elke bijzonderheid beseffen, dat hare vermelding onmisbaar is, om de algemeene conceptie te rechtvaardigen.

Een biografie moet deductief te werk gaan: het bijzondere afleiden uit het algemeene dat de auteur beter dan wij heeft begrepen. Op dezen regel is slechts eene schijnbare uitzondering. In één geval kan de zuiver induktieve weg worden gevolgd, namelijk, wanneer men schrijft als

ooggetuige van iemands leven, en bovendien Boswell of Eckermann heet. Zulke biografen kunnen, al voortvertellende, en zelfs alleen daardoor, ons een volledig beeld geven van een groot man, omdat zij, zonder het te weten, zulk een beeld in zich dragen. Een buitengewoon talent van vertellen is hiervoor onmisbaar. Dat talent komt hoogst zelden voor, en, naar ik meen, nooit bij hem die zelf zijne kennis heeft moeten putten uit de tweede of derde hand. Het voorbeeld van Dr. Kollewijn schijnt mij niet in staat mijne meening ten dezen aan het wankelen te brengen. Door de gaaf van vertellen blinkt hij niet uit. Hij wordt niet medegesleept en sleept niet mede. Een goed verteller moet den draad nooit laten vallen, voor het minst den schijn wekken, dat hij altijd voortspint. Groote menschen luisteren juist onder dezelfde voorwaarden als kleine kinderen, en een dier voorwaarden is, dat zij aan de alwetendheid van den verteller gelooven, dat zij hem nooit in de kaart zien.

Bij onzen auteur zien wij te veel de aanteekeningen liggen. Wanneer een zeker gedeelte daarvan is verbruikt, blijven er nog over die ergens een plaats moeten vinden. Op blz. 171 is de trouwplechtigheid van Bilderdijk met Catharina Rebecca afgehandeld. Wij zijn 21 Juni 1785 's morgens om half acht, zegge om half acht, in de Oude Kerk te Amsterdam geweest, onder het gehoor van Ds. Calkoen, die het huwelijk heeft ingezegend. Wij hebben daarna aangezeten aan den bruiloftsdisch, onder het genot van gelegenheidsgedichten, van onder anderen één, dat van Francq van Berkheij, «niet minder dan dertig bladzijden lang». De jonggehuwden zijn vertrokken. Wij staren hen na, en denken aan het goddelijk ongeduld waarvan zij blijken hebben gegeven eer zij om den goddelijken zegen baden.... «Het is hier de plaats, om iets te zeggen van de twee bundels Minneliederen». Met deze

woorden doet Dr. Kollewijn ons opschrikken uit onze gepeinzen.

De auteur zal zelf niet tegenspreken, dat zijn «het is hier de plaats» weinig geloof bij ons kan vinden, en slechts een afgesleten vorm is, om een aanteekening, die men nog in portefeuille heeft, in te kunnen lasschen. De auteur zegt wel terstond, dat die Minneliederen «grootendeels een uitvloeisel zijn geweest van Bilderdijks liefde voor Mejuffrouw Woesthoven». Maar wat baat dit, daar hijzelf ze in geenen deele in dat licht toont te zien, en vier bladzijden lang, van bl. 171 tot 175, over die bundels handelt, zonder een poging te wagen, om Bilderdijks liefde voor Catharina Rebecca eenigszins uit de bundels zelf te kenschetsen. Indien hij, om de een of andere reden, zich van die poging onthoudt, waarom is het dan «hier juist de plaats om van deze bundels iets te zeggen?» Onze Nederlandsche stijl vermeit zich nog te dikwerf in zulke redekunstige figuren waarvan niemand de dupe is. De meest geliefkoosde, maar ook de onuitstaanbaarste is: «Wij spraken daareven van enz.», om te kunnen doen wat de Duitschers zonder blikken of blozen «nachholen» noemen of ook: «nachträglich etwas bemerken». Ik weet wel, dat het niet genoeg is de overgangen te verbergen, om een letterkundige compositie te leveren. Maar van letterkundige compositie kan zeker geen sprake zijn, wanneer de overgangen worden verwaarloosd. En zij worden verwaarloosd, wanneer de lezer niet van zelf uit het eene in het andere komt; wanneer er niet een versmelting der bouwstoffen plaats heeft, of, vergunt men een ander beeld, wanneer ons opstel niet een kleed is zonder naad. In de kunst van overgangen maken, gaat de kunst van schrijven bijna op. Het overwinnen der moeilijkheid wordt altijd ruim beloond. Door die overwinning wordt de aandacht van den lezer geboeid. Een

lezer of hoorder is iemand die niet losgelaten wil worden, en zich losgelaten voelt, zoodra hij bespeurt, dat men hem op een gegeven oogenblik even goed iets anders had kunnen zeggen dan men hem zegt. Het boeiende van een schrijver of een spreker ligt in de werkelijke of schijnbare noodzakelijkheid van den weg dien hij ons doet afleggen.

De bespreking van de twee erotische Bundels eindigt met de stelling, dat Bilderdijks Verrukking, «stellig reeds vóór het huwelijk van Catharina Rebecca gedicht (wij mochten het eens vergeten!), de zinnelijkste misschien, maar ook de schoonste van al Bilderdijks minnezangen is». Deze verzekering is van dezelfde soort als de hierboven vermelde, volgens welke er twee gewaagde gedichten «prijkten» in den bundel Mijn Verlustiging. De twee uitspraken zijn voor mij even onbegrijpelijk. Als het waar is, dat het gedicht Verrukking zoowel de schoonste als de zinnelijkste minnezang is van Bilderdijk, moet sterke zinnelijkheid onfeilbaar behooren tot de schoonheid van erotische dichtkunst. Wat is dat voor een Esthetiek, die in een gegeven dichtsoort het hoogste Schoon bereikbaar acht ten koste van iets dat het zedelijk gevoel op prijs stelt; of ook: wat is dat voor een zedelijk gevoel, dat, als het gekwetst is, in ons gemoed plaats laat voor bewondering van iets moois! Een professor in de theologie uit mijne jonge jaren pleegde van de apokatastasis (de leer van de eindelijke wederoprichting aller dingen) te zeggen: «een heerlijk denkbeeld, maar niet evangelisch»; waarmede zeker aan den aard van het «evangelische» een niet zeer vleiend compliment werd gemaakt. Zou men in navolging van dien hoogleeraar (zijn asch ruste voor het overige in vrede!) willen zeggen: een heerlijk schoone minnezang, maar niet zedelijk, van het zedelijke daarmede ingewikkeld te kennen gevende, dat het iets heerlijk schoons buiten kan sluiten? Ik geloof niet, dat

Dr. Kollewijn het zou willen zeggen. Evenwel, die wending: «de zinnelijkste maar ook de schoonste» geeft aanleiding het tegendeel te vreezen. Ik wensch hem ten opzichte van de zinnelijkheid geenerlei meening op te dringen. Ik ben alleen zoo vrij, ieder die zich inlaat met kunstkritiek, tot klare bewustheid te roepen van zijn bijzondere meening, opdat hij den moed hebbe te schrijven, of: Verrukking is een leelijk gedicht, want het is zoo zinnelijk; of wel: de Verrukking is de zinnelijkste en dus de schoonste van al Bilderdijks minnezangen. Twee eigenschappen kunnen niet in zeer hooge mate het deel van iets of van iemand zijn of die twee eigenschappen moeten beide gelijkelijk hetzij prijzens- hetzij afkeurenswaard zijn. De aarzeling van onzen auteur op dit punt is, dunkt mij, het gevolg van de duisternis waarin de leeraren der ethische wetenschap ons laten ronddwalen. Een biograaf is niet gehouden een zelfstandig oordeel gereed te hebben over alle wetenschappelijke kwestiën waarmede zijn werk hem in aanraking brengt. Ook de Ethiek is een wetenschap, en ook ten haren aanzien moet de biograaf zich kunnen beroepen op hetgeen in een gegeven tijd onder de deskundigen algemeen is aangenomen. Maar ziedaar juist de moeilijkheid. Wat is in de Ethiek algemeen aangenomen? Als het dan een dichter raakt, zien wij de kritici zich behelpen met de gewone halfheid die de zedelijke oordeelen der Protestantsche wereld pleegt te kenmerken, waaraan tegenwoordig de «sexueele centra» of soortgelijke dingen een wetenschappelijke tint moeten geven.

Op de zinsnede over Bilderdijks minnelied Verrukking volgt onmiddellijk: «In 1784 was Bilderdijk van den Nieuwen Uitleg naar de Papestraat verhuisd».

II.

Om mijn kritiek onvermijdelijke herhalingen te besparen, zal ik van nu aan het eigenlijke historische laten rusten, na op nieuw mijne ingenomenheid te hebben betuigd met den grooten ijver en de nauwgezetheid, door Dr. Kollewijn aan dit gedeelte van zijn taak besteed. Maar ik zou gaarne nog opzettelijk stil staan bij de afdeelingen van meer wijsgeerigen aard: Bilderdijks geloof en philosophie; Bilderdijk als Mensch; Bilderdijk als Dichter.

Aan het eerstgenoemde onderwerp zijn niet minder dan drie en zestig bladzijden besteed. Ik mag niet zeggen hoe ik over die bladzijden denk, zonder het vooraf met nadruk in den auteur te huldigen, dat hij Bilderdijks geloof en filosofie een uitvoerige behandeling heeft waardig gekeurd. Ik heb er voor eenigen tijd reeds op moeten wijzen hoe in het Archiv für Geschichte der Philosophie van Ludwig Stein over de houding der Nederlanders ten aanzien van de Kantiaansche wijsbegeerte kon worden geschreven, zonder dat de naam van Bilderdijk zelfs werd genoemd, alsof niet juist zijn oordeel over Kant het allerbelangrijkste was waarop het bedoelde artikel, dat zooveel miskenning van Kant moest wraken, had kunnen wijzen. Dr. Kollewijn heeft Bilderdijk van het destijds gepleegde onrecht gewroken, en niet verzuimd Bilderdijks filosofie uiteen te zetten. Ik heb vroeger in dit eigen tijdschrift naar vermogen hetzelfde beproefd, en mag mij daarom ontslagen rekenen van Dr. Kollewijns voorstelling van 's dichters wijsbegeerte thans te bespreken. Zijne uiteenzetting van Bilderdijks godsdienstige denkbeelden wensch ik echter niet stilzwijgend voorbij te gaan.

De auteur begint met te zeggen, dat «het godsdienstig geloof op Bilderdijks geheele bestaan een overwegenden invloed heeft gekregen vooral sedert het jaar 1816,» en

«dat de uiteenzetting en beschouwing van de religieuse en de philosophische meeningen des dichters» hem om die reden op deze plaats noodzakelijk voorkomt.

Een plotselinge bekeering heeft er, volgens den auteur, niet plaats gegrepen, «maar, gaat hij voort, na de grievende teleurstelling die van Capelle's benoeming tot hoogleeraar te Amsterdam (Bilderdijk) veroorzaakte, verdween zijne hoop om zich op aarde ooit, al was het ook in bescheiden mate, gelukkig en tevreden te gevoelen. Geheel de maatschappij vervulde hem, meer nog dan vroeger, met afkeer en haat. Op weinige uitzonderingen na zag hij in zijne medeschepselen werktuigen der hel, die weldra door Gods geweldige wraak zouden worden getroffen. Had hij om deze reden liefst met al het aardsche gebroken, hij was te veel kunstenaar, had te hooge aspiraties om niet aan de verwezenlijking zijner idealen te gelooven. Vandaar dat de kracht van zijn geloof, zijn liefde voor God, zijn verlangen naar het hiernamaals moesten toenemen, naarmate hij zich losmaakte van het wereldsche».

Het verdient goedkeuring, dat de schrijver gepoogd heeft de grootere innigheid van Bilderdijks godsdienstig gevoel sedert het jaar 1816 met 's dichters levenservaring in verband te brengen. Maar waarom wordt voor dit verband, gelijk het door Dr. Kollewijn werd opgevat, geenerlei verklaring van den dichter zelf aangevoerd? Nu moet het alleen naar zijn innerlijke waarschijnlijkheid beoordeeld worden. Is het waarschijnlijk, dat een man als Bilderdijk op zijn zestigste jaar, bij een benoeming tot hoogleeraar voorbijgegaan, alle hoop zelfs op een bescheiden geluk hier op aarde heeft laten varen, misanthroop is geworden, gaarne met al het aardsche zou hebben gebroken, maar, door zijn artistieken zin daarin verhinderd, meer liefde voor God en het hiernamaals heeft leeren gevoelen? Ik heb eenige moeite mij van dezen psychologischen ont-

wikkelingsgang een heldere voorstelling te maken. Ik word achteraangesteld; ik haat geheel de maatschappij; ik zou het liefst met al het aardsche breken; maar ik ben te veel kunstenaar, om niet aan de verwezenlijking mijner idealen te gelooven. Resultaat: mijn wrevel tegen het wereldsche doet de kracht van mijn geloof en de zucht naar God en naar den hemel toenemen! De voorstelling is niet volkomen in overeenstemming met de Nieuw-Testamentische, volgens welke het onmogelijk is God lief te hebben dien men niet ziet, als men de menschen haat die men wel ziet. Wat wil het bovendien zeggen, dat iemand liefst met al het aardsche breekt, en tevens aan de verwezenlijking zijner idealen gelooft? Die idealen zullen toch wel te midden van het aardsche verwezenlijkt moeten worden. Indien Bilderdijk dan op aarde aan een betere toekomst vasthoudt, hoe kan dan weder hiervan het gevolg zijn, dat iemands «verlangen naar het hiernamaals toeneemt.» Wat er eigenlijk in de ziel van Bilderdijk na 1816 heeft plaats gegrepen, blijft dus vooreerst in het duister. Misschien draagt het nevelachtige van het begin der uiteenzetting hiervan de schuld. «Het godsdienstig geloof» zal op Bilderdijk een overwegenden invloed hebben verkregen. De uitdrukking is veel te weinig bepaald. Wij weten eigenlijk niet wat hier invloed heeft moeten oefenen. Is het een gevoel, is het een dogmatiek? Het laatste zou men bijna gissen als Dr. Kollewijn ons zegt, dat hij het hier de plaats acht van Bilderdijks «religieuse en philosophische meeningen» rekenschap te geven. Ook hier zou ik Dr. Kollewijn willen vragen: zijt gij in uw onderwerp diep genoeg doorgedrongen? Hadt gij niet een keus moeten doen: òf Bilderdijks theologische filosofie als onbeteekenend en verouderd moeten voorbijgaan, òf daarvoor in het gemoedsleven van den dichter een ernstiger en vooral belangrijker beweegreden moeten zoeken dan gekwetste

ijdelheid en daaruit voortspruitenden menschenhaat; aandoeningen, waarvan ik voor het overige nooit gehoord heb, dat zij bijzonder geschikt zijn een innige religieuse stemming te kweeken.

Maar, hoe dan ook ontstaan of bevorderd, het godsdienstig geloof van Bilderdijk zal ons in deze afdeeling worden ontvouwd en wij vallen vooreerst den schrijver niet weder in de rede. Hij geeft ons in de hoofdzaak het volgende te lezen:

« De gedachte dat God alles, tot in de geringste bijzonderheid bestuurt en leidt, dat smarten beproevingen zijn en als zoodanig zegeningen en blijken van genade; dat al het aardsche in den grond der zaak nietig is en alleen het hemelsche een bron kan zijn van rust, die gedachten werden Bilderdijk in zijn somber, door onophoudelijke kwalen bijna ondragelijk leven, tot een bron van onuitputtelijken troost.... het wisselvallige, het ijdele van welgesteldheid, aanzien en zelfs roem is hem duidelijk geworden, zijn eigen zwakheid heeft hij leeren kennen, zijn droombeelden van aardsch geluk zijn door droombeelden (?) van hemelsche zaligheid vervangen. Van het zoeken naar een godsdienstigen vorm kon daarbij geen sprake zijn, die bestond voor hem in de orthodox-kalvinistische leer, waaraan hij nooit ernstig had getwijfeld.... hij komt meer en meer tot de overtuiging, dat de ware Christen niet zoozeer tracht God en zijnen weg in onze verlossing met het verstand te bewijzen dan wel met het hart te gevoelen, Jezus Christus en dien gekruisigd luidt sedert zijne geloofsbelijdenis.... De studie van Kant en eigen nadenken hebben hem helder doen inzien dat de menschelijke rede niet in staat is tot objectieve of absolute waarheid door te dringen.... De zucht om in die oneindige onzekerheid iets vasts te kunnen aangrijpen voerde hem steeds met vernieuwde kracht terug naar het geloof

aan een goddelijke openbaring, toetssteen voor ons denken en waarmede wij, ten minste eenigermate, God leeren kennen. Daarom wordt Bilderdijks leuze vasthouden aan God, zich laten leiden; niet meer dan een werktuig zijn in Zijn hand».

Na dit een en ander te hebben medegedeeld, zegt de auteur: «Beschouwen wij thans Bilderdijk meer in bijzonderheden», en hij gaat daarop voort met te wijzen op 's dichters theologie op zijn «geloof (ik kort sterk af) aan Gods eeuwigheid, zelfbewustheid, almacht, geestelijke natuur, eenheid en volmaaktheid; op zijn geloof aan de Triniteit, aan Gods scheppen van engelen en menschen, aan den zondeval en zijne gevolgen voor den mensch gelijk voor de natuur; aan de erfschuld en de erfzonde en Gods deernis met der menschen ongeval; aan het plaatsvervangend lijden van Christus en zijne menschwording; aan de noodzakelijkheid, om door geestelijke eenheid met Christus van ons eigen straflijden te worden bevrijd; aan de uitverkiezing; aan het innig verband tusschen moraliteit en Christendom; aan de behoudende kracht van het berouw; aan de eeuwige straf; aan een etherisch omhulsel voor de gezaligden, waarin dezen, naar het schijnt des verkiezende, zich kenbaar kunnen maken aan den levenden mensch: de geesten toch zijn deelnemende aanschouwers en werkzame deelnemers hunner nog levende broederen». Bij Bilderdijks spiritisme wordt door den auteur uitvoerig stilgestaan, evenals bij 's dichters beschouwing «van het ongeloof als louter vrucht van hoogmoed en zijne met deze beschouwing samenhangende onverdraagzaamheid: een kerk die verdraagzaamheid predikt en niet eenigheid is voor hem geen kerk. In de toenemende Godslastering zag Bilderdijk evenwel voorbereiding van Jezus' wederkomst, ter verplettering der wederstrevenden, ter redding der zijnen.

Goddeloos is in zijn oog de scheiding tusschen kerk en staat en hij vreest niet den wereldlijken arm in te roepen ter bescherming van de zuivere hervormde leer. Bij dat al had hij eigenaardige sympathieën voor de Katholieken, van wie hij wenscht, dat zij en de Protestanten tot een vergelijk mogen komen. Het gezag en de onfeilbaarheid van den Paus bleven evenwel voor hem steenen des aanstoots en onoverkomelijke steenen, terwijl hij de Nederlandsche oud-Katholieken juist daarom met meer sympathie bejegende». Met deze laatste opmerking is de uiteenzetting van Bilderdijks geloof ten einde, en begint die van zijne wijsbegeerte. Ik geloof niet, dat ik in mijn saamgeperst verslag iets wezenlijks heb achterwege gelaten.

Vergis ik mij wanneer ik ook hier aanneem, dat de auteur niet eigenlijk biograaf heeft willen zijn? En stemt hij mij niet zelf toe, dat de biografie van een dichter zich onmogelijk met zulke dorre gegevens zou kunnen tevreden stellen? Ook hier schijnt de titel al te veel te beloven. Wat wij van Dr. Kollewijn ontvangen, bestaat uit eenige mededeelingen omtrent de voornaamste dogmatische inzichten van Bilderdijk, terwijl de titel aankondigt: Bilderdijks «geloof»! Zijn geloof! Eens dichters geloof! Het geloof van een dichter, die, geboren toen de achttiende eeuw uit een geestelijk oogpunt eerst recht de achttiende eeuw begon te worden, in 1816, die eeuw met haar verlichting, haar deïsme, hare anti-katholieke vooroordeelen, hare groote revolutie, hare verkondiging van den godsdienst der Rede, maar ook met hare Confession du vicaire Savoyard en haar Génie du Christianisme reeds achter zich heeft! Gedachten rijzen aan iets treffenders en aangrijpenders dan ons van bl. 83 tot 113 wordt aangeboden. Wanneer men zegt, dat niemand het «geloof» van Bilderdijk treffender en aangrijpender maken kan dan het is, en dus ingewikkeld te kennen geeft, dat er niets meer van dat «geloof»

mede te deelen valt dan onze auteur heeft medegedeeld, moet mijn wederantwoord luiden: waartoe ons dan genoodzaakt dezen katalogus van eenige zonderlinge theologische meeningen te lezen? Er zijn menschen genoeg die evenals Bilderdijk aan de Triniteit geloofd hebben of nog gelooven; die zich van het leerstuk der pauselijke onfeilbaarheid een even averechtsch denkbeeld maken als hij; die even weinig voldoende doorgedrongen zijn in de geschiedenis der europeesche menschheid, om van de Oud-Katholieke beweging, hoe eerbiedwaardig ook in zich zelf, iets voor de toekomst te verwachten. Bilderdijk geloofde aan de helsche straf. Het is mij wel, maar ik hoor liever hoe Dante zich die straffen heeft voorgesteld. Bilderdijk geloofde aan de predestinatie, maar over dit onderwerp hoor ik liever Thomas van Aquino of Kalvijn. Als het belangrijk zal wezen; — ik ben er mede verlegen, dat mijne kritiek in den grond der zaak altijd dezelfde opmerking moet herhalen; — als het mijne aandacht waarlijk verdient, dat ik van Bilderdijks theologische denkbeelden kennis neem; als ik in ernst uitgenoodigd word mijn goeden tijd hieraan te geven, moeten Bilderdijks godsdienstige meeningen, zijne vooroordeelen, zijne bijgeloovigheden, zijne idiosyncrasiën onder het licht worden gebracht van een idee die mij althans tijdelijk imponeert. Ik moet gedompeld worden in Bilderdijks gemoedsleven, al zal ik, mij met hem in dat sop bewegende, misschien allerlei wonderlijke zeeprodukten zien opduiken: hier een wrak van het oude trinitarische dogma, daar een stuk van het patristisch geloof aan demonen in dieren, ginds een brok van kalvinistisch antipapisme.

Ik vrees, dat Dr. Kollewijn het slachtoffer is geworden van een zekere voorliefde voor indeelingen. Wij weten reeds, dat hij afzonderlijk heeft gehandeld over Bilderdijk als mensch, over Bilderdijk als dichter, gelijk hier over

Bilderdijk als geloovige. Laat het mogelijk zijn, den geloovige van den mensch te onderscheiden: in elk geval schijnt het mij volkomen onmogelijk toe, den dichter en den geloovige uit elkander te houden. Door dit te beproeven heeft Dr. Kollewijn wel een geloof beschreven, maar ons in het geheel niet doen gevoelen dat dit het geloof, niet van een theoloog, maar van een dichter was. Ik ben bijna zeker, dat de auteur vroeg of laat zijne schade zal willen inhalen; dat hij het benijdbaar oogenblik zal willen kennen waarop hij andermaal aan het hoofd van een wit blad papier zijn titel Bilderdijks geloof plaatst. Dan zal hij zich de gelegenheid niet laten ontnemen, om ons in te leiden in het eigen wezen van de dichterziel. Dichter zijn is geloovig zijn; is een onbewijsbare zekerheid bezitten die niet anders dan door inboezeming, door overstorting kan worden medegedeeld. Dichter zijn is zien, is bevestigen, is verzekeren; is, niet den twijfel het zwijgen opleggen, maar den twijfel niet gevoelen; is geheel een metafysische wereld, niet bezitten als verworven goed, maar dragen in eigen zelfbewustheid, zoodat ook het getuigen van eigen geloof voor den dichter niet het verkondigen is van meer of min betwistbare stellingen, uitkomsten van een meer of min grondig onderzoek, maar het getuigen van eigen bewustheid en eigen innerlijk leven. Dat dit leven de vormen aanneemt die door tijd, opvoeding, omgeving, openbare meening, of ook het tegendeel, gegeven zijn, spreekt van zelf en werd, gelijk wij hoorden, reeds door Dr. Kollewijn erkend. De eenige wijs waarop het mij mogelijk schijnt «Bilderdijks geloof» boeiend uiteen te zetten, is ons in het hart van zijn innerlijk leven te verplaatsen, zoo men althans meent, dat hij het bezat. Onder de misschien al te vage uitdrukking: innerlijk leven, versta ik eenvoudig wat op het gebied van gedachten en gezindheden een ernstig man ernstig wil, of,

misschien nog duidelijker, niet wil. Want het is opmerkelijk, dat, tenzij wij met geesten van den allereersten rang te doen hebben, geesten, die met scheppingskracht zijn bedeeld, — en tot dezen kan Bilderdijk zeker niet gerekend worden, — het ons veel lichter valt, achter iemands diepste antipathieën te komen dan achter hetgeen hij in de plaats wil stellen voor hetgeen hij verwerpt. Een juiste en leerzame opvatting van Bilderdijks innerlijk leven zou dus vooral van negatieven aard moeten zijn; zou moeten vragen, niet wat hij ten aanzien van het bovenzinnelijke heeft geleerd en onder welke formules hij dat heeft gebracht, maar wat hij onvoorwaardelijk niet heeft willen leeren, wat hij tot elken prijs heeft willen zien loochenen, wat hij heeft gehaat met zijn geheele ziel. Dezen maatstaf hebben wij aan te wenden bij alle denkers van den tweeden en derden rang. Deze monistische schrijver is vol paralogismen en zwakke bewijzen: leer, dat hij zich van alle dualisme heeft afgewend en doe uw voordeel met de hoogst waarschijnlijk zeer juiste kritiek, die hij van het dualisme heeft geleverd. Gene is idealist en behelpt zich met een betoog dat u gemelijk maakt: wees verstandig, schenk hem zijn gehaspel, en laat u onderrichten in hetgeen hoogst waarschijnlijk volkomen terecht door hem als de leemten van het materialisme wordt gekenschetst. Zelfs een Kant — al wil ik natuurlijk niet hier in het voorbijgaan zijn rang als denker aanwijzen, — is veel belangwekkender in zijn afkeer van het zedelijk determinisme en van een eindig bestaan van den geest dan in zijne strompelende argumenten ten behoeve der wilsvrijheid of der onsterfelijkheid.

Om nu te weten te komen wat Bilderdijk niet heeft gewild, wat hij, — bij een dichter is de uitdrukking niet te sterk, — hartstochtelijk heeft gehaat, en waarvan hij dus, zoo goed en zoo kwaad als het gaan wilde, juist

het tegendeel in een te lang miskenden luister voor zijne tijdgenooten heeft willen herstellen; om dát te weten te komen, is het onmisbaar de hoofdgedachten van die tijdgenooten te bestudeeren, de openbare meening onder de wijzen en verstandigen van zijn eeuw te kenschetsen. Hier, vooral hier, mis ik in de beeltenis die Dr. Kollewijn ons geeft den onmisbaren achtergrond. Wij zien bij hem veel te veel alleen Bilderdijk.

Bovendien mis ik nog iets anders. Bilderdijk mag niet losgemaakt worden van zijn tijd, maar, wanneer men hem eens voor belangwekkend houdt, mag hij evenmin losgemaakt worden van hetgeen voor hem toekomst was. In mijne Oudere Tijdgenooten heb ik, en, zoover ik weet, zonder iemands tegenspraak daardoor uit te lokken, Bilderdijk den vader van het Réveil genoemd. Ik had te minder tegenspraak te vreezen, omdat Willem de Clercq, die het beter dan iemand weten kon, in zijn Dagboek Bilderdijk op gelijke wijze kenteekent. Het is mij niet bekend, of Dr. Kollewijn zich met deze kwalificatie kan vereenigen, en het komt natuurlijk niet bij mij op dit van hem te verlangen. Maar is mijn wensch onbillijk, dat hij dit punt uitvoerig, en niet slechts in het voorbijgaan, ter sprake had gebracht? Men moge het aangenaam vinden of niet; men moge het desnoods aan lagere beweegredenen toeschrijven: het valt nu eens niet te ontkennen, dat er sedert het midden dezer eeuw een opmerkelijke herleving heeft plaats gegrepen van de geloovige beschouwing der dingen, van de bovennatuurlijke opvatting der wereld; in één woord, van godsdienst en theologie. De macht van de kerk, als geestelijke, immers de geesten beheerschende macht, is in verrassende evenredigheden toegenomen. De herleving heeft plaats gehad niet alleen in Nederland, maar in vele landen daarbuiten, ten westen, ten oosten en ten zuiden. Zij heeft plaats gehad, niet alleen in de

Protestantsche, maar evenzeer in de Katholieke wereld, en als ik wel zie, is er niets dat haar aanstaande kwijning voorspelt. Wat ik wensch, is, niet dat de historicus zich in deze herleving verheuge of zich over haar bedroeve; maar dat hij met haar rekening houde als met een onomstootelijke en beteekenisvolle gebeurtenis, te beteekenisvoller omdat hare wording gelijk haar onverminderd krachtig bestaan uit de populair geworden wetten van de geschiedenis der menschelijke beschaving waarlijk niet aanstonds kan worden verklaard; meer nog: zich daarmede in zulk een openlijken strijd bevindt, dat de wijsheid van oppervlakkige publicisten zich niet anders dekken kan dan door die herleving met het banale en niets verklarende woord Reactie te bestempelen.

Wanneer ik nu, mij inzonderheid tot Nederland bepalende, na het eerste derde dezer eeuw een man als Bilderdijk zie sterven, wiens «geloof» door den geest van zijn tijd weinig anders werd geacht te zijn dan een spooksel in een verlaten woning, kinderen en zwakhoofden in de buurt tot schrik, den verstandigen tot spot; wanneer ik verder waarneem, dat dit spooksel later vleesch en been heeft aangenomen, er welvarend uitziet, krachtige armen heeft aan het lijf en daarbij een stevig kroost dat voor geen klein gerucht is vervaard, dat een poos onze politiek forsch heeft omgezet, dat het neutraal onderwijs als idool heeft doen vallen, en misschien, krachtens de vrees die het den wijzen inboezemt, de liberale staatkunde nog beheerscht, immers haar belet met ingenomenheid een kiesrecht in te voeren, dat de menigte aan het woord, of althans aan de stembus kan laten komen; — wanneer ik dit alles waarneem, en er bovendien getuige van ben, dat die zoogenaamde reactie den uitgebreidsten invloed heeft geoefend op de letterkunde die weder zielen teekenen; op de kunstwetenschap die weder de middeleeuwen be-

wonderen; op de historiografie die weder de groote mystieken in hun volle licht plaatsen durft, zoodat elk man van beschaving zich thans de laatdunkendheid schamen zou die vóór een halve eeuw een groot taalgeleerde zonder blozen kon toonen jegens studiën als die van Moll over de eerste Kristeneeuwen, — dan, of vergis ik mij? wil het mij toeschijnen, dat over het «geloof» van dien Bilderdijk, dien zoovele vrienden dier herleving als hun geestelijken vader noemen, roemen, vereeren, neen, op het innigst liefhebben en danken, nog wel een hoofdstuk te schrijven zou zijn dat den indruk kon maken van een gewichtige bladzijde te wezen uit de beschavingsgeschiedenis van Nederland.

Maar ziedaar! Zoo is het onder ons! Er is in Nederland menige bewering waarvan niemand de waarheid, maar waarvan de openbare meening u gaarne het recht betwist haar uit te spreken. Het zijn in den regel die beweringen die men vreest dat de tegenpartij in haar voordeel zal kunnen gebruiken, terwijl wij de zonderlinge gewoonte hebben in ons genoegelijk Nederland als tegenpartij te beschouwen, niet zoozeer allen wier denkbeelden of beginselen met de onzen in strijd, dan wel hen wier manieren ons niet aangenaam zijn. Dit laatste geeft soms uitsluitend den doorslag. Wij verheffen ons niet tot de historische, en dus wijsgeerige, opvatting van de stroomen die onzen eigen tijd bewegen, maar begaan de kinderachtigheid allereerst te vragen of een beweging ons al dan niet pleizier doet. Alsof de dingen er waren om ons met sympathie te vervullen! Menigeen zou het socialisme zijn aandacht nog wel waardig keuren, indien hij niet daarin verhinderd werd door de onpleizierige luidruchtigheid van het optreden der socialisten. Menigeen zou de Protestantsche orthodoxie op godsdienstig gebied nog wel willen nagaan in hare verlevendiging en zeldzaam populaire kracht, indien deze

orthodoxie zich slechts niet op het alleronpleizierigst vermengde met de politiek, in stede van uitsluitend hare aanbeveling te zoeken in een vroomheid wier stilheid op zijn hoogst alleen door psalmgezang wordt afgebroken. Ook ligt er aan ons liberalisme al te zeer ten grondslag de wel eenigszins potsierlijke zekerheid, dat wij het zijn die met hetgeen wij voor mogelijk en niet mogelijk houden, voor geoorloofd en niet geoorloofd, voor schoon en leelijk, voor verstandig en bijgeloovig, de hoogste thans bereikbare beschaving vertegenwoordigen; zoodat het toch eigenlijk niet de moeite waard is ons ernstig in te laten met hetgeen hetzij beneden dat peil wil blijven, hetzij door zijn ontevredenheid en onrust toont aan dat peil niet genoeg te hebben. Wij willen al wat tegen de meening onzer coterie indruischt erkennen en verdragen en waardeeren, want dat alles doet aan onze meerderheid niet te kort. Dat hatelijk, dat beleedigend waardeeren! Dat het ophield, in naam van het beginsel: wat gij niet wilt dat u geschied'! Wie onzer is er op gesteld zelf het voorwerp van waardeering te zijn en in eigen leven en streven iemand te dulden, rondsnuffelend naar hetgeen hem goed en bruikbaar en alleszins achtenswaardig voorkomt, om al het overige neuswijs en met een viezen mond te laten liggen? Zijn wij dan, voor zoover het de moeite loont zich met ons in te laten, niet een geheel? een ondeelbaar geheel? als geheel noodwendig zóó en niet anders, omdat het diepste van ons wezen, onze wil, zoo en niet anders is, en wij aan niemand, zelfs niet aan de openbare meening in een gegeven tijd, het recht toekennen een rekening-courant met ons te openen, waarin zij ons crediteert voor het «vele goede» dat wij mogen hebben, om hetgeen haar, in hare gewone kortzichtigheid, het verkeerde in ons dunkt, te boeken aan de tegenovergestelde zijde!

Ik haast mij te kennen te geven, dat deze algemeene

opmerkingen geenszins hare toepassing vinden op het werk van Dr. Kollewijn. Ook in zijn hoofdstuk over den godsdienst van Bilderdijk is hij getrouw gebleven aan hetgeen blijkbaar zijn leus was: Sine ira et studio. Maar van de andere zijde kan ik niet nalaten te gelooven, dat dit hoofdstuk met meer warmte, van uit een algemeener gezichtspunt, en bovenal veel meer met het oog op hetgeen na Bilderdijk in de beschavingsgeschiedenis van Europa is voorgevallen, geschreven zou zijn, indien niet ook onze auteur in zijne mate was, wat wij allen in zekere mate zijn: het slachtoffer van de geestesrichting die in de voorafgaande opmerkingen werd gekenschetst. Zij is het die ons dikwerf verhindert onzen eigen tijd zóó te beoordeelen, dat wij den samenhang van dien tijd met de geschiedenis in haar geheel levendig toonen te beseffen. Als wij over onze tijdgenooten handelen, ouderen of jongeren, moeten wij ons gevoelen historici te zijn. In de politiek, dat treurig gebied waarop ieder gedoemd is gelijk te willen hebben en zijn haan viktorie te doen kraaien, mag men zich boos maken: het is een middel gelijk ieder ander om den tegenstander den voet te lichten of althans onschadelijk te maken. Maar wat is een historicus die boos wordt? Een even onzinnig wezen als een fysicus die zich ergert aan het bestaan van een bepaalde chemische verwantschap. Het welgevallen of de weerzin, door de richtingen in onzen tijd bij ons gewekt, hebben geene wetenschappelijke beteekenis. Het eenige dat wij te doen hebben, is de richtingen te schatten naar de kracht die zij bezitten ter bepaling van de toekomst. Ik wil met alle nauwkeurigheid weten wat er is in mijn volk, om met de meest mogelijke nauwkeurigheid te kunnen voorspellen wat er in mijn volk zijn zal. Waarom dan de oogen toegeknepen en gansche kringen geïgnoreerd die buiten den toongevenden kring zijn gelegen? Waarom hoogstens slechts met één

oog en achteloos waargenomen? Waarom, in het beste geval, ons slechts laten afpersen de erkenning van het bestaan en de welvaart ook van hetgeen wij verwerpen of anders zouden wenschen? Waarom ons opgedrongen, dat iets voorbijgaande moet zijn, wanneer het nog in geen opzicht veege teekenen toont? Het is niet alleen liefde voor de wetenschappelijke beschouwing die ons zoo doet spreken; het is liefde evenzeer voor de richting waarin wij persoonlijk wenschen, dat de beschaving zich ontwikkele; een richting, die wellicht door niets zoozeer benadeeld kan worden als door voornaam ignoreeren of hooghartig miskennen.

De historische zin dien wij aanbevelen en die tevens de wijsgeerige zin is, heeft in mijn oog niets uit te staan met een scepticisme dat zich alles laat welgevallen en den loop der dingen gadeslaat als een schouwspel waarvan de verscheidenheid behaagt alleen omdat zij verscheidenheid is. Integendeel; die historische zin vindt zijn eigenlijk voedsel in de overtuiging, dat alwat wij kennen, bezitten en beproeven, slechts ten deele is; dat het stukwerk van ieder onzer dringend aanvulling behoeft, en zelfs heilzame afkapping door hetgeen anderen ondernemen. Aan niemand onzer is het gegeven op geestelijk gebied een symfonie, het is op zijn best enkelen gegund een partij te schrijven voor een enkel instrument. Aangezien ons werk toch nooit in den eigenlijken zin des woords ons werk is, zullen wellicht eens velen dier losse partijen bevonden worden de samenstellende deelen te zijn van een schoon Te Deum, dat ons hart in oogenblikken van verheffing nu reeds tegenklopt als het loflied waarin al de moeitevolle arbeid van der menschen geest zijn oplossing moet vinden.

Ik begeer met dit allerlaatste geenszins aan het ethisch scepticisme een zekere wijding te geven die het niet behoeft, om eerbiedwaardig te zijn. Dat scepticisme is niet

een misdaad; het is een noodzakelijkheid, en scepticisme staat hier alleen als de populaire naam voor die beschouwing der dingen die met een kunstterm kritische filosofie wordt genoemd; een filosofie, die op het persoonlijke van al onze voorstellingen den nadruk legt en dit zelfs doet ten aanzien van die natuurwetenschappelijke theorieën, die iets meer zijn dan de omzetting in een formule van hetgeen de methodisch geconstateerde waarneming heeft geleerd.

Van uit het sceptisch gezichtspunt heeft elke ernstige beschouwing der dingen een soeverein recht van bestaan, terwijl de ernst van elke beschouwing blijken kan hetzij uit den ernst van den persoon die haar voordraagt; hetzij uit de gronden van meerdere of mindere waarschijnlijkheid die zij voor zichzelf aanvoert; hetzij, ik schroom niet het uit te spreken, uit het groote en telkens zich vernieuwend aantal dergenen, de behoeften van wier verstand of van wier gevoel onwedersprekelijk blijken door haar bevredigd te worden. De herleving dier zienswijze, die tegen het uitsluitend rationalisme onzer wetenschap is gekant, is dus eene gebeurtenis aan welker wetenschappelijke beschrijving en ontleding elk het een voorrecht moet achten gelijk een plicht zijn zorg te wijden, elk die op uitgebreide schaal zich bezig houdt met de beschaving uit het begin dezer eeuw. Toen, — want niemand zal de negentiende eeuw met het jaar achttien honderd en één willen doen beginnen, — toen zijn de kiemen gelegd van wat wij later tot wasdom en rijpheid hebben zien komen, of, beter gezegd, tot zulk een krachtige ontwikkeling, dat wij zijn vruchten kunnen tegemoet zien, en dus bij benadering kunnen bepalen, wat de eerstvolgende toekomst voor de europeesche menschheid zal opleveren. Voor het recht verstand der negentiende en het trekken van den horoskoop der twintigste eeuw, acht ik niets belangrijker dan

de gezette en gedurig herhaalde bestudeering van de mannen, als de aanvoerder van wier koor, in het algemeen gesproken, Rousseau moet worden genoemd. Even goed als met Lavoisier op natuurwetenschappelijk gebied, met Kant op wijsgeerig gebied, is met Rousseau op ethisch gebied de negentiende eeuw begonnen, met hem van wien Mad^me^ de Staël heeft gezegd «qu' il a tout enflammé». Naast en achter hem zie ik een Chateaubriand, een Lamartine, een Da Costa en de Clercq, een Coleridge en Jacobi, zie ik nog anderen, elk naar zijn rang, allen met hun zeer verschillende beteekenis en luister. Naar deze soort van geesten zoek ik vóór de achttiende eeuw te vergeefs. In de eigenlijk gezegde achttiende eeuw, wanneer wij Lessing in Duitschland en Young in Engeland als hun voorloopers begroeten, valt er in het geheel niet naar te zoeken. In dat koor neemt Bilderdijk, al heeft hij den leider meer dan eens verguisd, zijn eigen plaats in; een plaats, die minder bescheiden had kunnen zijn, vooreerst, wanneer hij een taal had gesproken die men buiten onze enge grenzen wilde lezen; en vooral wanneer hij grooter genie was geweest, dat is, meer geheel alleen zichzelf had durven zijn. Ik heb er reeds vroeger op gewezen, dat Bilderdijk niet met geheel zijn ziel, met geheel zijn wezen dichter is geweest. Om zijn beteekenis in onze beschavingsgeschiedenis te bepalen, behooren wij dus te doen wat hij zelf niet kon doen, de lijnen van zijn eigenlijk wezen, van zijn dichternatuur, niet het minst gelijk deze zich in zijn religie en filosofie openbaart, door te trekken naar al de punten van de periferie van zijn bestaan. Men zou, met allen eerbied voor de Providentie die hem schiep gelijk hij was, zoo graag een nieuwen Bilderdijk dichten, hem isomerisch van nieuws willen opbouwen, niet méér daartoe gebruikende dan de gegevens die hij bezat, maar om een andere verbinding te bereiken. Dat Bilderdijk

dezen lust opwekt, zelfs een zestig jaar na zijn dood, verklaart mij de afgodische liefde die Bilderdijk een kleine schare heeft ingeboezemd. Thans kunnen wij hem natuurlijk niet anders gadeslaan dan als iemand wiens ontwikkeling voor goed is gesloten, als iemand wiens rekening is opgemaakt. Maar zijn tijdgenooten behielden altijd het recht, en ook dikwerf aanleiding, nog weder een nieuwe, een heerlijker, voller, harmonischer openbaring van zijn eigenlijk wezen te verwachten. Gelukkig, beide, en ongelukkig hij, die zulk een verwachting opwekt: hij plaatst een Jacobsladder op aarde, hij ontsluit poorten des hemels. Maar als zijn taak is afgeloopen, ligt die ladder weer tegen den grond en stuiten wij, omhoog ziende, weder op dezelfde grijze lucht.

III.

Ook Dr. Kollewijn heeft in zijn beide laatste hoofdstukken, van bl. 379 tot 484, in zijn Bilderdijk als mensch en Bilderdijk als dichter, op dat gebrek aan innerlijke harmonie gewezen, en hij heeft gepoogd het te verklaren.

Hij stelt deze zijne beide beschouwingen als onder de bescherming van de volgende opmerking, waarmede hij aanvangt:

«Dagelijks oordeelen wij over het karakter onzer medemenschen, zonder te bedenken, hoe uiterst moeilijk het is, dat samenstel van voorstellingen, begrippen, gevoelens, neigingen, hartstochten en wilskracht te begrijpen, hetwelk iemands persoonlijkheid uitmaakt».

Ik wil daarlaten of dit «samenstel» in waarheid onze persoonlijkheid «uitmaakt», of deze niet veeleer zich in de eigenaardigheid van dat samenstel openbaart. Maar de auteur heeft wijs gehandeld; wijs, vooral in aanmerking genomen zijn onderwerp; met op de groote moeilijkheid

van alle psychologie de aandacht te laten vallen. «Bij Bilderdijk, zegt hij, die weinig karakter in engeren zin bezat (in den zin van een bewust, volhardend willen, of liever van de vrucht van zulk een willen) spelen opwellingen veelal voortvloeiende uit lichaamsaandoeningen: pijn, zenuwachtigheid, zwakte, vermoeienis, enz. een groote rol en daaraan zal het wel voornamelijk zijn toe te schrijven, dat men over dezen buitengewonen en zonderlingen man zoo uiteenloopend geoordeeld heeft en nog oordeelt». Want Dr. Kollewijn is van gevoelen, dat die «oogenblikkelijke opwellingen niet zelden tot woorden en daden voeren, die men weldra betreurt, maar toch — om niet onredelijk te schijnen — voor zichzelf en anderen verdedigt. De vrees voor inconsequentie, en weldra de gewoonte, kunnen veroorzaken dat dergelijke uitingen en handelingen worden herhaald, al vaker en gemakkelijker, tot zij een belangrijken invloed verkrijgen op het wezen van iemands persoonlijkheid». De auteur haalt verder met instemming het woord van Hartmann aan: De hedendaagsche mensch brengt het voornaamste deel van zijn karakter (in den ruimeren zin) mede op de wereld. Dr. Kollewijn gelooft met velen aan den invloed van de erfelijkheid en hij «betreurt daarom dat wij van Willem Bilderdijks ouders zoo weinig volkomen vertrouwbare berichten hebben». Nu toch weten wij niet «welk deel van zijn karakter Willem Bilderdijk van elk zijner ouders heeft geërfd». Hij neemt evenwel «als zeker aan dat de dichter met een sterken aanleg voor neurasthenie, een erfenis zoo niet geheel dan toch grootendeels van zijne moeder, het leven is ingegaan», terwijl «die aanleg ruimschoots gelegenheid vond om zich te ontwikkelen.... Een zenuwzieke, besluit hij, is Bilderdijk zijn leven lang geweest».

Ik stelde er hier vooral prijs op de eigen woorden van

den auteur terug te geven omdat ik ze niet ten volle begrijp. Longziekte is een toestand der long die hare volle bruikbaarheid niet meer heeft. Dezelfde praktische bepaling kunnen wij geven van alle met ziekte samengestelde woorden zoodra het andere deel der samenstelling het een of andere orgaan van het lichaam aanduidt. Kan ik nu in overeenstemming met deze etymologie, die wel geen tegenspraak zal vinden, ook het woord neurasthenie verklaren, het woord dat thans zoozeer aan de orde is? En is dus een zenuwzieke iemand die zich niet in de volle bruikbaarheid van zijn zenuwen kan verheugen? Er is niets tegen, wanneer men althans ons met juistheid zeggen kan waartoe ik mijne zenuwen moet kunnen gebruiken. De longen dienen tot ademhalen, de ooren dienen tot hooren, de oogen tot zien: longziekte, oorziekte, oogziekte zijn dus voor den leek volkomen verstaanbare woorden. Maar waartoe dienen de zenuwen? Wat is de bepaalde functie die ik aan de zenuwen op kan dragen? Het komt mij voor, dat hier slechts een antwoord mogelijk is dat veel, en juist daarom niets zegt. De zenuwen dienen tot alles! Ik kan mij geen gewaarwording, geen gedachte, geen beweging, geen aandoening of uiting van welken aard voorstellen zonder dat de zenuwen er mede gemoeid zijn, er bij te pas komen. Het is uit hoofde van die onoverzienbare veelheid en verscheidenheid der verrichtingen die aan de zenuwen zijn toevertrouwd, dat ik, als leek in de fysiologie, en dat zijn wij als letterkundigen toch al te gader, in de verte niet begrijp, welk duidelijk denkbeeld men met het woord «zenuwzieke» verbinden kan. Dr. Kollewijn geeft een voorbeeld (blz. 385): «dat Bilderdijk — ook in zijn besten tijd — voortdurend vreesde gek te zijn en te zullen worden is een, bij lijders aan neurose, niet ongewoon verschijnsel». Maar aan deze kennis hebben wij niet veel. Kan ik het

omkeeren en zeggen: ieder die vreest gek te zijn of het te zullen worden, is een zenuwzieke? Was King Lear een nevropaath? Met andere woorden en nog eens: wat is nevrose in zichzelf, wat is het waarin ik door deze ziekte gehinderd word? Wie zegt mij, dat dezelfde toestand van mijn zenuwgestel die, om bij het gekozen voorbeeld te blijven, mij vrees voor krankzinnigheid inboezemt, niet tevens de oorzaak is van een gevoeligheid en een aandoenlijkheid, die mij allerlei doen waarnemen of vermoeden waar een man «zonder zenuwen», gelijk men wel zegt, niets hoegenaamd van bespeurt? Zijn er niet schakeeringen, zijn er niet geheimzinnige betrekkingen tusschen de dingen, zijn er niet voorgevoelens, zijn er niet onverklaarbare sympathieën en antipathieën, zijn er niet fijne perceptiën, waardoor ik het ver van elkander gelegene met elkander in verband breng; waardoor ik beelden en vergelijkingen ontdek, treffend juist, al zijn zij niemand vóór mij ingevallen, en is dit alles niet het gevolg van een overprikkeling van het zenuwgestel, waarvan een gewoner constitutie misschien niet het slachtoffer zou willen zijn, maar die mij dierbaar, immers onmisbaar is, en zonder welke mijn artistiek leven niet zijn zou wat het is. Zoolang men niet heeft bewezen, dat het genie mogelijk is met zoogenaamd gezonde zenuwen, gaat het toch waarlijk niet aan, als een ziekte te brandmerken een zenuwtoestand die waarschijnlijk een der hoofdvoorwaarden is van artistieke voortbrenging en van artistieke voortbrenging niet alleen. Wie zegt mij, dat de grootere humaniteit van ons geslacht niet een vrucht is van neurasthenie? Volgens Lombroso en Ottolenghi zijn in menig opzicht de zenuwen der misdadigers weinig prikkelbaar. Nu ja! ik heb een zwak zenuwgestel, maar wat, indien het mij verhindert zelfs dieren te kwellen, laat staan een Torquemada te wezen? Nu ja! ik ben een

zenuwzieke: maar wat ziekte is dit, waarvan ik tot geen prijs zou willen genezen!

Een beroep op nevrose, thans zoo veelvuldig, heeft geen zin, tenzij men bereid is de geheele psychologie in de leer der zenuwen te doen opgaan, want waar is de grens tusschen beide, en met welk recht zal men een vonk van het genie onderkennen van den elektrischen vonk waaraan een zenuwdraad tot geleider verstrekt? Er is nu een hinken op twee gedachten, dat het verklaren van groote geesten slechts belemmeren kan, of liever een gedurig overspringen van het materialistische op het spiritualistische gebied en van dit weder op het eerste; een overspringen, dat den onderzoeker ongeduldig maakt. Ik schrijf de negende symfonie en, terwijl ik daarmede bezig ben, brengt een overbodige vraag van mijn huisknecht mij buiten mijzelf van drift. Terstond staat er een kriticus achter mij, die zijn kornuiten toefluistert: Ziet gij wel, dat hij een zenuwzieke is. Alsof het eene af te scheiden viel van het andere. Geen wetenschappelijk man kan er op tegen hebben, dat alle zoogenaamde geestelijke verschijnselen uit stoffelijke oorzaken worden gezien. Maar dat men partij kieze. 's Menschen kop is nu eens een heksenketel, waarin de wonderlijkste elementen koken en opborrelen: nu een gedachte die door haar juistheid aller instemming verovert, dan, en wellicht juist dientengevolge, de gedachte, dat men gek is of het worden zal.

Ter verklaring van den mensch in Bilderdijk wijst Dr. Kollewijn verder «op de ziekelijkheid en zwakheid van het kind, zijne opvoeding, zijne vroegtijdige rijpheid», gepaard aan zijne «onbeholpenheid en onzelfstandigheid in alle zaken van het gemeene leven». Hij was een vreemdeling in de wereld, die niet veel kon ophebben met wat anderen pleizier noemden». «Hij genoot niet van de natuur.... Zij vervulde hem als een van Gods schepping

verbasterd werkstuk met de diepste neerslachtigheid» .... «Heden morgen opstaande, schreef hij eens op een kerstdag aan een vriend, vond ik een afgrijslijken zonneschijn, die mij oogen en zenuwen zoodra de kamerdeur openging derwijze aandeed, dat de schok mij geheel buiten mijzelven bracht» .... «In de oogenblikken waarin de zwartgalligheid hare prooi losliet, kon hij zachtzinnig wezen en menschlievend, ja opgewekt».

Met aanhaling van Goethe's bekende woorden zegt Dr. Kollewijn ten slotte: «de stroom der wereld heeft hem niet, in den edelen zin van het woord, tot een karakter gevormd. Maar krachtig ontwikkelde zich in de stilte zijner studeerkamer zijn talent». En (waardoor eenigszins vergoed wordt wat wij bij de ontvouwing van Bilderdijks religie en filosofie misten): «Een niet gering gedeelte van zijn beteekenis ontleent Bilderdijk aan zijn originaliteit. Door het nuchtere, zelfgenoegzame rationalisme der achttiende eeuw liet hij zich niet meesleuren. In den tijd, waarin men zijn afgod maakte van het verstand, stichtte hij een altaar voor het gevoel. Hij heeft stellingen verkondigd, welke men algemeen als weinig beter dan uitingen van zinneloosheid beschouwde, maar die thans door geheele partijen — hetzij de anti-revolutionnaire, hetzij de sociaal-democratische — onomstootelijke waarheden worden genoemd».

Al is het mij niet recht duidelijk hoe deze opmerking te huis behoort in een afdeeling die ons met «Bilderdijk als mensch» bekend zal maken, en al hadden wij gaarne die «stellingen» nader gekenschetst gezien, het verdient erkenning, dat deze waarheid door Dr. Kollewijn wordt uitgesproken. Minder vrede zou ik kunnen hebben met het volgende. Na van Bilderdijks dialektische kunst te hebben gesproken, gaat Dr. Kollewijn voort:

«Een neiging om tegen te spreken of omtrent alles een

bijzondere meening te zijn toegedaan, stond met (zijn) zucht om paradoxen te verkondigen in verband. Bilderdijk was zich zeer goed daarvan bewust. Ter verontschuldiging wees hij er wel eens op, dat hij «in 't metier van Advocaat, zoo lange jaren aan tegenspraak gewend en daarin geoefend geworden (was)». Maar de zaak zat dieper; opvoeding en ijdelheid, gevoel van meerderheid in het disputeeren hadden zeker nog meer schuld dan de gewoonte. De geest van tegenspraak zat hem in merg en bloed. Men verzekert, dat hij wel eens gezegd zou hebben: «Siegenbeeks spelling is zoo kwaad niet, maar als men mijne spelling met openbaar gezag wilde ijken en decreteren, ging ik er morgen tegen schrijven».

Ik kan niet gelooven, dat de heer Kollewijn deze laatste uitspraak recht laat wedervaren wanneer hij daaruit afleidt, dat «de geest van tegenspraak Bilderdijk in merg en bloed zat». Het wil mij zelfs voorkomen, dat de auteur hier een schoone gelegenheid verspeelt, om op een gezindheid de aandacht te vestigen waarin Bilderdijk ongetwijfeld zijn tijd vooruit was. De aanhaling is hier verkeerd geplaatst; zij had te huis behoord onder hetgeen door den auteur ter kenschetsing der filosofie is aangevoerd, en had, naar ik meen, dáár op een der eerste rangen moeten staan. Als Bilderdijk belijdt tegen zijn eigen spelling van het Nederlandsch te zullen opkomen zoodra het openbaar gezag goed mocht vinden haar te ijken en te decreteren, toont hij, al is het op zijn eigen forsche wijs, dat hij in de orthografie van de taal een wetenschap, haar als wetenschap geëerbiedigd, en daarom voor niets ter wereld het onderzoek der taal door eenig gezag, allerminst door dat van den staat, voor goed afgesloten wil zien. Er kan geen officiëele wetenschap zijn, volgens hem: hoe zou er dan (wij voegen er bij: anders dan uit een utilistisch oogpunt?) een officiëele orthografie wezen? Bovendien

geeft Bilderdijk hier te kennen, dat zijne eigene spelling voor hem geen dogma is; dat hij beseft aan hoevele bezwaren, vooral bij den toestand der taalwetenschap in zijne dagen, toen de vergelijkende taalstudie eerst begon te stamelen, elke, en dus ook zijne spelling onderhevig was, zoodat al wat hij in zijne orthografie lief mocht hebben, door een officiëelen ijk terstond voor hem bedorven zou worden. Ik ben bijna zeker, dat Dr. Kollewijn bij nader inzicht zich met mijne opvatting van Bilderdijks woorden zal vereenigen, en zelfs die woorden van heeler hart zal onderschrijven. Wanneer hij het van den aanvang had gedaan en dus had erkend, dat Bilderdijk hier het kritisch en progressief karakter der wetenschap luide heeft verkondigd, had hij waarschijnlijk niet verzuimd van deze aanleiding gebruik te maken, om deze uitspraak van den dichter tegen hem zelf te keeren en hem toe te voegen: Indien gij zelfs geen staatsorthografie begeert, hoe kunt gij dan op godsdienstig gebied staatsorthodoxie begeeren? Niet Siegenbeek, en wèl Bogerman?

Dr. Kollewijn had hier op een beter spoor kunnen worden gebracht door hetgeen hij zelf van Professor Tydeman aanhaalt op bl. 397. Professor Tydeman, zegt hij, deelt mede, dat Bilderdijk een «blijkbaar genoegen (vond) in die kunst van paradoxen, van welken aard ook, staande te houden», en meesmuilde, als hij zag, dat zwakhoofdige bewonderaars zijne uitspraken als orakeltaal aannamen. Welk een partij had Dr. Kollewijn niet van deze aanhaling kunnen trekken! Hij laat er nu alleen op volgen: «Het is het waarschijnlijkst, dat hij zelf niet altijd wist, of hij geloofde, wat hij beweerde. Hij gaf gaarne toe aan zijn neiging om door te draven, om zonderlinge denkbeelden, die even opdoemden, vast te grijpen, om aan invallende gedachten meer waarde toe te kennen dan zij verdienden. Dit laatste werd zeer in de hand gewerkt door zijn over-

tuiging, dat een waarheid meer gevoeld dan begrepen moet worden».

Hier schijnt mij de auteur een weinig zwaar op de hand, terwijl hij het hier juist allerminst had mogen zijn. Zou hij dan waarlijk geen hart hebben voor de ironie, die aan alle groote geesten eigen is? Het is of Plato nooit heeft geschreven, nooit Sokrates heeft doen spreken! Dr. Kollewijn weet toch even goed als ik, dat men bij Plato misschien er nooit zeker van is «of hij geloofde wat hij beweerde». Wie draaft sneller door en onstuimiger en onverbiddelijker; wie hecht op het oogenblik dat zij hem invallen, aan invallende gedachten meer waarde, en een grooter dan zij verdienden; wie meer dan de wijste uit heel Griekenland? Neem uit den Menexenus de inleiding weg, waarin Sokrates zelf meedeelt, dat hij een soort van kinderspel drijft, en de scherpzinnigste onder ons zal nooit vermoeden, dat Aspasia's lofrede op Athene niet ernstig gemeend is. De Sokrates van Plato's Fedrus ziet zelfs geen kans om met eenig geschreven werk volkomen ernst te maken. Als Bilderdijk «meesmuilt, zoodra hij ziet, dat zwakhoofdige bewonderaars zijne uitspraken als orakeltaal aannemen», doet hij ons immers duidelijk genoeg verstaan, dat wij zijne uitspraken naar zijne eigene bedoeling lang niet alle als weloverwogen verklaringen hebben op te vatten! Waar moet het heen, wanneer aan de ironie het zwijgen wordt opgelegd; wanneer men niet met Pascal mag verheffen wat de menigte vernedert, niet mag vernederen wat een dwaze openbare meening verheft? Waar moet het heen, wanneer de maatstaf voor het geoorloofde onzer taal liggen zal in hare verstaanbaarheid voor ieder burgermansverstand; wanneer, als de geest van den schrijver vaardig over hem wordt, die geest telkens zal moeten worden gekortwiekt door de overweging, dat hij zich aan misverstand blootstelt! Zijn

de groote geesten dan in de wereld gezonden, om door de kleinen begrepen te worden, om populair onderwijs te geven? Alle eerbied voor de schoolmeesters, voor hun leven van zelfopoffering en toewijding! Maar ik kan er mij niet van overtuigen, dat wij allen schoolmeesters behooren te worden, op straffe van onze roeping te verzaken. En dat in een land waar men, jaar in jaar uit, Zondag aan Zondag, heeft doen voorlezen van een groot menschenvriend die sprak gelijk hij sprak, opdat zij, ziende, niet zouden zien en, hoorende, niet zouden verstaan! Ironie is het eigen merk van verheven geesten. Gij weet niet of zij altijd gelooven wat zij beweren. Is dat zoo slim? Weten zij het dan zelf altijd? Kunnen, mogen zij dan niets beweren, dat nog geen overtuiging bij hen is geworden en het misschien nooit worden zal, omdat het ver boven henzelf staat, omdat zij het in een stikdonkeren nacht bij weerlicht hebben gezien; o gezien met de duidelijkheid waarmede gij en ik een stoel zien, maar zóó snel, dat het niet kon worden onderzocht. En staat het dan aan ons, den ziener ter zijde te nemen, en hem met het nuchterst gezicht ter wereld te zeggen: Vriend, vriend, gij beweert dit of dat gezien te hebben, maar gelooft gij zelf wel wat gij beweert? Het eenige dat wij bereiken zullen, is een trek van onbeschrijflijken weemoed op zijn gelaat als hij ons antwoordt: wat doet gij mij moeite aan! Een God heeft u mijne bewering gegeven: doe er uw voordeel mede, en laat het een zaak blijven tusschen Hem en mij in hoever mijn geloof reeds op de hoogte van mijn eigen bewering staat.

Het is, naar ik meen, niet mijne schuld, dat er velerlei van algemeene strekking van zelf bij het boek van Dr. Kollewijn ter sprake komt. De schuld, als er schuld is, ligt aan het veel omvattende van zijn arbeid, dikwerf aan zijn titels, en ook aan den toon van sommige

zijner uitspraken. Wat deze laatsten betreft: wil de auteur mij vergunnen hem openhartig te zeggen, dat ik bij het lezen en herlezen van zijn boek vaak op mijn lippen heb gevonden dat bekende uit Goethe's Ifigenia:

«Du sprichst ein groszes Wort gelassen aus.»

Waar men althans eenige uitweiding zou verwachten en begeeren, bepaalt Dr. Kollewijn zich vaak tot een bevreemdend lakonisme. Reeds de laatste aanhaling geeft mij deze twee voorbeelden.

«Het is het waarschijnlijkst dat Bilderdijk zelf niet altijd wist, of hij geloofde wat hij beweerde».

«(Het was Bilderdijk's) overtuiging dat een waarheid meer gevoeld dan begrepen moet worden».

Ieder heeft zeker zijn eigen manier van stellen, en ik neem gaarne aan, dat een leuke stijl dikwerf, zelfs in een letterkundig werk, boven een hartstochtelijken stijl voorkeur kan verdienen, maar hier schijnt mij de maat eenigszins overschreden. Over de eerste der beide aangehaalde volzinnen heb ik reeds gehandeld. De tweede behelst eene opmerking, waarbij het toch wel de moeite waard zou zijn geweest, eenige toelichting te geven of althans een oogenblik stil te staan, om niet den schijn te wekken, dat men de wijsgeerige strekking van de algemeene opmerking die men heeft gemaakt, niet zou hebben beseft. Als iemand, in den gewonen zin, zelf niet weet of hij gelooft wat hij beweert, heeft hij dat òf met groote geesten gemeen, gelijk hierboven werd herinnerd, òf met het veel minder eerbiedwaardig geslacht dergenen die het Fransch farçeurs pleegt te noemen. Evenzoo: als iemand beweert, dat «een waarheid meer gevoeld dan begrepen moet worden», geeft hij òf blijk van de zwakhoofdigheid die het gemakkelijker vindt met vage gewaarwordingen te schermen dan ernstige bewijzen te zoeken, òf van over

ons kenvermogen niet weinig te hebben nagedacht. Wij zijn natuurlijk van te voren geneigd bij een man als Bilderdijk het laatste te onderstellen. Dr. Kollewijn zegt hier niets waaraan wij de juistheid van deze onderstelling kunnen toetsen. Het verwondert mij, dat de auteur hier in het geheel niet verwijst naar hetgeen hij zelf (blz. 114 vlg.) over «Bilderdijk's pleidooien voor de rechten van het gemoed» heeft medegedeeld.

Hij heeft daar, ofschoon weder zonder eenigen kommentaar, diepzinnige woorden van den dichter aangehaald als: «Volstrekte blijkbaarheid behoort tot het verstand niet, maar tot het zelfgevoel»; of: «Wat het verstand op zijn hoogst vermag, is, te onderscheiden door uiteenzetting, wat in het gevoel tegelijk en op eens, in de hoogst volkomen samensmelting, begrepen is»; of (blz. 118) «Alle wezenlijke waarheid wordt als zoodanig gevoeld; wat men verstandelijk bewijst, is alleen relatieve waarheid». Het is mij niet recht duidelijk hoe iemand die van dit een en ander op bl. 114 vlg. melding heeft gemaakt een kleine driehonderd bladzijden verder zich veroorlooven wil van Bilderdijks gevoelstheorie te spreken op een wijs die haar alleen in een eenigszins belachelijk licht kan stellen. Na te hebben gezegd, dat voor Bilderdijk een waarheid meer gevoeld dan begrepen moet worden, schrijft Dr. Kollewijn: «Zoo zeide hem bijvoorbeeld het innigst zelfgevoel dat Gods vloek alomme rustte op den koopmansstand; dat de duivel inzonderheid zijn zetel had gevestigd in Amerika, enzoovoort». Ik heb er natuurlijk niets op tegen, dat men in een biografie ook zulke eccentriciteiten vermeldt. Maar nu Dr. Kollewijn zelf heeft doen uitkomen hoezeer Bilderdijk in vollen ernst aan het innigst zelfgevoel een ongewone waarde hechtte, schijnt het mij bedenkelijk, bij de opzettelijke kenschetsing van Bilderdijk als mensch, aan deze zijne hoogschatting van het gevoel niet de eerste

plaats toe te kennen en van dit hoofdpunt de aandacht zelf af te leiden door slechts de eenigszins komieke zijde van deze hoogschatting te doen zien. Want het blijft bij het in de laatste plaats aangehaalde niet. Er worden nog meer vermakelijke voorbeelden van Bilderdijks zelfgevoel gegeven, «dat bijwijlen zelfs zijn waarheidszin kon benevelen, en aan zijn zelfkennis niet bevorderlijk was», terwijl Dr. Kollewijn bl. 419 van oordeel is, dat met Bilderdijks overschatting van dat gevoel een zwakke wil gepaard heeft moeten gaan, openbaar in een zekere zorgeloosheid en besluiteloosheid, evenzeer als in overhelling tot dweperij.

Na de schildering van Bilderdijk als mensch ten einde te hebben gebracht, noemt onze auteur het een «wonderlijk verschijnsel, dat Bilderdijk, die over het geheel veel meer een onpleizierig mensch in den omgang was dan een aantrekkelijke persoonlijkheid», op zoovelen zijner tijdgenooten zoo «groote bekoring» heeft geoefend. «Da Costa verzekert dat zijn leidsman hem als mensch nog eindeloos meer het hart raakte dan als dichter. Porfessor Kesteloot rekende de uren, met Bilderdijk doorgebracht, tot de genoegelijkste van zijn leven.... Willem van Hogendorp.... schrijft: dat wij.... ons zoo geheel met zijne wijze van zien en denken vereenigd hebben, is enkel het gevolg van den persooneelen omgang». Dr. Kollewijn tracht deze werking te verklaren door «de groote openhartigheid, innigheid en teederheid, die (Bilderdijk) in zijne goede oogenblikken eigen kon zijn. (De dichter) uitte dan wat er in hem omging; zonder zijn gevoel aan de waarheid te toetsen, het is zoo, maar des te warmer kwam het er ook uit».

«Dàt voelden zijn vrienden, en zij hadden er hem lief om, al begrepen zij, nu en dan, dat de dichter zichzelf bedroog». In éénen adem met dit laatste zegt Dr. Kollewijn

verder: «Als de Da Costa's zijn gedoopt en Bilderdijk in een groote verrukking de nieuwe lidmaten der kerk aanstaart, roept hij uit: ja, onze godsdienst is inderdaad een vroolijke godsdienst»! Prijzenswaard is het in Dr. Kollewijn, aan wien in het gemeen de eer toekomt van geen enkel punt te hebben overgeslagen, dat hij ook het intieme in Bilderdijks persoonlijkheid heeft aangeroerd, waardoor deze sommige vrienden zoo innig aan zich wist te binden. Maar is hijzelf tevreden met de mate waarin hij de onderscheidene trekken, zoo naarstig door hem verzameld, tot de eenheid heeft gebracht waarvoor zij vatbaar waren? Moet een biograaf op blz. 423 van zijn tweede deel nog zelf in zijn held voor «een wonderlijk verschijnsel» staan? Hoe? De betoovering die van Bilderdijk uitging, — het allerbeste dat van iemand uitgaan kan, — komt u, biograaf, zelfs nu nog raadselachtig voor; en gij weet het alleen daaraan toe te schrijven, dat bij Bilderdijk in zijn goede oogenblikken het innerlijk «gevoel (er) des te warmer uitkwam, naar mate hij het minder aan de waarheid toetste». Het klinkt mij alsof gij spreekt, niet van de Charis eens dichters, die schoonste gaaf der Godheid, en die van alle gaven het onmiskenbaarst haren oorsprong openbaart, maar van een matroos aan wiens aantrekkelijke rondborstigheid men gaarne de veronachtzaming der nuances vergeeft en van wien men niet pleegt te vergen, dat hij op den duur «in den omgang» zij wat men «een pleizierig mensch» noemt.

Hier toont zich op het scherpst, en daardoor voor mij op het pijnlijkst, het verschil dat tusschen een jongere school in Nederland en den schrijver dezer regelen ten aanzien van een ideale biografie aanwezig schijnt te zijn. Eer, in dit verband, — dat aan het vulgus het recht schijnt toe te kennen, een man als Bilderdijk naar zoo alledaagsch een maatstaf te taxeeren, — die uitdrukking: Bilderdijk, een onpleizierig

mensch in den omgang, mij uit de pen had gewild! Indien er destijds een wereld was, die hem naar dien maatstaf beoordeelde, had zij immers hoe eer hoe beter moeten leeren, liever één uur met hém te zijn dan tien gezellige avonden door te brengen met haarsgelijken, menschen zooals Goethe zegt, die, als het boeken waren, nooit door hem zouden worden gelezen. Maar vooral! Er is dan toch iets in de kunst dat eenheid van toon heet.

Dr. Kollewijn roept zelf mij een beeld voor den geest, dat ik niet aan kan zien, zonder geheel die onderscheiding van pleizierig en onpleizierig, die in het gewone leven zulk een onbetamelijke rol vervult, ver achter of beneden mij te gevoelen. Voor mijn verbeelding stelt hij een man, een dichter, door mannen van het rijkste zieleleven om strijd op het innigst bemind; een man, zóó ongemeen, dat hij, met zestig jaren achter zich van allerlei ontnuchtering en teleurstelling, nog een ziel heeft, versch genoeg, om met «groote verrukking» twee hem oorspronkelijk vreemde Israëlieten te kunnen «aanstaren» als de doop zijner religie op hunne voorhoofden nederdrupt; voor mijne verbeelding wordt gesteld een man, in alles verzocht, door alles bedorven, door «zenuwziekte» geplaagd, door vrees voor krankzinnigheid vervolgd, maar die, plotseling opgestegen uit zijn poel, de zonnigste toppen bereikt, en, met zijn God in het aangezicht, jubelt als een kind: onze godsdienst is een vroolijke godsdienst! Ik keer tot mij zelf in, en bloos over zooveel goedkoope vriendelijkheid, zooveel sceptische humaniteit, zooveel banale beleefdheid als wij bij wijze van premie plegen te betalen voor de verzekering van een rustig leven; ik voel ontzag voor den menschenschuwe, den zonderling, den eenzame, «le solitaire», evenals de bekende diamant! Bloos niet, zeg ik evenwel tot mijzelf; benijd niets:

Bilderdijk was «een onpleizierig mensch in den omgang». In den omgang!

Ik gevoel mij aanmerkelijk gerustgesteld. Het is toch beter dat wij niet leeren ophebben met dien misanthroop. Hij blijft een gevaarlijk sujet. Ik ken er een, nog gevaarlijker; iemand, die van een plek, groot als Sloterdijk, een Ilium heeft gemaakt en van een onpleizierigen driftkop den Peleuszoon wiens toorn nog wel een Godin moest bezingen. En met dien Homerus worden onze onbedorven knapen nog altijd groot gebracht! Dien onverbeterlijken idealist moeten zij nog altijd in het zweet huns aanschijns vertalen, en door hem zich laten diets maken, dat er wonderen gebeuren; dit wonder, onder meer, dat een man, zoo zelfzuchtig als Achilles, een vriend heeft gehad, zoo innig aan hem verknocht als Patroklus. Het schijnt zelfs, dat men ons opkomend geslacht thans wil vergiftigen met kunstgeschiedenis, en het wil voeren voor dat schilderstuk van Ghirlandajo: een knaap met de innigste liefde het dankbaar tintelend oog opslaande tot zijn leermeester, een priester, behept met een grooten, allerongepleizierigst rooden neus. Kan men knapen dan niet beter leeren waarnemen?

Deze en soortgelijke opmerkingen treffen natuurlijk in het allerminst geen doel wanneer kunst slechts weelde is, en poësie niets dan, naar de verwijtende uitdrukking van Willem de Clercq, «gepermitteerde exageratie». Zij treffen geen doel wanneer het onwaar is, dat, als wij bidden om ons dagelijksch brood, wij eigenlijk bidden om kunst en poësie; wanneer het onzin is te zeggen, dat alwat niet uit het innigst artistiek gevoel in ons voortvloeit, ons vernedert, tenzij deze vernedering een zelfverloochenend aanvaarden is van het proza en een door liefde geadelde onderwerping aan voorwaarden van het bestaan die de eindige mensch zichzelf niet heeft gesteld.

Heeft de poësie die 's menschen wezen is, hem dan te leiden tot een soort van bedwelming of verblinding ten aanzien der werkelijkheid; tot een sentimenteel idealiseeren van een wereld waarin hij niet de kracht gevoelt te wandelen met open oogen; tot een weggoochelen van wat hem zou kunnen storen in de laffe zelfbehagelijkheid van een valschelijk dusgenaamd contemplatief leven? Ik schaam mij bijna deze vragen op te werpen. Die het zich in het hoofd praat, om eigen vulgariteit den schijn te geven van praktischen zin, prate het zich in het hoofd, en zij gelukkig, en ontwijde nooit met zijn grove voetzolen den bodem van eenige zaal waarin onze Hollandsche schilderschool te vergeefs voor hem is tentoongesteld. Niet dit is het onartistieke: het leelijke, het onpleizierige, het gebrekkige, het pijnlijke te zien; maar het zoo en onder zulk een licht te zien, dat wij het meenen te moeten vergoelijken, dat het hangen blijft in een empirische wereld, terwijl wij buiten staat blijven het op te nemen in dien kosmos die nooit iets anders kan zijn dan het spiegelbeeld van ons gemoed en waarin plaats is ook voor den alleronpleizierigsten Bilderdijk, gelijk in het Epos voor den zelfzuchtigsten Achilles. In dien kosmos is voor alles plaats.... misschien alleen niet voor die zedelijke rekening-courant, die Simon Gorter ons aanbood toen hij ten aanzien van Bilderdijk zeide: «beurtelings moeten in den denkenden lezer post vatten, korter of langer standhouden, elkander verdringen nu, neutraliseeren straks, de gevoelens van verontwaardiging, toorn, wrevel, medelijden, bewondering, eerbied tot ontzag, vereering bijna tot liefde klimmende». Neen, voor zulk een chaos van gewaarwordingen is in dien kosmos geen plaats. Zou Dr. Kollewijn deze woorden van Gorter waarlijk met instemming aanhalen? Wie onzer ontkent, dat zulk een chaotisch «elkander verdringen en neutraliseeren» van

aandoeningen ten aanzien van hetzelfde verschijnsel of denzelfden persoon negen keer van de tien onze kwelling en onze schande is? Maar dit met schaamte te erkennen is toch geheel iets anders, dan het uit te geven voor het laatste woord der letterkundige kritiek. Zoolang deze niet tot de fusie en harmonie is gekomen waartoe alleen het levendigst artistiek gevoel haar in staat kan stellen, zal zij zich nooit verheffen boven het waterpas der waggelende oordeelvellingen waarop een babbelende wereld ons pleegt te onthalen.

Wij blijven van onzen auteur een vervolg op zijn nuttig werk te gemoet zien; een vervolg, waarin hij niets behoeft terug te nemen, zelfs niets behoeft te verzwijgen van hetgeen hij ons in deze studie met die boekhoudersnauwkeurigheid heeft doen kennen, die in wetenschap en wijsbegeerte even volstrekt onmisbaar als volstrekt onvoldoende is. Maar de betrekking tusschen deze studie waarvoor ik hem dank, en dat vervolg waarnaar ik blijf verlangen, moge de betrekking zijn tusschen een fotografie en een geschilderd portret, tusschen een beoordeelend verslag en een kunstschepping, tusschen wat men haalt uit de documenten en wat men haalt uit zijn ziel. Ik durf de voorspelling wagen, dat Bilderdijk hem niet los zal laten. Hij zal blijven worstelen totdat hij op zijne wijs de formule zal hebben gevonden, of beter: totdat hij den kus der fee heeft gevoeld, die al de door hem trouwhartig bijeengebrachte steenen op de maat van ik weet niet welke muziek tot elkander doet naderen, zoodat een architektonisch geheel verrijst.

Het laatste woord van den auteur zal dan anders waarschijnlijk luiden dan het hoofdstuk Bilderdijk als dichter, dat zijne tegenwoordige studie besluit.

In de vijftig en zooveel bladzijden, thans door Dr. Kollewijn aan dat onderwerp gewijd, heeft hij zich tot het volgende bepaald.

De auteur wijst op de vorming van Bilderdijk door de dichtgenóotschappen zijner jeugd, door de poëten der zeventiende eeuw, door de oude «classieken», door de Engelsche romantiek, door zijn ontwakende «zinnelijkheid»; eindelijk door allerlei ervaringen van zijn gemoedsleven. Hij laat den dichter zijn hoogtepunt bereiken na de terugkomst uit Brunswijk, en noemt de wijsgeerig didaktische gedichten als het karakteristiekste voor zijn talent. Zelfs op dit hoogtepunt acht hij Bilderdijk niet geheel ontkomen aan breedsprakigheid, vermoeienden omhaal en theatralen schijn. Na de vestiging te Leiden begint Bilderdijks achteruitgang, die in zijn allerlaatste levensjaren zijn poësie tot rijmelarij maakt. «Het aantal der goede overtreft dat der middelmatige en slechte verzen niet».

Er volgt 1° een opsomming van 's dichters esthetische uitspraken (waarom werden zij niet opgenomen bij de ontvouwing van Bilderdijks filosofie?) 2° een aanhaling van H. W. Tydemans interessante beschrijving van de manier waarop Bilderdijk gewoon was te dichten (zij staat met het onderwerp slechts in zijdelingsch verband); 3° een kritiek van de pogingen, om Bilderdijks poësie in tijdvakken te verdeelen; 4° eenige mededeelingen over zijne dichterlijke vertolkingen, over zijne waardeering van oudere Nederlandsche en andere dichters, al hetwelk achttien bladzijden inneemt. Eerst daarna komt onze auteur tot een opzettelijke karakteristiek van Bilderdijks poësie: «hij heeft het meest in de lyriek, het minst in het drama uitgemunt.... behalve in het descriptieve genre schitterde hij in het bespiegelende, wanneer hij verschijnselen, die hem boeiden, te beschrijven vond en aanleiding had om er over te philosopheeren, ze van een geheel anderen kant te bekijken en vooral ze in verband te brengen met zijn godsdienstige inzichten, dan.... verhief

zich zijn poëzie het hoogst.... Slechts zeer zelden is dan ook bij Bilderdijk sprake van het concipieeren van een grootsch geheel.... Zijn woordenkeus, zijn macht over de taal zijn ongeëvenaard». Niettemin wordt hij van smakeloosheid en onnauwkeurigheid niet geheel vrij gepleit. «Hij is een oorspronkelijk kunstenaar», maar met vele banaliteiten; «hij is verheven en plat, diepzinnig en onbeduidend; hij wekt bewondering en minachting; hij trekt aan en stoot af». In overeenstemming met dit antithetisch schema zegt de auteur: «wij hebben thans het oog te vestigen eerst op het magistrale, daarna op het gebrekkige in Bilderdijks poëzie». Het magistrale vindt Dr. Kollewijn in «melodie en artistieken vorm»; in «het niet zelden hoog dichterlijke van zijn uitdrukkingen en beelden»; in «zijn vernuft, bevalligheid en stoutheid». «Er zijn oogenblikken waarin de bezielde taal eens profeten van Bilderdijks lippen vloeit».

Het gebrekkige, daarentegen, bestaat in «zekere conventioneele stijfheid.... in het misbruiken van herhalingen, in deftigheid, in voorliefde voor klinkende woorden, in rhetoriek, in hoogdravende vormen die in tegenstelling met het eenvoudige der gedachten een ongewoon comisch effect teweegbrengen, in overdrijving, in de afwezigheid van nagenoeg allen zin voor het comische en het grappige». Van ongunstige «aanmerkingen» die sommigen op Bilderdijk hebben gemaakt, verzekert Dr. Kollewijn, dat zij «evenveel recht van bestaan hebben als de lofspraken die andere kundige en dichterlijke mannen voor Bilderdijks poëzie» hebben overgehad. En de slotsom luidt: «wie ernstig getracht heeft Bilderdijk te leeren kennen, zal niet loochenen dat deze, ondanks zijne fouten, een kunstenaar van beteekenis is geweest».... «Wie zich de moeite getroost, het edele metaal (in Bilderdijk) van de slakken te scheiden, zal niet over verloren arbeid klagen».

En daarmede moeten wij het stellen; daarmede zal Bilderdijk als dichter zijn gekenschetst. Wat zijn poësie is; wat de aard is van zijn «maaksel», wordt niet gezegd, evenmin als wat Dr. Kollewijn ooit voor zich aan die poësie heeft gehad. Zegt men, dat Bilderdijks «maaksel» ons reeds werd getoond, toen zijn geloof, zijn filosofie, zijn menschheid werden geteekend? Vooreerst is dat niet waar. En als het waar was, zou het tegen den aanleg van dit boek getuigen. Bilderdijks poësie zou dan reeds gekenschetst zijn geworden, eer hij zelf als dichter werd beschreven.

Deze laatste afdeeling is ook weder in dien ongelukkigen trant van een debet- en creditopgaaf met geen ander batig saldo dan dit matte: «Bilderdijk was ondanks zijn fouten een kunstenaar van beteekenis». Ook zonder de uitgebreide studiën van Dr. Kollewijn te hebben gemaakt, misschien wel zonder Bilderdijk ooit te hebben ingezien, zou, verbeeld ik mij, menigeen reeds iets van dien aard hebben vermoed.

Het eenige dat zich boven dit peil verheft, is Dr. Kollewijns verzekering: «Er zijn oogenblikken waarin de bezielde taal eens profeten van Bilderdijks lippen vloeit». Maar deze verzekering staat geheel op zichzelf. De vraag rijst of de auteur zelf hare strekking heeft gevoeld, heeft overzien? Niets wordt beproefd, om ons te overtuigen van de juistheid dezer uitspraak, die toch geen waarheid kan bevatten, zonder Bilderdijk te stempelen tot een dichter van den allereersten rang; zonder tevens, gelijk reeds het voorbeeld van Israëls profeten bewijst, de sleutel te zijn tot het recht verstand van de «breedsprakigheid, platheid» en andere ondeugden die de auteur Bilderdijk ten laste legt.

Waarom heeft Dr. Kollewijn, ter waardeering van Bilderdijks pogen en bedoelen als dichter, zich het genoegen ontzegd, partij te trekken van het bekende groote

vers uit de Mengelingen, dat De Poëzy tot onderwerp heeft? Waarom heeft hij dat vers niet ontleed, of, wat nog beter was geweest, vertaald? Want Bilderdijk moet even goed vertaald worden als Eschylus. Het is nu vier en tachtig jaren geleden, dat dit gedicht werd geschreven. Zijn vorm is dus even weinig aantrekkelijk als het toilet op de portretten onzer grootmoeders. Een jonge man uit onzen tijd zal nauwelijks een glimlach kunnen onderdrukken als hij lezen moet:

»Het aardrijk daavre en dreun'; de hel en hemel scheuren,
En splijten 't diamant van de onbeweegbre deuren,
Wanneer Homeer zijn toon op Mavor's krijgsgalm zet,
Virgyl . . . . »

Enzoovoort. Dat straks de «veldtrompet» op het appél niet zal falen, spreekt van zelf; evenals dat

«Euterpe spann'de luit voor liefde en mingenuchten»

een niet verwaarloosde aanleiding is, een volgenden regel te doen eindigen op: Zuchten. Bilderdijk dacht waarschijnlijk zijn lezers van 1807 genoegen te doen, met te vragen:

«Wie is de Godheid toch, die 't hart als met de handen
Naar willekeur verkneedt, en brein en ingewanden
Beroert, bedwelmt, en schokt, en pijnigt, en doorwroet?
Van onze wellust schikt, ons leven, ons gemoed?
Die, 't muitend hart ter spijt, den deernistraan doet vloeien;
Bevrozen boezems stooft, en, wil zij 't, dwingt te gloeien;
De schucht're zedigheid met dartle rozen tooit;
Den sluier om de borst der wulpsche weelde plooit;
En, in Tyrtéus toon, leert sterven en verwinnen!
Wie is die Godheid toch die ziel beheerscht en zinnen?»

Voor het opgeven en overdenken van zulke raadsels; voor het gebruiken van zoovele woorden, om niets belangrijks te zeggen; voor het moeitevol opvullen van zoo tallooze alexandrijnen; — een bezigheid, ten gevolge

waarvan ons niet gespaard wordt, dat de Godheid het hart kneedt «met de handen»; dat zij dit niet alleen «naar willekeur» doet, maar bovendien «wil zij 't», dat hart dwingt te gloeien; een bezigheid, ten gevolge waarvan wij zelfs behoed worden van ons de zedigheid niet «schuchter», en de weelde der zinnen niet «wulpsch» voor te stellen, — voor dit en zoo veel meer leven wij thans te Amerikaansch snel; of liever, daarvoor leven zij te snel, die, aan eigen studie en bespiegeling vreemd, het voedsel voor hun geestelijk leven uit de tweede hand moeten ontvangen en toch altijd lichter tijd vinden om twee deelen over Bilderdijk te lezen dan de twaalf deelen zijner dichtwerken en de verzameling zijner prozaschriften en Brieven. Maar rust dan niet op hen, die over den dichter schrijven, de plicht, na zelf den geheelen Bilderdijk in zich te hebben opgenomen, na zelf zich rekenschap te hebben gegeven van den dienst dien hij aan hun innerlijk leven kan hebben bewezen, hem over te zetten in de taal van hun tijd? En wat ik hier omtrent De Poëzy of De Kunst der Poëzy en soortgelijke gedichten vraag, ik zou het in het algemeen begeeren van de historiografen der Letterkunde! Zij bewegen zich nog te dikwerf in allerlei conventioneele interessantigheden, waarvan de kennis ons niet veel verder brengt. Wat hebben wij ten slotte in de geschiedenis der letterkunde aan al die obligatoire «invloeden»: invloed van ouders die wij niet kennen; van klassieken, misschien nooit in het oorspronkelijk gelezen; van ervaringen, die altijd meer of min op goed geluk ondersteld moeten worden van veel beteekenis te zijn geweest; wat hebben wij zelfs aan de verzekering, dat een schrijver honderdwerven beneden zichzelf is gebleven? Aan Galignani die den dichter gemeld had, dat hij slechts de helft van Childe Harold kon bewonderen, berichtte Byron zich zeer gevleid te gevoelen, daar hijzelf

geen enkel gedicht kende dat hij voor de helft mooi vond. Geef ons den persoon zelf over wien gij spreekt; geef ons het eenige dat van hem blijft, zijn ziel. Hij moge Nederlandsch of Grieksch hebben geschreven; vertolk hem met het beste in uw eigen gemoed. Geleerdheid en nog eens geleerdheid, maar enkel als middel, niet als doel! De tolk van zielen te zijn, die zij zelf belangrijk acht, dat is ten slotte de taak der letterkundige kritiek, die groote en edele kunst, die onze tijd eerst heeft geschapen, die onze tijd eerst scheppen kon. Zij beure ons op door ons te verhalen van ongemeene zielen.

Ten aanzien van Bilderdijk zal dit de moeite loonen. Het valt licht genoeg op hem te smalen. Maar het is tijdverlies. Waarom niet liever ons bezielend verhaald van den man die zijn eigen weg heeft gezocht; die den standaard der Nederlandsche overleggingen heeft verhoogd; die in onze lage landen zich op zijn wijs ontworsteld heeft aan het bedrog dier zoogenaamde objektieve wereld met hare vaste eigenschappen en scherpe tegenstellingen, de laffe klaarblijkelijkheid van nuchtere geesten; die behoefte heeft gevoeld aan een ruimen gezichtseinder, en altijd hart gehad en getoond heeft voor onze taal, welker helderheid, nauwkeurigheid, innigheid, zwier, schittering en macht door eigen arbeid te mogen bevorderen, een voorrecht is dat niemand kan te beurt vallen, zonder hem voor den geest te brengen wat Vondel en Bilderdijk hebben gedaan voor dat onwaardeerbaar instrument, evenzeer bron als maatstaf onzer volkswaarde.

Het einde van mijn artikel luide evenwel gelijk de aanvang: om de hierboven beschreven proefneming is het mij te doen geweest. Ik heb ernstig gepoogd Dr. Kollewijns opvatting van zijn taak en een oudere opvatting duidelijk tegenover elkander te plaatsen. Mocht ik tegen mijn wil in de getrouwe beschrijving van de zijne hebben gefaald,

en hem dientengevolge, in welk opzicht dan ook, niet volle recht hebben laten wedervaren, hij neme deswegens bij voorbaat mijn oprecht gemeende verontschuldiging aan. Om gelijk krijgen is het hem noch mij te doen. Wij vragen slechts naar de beste Esthetiek, dat is, naar het meest doeltreffend middel, om de verschijnselen der geestelijke wereld te onderkennen en in ons op te nemen.

GESPREKKEN.

I.

— Van ophouden is geen sprake. Ik wilde dat ik opgehouden kon worden; maar sedert ik mijn beurt van de influenza had, heb ik mijn werk nog niet weer kunnen opvatten. Het is dus goed, dat gij eens komt praten. Die ziekte tast iemand geweldig aan. Wilt ge wel gelooven, dat ik er op dit oogenblik nog eenigszins tegen opzie, van mijn stoel naar de deur te wandelen.

— — Ik ben het gelukkig vrij geloopen. Het zou mij dan ook in dezen tijd, juist voór mijn doctoraal-examen, al bijzonder slecht geschikt hebben. Maar bij een van mijn vrienden heb ik de influenza in al haar kracht gezien. Ik kwam op zijn kamer; hij zat in Mill's Logika te lezen en stond op om de Autobiography uit zijn kast te halen, toen hij letterlijk plotseling voor zijn kast neerviel. Ik was blijde er te zijn en hem naar zijn bed te kunnen helpen.

— Menschen die zoo braaf zijn, een dik boek over Logika te lezen, moesten eigenlijk geen last hebben van die nare ziekte.

— — Ik dacht, toen ik hem zag vallen, aan hetgeen ik u eens op een college hoorde zeggen.

— Wat heb ik gezegd?

— — Dat de ontwikkeling der menschheid zich niet in

een rechte lijn beweegt; dat tijden van vooruitgang afgewisseld worden door stilstand en ontbinding.

— Hoe ter wereld wordt dàt door u in verband gebracht met de influenza van uw vriend? Gij zijt toch een echte filosoof die een verband weet te ontdekken dat geen ander sterveling te zien krijgt.

— — Wel, ik dacht: Het gaat met de menschheid zoo ongeveer als met het individu. Hij had dezen winter hard gestudeerd en al staat hij nu niet stil, hij ligt stil, en dat is misschien nog erger.

— Ik heb niets tegen uw parallel als gij de lijnen maar door wilt trekken. Stil liggen of stil staan: het kan voor een werkzamen geest in het geheel geen kwaad. Zijn werk wordt door een ongesteldheid wel afgebroken, maar daarom houdt hij niet op te werken. Zijn kracht, of althans zooveel hem daarvan overblijft, is in een andere richting werkzaam. Voor iemand die van studie houdt, is het geen volstrekt ongeluk eens niet te kunnen studeeren. Hij kan zijn gedachten dan den vrijen loop laten.

— — Is het dan met de menschheid evenzoo!

— Ik twijfel er geen oogenblik aan. In die perioden waarin de vooruitgang wordt afgebroken, blijven krachten werkzaam, hetzij in het verborgen, hetzij op een ander gebied.

— — Ik vind het een plezierige theorie. Zoo staan wij eigenlijk nooit stil.

— Wij zijn toch niet in de wereld, om onplezierige theoriën te maken, allerminst omtrent zaken waarvan wij het fijne toch nooit zullen weten.

— — En zou uw theorie overal doorgaan?

— Gij vraagt zooveel. Ik blijf liever op mijn eigen terrein. In de filosofie is voor mij stilstand dikwerf slechts schijnbaar.

— — Het zou velen in de ooren klinken als een paradox, die beweren, dat de filosofie het eigenlijk terrein is van

den stilstand; of, indien al niet van den stilstand, toch van een zich eindeloos bewegen in denzelfden cirkel.

— Dat zijn praatjes; dat zijn banaliteiten. Gij moet mij niet zulke irritante dingen zeggen; daar ben ik nog te zwak voor.

— — Er is toch wel iets van aan. De vraagstukken waarmee de filosofie zich bezighoudt, zijn eeuwen oud. Zijn wij in al die eeuwen iets nader gekomen tot hun oplossing?

— Mijn waarde vriend, daar ligt juist de fout; men beeldt zich in, dat de filosofie zich altijd aftobt met dezelfde vraagstukken. Ik behoef niet verder te zien dan onze eigene eeuw, om het tegendeel waar te nemen. De nieuwere Duitsche wijsbegeerte heeft in den aanvang van onzen tijd, — ik meen natuurlijk van mijn tijd, — groote stelsels opgebouwd die het gemakkelijker is te bespotten dan te begrijpen.

— — Ik zal u vandaag niet tegenspreken.

— Waarom juist vandaag niet?

— — Zooeven heb ik u al geïrriteerd; ik vergat uw zwakte.

— Ik neem dat woord: irritant terug. Zeg gerust wat ge op het hart hebt.

— — Ik denk wel eens: waartoe zullen wij ons best doen, die groote Duitsche systemen te begrijpen; men heeft ze toch over boord geworpen. Kan iemand tegenwoordig zijn tijd niet beter besteden dan met de hiërogliefen van Hegel te ontcijferen? Is een uur waarneming en proefondervindelijk natuuronderzoek niet veel meer waard dan een geheele dag in de Fenomenologie van Hegel?

— Maar, lieve vriend, juist het natuuronderzoek heeft de onmisbaarheid der bespiegelende wijsbegeerte in het licht gesteld. Zij is, zooals gij zegt, over boord geworpen. Ik zie de mannen van het experimenteel onderzoek al te

gader bezig met haar weer op te visschen. Let eens op wat in Engeland gebeurt. Na de eerste helft der achttiende eeuw was men in Engeland de filosofie moede. Tegen het midden van onze eeuw roept men de verstootene en de vergetene weder van alle zijden terug.

— — Nu ja, als ik het zeggen mag, zooals een oude mode ook wel eens terugkeert.

— Neen, waarachtig niet. Maar weet gij wat het is: er is ook in het geestelijk leven opnemen van voedsel en spijsverteering.

— — Het is mij nog niet recht duidelijk wat door u bedoeld wordt.

— Wel, de werkzaamheid van onzen geest is dubbel. Hij zoekt werkelijkheid en waarheid. Met andere woorden: door de waarneming maakt hij de wereld der verschijnselen zich eigen, dat is het opnemen; door de bespiegeling verwerkt hij wat hij in zich opgenomen heeft, dat is het omzetten van zijn voedsel. De wetenschap verlangt te kennen èn hetgeen waarneembaar bestaat èn het afgetrokkene; nog eens: de werkelijkheid en de waarheid. Dat telkens terugkeeren tot de bespiegelende wijsbegeerte is dus volkomen natuurlijk. Men houdt met de bespiegeling weder op als men behoefte gevoelt door de waarneming nieuwe gegevens te verzamelen. Daarmede is dan een tijd aangebroken van geduldig onderzoek dat natuurlijk voor iets anders plaats heeft te maken, zoodra dat onderzoek zulk een massa van nieuwe feiten, — of laat ik liever dat malle Hollandsch niet napraten, — van nieuwe verschijnselen aan het licht heeft gebracht, dat men ze nauwelijks meer kan overzien. Dan moet men weder eens adem halen; over al die nieuwe waarnemingen nadenken en zich rekenschap geven van de wijze waarop al dat nieuwe zich in overeenstemming laat brengen met de voorstellingen en beschouwingen die wij al vroeger hadden gevormd.

— — Ik begin u beter te begrijpen. Dat de bespiegelende wijsbegeerte van tijd tot tijd over boord wordt geworpen, beteekent dus eigenlijk, volgens u, dat de menschheid evenmin als het individu twee dingen tegelijk kan doen. Wij kunnen niet tegelijkertijd....

— Ja, juist, daarin ligt het. Wij kunnen niet tegelijkertijd kennis verzamelen en over die kennis nadenken; verschijnselen waarnemen en al de losse pijlen tot een bundel vereenigen.

— — Het is mij toch niet duidelijk, dat dit zoo onmogelijk zou zijn.

— Het onderstelt immers telkens een volkomen verschillende stemming van den geest. De menschelijke geest is niet dezelfde als hij kennis vergadert en als hij uit de verkregen kennis een stelsel opbouwt. De eene stemming gelijkt op de andere in geen enkel opzicht.

— — Maar aangezien het altijd dezelfde menschelijke geest is, kan hij toch niet in verschillende oogenblikken ongelijk aan zichzelf worden.

— Of dat kan of niet kan: als wij de wereld willen leeren kennen, zijn we één verlangen. Alles in ons strekt zich uit naar iets anders. Wij treden buiten onszelf; wij willen opgaan in hetgeen wij zelf niet zijn; wij vereenzelvigen er ons mede. Ga het maar in uw eigen ervaring na. De weetgierigheid, de dorst naar kennis, de behoefte achter de dingen te komen, de mogelijkheid van zelfbedrog uit te sluiten, den invloed van onze persoonlijkheid op de voorstelling van het bestaande te vernietigen of althans tot een minimum te herleiden, de dingen te ontwarren, te ontleden, te schiften, te scheiden, zoodat wij ten slotte het ding dat wij kennen willen, als voor ons zetten, en zeggen kunnen: zie, zoo zit het nu eigenlijk in elkaar: die behoefte, die dorst is een hartstocht waarvan men evengoed zou kunnen getuigen wat Shakespeare van

de liefde heeft getuigd: de zee heeft grenzen, zij heeft ze niet.

— — Ik luister met allebei mijne ooren.

— Het spreekt van zelf, dat de stemming van hem, bij wien de dorst naar kennis aanvankelijk bevredigd is, en die over de vergaarde kennis nadenkt geheel anders moet zijn. Het is een betrekkelijke rust waaraan wij ons overgeven; een inkeer tot ons zelf; kortom alles wat noodig is tot beschouwing en bespiegeling, tot die heerlijke vita contemplativa waarvan de oude heiligen al wisten mede te spreken. Het zoeken heeft uit, althans het zoeken in de meest verschillende richtingen. Wij gaan niet meer in de breedte, maar in de diepte. Wij jagen niet meer het nauwlijks te vangen wild; wij delven naar den verborgen schat, naar den samenhang van het waargenomene.

— — En in welke der twee stemmingen zijn wij dan nu?

— Eerder in de laatste. De filosofie kan zich weer de weelde van de bespiegeling veroorloven.

— — Bij Spencer las ik iets soortgelijks; dat men op elk gebied van wetenschap het empirische meer laat rusten.

— De Engelsche filosofie is er een heerlijk voorbeeld van. We zien daar duidelijker dan misschien ergens elders die rhythmische beweging van het menschelijk onderzoek: nu waarnemen, dan bespiegelen.

— — Dat woord rhythmisch treft mij. Ik had het eerder genoemd een beweging van actie en reactie.

— O neen, gij weet wel, dat ik van zulke tegenstellingen niet houd. Hier is geen tegenstelling. Het is rhythmisch, als de uitzetting en de inkrimping van het hart. Waarnemen en nadenken zijn de twee zijden van één werkzaamheid.

— — Dat begrijp ik nog niet geheel.

— Waarnemen is immers altijd waarnemen van de werkelijkheid. Maar niets is werkelijk, niets waarachtig dan

krachtens ons denken. De werkelijkheid is evengoed uit het zinnelijk waarneembare als uit gedachte samengesteld. Het zijn twee elementen die elkander niet kunnen ontberen. Niets is waarachtig voor ons dat niet middellijk of onmiddellijk op waarneming steunt, maar hetgeen wij op dien grondslag bouwen, is het werk van ons denken. Wat hebt gij aan een basis waar niets op rust?

— — Vergun mij u te zeggen, dat ik dit alles heel afdoende zou vinden, indien de twee richtingen, de empirische en de bespiegelende, in de filosofie niet zoo scherp tegenover elkander stonden. Uwe voorstelling van de zaak zou doen gelooven, dat waarnemen en bespiegelen eigenlijk zooveel zijn als frères-ennemis. Als dat zoo was, zou het bloed toch eindelijk wel eens gesproken hebben.

— Twee broeders daar wat tusschenbeiden is gekomen? Ik heb er niet zooveel op tegen. Maar ge moet vooral één ding niet vergeten. Het klinkt zonderling, en toch is er zeer zeker in de filosofie zoo goed als in de kunst iets nationaals; ik bedoel natuurlijk in den minder gunstigen zin des woords, in den zin die eenige, en soms nog al heel wat beperktheid insluit. De empirische en de bespiegelende school zouden elkander allicht eerder verstaan, indien zij eens werkelijk met elkander konden praten; ik bedoel, indien niet elk dezer twee scholen juist door een andere natie vertegenwoordigd was, en deze een andere taal sprak. De vraag: hoe onderscheiden wij waarheid van haar tegendeel? door de waarneming of door het denken? die vraag wordt verschillend beantwoord reeds omdat men tot deze of die nationaliteit behoort.

— — Dat maakt de zaak tamelijk ingewikkeld.

— Dat doet het ook; zeer zeker. De Duitschers spreken van Vœlkerpsychologie: welnu hier komt zij te pas. De

verschillende beantwoording der vraag hangt in menig opzicht aan een zielkundig verschil. De twee eenige volken van Europa die in de filosofie naast de Grieken kunnen genoemd worden zijn de Duitschers en de Engelschen. Of wij het aangenaam vinden of niet: het bespiegelende, het idealistische is de familietrek van Michel; het waarnemende, het realistische, van John Bull.

— — Maar dan is de filosofie van een volk altijd tot een ellendige eenzijdigheid veroordeeld. Mijn lieve hemel! Het is wel de moeite waard wijsgeer te zijn als ten slotte onze nationaliteit over onze wijsbegeerte evengoed beslist als over ons gezicht, onze gestalte, onze kleeding. Het is om alle achting voor de filosofie te verliezen. Onderstel eens, dat het nobel is idealist te zijn. Alles zelfbedrog. Ik ben eenvoudig idealist omdat ik geboren ben ten Oosten van den Rijn. Aan de overzijde van de Noord-Zee geboren, zou ik een geächarneerde empirikus wezen.

— Ga uw gang! Jonkheid moet maar zeggen hoe zij het hebben wil, en voorschrijven hoe Onze lieve Heer de wereld heeft in te richten. Het is u niet genoeg, omdat gij een Duitscher zijt, een bespiegelend wijsgeer; omdat gij een Engelschman zijt, een flink empirisch onderzoeker te zijn: gij moet er ook nog zelf al de eer van hebben en zoudt u zeker het meest gevleid gevoelen wanneer gij een Hottentot waart geboren, en dan de Logika van Hegel geschreven hadt. Wij mogen, dunkt mij, al heel blijde zijn, dat zekere natiën, zekere begaafdheden hebben, ook op filosofisch gebied.

— — En dus van den nood een deugd maken?

— Volstrekt niet. Het nationale karakter van een wijsgeerige richting is niet alleen een beperking, is ook een kracht.

— — Zou dat werkelijk zoo zijn?

— De eenzijdigheid die met de nationaliteit is gegeven,

is volstrekt onmisbaar, om de grondgedachte van een nationale wijsgeerige richting tot haar uiterste consequentie, en dus tot volkomen helderheid te brengen; en die volkomen helderheid zelf is juist weer noodig, om ons van de alleen op die wijze ontdekte eenzijdigheid te genezen.

— — Ik zal natuurlijk niet ontkennen, dat er een in het oog loopend verschil is tusschen de Engelsche en de Duitsche wijsbegeerte. De Engelsche trekt mij soms meer aan; zeker omdat ik haar beter begrijp.

— Ja, en haar geschiedenis is even aantrekkelijk als zijzelve. Denzelfden samenhang dien wij in het staatkundig leven der Engelsche natie waarnemen, zoodat er nergens minder dan in Engeland een kloof is tusschen het laatste deel der Middeleeuwen en den nieuwen tijd, nemen wij ook bij hare denkers waar. In Engeland zelf geeft Baco, met wien de nieuwere Engelsche filosofie begint, niet iets volkstrekt nieuws; en van hem tot op de laatste Engelsche wijsgeeren kunnen wij de historische lijn volgen. De natuurwetenschap die niet met een willekeurige onderstelling begint, maar met het onderzoek van bijzonderheden, is voor Baco de moeder van alle wetenschappen, en haar laatste doel, de macht van den mensch over de natuur uit te breiden en daardoor zijn geluk te verhoogen.

— — De zinnelijke waarneming was, meende ik, toch bij hem nog niet de eenige bron van kennis.

— Neen, daar hebt gij gelijk aan, maar tot die opvatting heeft hij den weg gebaand. Zelfs Locke heeft aan de zelfstandige werkzaamheid van onzen geest bij het ontstaan onzer kennis niet alle beteekenis ontzegd. Bij Hartley....

— — Wanneer leefde die?

— Hij stierf kort na het midden der achttiende eeuw. Bij Hartley vindt men dat het eerst. De geest ontvangt eenvoudig. De zinnelijke indrukken worden naar zekere

wetten, waarover wij niets te zeggen hebben, gecombineerd, en gaan daardoor over in voorstellingen, die, op haar beurt onafhankelijk van onszelf gecombineerd, tot denkbeelden worden. Bij Hume wordt het allerlaatste gevolg getrokken. Ons bewustzijn, zoowel van onszelf als van een wereld buiten ons, is louter een onberekenbaar resultaat van zinnelijke indrukken, van wijzigingen in ons zinnelijk bestaan; een persoonlijkheid die de indrukken ontvangt en verwerkt, is er evenmin als een materie die de indrukken veroorzaakt. De samenhang tusschen onze indrukken is toevallig. Zij komen in een zekere vaste volgorde waaraan wij gewoon raken; hetgeen ons dan verleidt, de verschijnselen waarvan wij het bestaan op grond van die indrukken aannemen, met elkander in verband te brengen alsof het eene verschijnsel het andere veroorzaakte.

— — Het geheele begrip van oorzaak wordt dus een inbeelding, als ik het goed begrijp. Alles wordt nu: indrukken en onwillekeurige samenvoeging van indrukken. Is de Engelsche filosofie van onzen tijd al veel verder gekomen?

— Zij heeft een zeer groote schrede vooruit gedaan. Hume had gezegd: zinnelijke indrukken en hunne verbinding, ziedaar alles; en dus: Ware, eigenlijke kennis onmogelijk. Maar de Engelsche filosofen van onzen tijd zeggen, om het kort uit te drukken: Zinnelijke indrukken en hunne verbinding, ziedaar alles, en dat juist vormt onze kennis; in de vaste en onafscheidelijke associatie van denkbeelden gaat onze geheele kennis op. Ons zelfbewustzijn zal dan de allerstevigste associatie van voorstellingen zijn. Als wij iets noodzakelijk noemen, wil dat eenvoudig zeggen, dat de associatie van denkbeelden, waaruit dat gewaand noodzakelijke bestaat, nooit voor dissociatie plaats zal maken. De geheele logika komt

juist daarop neder, dat zij ons door het nemen van experimenten leert, hoe zekere associatiën van denkbeelden voorbijgaand, andere blijvend blijken te zijn. Het experiment maakt feitelijk aan zekere associatiën een einde; herhaalde experimenten maken andere associatiën altijd vaster, ja onvernietigbaar; en zoo wordt de kennis van algemeene wetten mogelijk, want nu kunnen wij weer op grond van de associatie van denkbeelden die onveranderlijk is gebleken, ons voorstellen wat gebeuren zal.

— — Is dan die Engelsche filosofie van onzen tijd geheel hetzelfde als het Fransche positivisme?

— Zij hebben punten met elkander gemeen, maar er is verschil, want het Fransche positivisme kent alleen wijsgeerige problemen die met een bijzondere wetenschap samenhangen en dus geen algemeene filosofie. Omdat het zich tot die bijzondere problemen beperkt, kan het zich ontslagen rekenen van die logische en psychologische onderzoekingen die de algemeene wijsbegeerte niet ontberen kan, en waar de Engelsche wijsbegeerte juist van uitgaat, om tot de bijzondere problemen te komen.

— — Of ik het zeg dan of ik het zwijg: de bewering, dat ons zelfbewustzijn niets anders zou zijn dan een volstrekt onverbrekelijke associatie van voorstellingen is mij geweldig tegen de borst. Wat komt daarbij van onze persoonlijkheid terecht?

— Uw weerzin is in Engeland zelf al in de achttiende eeuw gevoeld. Thomas Reid is de vertegenwoordiger van het reageeren der Schotsche universiteiten tegen het empirisme. Cousin heeft die reactie het proces genoemd van het gezond verstand tegen het beginsel van Locke, volgens hetwelk er niets in den menschelijken geest zou zijn dat niet vooraf zinnelijke waarneming is geweest. Reid handhaaft in den mensch een bewustzijn dat de dingen der buitenwereld onmiddellijk opvat, bij instinct een oordeel

velt over de dingen. Die onmiddellijke, die onwillekeurige oordeelen zijn de eerste beginselen waarop al ons kennen rust.

— — Daar kan ik beter inkomen. Wat rekent hij al zoo tot die instinctieve oordeelen?

— Onder anderen, dat iedere waarneming waarneming is van een voorwerp buiten ons; vervolgens, dat ons bewustzijn een ondeelbare eenheid vormt; dan, dat alles een oorzaak heeft; dat plicht boven voordeel behoort te gaan, enzoovoort, enzoovoort.

— — Heeft hij er succes mede gehad?

— Zijn stelling heeft vooral gestrekt, om het empirisme dat hij bestrijden wilde, tot nieuw onderzoek te brengen. In Frankrijk heeft hij meer onmiddellijk beteekenis gekregen door Royer Collard en door Victor Cousin, dien ik zooeven reeds noemde. In Engeland zelf is de Schotsche filosofie eerst belangrijk geworden, toen Hamilton haar op eigenaardige wijze met de leer van Kant verbond.

— — Ik dacht, dat Kant juist veel aan Engeland te danken had gehad.

— Er heeft eigenlijk een wederkeerige werking plaatsgegrepen die heel interessant is. Kant erkent zelf, dat hij veel te danken heeft aan David Hume, en de Engelsche filosofie van onzen tijd erkent op haar beurt, dat zij groote verplichtingen heeft aan Kant.

— — Mag ik u eens in de rede vallen, en u zeggen hoe ik mij de filosofie van Kant aanschouwelijk tracht te maken.

— Daar kan ik niets op tegen hebben.

— — Maar ik moet dan later van u hooren of mijne voorstelling juist is. Ik kan het niet anders zien dan zoo: Al wat de zinnelijke waarneming ons geven kan, is als een vloeibaar metaal. Onze geest bestaat uit allerlei vormen, allerlei moules. In die vormen stroomt nu het edel

metaal, dat daardoor zelf eerst een bepaalden vorm krijgt. Die moules zijn wat Kant kategorieën noemde. In onzen geest zou dus geen inhoud zijn wanneer de zinnelijke waarneming dien inhoud niet aanvoerde. Maar ook omgekeerd is het onze geest die geheel zelfstandig aan de zinnelijke wereld gedaante en samenhang verleent, gelijk de moule, de vorm het doet aan het vloeibaar metaal.

— Ik heb geen bezwaar tegen uw beeld. Kant heeft heel scherp onderscheiden tusschen hetgeen de wereld buiten ons verschaft aan onzen geest, en hetgeen onze geest op zijn beurt verschaft aan die wereld. Het is bij hem zoo, dat oorspronkelijk de bouwstof van onze kennis en de vorm van onze kennis volkomen op zichzelf bestaan. De zinnelijke wereld heeft, bij Kant, om een voorbeeld te gebruiken, eerst verschijnselen, niet door causaliteit verbonden, en onze geest heeft eerst causaliteit in zich zonder verschijnselen die door causaliteit verbonden kunnen worden. Dat is wel het zwakke punt van Kant.

— — Dat is geheel naar mijn hart. Ik heb het altijd een onbegrijpelijk zonderlinge voorstelling gevonden. Causaliteit is toch een betrekking, maar een betrekking onderstelt de aanwezigheid van minstens twee voorwerpen. Bij Kant is de betrekking er al, namelijk in onzen geest, eer daar nog de voorwerpen zijn tusschen welke de betrekking zal bestaan.

— Er was echter door Kant zooveel gewonnen, dat er weer gedacht werd aan een zelfstandige werkzaamheid van den geest. Het is veel minder de vraag, of Kant zich die werkzaamheid op de juiste wijze heeft voorgesteld. Bij hem houdt de geest op zoowel een blad wit papier te zijn, als, om zoo te spreken, een blad dat zichzelf beschrijft.

— — Ik hoorde u zooeven zeggen, dat de Duitsche filosofie weder op Engeland terug heeft gewerkt. Aan wien moet daarbij eigenlijk het meest worden gedacht?

— Aan Coleridge. Hij was in zijn jeugd een ijverig bewonderaar van Hartley en Hume. Naderhand heeft het hem niet minder dan u afgestooten, dat bij deze denkers voor de werkzaamheid van den geest geen eigen plaats overbleef. De studie van Kant en zijne opvolgers hebben hem geheel van het empirisme doen terugkomen. Hij heeft zelfstandig verschillende denkbeelden gevonden die Shelley reeds voór hem uitgesproken had. Zij die niet beter wisten, hebben hem wel van plagiaat beschuldigd. Engeland heeft veel aan hem te danken zoowel op litterair als op filosofisch gebied; hij heeft Duitsche lucht onder de Engelschen gebracht die haar best gebruiken konden. Onder den invloed van Kant en van de bespiegelende filosofie van Duitschland, is het empirisme gedwongen geworden de gevolgen uit zijn beginsel veel strenger te trekken. Kant had doen opmerken, dat, als Hume aan zichzelf getrouw was gebleven, hij ook op mathematisch gebied geen noodwendigheid had moeten aannemen. Stuart Mill heeft dan ook alle mathematische axioma's uit de ervaring afgeleid, maar naarmate dit uit het oogpunt der redeneering juister was, was het tevens de val van het empirisme want....

— — Dat begrijp ik. Als geen enkele waarheid noodzakelijk is, is het empirisme natuurlijk buiten staat zijn eigen waarheid te bewijzen.

— Natuurlijk. Eer ik iets als waar aan kan nemen, moet ik eerst weten, welke voorwaarden in het algemeen vervuld moeten zijn, als er iets waars zal wezen.

— — Heeft de Engelsche school het er toen bij gelaten?

— Neen, dat is het juist waar ik op komen wilde. Alexander Bain heeft vooral op fysiologische gegevens aangetoond, dat het uitgangspunt van het leven van onzen geest niet de receptiviteit kan zijn. Er moet in onzen

geest oorspronkelijk een werkzaam element zijn; een primitieve, automatische beweging die aan iedere gewaarwording voorafgaat en zonder welke geenerlei gewaarwording mogelijk is.

— — Van die onderzoekingen van Bain had ik niets gehoord.

— De hoofdzaak is voorloopig, dat de volledige ontwikkeling van het empirisme tot vernietiging van het empirisme heeft geleid. Maar misschien is dat woord te sterk; wij zullen maar niet te spoedig viktorie roepen. Laat ik liever zeggen, dat het empirisme zich niet langer voor onmiddellijk evident kan uitgeven. Als wij weer eens bij elkander komen, moeten wij het nog eens goed onder de oogen zien. Deze vraag beheersche alles: is de mensch een Ik in den ernstigen zin van het woord, of zijn de wetten van ons denken eigenlijk mechanische wetten, zoodat, als wij denken en ons iets voorstellen, er eigenlijk niets anders plaats grijpt dan dat bepaalde trillingen van de zelfstandigheid der hersenen tot ons bewustzijn komen. Maar, mijn vrind, ik word moe. Ik weet eigenlijk niet, of ik niet wat onzin heb gesproken. Ik ga nu naar bed; kom maar spoedig weer eens aan als ge lust hebt, dan vertel ik u nog wat meer van de Engelsche filosofen. Intusschen krijgt gij een heel nuttig boek van mij mee: Hoeffding, zijn Inleiding in de Engelsche Wijsbegeerte van onzen tijd.

II.

— Wat hebt ge vandaag uitgevoerd?

— — Ik heb den geheelen dag schaatsen gereden. Het is het heerlijkste dat ik ken; de baan was magnifiek; niet te veel wind. Ik was letterlijk een ander mensch.

Dan voelt men weer, dat men nog bloed in zijn aderen heeft. Ik heb maar één onaangenaam gevoel gehad.

— En dat was?

— — Toen ik aan u dacht.

— Het is allervriendelijkst gezegd.

— — Als ik aan u denk, denk ik aan filosofie. Als men midden in dien heerlijken sport aan filosofie denkt, schijnt zij zoo .... maar ik weet niet wat ik zeg; ik heb geen enkele reden om u te krenken.

— Krenk mij gerust; dat heb ik liever dan dat gij u niet geheel op uw gemak voelt.

— — Mag ik het precies zeggen? Toen ik op mijne schaatsen voortzwierde en een oogenblik aan filosofie dacht, vond ik haar niets minder dan bespottelijk. Ik voelde mij leven, leven op de meest intense manier. Er was geen stof, geen lucht, geen weerstandsvermogen van iets ter wereld. Ik vloog er over heen. De zon tintelde op het ijs; alle meisjes waren mooi. En dan had ik, als filosoof, moeten zeggen, dat het bestaan van mijn Ik nog onzeker is, dat het misschien enkel een reeks is van onverbrekelijk samenhangende voorstellingen. Ik vind het idee zoo potsierlijk: een reeks van voorstellingen op schaatsen!

— Gij hebt volkomen gelijk. En als nu maar alleen de filosofie bespottelijk was, zouden wij er ons nog in kunnen schikken, maar dan hebben we nog die bespottelijke chemie.

— — Waarom die ook?

— Ik had laatst een geweldigen dorst en kreeg een glas water zoo koud als ik het maar hebben kon. Het was een weelde; en dan beweert die malle chemie, dat ik eenige atomen zuurstof en waterstof in een bepaalde verbinding naar binnen breng. De anatomie is nog zotter en onbeschaamder. Gij moet er haar boeken eens op naslaan,

evenals die van de fysiologen, om te zien wat ze maken van al die mooie meisjes die op het ijs uw hart hebben gestolen. De heerlijkste blauwe oogen zijn de vuilste; zij hebben van binnen het troebelste vocht.

— — Ik bemerk wel, dat, als ik met u over filosofie spreek, ik mij op nog gladder ijs begeef dan hedenmiddag. Vanmiddag ben ik in het geheel niet gevallen en nu lig ik al op den grond zoo lang als ik ben.

— Heb ik geen gelijk? De filosofie is immers allereerst de chemie, de anatomie, de fysiologie van den menschelijken geest. Niemand denkt eraan die wetenschappen uit te lachen als zij zich bezig houden met het menschelijk lichaam, en daarvan heele andere dingen aan het licht brengen dan waar onze oogen plezier in hebben of die de menigte zelfs mogelijk acht. Waarom moet die arme filosofie het dan altijd misgelden? Een wezen op schaatsen dat voor meer dan 70 percent uit water bestaat, is niet veel minder potsierlijk dan een wezen op schaatsen welks bewustzijn louter een complex is van voorstellingen.

— — Zijn er dan twee werelden? Twee werelden die niets met elkander te maken hebben? Een die wij zien, die wij tasten, die wij genieten, waarin wij leven, die voor ons de realiteit is; en een andere, een geheel andere, diametraal tegenovergesteld aan de eerste; de wereld die de wetenschap ons onthult en waarin wij niets terugvinden van de werkelijkheid die ons dierbaar is, zelfs niet ons eigen Ik? Het is om gek te worden. Al wat wij onmiddellijk waarnemen is een leugen, en wetenschappelijke waarheid is alleen wat voor den dag komt, als wij de dingen zooals zij in de werkelijkheid zijn, op allerlei wijzen hebben geanalyseerd, gedissekeerd, in kleine stukjes gesneden en uit elkander gerafeld, totdat er eigenlijk niets meer van over is.

— Gij moet wel de vlugste schaatsenrijder zijn.

— — Hoe zoo?

— Wat een vaart moet gij van middag gehad hebben. Want nu gij hier rustig bij mij zijt, zit die vaart u nog in de beenen. Het denken is thans uw baan, waarop gij, een, twee, drie, aan het eind zijt. Maar ik zie wel, dat ik u van avond niet in een stemming vind, om in geesten als Mill en Bain bijzonder veel behagen te scheppen.

— — Ik zal het niet tegenspreken. Ik ben niet in een analytischen mood of mind. Het weinige dat ik u laatst van Coleridge heb hooren zeggen, smaakte mij veel beter.

— Men is verlegen, van Coleridge te spreken. Die man sprak zelf nooit zonder dat iedereen onder de betoovering kwam van zijn manieren en zijn konversatie. Daar, op de vierde plank van boven, staan al zijn werken; ik lees dikwijls in zijn Biografia literaria. Het zijn biografische schetsen van zijn letterkundig leven en zijn meeningen. Het is niet, wat men noemt, goed geschreven. Nieuwe biografische bijzonderheden zal men, op een paar uitzonderingen na, er niet in vinden. De groote letterkundige waarde ligt in hoofdstuk 14 tot en met 20. Lektuur voor de theetafel is het niet; allerminst de vier hoofdstukken die betrekking hebben op het systeem van Hartley in verband met de Duitsche filosofie.

— — Thans geloof ik, met permissie, dat Professor de vaart in de beenen zit. Ik weet nog absoluut niets van Coleridge en gij zijt er al midden in.

— Nu, krijg hem dan maar eens uit de kast. Het derde boek links op de vierde plank.

— — Zijn Biografia literaria?

— Dankje. De titel is Biografia literaria or biographical sketches of my literary life and opinions bij Samuel Taylor Coleridge. Ik heb hier de editie van 1847 die door zijn schoondochter Sarah is bezorgd en door haar aan Wordsworth, den grooten vriend van Coleridge, werd

opgedragen. Wij zullen het eens doorbladeren, uit het oogpunt dat ons laatst bezighield; en zoo kom ik dadelijk op zijn vijfde hoofdstuk dat over de wet der associatie handelt en hare geschiedenis schetst van Aristoteles tot op Hartley. Zijn begin is heel geestig: er zijn, zegt hij, ten allen tijde menschen geweest die als door een instinct werden aangezet, hun eigen natuur als een probleem op te zetten en de oplossing van dat probleem te beproeven. De eerste poging daartoe was een onderscheiding te maken naar gelang van het aandeel dat onze wil heeft in onze gewaarwordingen, percepties en bewegingen. De percepties schenen te ontstaan, — wij mogen dat woord wel vertalen door voorstellingen, — op geheel lijdelijke wijze. Men vergeleek ons bewustzijn bij een spiegel, die een landschap weerkaatst, bij een doek waarop een geheimzinnige hand iets schildert. Alles wordt dus bloot werktuigelijk, en hiertegen komt hij met alle kracht op. Ik zal u eens enkele volzinnen voorlezen, of liever improviseerend vertalen. Hij gaat dan na wat er uit voortvloeit, wanneer niet alleen de denkbeelden zich buiten ons toedoen verbinden, maar onze geest over die verbinding nooit iets te zeggen krijgt; nooit hare juistheid waarmerken, haar wijzigen en den vorm geven kan dien zij behouden moet. En nu zegt Coleridge:

«Volgens deze onderstelling kan dit onderzoek, waarvoor ik op het oogenblik de aandacht van den lezer verzoek, met even veel recht gezegd worden door de kerk St. Paul als door mij te zijn geschreven: want het is louter de beweging van mijn spieren en zenuwen, en zij worden weder in beweging gebracht door even lijdelijke, uitwendige oorzaken, die zelf weder in onderling afhankelijk verband staan met alles wat bestaat of bestaan heeft. Zoo werkt het heelal mede, om de kleinste streep van een letter voort te brengen, behalve dat ikzelf, en ik

alleen, niets er mee te doen heb, en ik het alleen heb aan te zien, terwijl het tot stand komt, zonder dat dit aanzien van hetgeen gebeurt eenige kracht of uitwerking heeft. En men kan zelfs niet eens beweren, dat het een aanzien is; want er gebeurt eigenlijk niets, but.... ja, vertaal dat eens, but an impossible creation of a something-nothing. Het is eenvoudig de foelie achter een spiegel, en daarin alleen bestaat het arme, nietswaardige Ik, «the poor worthless I....» Als deze leer waarheid behelst, dan heeft de uitvinder van het uurwerk het niet in werkelijkheid uitgevonden; hij was slechts toeschouwer, terwijl de blinde oorzaken, de eenige ware kunstenaars, zich voor hem ontvouwden.... Zoo moet het ook gegaan zijn met Mr. Southey en Lord Byron, toen de een zich verbeeldde, dat hij zijn Roderick, en de ander, dat hij zijn Childe Harold dichtte. Ditzelfde moet ook gelden voor alle stelsels van wijsbegeerte; voor alle kunsten, inrichtingen van staatsbestuur, oorlogen ter zee en te land; om kort te gaan voor alle dingen die ooit zijn of zullen worden voortgebracht. Want, volgens dit stelsel, zijn de neigingen en hartstochten aan het werk, zoover als zij gewaarwordingen of gedachten zijn. Wij verbeelden ons enkel, dat wij handelen krachtens een besluit onzer rede, of uit beweegredenen van voorzichtigheid, of krachtens eenige beweging van toorn, liefde of edelmoedigheid. In al deze gevallen is de eenig werkende oorzaak een zeker iets dat niets en alles is, a something-nothing-everything, gelijk Coleridge het noemt, dat alles doet waarvan wij bewustzijn hebben, maar zelf geen bewustzijn heeft van iets dat het doet.

«Naar dit systeem moet het bestaan van een geestelijken en heiligen wil, niets anders zijn dan een woord, louter geartikuleerde trillingen van de lucht. Immers: al wat het menschelijk verstand doen kan, is te meenen,

dat het een gegeven associatie van denkbeelden zelf heeft gemaakt. Deze denkbeelden, evenwel, ontleenen al hunne waarachtigheid aan de zinnelijke gewaarwordingen die in ons ontstaan zijn, terwijl die gewaarwordingen weder louter ontstaan zijn door indrukken van de buitenwereld. Derhalve kan een God, die te zien, te hooren noch te tasten is, alleen bestaan in de klanken en letters van zijn naam en de namen zijner eigenschappen. Als het woord: God meer zal zijn dan een woord, als het een denkbeeld zal te kennen geven, moet dat denkbeeld òf in waarheid door ons-zelf zijn gemaakt, maar volgens het systeem kunnen wij dit niet doen, aangezien onze wil en rede geen zelfstandige kracht hebben; òf het moet een aangeboren denkbeeld zijn, maar de leer der aangeboren ideeën is natuurlijk met het geheele stelsel in strijd. De redeneering waardoor bij Hume het denkbeeld van oorzaak en gevolg een voortbrengsel wordt van zelfbedrog en gewoonte, diezelfde redeneering moet ieder gronddenkbeeld in metafysika of theologie hetzelfde lot doen ondergaan».

Ziehier ten slotte nog de plaats in hoofdstuk X, waarin hijzelf zijn betrekking tot Kant te kennen geeft:

«De geschriften van den grooten wijze van Koningsberg, den stichter van de kritische filosofie, heeft meer dan iemand tegelijk kracht en tucht gegeven aan mijn denken. De oorspronkelijkheid, de diepte en de bondigheid van de gedachten; de onderscheidingen nieuw en fijn, nogtans juist en belangrijk; de diamanten keten zijner logika, en, ik waag het hier bij te voegen, (al zal het hun die hunne kennis van Kant van de recensies en van de Franschen hebben, een paradox schijnen) de helderheid en evidentie van de «Kritik der reinen Vernunft», en de «Kritik der Urtheilskraft»; van de metafysische elementen der natuurlijke Filosofie, en van zijn «Religion innerhalb der

Grenzen der reinen Vernunft», hebben als met een reuzenhand beslag op mij gelegd....»

— — Wat een voortreffelijk beeld. Ik voel die hand op mijn schouder.

— Niet waar? Shakespeariaansch! Hier spreekt weer de dichter Coleridge.

— — Maar ik ben u in de rede gevallen.

— Ja, nog één zin: Hij gaat dan voort: «Na vijftien jaren gemeenzamen omgang met deze geschriften lees ik deze en al zijn andere werken met evenveel plezier en toenemende bewondering». Daar hebt ge nu den man. Wat zegt gij van zijn kritiek van de associatie van denkbeelden?

— — Het is uit mijn hart gegrepen. Wat mij in al die filosofische kritiek hindert, is, dat zij geen stap kan doen, zonder zelf noodig te hebben, en dan ook te onderstellen, de leer die zij bestrijden wil. Als het Ik in het geheel niet bestaat, kan het natuurlijk ook niet uit een associatie van gewaarwordingen en denkbeelden bestaan. Ik heb er op zichzelf niets tegen, dat men het Ik analyseert even goed als het water. Maar het doel van de chemie is toch niet het bestaan van het water te loochenen! Kan uwe vergelijking van daareven dus eigenlijk wel opgaan? Want de kritische filosofie, die door u met chemie of anatomie werd gelijk gesteld, is, dunkt mij, slechts in schijn een onderzoek. Zij geeft veeleer den indruk van een demonstratie te zijn. Zij wil eigenlijk niet aantoonen dat het waarachtig bestaande Ik uit dit en uit dat is samengesteld, dan wel dat het Ik iets anders is dan waarvoor men het houdt, en dus niet bestaat in den zin waarin men het woord Ik gewoonlijk neemt. Mag ik de leer van de associatie eens in mijn taal overbrengen? De stelling: Ik acht de zelfbewustheid eenvoudig een associatie te zijn, wordt dan: een associatie van denkbeelden, acht, gelooft,

waant, al wat gij wilt, dat zij niets anders is dan een associatie van denkbeelden, want dat wij een theorie hebben over ons zelfbewustzijn, kan de Engelsche filosofie ons natuurlijk niet verbieden, die juist opgetreden is, om ons zulk een theorie te geven. Maar dan onderstelt zij immers hetgeen zij bestrijdt. De theorie, dat er in den eigenlijken zin geen persoonlijkheid is, kan niet gevormd worden dan door een persoonlijkheid. Het komt mij voor, dat Hume in dezelfde fout vervalt. Er is geen oorzaak, zegt hij. Want, dat wij A als oorzaak van B beschouwen, is het gevolg van gewoonte. Maar nu nog mooier! Er is geen oorzaak, en dat bewijs ik door aan te toonen, dat gewoonte de oorzaak is van het begrip van oorzaak.

— Voor iemand die schaatsen gereden heeft, mijn vriend, zijt gij nog zeldzaam wakker van geest.

— — Coleridge heeft mij geheel opgefrischt. Als het voor u niet te laat wordt, blijf ik nog heel graag wat luisteren.

— Neen, gij hebt rust noodig. Ik wil u alleen nog maar de Antrittsrede van Falckenberg wijzen, die ik gisteren op bezichtiging heb gekregen. Ik heb haar van morgen doorgeloopen. Dat zou kost voor onzen vriend Coleridge geweest zijn, die zich aan de wijsbegeerte van onze buren zooveel gelegen liet zijn. Zijne Antrittsrede handelt over die gegenwärtige Lage der Deutschen Philosophie. Bij hem is het belang van de beoefening der wijsbegeerte voor studenten daarin gelegen, dat zij ons kenvermogen onderzoekt en aan het vormen van een wereldbeschouwing arbeidt. Hij geeft wel toe, dat dit belang niet onder alle omstandigheden even hoog wordt geschat, maar konstateert met genoegen, dat er nog nooit een tijd geweest is waarin men iemand een kompliment kon maken met te zeggen: Gij zijt in het geheel geen wijsgeerige kop.

— — Dat is heel aardig gezegd, en waar ook.

— Hij wijst er verder op, dat in meerdere of mindere mate iedere wetenschap bij den stand van het filosofisch onderzoek geïnteresseerd is.

— — Dat algemeene gezichtspunt bevalt mij.

— De Duitsche wijsbegeerte verkeert, volgens hem, allesbehalve in een bloeiperiode. Er is veel ijver, veel scherpzinnigheid zelfs, maar hij mist scheppende geesten, verheffing in het doel dat men zich stelt, en vooral zulk een eenheid van grondbeginselen, als waardoor het gemeenschappelijk veld met vrucht bearbeid kan worden. Hij klaagt natuurlijk niet over den strijd der meeningen; die zal wel duren zoolang de wereld bestaat. De strijd is hem veeleer niet hevig genoeg. Ieder gaat eigenlijk tamelijk eenzaam zijn eigen weg en wanhoopt er aan met andersdenkenden tot eenig akkoord te komen. In het Tijdschrift für Philosophie und philosophische Kritik schreef Dr. Heymans van Leiden laatst heel waar en aardig in gelijken geest: «Wenn noch immer sovieles in der Philosophie zum Gebiet des ewigen Kampfes gehört, so rührt das wohl hauptsächlich daher, dasz in der Philosophie zu wenig gekämpft wird». Dan betreurt hij ook, dat de filosofische vragen niet principieel genoeg meer worden opgevat. Men schijnt er in Duitschland bijna toe gekomen te zijn de principes, wat hij noemt «die centralen Probleme», aan te merken als iets dat ieder maar voor zichzelf moet uitmaken, zoodat dan alleen nog maar bijzondere wijsgeerige kwesties overblijven, «Special-themata», zooals hij zegt, die dan ook gemeenschappelijk behandeld worden door denkers, waarvan ieder zijn eigen grondbeginselen heeft. Op die wijze houdt het gemoed op warm te worden bij de behandeling van metafysische vragen.

— — Hij is dus nog een ouderwetsche metafysikus.

— Ten minste, hij betreurt, dat men de metafysika geheel heeft vervangen door de leer van het kenvermogen,

al dragen sommigen er juist roem op, daartoe mede te hebben gewerkt. Hij noemt dat heel eigenaardig: «das Herz herausnehmen und an dessen Stelle ein künstliches Pumpwerk einstellen».

— — Gelooft hij dan werkelijk, dat iets anders mogelijk is? Ik zou lust hebben, op hem het woord toe te passen dat men van de Bourbons heeft gezegd, toen zij bij de Restauratie in Frankrijk zijn teruggekeerd: Ils n'ont rien appris et rien oublié.

— Neen, dat oordeel is te overhaast. Hij verwijt zelfs den filosofen van Plato af tot Comte toe, dat zij veel te veel iets definitiefs hebben willen leveren. Hij doet alleen en, dunkt mij, terecht opmerken, dat, nu de filosofie opgehouden heeft metafysika te zijn en alleen ervaringswetenschap wil wezen, zij niets van haar ouden hoogmoed verloren heeft. Zij beweert altijd weder de filosofie, de eenig ware te zijn, de eenige die het recht heeft zich een wetenschap te noemen.

Het tegenwoordige empirisme in Duitschland houdt hij niet voor een nationale richting, maar voor een richting die uit Engeland is overgeplant, en onder de Duitschers letterlijk een fanatisme van de nuchterheid heeft gekweekt. Hij zegt heel geestig: «Jener Enthusiasmus der Kälte hat den Frohmut des versuchenden Gedankens erstickt, er lässt für keine Tapferkeit Raum als für die des Verzichtens».

— — Bedoelt hij daarmede het Agnosticisme, het vertwijfelen eener wetenschap, die....

— Nu, ga uw gang en verklaar mij maar het vreemde woord, dat ik zelf niet begrijp. Wij zullen die vage kunsttermen maar laten rusten. Falckenberg herinnert verder, hoe volkomen de ouderwetschen en de nieuwerwetschen elkander ignoreeren of uit de hoogte op elkander neerzien. Zij hebben ieder aan een andere zijde van den stroom de brug afgebroken. De vertegenwoordigers van de bespiege-

lende filosofie vinden geen overgang tot de nieuwe richting, en deze vernietigt allen samenhang met het denken van vroegere eeuwen. De ouden vertreden de jonge kiemen, de jongen schoppen de oude altaren om. De ouden roepen: «Metafysika naar de oude methode!» en de jongen: «Kritiek van het kenvermogen zonder en in plaats van Metafysika!»

— — Maar is er dan eenige kans, dat deze beide partijen ooit bij elkander komen?

— Falckenberg komt juist op hen die hun best doen om ze tot elkander te brengen. Hij komt natuurlijk op Eduard von Hartmann....

— — Den man van het Onbewuste?

— Dezelfde. Hartmann beloofde niets meer of minder dan metafysische uitkomsten die verkregen zouden worden naar de methode der natuurwetenschap. De belofte klinkt wel wat vreemd uit den mond van iemand die zich over het ontstaan van alle filosofie zoo sterk heeft uitgelaten. Ik zal u eens voorlezen wat hij in zijn groote werk zegt. Wacht eens even. Hier heb ik het: «Eine neue Richtung in der Geschichte der Philosophie ist niemals durch mühsames bewusztes Probiren und Induziren erquält worden, sondern stets durch einen genialen Blick erfaszt und dann mit dem Verstande weiter ausgeführt worden». Gij moet ook dit nog even hooren, een paar bladzijden verder: «In der ganzen Geschichte der Philosophie erkenne ich nichts Anderes als die Umsetzung eines mystisch erzeugten Inhalts aus der Form des Bildes oder der unbewiesenen Behauptung in die die rationellen Systems». Ja, verbeeld u, dat hij zelf toegeeft: «Die wenigen Philosophen die von unten anfangen, wie Leibniz und die Engländer, kommen dann auch nicht weit».

— — Daarmede heeft hij zich tamelijk vast gelegd. Hoe redt hij er zich uit?

— Natuurlijk door zijne belofte belangrijk te beperken. Het komt alles ten slotte hierop neder, dat hij wat langs mystieken weg verkregen is, met de uitkomsten der inductieve wetenschap wil verbinden en wel door de methode der inductie.

— — Het klinkt mij als hokuspokus.

— Cet âge est sans pitié. Wilhelm Wundt is zeker een interessanter vertegenwoordiger van hen die het bespiegelende en het empirische willen vereenigen. Wundt maakt er opmerkzaam op, dat de vraagstukken der metafysika altijd ontstaan in nauw verband met de ervaring. Het is de waarneming zelve die ons noopt de waarneming aan te vullen met hetgeen ons nooit door eenige waarneming kan worden gegeven. De feiten die ik zie, bedelen letterlijk om ideeën opdat zij als feiten niet onvruchtbaar mogen blijven. Dat is, al drukt hij zich niet woordelijk zoo uit, een belangrijk getuigenis. Volkelt, in zijn boek Ueber die Möglichkeit der Metaphysik, verklaart zich in gelijken geest. Het kenteeken van wetenschappelijkheid ligt in de logische bearbeiding der ervaring. Wetenschap is overal waar vragen zijn die empirisch logisch behandeld kunnen worden, onverschillig of men langs dien weg komt tot het evidente of wel tot het tegenstrijdige en onbegrijpelijke. Dat elke Metafysika zich boven het verschijnsel verheft; begrijpen wil wat buiten alle ervaring ligt, beteekent niets: ook de natuurwetenschappen, zelfs de meest exakte, moeten zich telkens boven de ervaring verheffen, en heel wat bij de verschijnselen denken wat nooit voorwerp der ervaring kan zijn. Ieder oordeel behelst veel meer dan de eenvoudige verschijnselen die door ervaring zijn verkregen. Falckenberg komt nog op Rudolf Eucken, Dilthey en vooral op Lotze, om ook door hunne voorbeelden te bewijzen, dat er reeds allerlei pogingen worden aangewend, om een nieuwe methode voor de

Metafysika te vinden, nu de aprioristische verlaten is. En hij eindigt met te zeggen: «Wir müszten aufgehört haben Deutsche zu sein, wenn das Streben nach Ausprägung idealistischer Ueberzeugungen in wissenschaftliche Münze der Substanz des Zeitgeistes völlig fremd wäre».

Dat is nu wel Duitsch, en dus raar uitgedrukt, maar zijne bedoeling is toch duidelijk, ofschoon ik voor mij, in den aanvang van den fraaien volzin, liever schrijven zou: «Wir müszten aufgehört haben Menschen zu sein».

— — Ik bewonder uw optimisme en het zou bijna aanstekelijk op mij werken, indien ik mij niet herinnerde juist van u geleerd te hebben, dat, sedert Kant de metafysika voor goed van alle krediet heeft beroofd....

— Dat hebt gij nooit van mij kunnen hooren. Hij heeft juist aangetoond, dat.... maar neen, dat zou ons van avond te ver voeren. Kant is ook een van die geesten over wie men nooit is uitgepraat. Maar, vriend, ik weet niet of ik in onzen tijd aan jonge mannen de studie van Kant wel bijzonder aan kan raden. De bestudeering van ons kenvermogen zou wel verlammend kunnen werken op het denken zelf. Als wij al te lang nadenken over de vraag hoe wij iets moeten doen, is er groot gevaar, dat wij eindigen met het niet te doen. Alle filosofie is ten slotte idealisme, maar daarover spreken wij nog wel eens nader. Inmiddels moet gij maar de Inleiding tot de Wijsbegeerte van Dr. Land en die Gesetze und Elemente des Wissenschaftlichen Denkens van Dr. Heymans vlijtig bestudeeren.

— — Ik beloof het u plechtig; zoodra het ijs gedaan is.

III.

— Waar blijft gij, Aline?

— — Dokter, ik heb zoo gelachen. Mijn broeder is altijd petite santé, en zou voor geen geld tegen drie uur zijn siesta missen. Ik had hem beduid, dat hij in mijn kamer heel rustig zou liggen; en dacht: als gij dan met uw stok weer aan mijn venster komt tikken, zal hij woedend worden. Hij kon de jaloezieën onmogelijk ophalen; ik had een dikken knoop in het koord gelegd, en hij kon dus in het geheel niet zien, wie de rustverstoorder was. Het is perfekt uitgekomen. Hij heeft een geweldig leven gemaakt, en het hielp hem niets. Ik ben eindelijk maar naar hem toegegaan, en heb hem hartelijk uitgelachen. Hij was eerst wel wat boos, maar het is toch met een zoen geëindigd. Ik heb u daardoor even laten wachten. Het is lief van u, dokter, dat gij toch gekomen zijt, om mij af te halen voor de wandeling.

— Mijn vrouw heeft u geschreven, niet waar? dat zij door hoofdpijn verhinderd is mede te gaan. Heeft zij nu uw naam goed gezet op het adres? Want zij is nog wel eens gebrouilleerd met de Russische orthografie. Ik ben er zelf ook niet vast op.

— — Dat komt misschien omdat gij mijn naam nooit geschreven hebt gezien. Hier is mijn kaartje: Aline Šewyrew; uit Kiew; oud, als gij mijn doopceel....

— Neen, dat behoeft niet, lieve Aline.

— — Ik heb mij anders, geloof ik, mijn dertig jaar niet te schamen. Ik heb er genoeg voor ondervonden. In mijn gevoel ben ik zelfs veel ouder; vooral sedert ik voor dien grooten slungel van een jongen zelf als een moeder zorg heb te dragen. Want ik vind hem veel zwakker dan ik tegenover hem toe wil geven. Ik weet eigenlijk nooit

hoe ik mij tegenover hem houden moet; soms breekt mijn hart over hem en dorloteer ik hem als een klein kind; en dan, zooals vandaag, meen ik het best te doen met zijn geheelen toestand in het gekke te gooien. En ik vind ook wel, dat hem dat dikwerf gerust stelt en heel veel goed doet. Dat verbeeld ik mij althans.

— Ja, gij hebt een zwaren post, lieve Aline, zoo alleen. Vroeger, toen ik u pas kende, heb ik wel eens gedacht, dat de oude heer, met wien ik u een enkelen keer in den Kurgarten zag wandelen, uw vader was.

— — Pawlow mijn vader? Dat is een heerlijk denkbeeld, dokter. Ik zal mij voortaan, in mijn eenzame morgens, uren lang amuseeren met te peinzen over de vraag, wat ik thans zou zijn als de hemel mij hem tot vader had gegeven. Neen, papa is al jaren dood.

— Hebt gij dan zooveel van uw vader?

— — Niet het allerminste. Ik ben juist het tegendeel. En nu interesseert het mij na te gaan wat ik zou zijn, als ik het omgekeerde was van Pawlow. Ik hield wel van mijn vader, maar toch meer par bouffée's.

— Als het niet te onbescheiden is, Aline, was er dan iets tusschen hem en u?

— — Hij was een geleerde.

— Wilt ge liever niet voortgaan?

— — Voortgaan? Waarom? Ik heb er niets bij te voegen. Ik zeide u immers, dat hij een geleerde was.

— Maar, lieve Aline, mag ik u doen opmerken, dat ik . . . .

— — Ik begrijp u al. Gij ziet het verband niet tusschen zijn geleerdheid en mijn stemming jegens hem.

— Neen, tenzij ik zou moeten aannemen, dat gij niet kunt houden van geleerden.

— — Ik kan ze niet uitstaan; en als ik nu zeg: Present company always excepted, dan weet ge wel, dat ik geen laffe complimenten verwacht en ze dus ook niet maak.

Gij zijt de eerste geleerde van wien ik houd. Ik heb mij dadelijk tot u aangetrokken gevoeld. Eigenlijk nog veel meer. Laatst op uw zilveren bruiloft had ik u alles willen zeggen in een vers. En het vers was er al, toen ik bedacht, dat gij geen Russisch verstaat. In een andere taal kan ik geen verzen maken. Waarom verstaat gij eigenlijk geen Russisch? Het is de taal van de ziel. Alles is koud en dor daarnaast. Ik kan mij niet begrijpen, dat gij Duitsch spreekt als uw moedertaal, dokter.

— Is het misschien te vrijpostig, Aline, u te vragen wat er in dat gedicht stond?

— — En het was voor u bestemd! Maar ik heb u niet toegesproken als geleerde; niet als Herr Dr. Weber, ordentlicher professor der Theologie en zoo voort en zoo voort.

— Maar Aline, dat ben ik toch, niet waar?

— — Och kom, dat zijt ge niet; gij zijt mijn vriend, mijn leidsman, mijn licht!

— Lieve vriendin, ik zou dat alles wenschen voor u te zijn. Het schoonste dat voor ons kan zijn weggelegd, is een ziel te steunen.

— — Daar hebt gij weer een van uw onvergetelijke uitdrukkingen. Sedert ik aan het sterfbed....

— Aline, verdiep u niet te veel in uwe herinneringen. Het doet u waarlijk te veel aan.

— — Tegenover vader heb ik mij niets te verwijten. Hij heeft mij nooit noodig gehad. Hij ging op in zijn werk. Maar voor mijne moeder ben ik niet geweest wat ik had moeten zijn. Het was een geheel bijzondere betrekking. Wij hadden elkander hartstochtelijk lief; wij waren één van hart.

— Was dat dan niet volkomen genoeg?

— — o Neen, o neen. Ik wilde en moest bovendien één van geest met haar zijn. Dat wij het niet waren, kwelde mij nog minder. Maar dat moeder daaraan volstrekt geen

behoefte had, dat was het pijnlijke. Moeder wist wel, dat mij allerlei dingen vervulden, allerlei denkbeelden bezighielden en kwelden, die haar onverschillig waren, en dan zei moeder altijd: Kind, gij denkt veel te veel, en nu ben ik er, om u af te leiden en u op te vroolijken. Ik heb het eenigen tijd van haar aangenomen; ongeveer tot mijn zestiende jaar, want toen grübelde ik al. En als ik dan op een lagen stoel voor het vuur naast haar zat, en mijn voorhoofd in haar schoot verborg en hare hand....

— Wacht een oogenblik, Aline, eer gij voortgaat. Houd u niet in!

— — Na mijn zestiende jaar heb ik nooit weer zoo bij haar willen zitten. Ik vond het kleinmoedig; ik vond het sentimenteel; ik moest mijn strijd strijden; mijn geest moest tot klaarheid komen. En ik kon het vaste geloof niet opgeven, dat ik met haar, dat ik met moeder samen, daartoe komen zou. o Niet alleen, neen niet alleen! Ik heb het beproefd; ik heb het wel twintigmaal beproefd. Maar telkens als ik tot haar kwam, om haar te zeggen wat er in mijn kop spookte, zag ik die lieve blauwe oogen, die, hoe zachter en hoe liever zij waren, mij des te ironischer al mijn peinzen als overtollig schenen te verwijten. Ik wist wel, dat zij naar alles zou geluisterd hebben met engelachtig geduld. Maar ik kon mij niet met geduld tevreden stellen, ik kon het niet. En zoo is er eindelijk gekomen....

— Verwijdering toch zeker niet?

— — Verwijdering is zoo'n rekbaar begrip, niet waar, dokter? Het hart kent geen oneindig kleine afstanden, die men verwaarloozen kan. Zoodra men elkander moet zeggen, dat men toch wezenlijk geheel één is, is de eenheid al weg.

— Het komt mij voor, dat gij te veel eischt. Gij staat naar te hooge dingen, Aline. Het maakt deel uit van de beperktheid onzer menschelijke, onzer eindige natuur, die

in geen enkel opzicht de volkomenheid bezit, dat wij evenmin volstrekte eenheid met eenig schepsel kunnen bezitten. Er is geen enkele betrekking in het leven, die volkomene eenheid mogelijk maakt. Het is het natuurlijk gevolg van het menschelijk karakter als persoonlijkheid. Alles kan samenvloeien: tonen, kleuren, begrippen, maar niet persoonlijkheden. Zij kunnen het althans slechts tot op zekere hoogte. Er blijft een kern over, die ondoordringbaar is, en dit moeten wij niet betreuren. In de persoonlijkheid bezitten wij zulk een onschatbaar goed, dat wij ook de voorwaarde waarop zij bestaat, dankbaar moeten aannemen. Ik geloof niet, dat wij zouden zijn wat wij zijn, indien wij in eenig schepsel konden opgaan. Gij hebt mij nog te weinig gezegd van uwe betrekking tot uwe moeder, om die betrekking met eenige billijkheid te kunnen beoordeelen. Ik zeg het dus niet in verband daarmede, maar geheel in het algemeen, dat er zoo licht in onzen omgang met hen die wij innig liefhebben, ik bedoel in de eischen die wij aan zulk een omgang stellen, iets ziekelijks komt. Ik geloof, dat het ziekelijke altijd komt, wanneer wij het betrekkelijke, dat den mensch ook in zijn innigste liefde eigen blijft, uit het oog verliezen. Wij kennen evenmin de volstrekte waarheid als de volstrekte liefde, en ons ongeluk is, dat wij voortdurend bedelen om het één zoowel als om het ander. Ook in onze liefde zal het betrekkelijke wel altijd moeten blijven; niet alleen wegens het eindige van onze natuur, maar reeds omdat de menschelijke taal altijd een gebrekkig voertuig blijft voor het ontsluiten van ons binnenste. En wij zouden dat binnenste toch moeten ontsluiten, om elkander geheel te kunnen verstaan. Ik acht het schoon, vrijwillig en zelfs met opgeruimdheid binnen de grenzen te blijven, waarvan wij niet kunnen loochenen en waarvan elks ervaring opnieuw bewijst, dat zij ons gesteld zijn. Wij kennen

ten deele, en van onze liefde laat zich hetzelfde zeggen, gelijk van al ons gevoelen. Met hen aan wie wij verbonden zijn, willen wij zoeken naar de punten, waarin wij vereenigd kunnen wezen. Verder dan het hebben van banden, zeer hechte en dierbare banden, brengen wij het niet; en banden onderstellen natuurlijk, dat men wel vereenigd, maar niet één is.

— — Ik heb u nog nooit zoo hooren spreken en als ik het niet van mijn leermeester hoorde....

— Zoudt gij uwe ooren wel willen toestoppen, niet waar? Maar ik heb nog niet van u gehoord, wat u in de geleerden zoo afstoot. Gij hebt toch genoeg nagedacht en onderzocht, om minstens van de familie te zijn. Niemand zal u zeker ooit houden voor een femme savante, maar ik begrijp nog niet goed waarom juist gij voor een geleerde een antipathie zoudt moeten koesteren. Gij hebt zelfs niet genoeg aan eenheid van hart: de eenheid van geest kunt gij niet missen. Als ik u wel versta, teekent dit zeer sterke intellektueele behoeften; en als die bestaan, behoort men op de eene of andere wijze tot het groote gild van de geleerden, van hen die bevrediging zoeken voor hun verstand.

— — Ik heb daar even het woord zoo heen geworpen, maar ik zou er u heel graag naderen uitleg van geven, want ik mag u verzekeren, dat het geen lichtzinnig woord was. Het is toch ook beter, hoe groot het genot is, u te hooren spreken, dat op een wandeling ik het grootste deel neem van het gesprek. Onder het loopen moet het spreken u vermoeien.

— Gij hebt misschien wel gelijk. Maar sedert ik hier op Carolinenbad kwam, ben ik zeer veel vooruitgegaan. Mijn longen zijn veel sterker geworden. Over het algemeen gevoel ik mij krachtiger. Als wij straks aan Ludwigsruh' komen, zullen wij wat gaan zitten.

— — Dat komt nog zoo gauw niet, maar wij kunnen gaan zitten, waar wij willen. Het is hier overal mooi.... Ach! Ach!

— Waar gaat die diepe zucht heen?

— — Ik voel diep wat straks door u werd gezegd. De menschelijke taal is een heel gebrekkig voertuig. Mijn keel is er letterlijk beklemd van, dat ik op uw vraag van daareven, wat ik tegen de geleerden heb, geen antwoord zal kunnen geven, dat mijzelf geheel voldoet.

— Ik vrees toch, dat wij onder het onvermogen der taal elk iets anders verstaan. Ik bedoelde alleen, dat wij het intiemste in ons daarmee niet kunnen uitdrukken, omdat wij zelf er geen duidelijke voorstelling van hebben. Maar voor onze denkbeelden laten de juiste woorden zich bij eenig nadenken altijd wel vinden.

— — Ik moet het eigenlijk toegeven, en mijne beklemming is dan ook veeleer het gevolg van mijn schroom, onder woorden te brengen, wat ik nog nooit onder woorden heb gebracht. Welnu, dokter, wat zal ik zeggen? Die zon hinderde mij....

— Ik meende u al te vragen, of het oogenblik niet was gekomen, uw parasol op te steken?

— — Mijn lieve dokter, gij plaagt mij. Gij weet wel, dat ik iets anders bedoel. Die zon heeft mij de geheele filosofie geleerd, maar op de pijnlijkste wijze. Zie, hoe zij daar nu weder staat! In al haar pracht en heerlijkheid; het levend hart van het heelal; de bron van alle licht en bestaan; de bron en het zinbeeld van het weldadigste dat er is: gloed en koestering; het groote doelwit van alle adelaars en adelaarsnaturen. Maar zij is er niet, zij is er niet, die zon! Die ruime hemel, zoo groot en nog niet groot genoeg voor ons hart; heel dat blauwe gewelf boven onze hoofden; die schakeering en mengeling van kleuren aan den horizon; het is er niet, ik weet het wel.

Zooveel heb ik met mijn vrouweverstand wel van de natuurwetenschap kunnen begrijpen, dat het alles schijn is; dat het zich alles laat verklaren uit optische wetten; dat wij, met geheel andere zintuigen, een geheel andere zoogenaamde werkelijkheid zouden bezitten; dat wij niets zien of hooren omdat het, zooals wij het zien en hooren, buiten ons is, maar alleen ten gevolge van wetten, die onze organen en ons voorstellingsvermogen beheerschen. Ik herinner mij heel goed, dat toen ik het voor den eersten keer op een college te Dorpat hoorde, het niet den allergeringsten indruk op mij maakte. Die Meier, die daar toen professor in de fysiologie was, vertelde dat alles zoo maar, mir nichts, dir nichts. Men kon duidelijk zien, dat hij er eigenlijk geen woord van geloofde. Hij stond daar, met dat kolossale lichaam, de borst naar voren en terwijl hij zijn bakkebaarden aaide, ons dat alles haarfijn te demonstreeren, en ik had er geen anderen indruk van, dan dat ik dacht: Oolijkerd, ik merk wel, dat gij nog geen oogenblik ernstig hebt getwijfeld aan de volle werkelijkheid van uw eigen hoogst belangrijken persoon. Dat heb ik tegen den geleerde: dat hij u de ebouriffantste dingen van de wereld vertelt; de natuur uit elkander neemt en weder in elkander zet; alles terugbrengt tot wetten, wetten, en nog eens wetten, en er een gezicht bij zet, alsof hij u de toeren van een goochelaar uitlegde, van wien hij zelf de compère is. Gij denkt, dat gij water hebt: hocus, pocus, weg is het water, en wij zien niets dan twee ledige flesschen, waarvan de man verzekert, dat in het eene zulk een gas is en in het tweede weer een ander gas, en dan kijkt hij zoo vergenoegd, alsof hij zelf de toer bedacht had. Ik had in het begin een hekel aan Meier, dat kwam misschien ook van zijne roode handen. Maar ik heb naderhand nog verscheidene andere professoren gehoord; ik had telkens denzelfden lust, om in de

rede te vallen, of liever om den man bij zijn arm te pakken en hem eens goed door te schudden, en hem te zeggen: Mensch, als gij dat waarlijk gelooft, hoe kunt ge dan daar zoo zielloos voor ons staan? Als gij gelooft, dat wij niets, volstrekt niets weten van hetgeen er buiten ons is; dat onze levendigste voorstellingen in het beste geval niets anders zijn dan teekens van iets anders, iets geheel anders, waar wij nooit achter komen; dat het harde marmer er niet is, maar alleen de gewaarwording van een onverbiddelijk stuiten onzer vingers; dat de goddelijke zachtheid er niet is, maar alleen onze gewaarwording van met onze vingers iets verder te kunnen indrukken dan de oppervlakte, die wij oorspronkelijk zagen; dat er geen symfonie van Beethoven is, maar alleen een gewaarwording, die niet eens een gewaarwording kan heeten, van ik geloof millioenen stooten tegen ons gehoorvlies, dat het dan verder aan onze hersenen overlaat, met die stooten aan te vangen wat zij kunnen, — mensch, wanneer gij dat alles en nog zooveel meer gelooft, waarachtig gelooft, moest gij immers op het diepst ontroerd worden; moest gij al lang dichter zijn geworden en de aangrijpendste tragedie hebben geschreven, die er ooit geschreven is, de tragedie van den menschelijken geest: een nieuwen Prometheus van Eschylus, wiens leven niet verslonden wordt door een gier, maar wiens hartebloed wordt uitgezogen, door de gedachte, door de vampier-gedachte: gij zijt alleen op de wereld, gij zijt alleen met een Onbekende, het waarachtig bestaande. En, al leeft gij nog zoo lang, zal die Onbekende altijd een onbekende voor u blijven, dien gij niet zien, niet hooren, niet tasten kunt, maar die, van tijd tot tijd, als om u nog angstiger te maken, u laat merken, dat hij er is, terwijl al de geheimzinnige teekenen, die hij van zijn bestaan u doet toekomen, u misleiden, immers u in den waan brengen, dat zij waar-

nemingen, echte waarnemingen zijn van een werkelijkheid, die gij kunt liefhebben en haten.... Wat?

— Gij hebt waarschijnlijk nog niet uitgesproken, Aline, ik geef er de voorkeur aan alles achtereen te hooren, wat gij blijkbaar behoefte gevoelt mij mede te deelen.

— — Die compères van de natuur, die geleerden, met hunne leuke aangezichten, die tegen een vast honorarium en de casualiën van de collegegelden, u bovendien nog komen vertellen, dat in uwe zoogenaamde werkelijkheid alles mechanisch toegaat. Ik begrijp wel niet goed, hoe het een met het ander in verband kan worden gebracht, want wat ter wereld kan het beteekenen, dat droombeelden zich zouden kunnen bewegen en tegen elkander zouden kunnen verschuiven volgens de wetten der mechanica. Maar enfin, het is zoo; zij zeggen het allen. Toen ik het voor het eerst vernam, had ik weder hetzelfde wezenlooze gevoel als op het fysiologisch college over de zintuigen. Ik hoor nog den man triomfantelijk zeggen: Wij vatten alle verschijnselen in de wereld als bewegingsverschijnselen op. Warmte is beweging van de kleinste deeltjes van een lichaam: dat is het eenige objektieve, gij neemt eenvoudig die beweging als warmte waar. Maar evenzoo is genie beweging van kleine cellen in uw hersenbast of beweging van een stof, die tusschen deze cellen op het fijnste is verdeeld, — en ik dacht weer: gij meent niet wat gij zegt. Het was die Trautmann, die het zeide, met dat smalle hoofdje. Hij had de gewoonte, niet recht, maar dwars voor ons te staan, de rechterhand op den katheder, zijn linkerarm op en neder zwaaiende. Als het er erg op aan kwam, zag ik altijd een ader zwellen op den kant van den neus, die naar ons toegekeerd was. Soms ging in mijn verbeelding de zijwand van zijn schedel open en zag ik die beweging in de hersenen, waarvan hij sprak, en begreep dan volkomen duidelijk, welke gedachte

die beweging juist op dit oogenblik moest voortbrengen, zoodat ik mij voortdurend bezighield met de vraag: Wat voor een gedachte dat mannetje ons wel medegedeeld hebben zou, wanneer, door de een of andere omstandigheid, die beweging op eenigszins andere wijze had plaats gegrepen. Geef mij uw arm, dokter, wilt ge?

— Gaarne, Aline, laten wij eenige oogenblikken zwijgend voortwandelen. De toon van uw spreken bewijst mij, dat gij u in deze herinneringen niet verdiepen kunt zonder dat gij oude wonden weder voelt opengaan. Ik bespeur wel, dat de betrekking, die tusschen uwe moeder en uzelve had moeten bestaan wanneer al uwe wenschen ten dezen bevredigd zouden zijn geweest, de betrekking is die gij in het algemeen voor uw innerlijk leven verlangt. Ik heb, geloof ik, bij niemand ooit een zoo sterke behoefte waargenomen aan eenheid tusschen hart en verstand. Een bloot wetenschappelijke waarheid bestaat voor u niet; anders zoudt gij het den geleerden niet zoo euvel duiden, dat zij bij voorbeeld hunne fysiologische ontdekkingen op een al te koele wijze mededeelen. Gij schijnt mij te vervallen in hetgeen de Franschen hebben gekenschetst door een spreekwoord, dat ik laatst ergens las: Il faut rien, il faut tout, hoe is het ook weer?

— — Tout pendre au sérieux et rien au tragique.

— Juist, dat was het. Het doet mij genoegen, dat gij het kent. Rien au tragique! Maar gij had juist gewild, dat zij hun geloof aan hunne eigen stellingen zouden hebben bewezen door een tragedie, een nieuwen Prometheus van Eschylus, te schrijven. Ik gevoel het wel, mijn lieve Aline; dát is het verschil tusschen de Fransche ziel en de Russische ziel, die ik onder anderen door uw ongelijkbaren Turgenew heb leeren kennen. Misschien hebben de Franschen juist daarom zulk een innige sympathie voor uw volk, omdat zij bij u vinden wat zij beseffen zelf

al te zeer te ontberen. De Russische ziel heeft veel diepte. Uw letterkunde, ofschoon ik haar slechts uit vertalingen ken, oefent een wondere aantrekking. Zij geeft aan het lijden een geheel nieuwe beteekenis. Maar ik zondig tegen mijn eigen verzoek van eenige oogenblikken te zwijgen. Vrees niet, Aline, goed op mijn arm te drukken; de weg is hier niet bijzonder gelijk, en gij mocht eens struikelen, vooral omdat gij zoo geheel in uwe gedachten zijt.

— — Verdriet het u dan mij verder aan te hooren? Laat ik u eens goed in uwe oogen zien, of gij een oprecht antwoord geeft. Ik zie het al: gij wilt naar uw biechtkind nog wel wat luisteren. Geloof mij: het zwijgen zou mij moeilijker vallen dan het spreken.

— Maar nu hebt gij mijn arm weder losgelaten.... In uwe mededeeling van daareven is iets dat ik nog niet goed begrijp. Gij hebt mij gezegd, dat die wetenschappelijke mededeelingen niet den geringsten indruk op u hadden gemaakt; ik meen uit uw spreken juist het tegendeel te moeten opmaken. Heb ik dat zoo geheel mis? Maar, foei, wat schitteren uwe oogen! Kunt ge nog niet zonder al te groote aandoening dat verleden ophalen?

— Ik kan best begrijpen, dat de tegenspraak voor u bestond. Ik heb twee tijdperken uit mijn leven niet genoeg uit elkander gehouden. Ik heb dat alles eerst aangehoord zooals men soms de dingen aanhooren kan. Ik was toen achttien, negentien jaren, en destijds nog geheel van mijn eigen gedachten vervuld. Het was de tijd van mijne religieuse twijfelingen. Ik heb mij eerst moeten losmaken van mijne theologische opvoeding en van geheel dat zieldoodend formalisme van de orthodoxe kerk van Rusland. Ik zag toen de portée van hetgeen ik op de colleges hoorde nog niet in. Maar toen ik met den religieusen strijd tot klaarheid was gekomen en de voorstellingen van de

katechisatiekamer als vooroordeelen en onbewijsbare stellingen waren bezweken, was ik als een vogel uit de kooi. Ik had de volle overtuiging, dat ik er was. o Ik was er geheel; het was alles licht om en in mij. Ik was innerlijk zoó blijde, dat ik dikwerf naar de kerk ging, om dat heerlijke Russische gezang aan te hooren, en bij mijzelf te zeggen: Ja zingt, zingt op! gij zingt het jubellied van mijn verlossing, een ernstig jubellied, zooals mijn verlossing het verlangt. Maar toen kwam het. Ik zie het nog alles voor mij. Het was op een Goeden Vrijdag, en kort na den dood van mijne moeder. Ik was al uit de kerk te huis gekomen en stond met mijn voorhoofd tegen het venster, en zag, ik weet niet recht meer wat, maar iets heel gewoons. Toen, plotseling, zonder dat ik ooit later de aanleiding heb kunnen nagaan, viel mij het vroeger gehoorde te binnen. Ik zag, ik verzeker het u, dat ik eigenlijk niets zag; ik vatte wat mijne zintuigen waren en deden; ik gevoelde dat geweldig, dat onafzienbaar ledig, een ledig voór mij, òm mij, achter mij, overal om mij heen. Ik had bewustzijn van het ontspringen der voorstellingen in mijn brein; ik betrapte mij op het zoeken van de mechanische formules volgens welke in mijn brein de bewegingen plaats vonden waardoor al de voorstellingen worden veroorzaakt, die toch geen afbeelding zijn van eenige werkelijkheid; en er kwam over mij een eenzaamheid zooals ik niet geloof, dat er ooit over iemand gekomen is. Waarheen met al mijn behoefte aan liefhebben, en bewonderen en aanbidden? Alle lichtstralen, alle kleuren, alle tonen der wereld; het beste, het achtenswaardigste, al het ideale waartegen ik zou willen opzien, waarvoor ik zou willen knielen, dat ik met heiligen schroom zou willen naderen en nauwlijks aanroeren, nu niet meer boven mij; niet eens buiten mij; niet onafhankelijk van mijzelve ontstaan; niet ouder dan ik zelf; God betere 't,

niet ouder dan ik zelf! en bestemd, om, zooals het daar is, in een jaar of wat met mij onder te gaan; niet aanwezig eer iets bestond; niet mij en alle geslachten overlevende; maar mijn, mijn werk; en ik, gedwongen dit aan te nemen; niet op grond van de aprioristische redeneering van den een of anderen filosoof, die morgen in het ongelijk kan worden gesteld, maar op grond van een onwederlegbare waarneming van de inrichting onzer zintuigen! Kant liet ons ten minste nog, naast en achter de vormen, de kategorieën van onzen geest, dat Ding an sich, waarvan wij wel niets kunnen weten maar dat toch bestond en waarmee hij wonder veel wist uit te richten; hij liet ons die heerlijke trilogie: God, Vrijheid en Onsterfelijkheid! Maar wat heeft Helmholtz ons gelaten? Bij hem wordt alles ervaring, alles zoo en niet anders in onzen geest omdat onze zintuigen zoo en niet anders zijn. Helmholtz trekt het zich niet aan, maar ik trok het mij wel aan. Het was voor mij de ondergang van geheel het harteleven, een verschrikkelijke eenzaamheid!

— Ik begrijp u volkomen, Aline. Iemand die voor het eerst een anatomie van het menschelijk lichaam bijwoont, zal waarschijnlijk even weinig een diep gevoel van tegenzin kunnen onderdrukken. Een Grieksch schrijver duidt het iemand zeer kwalijk, dat hij de maat had genomen van het Zeusbeeld te Olympia. Het is goed, dat er geschreven staat: De waarheid zal u vrij, en niet: zij zal u gelukkig maken. Het is niet gemakkelijk, ons geheel in den dienst der waarheid te begeven. Ik wil daarmede niet zeggen, dat ik uw geheele voorstelling voor waarheid houd; maar zich in den dienst der waarheid begeven, beteekent: eerlijk aanvaarden van hetgeen zich op een gegeven oogenblik als waarheid aan ons opdringt, en dat alleen, omdat wij het voor waarheid houden, zonder ons gevoel van lust of onlust daarbij eenigszins in te willigen,

zonder toe te staan, dat het invloed oefene op hetgeen wij ten slotte zullen aannemen. De dienst der waarheid is een harde dienst. De voorstellingen die wij ons onwillekeurig hebben gevormd in den tijd toen wij nog niet nadachten of onderzochten, zijn zoo met ons geheele wezen saamgevlochten en saamgegroeid, dat wij ze niet kunnen laten varen, zonder in den eigenlijken zin van het woord onszelf te moeten verloochenen. Maar zoudt gij willen, dat het anders was? Indien er eenig onderscheid is tusschen vooroordeel en overtuiging, is dan dat onderscheid niet zoo verbazend groot, dat wij het eerste gaarne tegen het laatste ruilen? Om een vooroordeel te koesteren, hebben wij onszelf slechts te laten gaan. Maar overtuiging onderstelt inspanning, en inspanning van de edelste soort. Bij het eerste zijn wij lijdelijk, bij het tweede zelf werkzaam. Wij ontvangen, wij ondergaan een vooroordeel; wij vormen onszelf een overtuiging. En de strijd die daarbij in ons binnenste gevoerd wordt, is de zekerste waarborg van den adel onzer ziel. Het is een worsteling; het is een bezwijken en ons weder oprichten, een verliezen en weder aangrijpen; het is een dresseeren van onszelf onder vreezen en beven, onder beklemming van het gemoed, en een aanhoudend zelfstandig prikkelen van onze veerkracht. Iemand die een overtuiging zoekt is als iemand die voor eenig doel dat hem de moeite waard dunkt, zichzelf uit den slaap moet houden. Ieder onzer weet wat dat zeggen wil en welke onduldbare foltering dat insluit. Onze veerkracht, onze aandacht, onze waarheidsliefde dreigen gedurig in slaap te vallen. Wij moeten ze wakker houden, wij moeten; de oogen moeten open blijven; alwat, als in een zekere losmaking, zich weelderig wenscht neer te vlijen, moet gespannen worden en in spanning blijven. Er is contractie der spieren; er is ook contractie van onzen geest. Het is niet anders, lieve Aline: zoo alleen

ontstaat een overtuiging. Het is een telkens opgeven en telkens hervatten van de zware taak.

— — Maar, dokter, wat spreekt men toch van eene overtuiging! Ik kan niet inzien, dat onderzoek en overtuiging veel met elkander hebben uit te staan en allerminst overtuiging en waarheid. Wij hebben immers een overtuiging omtrent al hetgeen wij niet nalaten kunnen aan te nemen, al weten wij zeer goed, dat hetgeen wij niet nalaten kunnen aan te nemen, louter dwaling is. Ik heb bij mijzelf wel eens nagegaan in welke gevallen wij al te gader onvermijdelijk een overtuiging hebben, een overtuiging die door niets kan worden geschokt en waarbij, waaronder, waarin tegelijk het gevoel leeft, dat geen redeneering haar kan doen verflauwen. En dat zijn juist de gevallen waarin wij met zekerheid weten, dat wij misleid worden. Al zijn wij ook nog zoo knap, wij kunnen niet nalaten aan te nemen, dat de wereld stil staat; dat er een wereld buiten ons is; en toch draait de wereld en is zij de vrucht van onze voorstelling. Wie gelooft in ernst, dat hij, zooals hij hier nu reilt en zeilt en voelt en denkt, eens ophouden zal te bestaan? Wie, ik zeg niet erkent en beweert en doceert, dat hij een automaat is, maar wie neemt innerlijk aan, dat zijn zelfbewustzijn en zijn wil louter produkten zijn? Wij zouden zelfs geen oogenblik kunnen bestaan als wij werkelijk in ons bewustzijn opnamen dat de aarde met een vertigineuse snelheid draait en wij met haar; dat hetgeen wij zien er niet is, of dat wij ons slechts verbeelden te willen. Ik spreek nog niet eens van zoovele andere stellingen die wij kunnen bewijzen met A + B, en die wij ons niet eens levendig voor den geest kunnen roepen zonder dat het ons gaat duizelen. Gij noch ik zouden willen volhouden, dat er axioma's zijn in den zin van eeuwige met de rede zelve gegeven waarheden, en toch zal niemand onzer probeeren

één dag te leven zonder de vaste overtuiging omtrent het bestaan van axioma's. Akelig, akelig! Het is alles schijn, alles misleiding, alles tegenstrijdigheid. Onze vooroordeelen zijn absurd en onze overtuigingen zijn even absurd. Wij zijn gedwongen ons aan een overtuiging over te geven, en even onwederstaanbaar blijft menig vooroordeel zich aan ons opdringen, al weten wij, dat het met onze overtuiging in strijd is. Ik vind niets onedelmoediger dan den oorlog van de geleerden tegen vooroordeelen. Met een vooroordeel kunnen wij nog leven, maar leef eens van een wetenschappelijke overtuiging die morgen wijken kan! Een vooroordeel is een voorstelling die althans de gebiedende noodzakelijkheid van het leven ons geleerd heeft te vormen; een wetenschappelijke overtuiging is meestal iets waarmede wij van het oogenblik af, dat wij onze kamer verlaten, niets kunnen aanvangen. Weet gij wel, dokter, dat er een heel amusante komedie te schrijven zoude zijn met al de démenti's die de wetenschappelijke lui zelf plegen te geven aan hunne wetenschappelijke overtuigingen? Maar de komedie zou niet vermakelijk zijn om aan te hooren; zij zou bijna een tragedie worden. De noodlottige onvermijdelijkheid van onze vooroordeelen zou ons al te duidelijk worden. Ieder zou gedwongen zijn te vragen wat ik destijds mijzelf vragen moest, of wij niet geboren en bestemd zijn voor den schijn of, om het eigenlijke woord te bezigen, voor de leugen. Leve onze beschaving, leve onze verstandelijke ontwikkeling; leve onze wetenschap!

— Gij kent die schoone mythe van Plato, Aline? Hij wist al van ons te verhalen als van menschen die geboeid nederzitten in een grot, met onzen rug naar het licht, niets ziende dan de schaduwen van alwat voorbij gaat; schaduwen die zich op den wand vormen; terwijl wij ons verstandelijk boven onze medegevangenen al verheven

wanen wanneer wij een schaduw op den muur een weinig eerder hebben waargenomen dan zij.

— — Plato had goed spreken van zijn grot; er was een licht achter zijne geboeiden. Wat zij zagen, waren schaduwen, die toch altijd de voortbrengselen, de zwakke en als achteraangestelde kinderen van het licht zijn, maar toch van het licht. Maar wat zien wij? Wij zien wat niet is, en wat is, zien wij niet. Als het ons om ontwijfelbare waarheid te doen is, zijn wij alleen, geheel tot ons zelven beperkt; gedoemd tot een onontkoombare subjektiviteit van gewaarwordingen; en voor zoover wij niet alleen zijn, en er een werkelijkheid is die zich onwederstaanbaar aan ons opdringt, leven wij in geheel een leugenachtige atmosfeer. Ik zou met plezier afdalen in die grot van Plato. Wij bewonen niet een grot, maar wij bewonen een cel, een voor altijd gesloten cel, met muren waarop een Zeuxis zijne vliegen en andere voorwerpen zoo naar het leven heeft geschilderd, dat wij ze voor waarachtig moeten houden; en ondertusschen schreeuwt ons verstand ons voortdurend toe, dat zij niet waarachtig zijn. o Het leeft nog diep in mijne herinnering hoe het mij destijds aangreep. Ik woonde in dien tijd alleen op kamers. Ik bleef dagen lang alleen. Ik heb bittere tranen geschreid, dokter! dag en nacht geschreid, dat verzeker ik u, al klinkt het nog zoo dwaas.

— Gelukkige Aline!

— — Hoe bedoelt gij dat?

— Gij doet mij denken aan Goethe's Harfenspieler, aan die heerlijke regels die onze koningin Louise getroost hebben, toen aan al hare verwachtingen de bodem was ingeslagen; toen er geen rijk en geen vaderland meer voor haar bestond.

— — Ik weet al wat gij bedoelt. Laten wij een oogenblik stil staan, mijn vriend! Wat daalt de avond rustig!

Wilt gij mij die regels van Goethe nog eens voorzeggen, dan zal ik ze stil nazeggen.

— Die verzen zijn aan de diepste levenservaring ontleend:

> Wer nie sein Brod mit Thränen ass,
> Wer nie die kummervollen Nächte
> Auf seinem Bette weinend sasz,
> Der kennt Euch nicht, ihr himmlischen Mächte!

U zijn ze gewis niet verborgen gebleven, Aline! Zij zullen uw gewond gemoed zachter hebben aangeraakt, dan eenige arts der ziel ook met de voorzichtigste hand het zou kunnen doen. Er is een heerlijke Grieksche mythe van een held tot wien gezegd was, dat hij alleen genezing kon vinden door dezelfde lans die hem gewond had.

— — Maar ik heb het u toch nooit verteld.

— Gij hebt mij niets verteld, en ik heb u niets gevraagd, maar was het wel noodig, Aline? Al ons klagen over geestelijke eenzaamheid neemt toch niet weg, dat er gemeenschappelijke gemoedservaring is, die ons, God zij dank, een anders innerlijk leven zoó laat voelen, dat het voór ons ligt als een geopend boek. De pijnlijke gewaarwordingen waarvan gij gesproken hebt, kunnen alleen van tijd tot tijd nog levendig voor u worden voor en door uwe verbeelding. Voor uw zieleleven behooren zij tot uw verleden; nu is de nacht geweken.

— — Hoe weet gij dat, dokter?

— Nu schreien uw oogen niet meer, of het zou moeten zijn van vreugde.

— — Maar, dokter, hoe weet gij dat alles?

— Een innerlijke strijd, dien wij met volkomen juistheid onder woorden kunnen brengen, heeft zijn hevigsten prikkel verloren. Gij weet het: Wat onsterfelijk in het lied zal leven, moet in het leven zelf ondergaan. Dat is even waar van het woord als van het lied. Het woord

is misschien nog grooter kunstenaar dan het lied. Het is of wij met het eerste er nog beter in slagen al het conventioneele te verbannen en ons gemoedsleven nog beter kunnen teruggeven in al zijn fijne en persoonlijke schakeeringen.

— — Als wij dichters, als wij kunstenaars zijn!

— Wie is het niet, Aline, die zijn eigen Ik heeft leeren vergeten.

— — Die?....

— . . zijn eigen Ik heeft leeren vergeten.

— — Is kunst dan zelfverloochening?

— Neen, maar als zelfverloochening de moeder is, is kunst een van hare dochters, en de edelste, koninklijkste en tevens de zegenrijkste. Kunst is lust, is welgevallen in hetgeen bestaat, in al wat bestaat en alleen omdat het bestaat. Dien lust kennen wij zoo zelden, omdat de liefde tot ons eigen Ik het ons verhindert. Want wat is ons Ik? in den zin, waarin ik het woord thans gebruik. Niet veel anders dan een bundel begeerlijkheden. En ik spreek van een bundel, omdat die begeerlijkheden even zoovele pijlen zijn die wij afschieten op hetgeen wij bereiken en naar ons toehalen willen. Ik zie het gewone leven soms voor mij als een groot jachtveld waarop wij, nog in den verwilderden toestand van ons egoïsme, met ons ruw wapentuig en onze gretige honden, de oogen schier springende uit onze oogkassen, de neusgaten gespannen en, als wij het slechts konden, de ooren er bij, rondloopen, verhit op roof. Het wild stelt dan in mijn beeld natuurlijk voor al hetgeen wij begeeren. Hier loopt een haas en àf gaat onze pijl; daar vliegt een patrijs, weer een schot! Straks bespeuren wij een hert, en zoo voort, en zoo voort, en wij mikken, en wij raken goed, en wij vellen, en wij steken het in onze tasch; maar, wee ons, als wij mis hebben geschoten. Wij moeten hebben wat wij begeeren.

Hetgeen er is, schijnt alleen voor ons van waarde in zoover wij het kunnen begeeren. Tegen wat ons ontsnapt, maken wij ons boos. Als het zich aan onze vervolgingszucht blijft onttrekken, beginnen wij het te haten. En dan zie ik op eens, naast dien verhitten jager, als hij een oogenblik stil staat, ik weet zelf niet hoe het er gekomen is, een meisje staan, ein Mädchen aus der Fremde, den schoot vol bloemen, en ze spreekt: wat was dat hert mooi! De jager ziet haar aan met een norschen blik. Mooi? mooi? wat heeft men aan mooi? Kan ik het mooie schieten? Kan ik op het mooie mijn honden africhten?

En zoo zijn, en zoo spreken wij, totdat wij naar het Mädchen aus der Fremde luisteren, en dat hebzuchtig en raapzuchtig en genotzuchtig Ik verliezen en geheel onbaatzuchtig tegenover de dingen staan, en ze laten zijn wat ze zijn, zonder ons te bekommeren om hetgeen wij er mee doen kunnen. Zoolang wij een brand aanzien met de gedachte, dat hij onze have vernietigt, vinden wij hem verschrikkelijk. Als de gedachte aan die have verdwijnt, vinden wij hem schoon. Als wij ons in een gezelschap volstrekt willen amuseeren, en dit niet gelukt, noemen wij het gezelschap vervelend; als die wil er niet is, schrijven wij met zulk een gezelschap een roman. De theorie die onze gemoedsrust verstoort of onze behoefte aan gezelligheid niet vervult, noemen wij teleurstellend. Als wij niet meer denken aan deze gevolgen, verschijnt zulk een theorie in een geheel ander licht en kan het eenvoudige, het klaarblijkelijke, het onaantastbare van zulk een leer, een schoonheid vormen waarin wij geheel opgaan. Kunst is de kroon des levens, rustige zege na den strijd. Wij hebben vrijwillig de wapenen nedergelegd. Wij willen niets meer dooden, niets meer aan ons dienstbaar maken; wij hebben niet alleen de menschen, maar ook de dingen lief zooals onszelf. Van het «Leben und leben lassen» zoekt de kun-

stenaar het eerste alleen in en door middel van het tweede. Wij lijden zoolang wij begeeren; wij zijn krachtig als die wijde, wijde wereld, en alwat in haar is: het groote en het kleine, het gezonde en het gebrekkige, het schitterende en het schamele, het genie en het zwakhoofd, in één woord, als de wereld ons vervult met haar leven, dat ons bekrompen en zelfzuchtig leven uitdrijft, zoodat wij alles gadeslaan, hoe? ja, ongeveer zooals een moeder het kind op haar schoot, waar zij niets van vraagt, alles aan geeft, het nemende uit haar hartebloed. Het vermogen van den kunstenaar is een onbaatzuchtigheid te kennen die niets gemeen heeft met onverschilligheid, een kalmte die geheel vreemd is aan alle koelheid. Hij begroet als het schoone alwat dat vermogen, die stemming gemakkelijk en als van zelf opwekt, terwijl hij tot hetgeen het tegenovergestelde uitwerkt en hem nog als leelijk hindert, met weemoed zegt: Wacht slechts! als ik zelf hooger zal staan, als ik mijn Ik met zijn begeerten nog meer zal vergeten hebben, zal ik ook uw schoonheid wel ontdekken, zal ik ook u liefhebben. Eindelijk daalt volkomen vrede in het gemoed. — Gij zult u in deze beschouwingen misschien niet kunnen terugvinden, lieve Aline, maar het is langs dien weg, in dien geest, dat ik voor mijzelf altijd innerlijk werkzaam ben geweest. Ik heb daarin veel aan Schopenhauer te danken gehad, maar het vrouwelijk gemoed heeft misschien andere wegen noodig. Voor u en voor mij is het uitgangspunt dan ook zoo geheel verschillend geweest.

— — Zoo is het, dokter, en gij begrijpt zelf reeds, dat hetgeen mijn levensvreugd een tijd lang zoo volkomen vergald heeft, niet op die wijs had kunnen worden weggenomen. Ik word van tweeën gedrongen. Ik zou het zoo gaarne in alles met u eens zijn, of neen! dat is in het geheel niet het rechte woord. Ik zou met gesloten oogen

in mijn geestelijk leven achter u aan willen loopen; mijn voeten enkel richtende naar het geluid van uw tred, en, van tijd tot tijd, van uw vriendelijke stem. Uw: Hier Aline, of dáar! uw: Wat meer rechts, wat meer links! zou mij genoeg zijn, want ik zou weten, dat ik volkomen veilig ging. Gij zijt voor mij die hooge en die goede van wien ik den zoom van het kleed zou kunnen aanraken in de overtuiging, dat ik dan genezen zou zijn. Maar ik mag mijn eigen verleden niet ontrouw worden, en dat verleden heeft mij die hemelsche Machten, waarvan gij zoo weldadig gesproken hebt, langs een anderen weg doen kennen. Ik zie er met zooveel dankbaarheid op terug, dat het mij reeds ondank schijnt u hieromtrent in onkunde te laten.

— Er moet toch niet het minste misverstand zijn tusschen u en mij. Wij zijn zoo van zelf in uwe oude herinneringen gekomen, dat licht bij u de vrees zou kunnen ontstaan, in vertrouwelijkheid jegens mij te kort te schieten door uwe mededeelingen niet voort te zetten. Ik stel ernstig belang in uwe innerlijke levensgeschiedenis, maar laat u toch vooral niet door een zekere edelmoedigheid jegens mij verhinderen, op te houden waar en wanneer gij wilt.

— — Wat raadt gij mij zelf, mijn vader? voortgaan of niet?

— Ik eerbiedig het gevoel dat u noopt mij dien naam te geven en neem hem van u aan, omdat gij daarmede zelf te kennen geeft hoe gij wenscht, dat ik naar u luisteren zal.

— — Als wij thans alleen waren in uw studeervertrek, zou ik eerst neer willen knielen, en u vragen mijn hoofd in uwe handen te nemen en een kus te drukken op mijn voorhoofd. Ziet gij het wel, dat vurig altaar daar ginds aan den horizon?.... Maar ik was bij....

— Gij hebt mij het laatst gezegd....

— — dat ik op kamers woonde; het was bij een ouden oom en tante in huis, die hun eerste verdieping verhuurden.

— Waar was het, Aline?

— — Ik woonde toen te Kiew, waar ik geboren ben. Ik had er veel familie en een schat van kennissen. Mijn droefheid, mijn gevoel van eenzaamheid maakten eerst plaats voor sarcasme en verbittering, en die stemming deed mij het afgezonderde leven dat ik na den dood van mijne moeder geleid had, toen de rouw geëindigd was, vaarwel zeggen. Ik zocht al mijn oude betrekkingen in de wereld weder op, vooral mijn oom en tante Insarow. Hij had een hooge maatschappelijke positie en zag de halve stad. Ik ben dien winter, geloof ik, iederen avond uitgegaan.

— Dat zal u wat afleiding hebben gegeven.

— — Neen, afleiding zocht ik in het geheel niet. Ik bleef altijd vervuld van het inzicht waartoe ik gekomen was. Maar ik zei tot mijzelf: Indien het nu waar is, dat ik mij mijn eigen wereld maak, dan wil ik toch eens zien of ik die noodzakelijk op één wijze moet maken. En met die proefneming heb ik mij eenigen tijd uitnemend geamuseerd. Ik dacht: evenals ik een voorwerp van verschillende kanten kan bekijken, omdat ik mij willekeurig kan verplaatsen, en het nu groot dan klein, nu in het verkort dan langwerpig, nu bruin dan licht kan zien, zoo is er van te voren geen enkele reden, om te verwachten, dat ik niet in elk opzicht mijne wereld zoo goed als willekeurig zou kunnen opbouwen. Het was althans te beproeven. En ik heb dan ook getracht, al de heeren die ik op de diners of op de bals of elders ontmoette, mij voor te stellen naar mijn welgevallen. Het was een bezigheid als iedere andere. Het had iets van borduren, of liever van het schikken van bloemen; en ik zag geen enkele reden, om het niet zoo mooi, zoo

behagelijk voor mijzelf te doen als ik kon. Waarom zou ik mijzelf een onaangename wereld maken? De bloemen die ik te schikken had, waren dan de gelaatstrekken, de karaktertrekken, de bewegingen, de woorden, die ik, wat men zoo noemt, zag en hoorde. Ik heb wezenlijk daarin een soort van virtuositeit gekregen en vooral heel veel menschenkennis opgedaan. Ik bemerkte spoedig, dat men de menschen uiterlijk en innerlijk in zijn hand heeft. Wilt gij een paar oogen doen glinsteren; wilt gij een pijnlijken trek brengen om iemands lippen; wilt gij het bloed jagen op zijn wangen; wilt gij op zijn gelaat den glimlach brengen van het zelfbehagen, of de botheid van een schier wezenlooze, het is telkens met enkele woorden te bereiken; met een vraag, met een zucht, met een licht fronsen van de wenkbrauw, met een brutaal openhartige mededeeling, met een spreken in halve woorden, met de diepste belangstelling of volkomen onverschilligheid te toonen, of een der toetsen aan te raken, die op de geheele toonladder daartusschen gelegen zijn.

— Geloof mij, lieve Aline, ik hoor u aan, maar ik maak mij niet de minste voorstelling van hetgeen gij mij vertelt; en in zoover ik er iets van begrijp, moet ik u belijden, dat ik uwe handelwijze....

— — Mijn vader weet, hoe hij naar mij luisteren wil.

— Gij hebt gelijk, Aline. Wilt gij zoo goed zijn voort te gaan?

— — Toen ik mijn vermogen, die verschillende registers uit te trekken en in te duwen, had leeren kennen, heb ik de registers die een onaangenaam geluid voortbrachten, slechts hoogst zelden uitgetrokken, maar de anderen des te meer. Ik begreep volstrekt niet waarom ik 's avonds, weer alleen op mijn kamer, nadat ik was uitgeweest, een steeds toenemend gevoel had van minachting voor mijzelve. Maar dat gevoel was er. Ik mag zeggen, dat ik alle mo-

gelijke succes had in de wereld; ik was zeer geëntoureerd. Ik weet niet hoevele mannen mij de vurigste declaraties maakten, die mij met altijd grooter bitterheid vervulden, want ik wist, dat ik natuurlijk altijd precies hoorde het geluid, waarvan ik het register uitgetrokken had. Zij deden mij altijd denken: als ik nu dit of dat, of ook niets had gezegd; zoo of zoo had gekeken; een langoureuse of een geënjoueerde houding had aangenomen; dezen of genen even op den kleinen teen was getreden; een klein speldeprikje in zijn opgeblazenheid had gegeven; iets te vroeg of iets te laat het gesprek had afgebroken, had ik geheel andere gevoelens zich zien verraden, dan uit die declaraties spraken. En daardoor viel natuurlijk mijn geheele kaartenhuis uiteen. Ik had de mannen en beau willen zien, en ik begon een minachting voor hen te gevoelen, even groot als die ik reeds voor mijzelve had, zoodat ik mij tegelijk onbegrijpelijk amuseerde en onbegrijpelijk leed. Waarom, waarom? Waarom kon ik dat marionnettenspel niet vertoonen voor mijzelve zonder dat ik mijn zieleleven daarmede gemoeid zag en vooral zonder dat ik eenige gewaarwording van sympathie of weerzin had ten aanzien van die marionnetten zelven. Ik moest mij gedurig zeggen: ik maak ze; ik wind de machine op; ik regel de beweging; ik doe ze draaien naar welgevallen; ik zie dat ainsi font, font, font, les petites marionnettes, en, summa summarum, als de voorstelling is afgeloopen, veracht ik mijzelve en de poppen.

— Gij hadt toen een merkwaardig vermogen, Aline, u zelf te dédoubleeren.

— — Welke beteekenis heeft hier dat woord?

— De beteekenis, lieve Aline, die dat woord altijd medebrengt: Ik handel en zie, dat en hoe ik handel; ik ben op hetzelfde oogenblik handelend en mijzelf waarnemend. Sommige naturen brengen het zeer ver daarin, maar ik

acht het voor hen die haar bezitten, altijd een uiterst gevaarlijke kunst. Tot op een zekere hoogte hebben wij haar allen. In den laatsten tijd heb ik waargenomen, dat zij zelfs eenigermate bij kinderen bestaat.

— — Heb nog eenige oogenblikken geduld, dokter. Ik ben spoedig aan het eind van mijn Inferno, of wilt ge, op den rand, bij den uitgang van mijn silva oscura. Gij kunt begrijpen van welk allooi mijn succes in de wereld was; hoe de dames jegens mij gezind waren, en wat zelfs achter de lachjes en de complimenten der heeren begon te gisten. Ik was evenwel dom genoeg, om het zelfs niet te vermoeden. Ik verzeker u, dat ik zoo zeer het besef van de realiteit der wereld buiten mij had verloren, dat de vraag niet bij mij opkwam, welk zedelijk oordeel anderen zich omtrent mij vormden, welk een wezen zonder hart ik hun toe moest schijnen. Voor mij was hetgeen zeker allen onder elkander een ellendig koketteeren noemden, ik weet niet hoe ik het noemen zal, of liever ik weet het wel: een verbitterd uittarten van de theorie die mij zoo ongelukkig had gemaakt. Ben ik alleen, dacht ik, dan ben ik alleen; maak ik mijn wereld zelf, dan zal ik haar ook maken naar eigen goedvinden en tot mijn eigen amusement. Ik vond het vreemd, zooals ik zeide, dat ik er niet in slaagde, mij er enkel mede te vermaken, maar wat kon mij stuiten? In de teleurstelling zelve vond ik slechts een nieuwen prikkel, om nog nauwkeuriger na te gaan hoe ik het dan eigenlijk aan moest leggen, om de theorie mijn défi toe te werpen zonder mij zelve te wonden. Niets had mij dus tegengehouden, indien niet op dát oogenblik de krachtige hand van Iwanowic mij had gegrepen.

— Gij hebt mij reeds vroeger doen vermoeden, dat hij een groote beteekenis voor u heeft gehad.

— — Het portret dat ik u van hem gewezen heb, is

geheel onvoldoende voor ieder die hem niet gekend heeft.

— Een op zichzelf ernstig en zelfs een stroef gezicht kan in het leven een zeker iets hebben in het oog, in den mond, dat de gestrengheid tempert.

— — En zoó was het bij hem. De trekken waren, zooals ook uit het portret te zien is, zeer regelmatig en aan den sévèren kant.

— Men ziet dadelijk, dat men met een intelligentie te doen heeft.

— — En met iemand die geheel buiten het banale leven stond. Hij vertoonde zich niet dikwerf op de recepties van mijn oom. Hij had ongetwijfeld een zekere, vooral als hij pas binnenkwam, tamelijk merkbare linkschheid. De jongelui hadden in den aanvang wel eens lust, om zich vroolijk over hem te maken. Er zijn van die usantiën der wereld, die iederen blanc-bec bekend zijn en die hij nu eens niet kende. Maar ik heb die velleïteiten nooit lang zien duren. Hij boezemde spoedig belangstelling in, die overging in respekt. Hij was dan ook eenige jaren ouder dan ik en dan de meeste jongelui.

— Trad hij dikwijls uit eigen beweging met u in gesprek?

— — o Ja, en op zoo natuurlijke en bijna naïeve wijze, dat wij dadelijk bij elkander hoorden. Hij heeft mij nooit het hof gemaakt. Het behoefde niet. Hij sprak op hetzelfde oogenblik tot mijn verstand en tot mijn hart. Hij heeft nooit de minste toespeling gemaakt op dien leelijken naam van kokette dien de wereld mij gaf; nooit ook maar eenigszins doen vermoeden, dat hij eenige verklaring behoefde van een gedrag dat hem toch moest bevreemden. Hij geloofde aanstonds in mij, en hij kon het doen, want hij had mij reeds zijn eigen diep en teeder gevoel gegeven. Ik werd door hem ingewijd. Waarin? In iets heiligs, iets intiem persoonlijks; voor mij nieuw en geheimzinnig. Zijn

conversatie schitterde niet door uitgebreide kennis, noch door een geniale ontvouwing van denkbeelden. Maar hij sprak geen woord of het kwam uit zijn binnenste, of het was hijzelf. Misschien wist hij niet altijd, dat hij juist met mij sprak; hij was soms verrukkelijk afgetrokken, geabsorbeerd in zijne gedachten; dan luisterde ik naar zijne monologen. Hoe meer hij sprak, hoe meer er over mij kwam een gevoel van beklemming, bijna van angst. Ik had mijn volle ademhaling niet meer. Ik voelde, dat er iets machtigs over mij kwam; dat mijn geheele wezen veranderde. Mijn zelfvertrouwen was weg. Ik zeide mij zelf gedurig: als het zoo is, als het werkelijk zoo is, dan zal het iets vreeselijks zijn; dan zal het voor goed zijn; dan zal ik voortaan geen ander leven, geen andere gedachte meer hebben dan hij, hij alleen. Ik voelde mij vernederd en geëleveerd te gelijk. Ik was ten slotte als alle andere vrouwen, veroverd, onderworpen. Maar ik was tegelijk de gezegende onder de vrouwen. Toen ik de armen om zijn hals mocht slaan en hij mij aan zijn borst drukte, was alles beslist, was ik bekeerd, verlost! Ik trok mij langzamerhand uit de wereld terug; dáar was mijn plaats niet meer. De band dien wij hadden gesloten, onze geheele betrekking tot elkander, kon dan ook niet eenige ruchtbaarheid verkrijgen, zonder dat wij van zelf gebannen werden uit de kringen waarin wij tot dusver hadden verkeerd. Ik kreeg in het eerst menige waarschuwing omtrent het gevaarlijke van de publieke opinie te braveeren, en toe te geven aan een liefde waarvan het zoo goed als zeker was, dat zij nooit tot een huwelijk kon leiden. Men had gelijk, namelijk in dit laatste. Maar ik trad in geen uitleg. Ik vroeg niemands goedkeuring. Ik heb nooit zoozeer gevoeld, dat ik een heiligen plicht vervulde, als toen ik in het oog der wereld mijn plicht in den wind sloeg. Geen vrouw kan door den man harer liefde met grooter onderscheiding en kieschheid bejegend

zijn, dan ik die toen een outlaw was. De gemeenzaamheid van onzen omgang werd door zijn fijn gevoel nooit belemmerd, en evenmin heeft onze omgang die kieschheid ooit afgesleten. Het waren steeds nieuwe schatten van liefde! Zijn omarming had al het versterkende en opbeurende van zijn woord, en zijn woord al het koesterende van zijn omarming. De zotteklap van de subjektiviteit mijner voorstellingen hield op in mij te ratelen. Iets zoo uitnemends had ik niet zelf bedacht, niet zelf gecombineerd. Mij aan hem over te geven, was het indrinken van een persoonlijkheid die ver overtrof al wat ik ooit had kunnen bedenken. Wat had ik nog, dat niet van hem was? Hij spande de snaren van mijn gemoed; hij raakte ze aan, en onder zijne aanraking gaven zij een geluid waarvan ik nooit had gedroomd; niet een willekeurigen klank; louter weerklank. Alles in mij was passief. Een God had mijne verdorde lippen gekust en mij geschonken wat ik nooit had bezeten: het geloof, als het onuitroeibaar wezen van mijn natuur. Ik was niet langer een verstand dat met behulp van de zintuigen allerlei marionnetten maakt; ik was een ziel die geloofde, die louter ademde in leven en waarachtigheid. Vroeger hing de wereld af van mij: ik had thans een wereld waarvan ik afhing, doorgloeid van dat groote hart, de vlammende haardstede van mijn dood heelal. Wat was ik in zijne armen? Alles lichaam, alles ziel; alles vrede, alles verlangen; helderheid van inzicht en de zaligste bedwelming; een souvereine en tegelijk een slavin! Ik heb toen het waarachtig zijn gevonden; de heerlijke Eucharistie der zielen!

— Gij hebt uw geluk slechts een jaar, een enkel jaar mogen bezitten, niet waar?

— — Dokter zeg het niet. Ik heb het nog. Ik houd het voor altijd omkneld; ik draag het mede, alle eeuwig-

heden door! Ik heb door zijn dood niets verloren. Gij kunt even goed zeggen, dat de boom zijn bloesem heeft verloren als de vrucht zich heeft gezet.

— Ik dank u, Aline, voor het blijk van vertrouwen dat gij mij hebt geschonken. Ik begin mij uit den rijkdom uwer beelden eenigszins een voorstelling te vormen van de ontwikkelingsgeschiedenis die uw innerlijk leven heeft moeten doorworstelen, en die u gebracht heeft waar gij thans zijt. Gij hebt u in den loop van ons gesprek mijn biechtkind genoemd, en die uitdrukking die gij zeker niet lichtvaardig hebt gebezigd, omdat zij een toespeling behelst op een der ernstigste betrekkingen die tusschen den eenen mensch en den anderen aanwezig kunnen zijn, legt mij tegenover u een verplichting op, waaraan ik meen mij niet te mogen onttrekken. Gij hebt niet alleen tot den vriend willen spreken die hartelijk deel kon nemen in al uwe ervaringen. Misschien zoudt gij ook alleén aan den vriend niet op zoo volkomen openhartige wijze uw vrouwelijk gemoedsleven hebben blootgelegd. Gij hebt u een recht gegeven op mijn oordeel. Dat oordeel is natuurlijk alleen het mijne. Het staat niet aan mij u te vonnissen of vrij te spreken. Naar mijne overtuiging hebt gij verkeerd gedaan.

— — Verkeerd?

— Verkeerd. De vraag is niet of gij een goede vrucht geplukt hebt van uwe handelwijze; de vraag is zelfs niet of gij schuldig zijt. Er is slechts één die het recht heeft, en in staat is met goed gevolg, het schuldig over ons uit te spreken: het is ons geweten. Maar wij mogen, en moeten in vele gevallen, elkander in liefde opmerkzaam maken op zedelijke afdwalingen. Uwe mededeeling heeft mij diep getroffen; niet alleen omdat zij van u kwam en uzelve betrof, maar omdat zij denzelfden geest ademt, en in hare vrijmoedigheid van dezelfde beschouwing schijnt uit te

gaan die ik in het dagelijksch leven en in de letterkunde van onzen tijd reeds meermalen tot mijne verwondering heb ontmoet. Het onmiddellijk gevoel matigt zich het gezag aan van een souverein, die geen grondwet bezworen, met geen grondwet rekening te houden heeft. In de werkelijkheid en in de romanwereld zie ik mannen en vrouwen, niet alleen de impulsen volgen van hun onmiddellijk gevoel: dát doen wij in zeker opzicht allen, en is voor sommige naturen dikwerf zeer moeilijk na te laten. Maar ik zie hen die impulsen volgen zonder eenigen voorafgaanden strijd; zonder eenige poging, het oor te leenen aan overwegingen die toch haar gewicht hebben en dit niet op eens kunnen hebben verloren. Aan de orde van den dag is thans òf een onbepaalde toegevendheid voor onze natuur, òf een onvoorwaardelijk en voor mij onverklaarbaar vertrouwen in de aandrift die zij ons doet gevoelen. Is er geen zedewet meer? Zijn er geen gewaarwordingen, geen handelingen of toestanden meer, geen concessiën aan onszelf die wij van te voren, om zoo te spreken blind weg, moeten veroordeelen? Mogen wij elkander stijven in de idee, dat er eigenlijk geen menschelijke loopbaan, dat er allerminst een strijdperk is, en het leven voor een ieder onzer moet worden voorgesteld als een hellend vlak waarlangs wij noodlottig afglijden, zonder dat er eenige kracht in ons is, om onszelf tegen te houden? De hartstocht schijnt alles te rechtvaardigen, en de liefde een vrijbrief te zijn, een ware aflaat die nog grooter gerustheid geeft dan die pauselijke aflaten, waartegen ons Duitschland zich zoo krachtig heeft verzet. De zielkunde schijnt thans op te gaan in de kennis van het onwederstaanbare onzer neigingen .... En als die neigingen door de uitwendige omstandigheden worden gedwarsboomd, is, ik vrees het bijna uit te spreken, is zelfmoord de eenige uitweg, terwijl tot dien zelfmoord wordt besloten

met een koelbloedigheid, zelfs met een ingenomenheid alsof deze lafhartigste en schuldigste van alle solutiën juist omgekeerd het eigen teeken was van onze heldenkracht en zielenadel.... Duister! duister!

— — Wat is u duister? Uwe denkbeelden liggen zoo helder voor u, zoo benijdbaar helder, dat zij door u als afgelezen kunnen worden in uwen geest, en hun doorzichtigheid een bekoring moet oefenen zelfs op hen die er zich niet mede kunnen vereenigen. Neen, ik geloof niet, dat er eenig duister, zelfs eenige schemering is in de wereld van uwe gedachten.

— Gij bedriegt u, Aline. Er is duisternis in onzen geest zoodra er twee gedachtenreeksen zijn, elk in zichzelf even wettig, maar die elkander kruisen. Op dat kruispunt ligt het raadsel. Laat ik uwe openhartigheid met gelijke openhartigheid beantwoorden. Ziehier, zooals Kant zou gezegd hebben, een antinomie die mijn verstand niet te boven kan komen: het onvoorwaardelijke van alle zedewet, en het onloochenbare, dat verkrachting van een bepaalde zedewet onder den invloed van een machtig gevoel niet zelden onze zedelijke ontwikkeling in zeldzame mate kan bevorderen. Met het oog op de zedewet heb ik uw gedrag afgekeurd. Met het oog op uwe zedelijke ontwikkeling, kan ik dit tijdvak uit uw leven niet afscheiden van de hoogere leiding die aan ons zedelijk bestaan een doel geeft. Augustinus heeft met zijn Felix Culpa de moeilijkheid gevoeld. Er is niet zelden een schuld die wij ten slotte zegenen. Augustinus heeft meer gedaan dan de moeilijkheid voelen: hij is haar levende toelichting. Zonder zijne vroegere afdwalingen had hij de diepte niet gekend en de waarheden niet uitgesproken die men bij hem aantreft. Alleen Petrus is de rots der kerk geworden, en dat Rabboeni van den opstandingsmorgen dat de wereld heeft veranderd, is het eerst gevloeid van

de lippen der Magdalena. Het zal altijd een Una poenitentium zijn, sonst Gretchen genannt, die in het volle gevoel van haar vreugde tot de Mater Gloriosa zeggen mag: Neige, du Ohne gleiche, dein Antlitz gnaedig meimem Glück. Het moest eigenlijk zoó zijn, dat op den rechten weg niet alleen de rechte, maar ook de rijkste, de teederste, de vruchtbaarste gewaarwordingen werden gevonden; maar het is eigenlijk niet zoo. Schoon is de hemel der reinen, maar hooger de hemel van het berouw, dat van uit zijn afgrond het oog derwaarts richt. Niet alleen de droefheid, ook de schuld geeft wonden aan het hart, die dat hart gelijken doen op den boomstam, die zijn geuren eerst verspreidt als het mes zijn schors heeft gekorven. Het is de oude en onvergankelijke geschiedenis van den verlorene die opgestaan is en tot den vader gegaan, en de omhelzing van den eeuwigen Vader heeft gevoeld zoo als niemand anders. Er zijn diepe ervaringen die voor onze hoogst zedelijke ontwikkeling niet kunnen worden gemist, en die toch slechts op duistere wegen worden gevonden door hem die het geëffende pad heeft durven verlaten, om zich te storten in verwarringen en begoochelingen waarin hij zeker onder kan gaan, maar waaruit hij ook te voorschijn kan komen, de ziel rijker besnaard dan die van den rechtvaardige, die nooit gestruikeld heeft.

— — Dat heeft uw mededoogen, dat heeft uw menschenkennis u geleerd, niet uw eigen ondervinding. Gij zelf hebt het zonlicht nooit waargenomen, zijn bestaan nooit opgemaakt uit den rooden gloed waarmede het door den nevel trachtte heen te boren, maar altijd van de bergtoppen, waar al zijn stralen zich in u als in hun natuurlijk brandpunt vereenigden. Maar uw mededoogen is uw menschenkennis gelijk uw menschenkennis uw mededoogen is.

— Daargelaten wat mijn ervaringen hadden kunnen zijn, Aline, het staat vast, dat ik ze nooit heb begeerd. Ik erken het vaak onmisbare der schuld, en kan daardoor ook de schuld liefhebben. Ik wensch evenwel in geenen deele het bewustzijn van mijn eigen verkeerdheden belangwekkender te maken dan het is. Maar gij hebt mij op mijzelf gebracht en ik wenschte niet van mijzelf te spreken. Ik denk aan de menschen in het algemeen, en stel mij omtrent hen in het afgetrokkene twee mogelijkheden voor: òf wel, zij bewandelen met niet anders dan de gewone alledaagsche afwijkingen den weg dien hun eenvoudig besef van goed en kwaad hun voorschrijft; zij bewandelen dien zonder veel strijd, nooit door hevig berouw gekweld; òf wel, de hartstochten, hartstochten van allerlei aard, worden hun te machtig; de nacht komt over hun ziel; zij laten de hand van hun beschermengel los; voelen nauwelijks grond meer onder de voeten, om ten slotte, aan vooruitstekende rotsbrokken en struiken, uit hun diepte zich naar boven te werken en den rechten weg te hervinden of misschien voor het eerst te onderscheiden. Het is duidelijk, dat in het eene geval het menschelijk gemoed eene groote effenheid zal bewaren. Maar het zal vreemd blijven aan de ervaringen die in het tweede geval niet zullen ontbreken: die verbrijzelende, verteederende, verruimende en zelfs verheffende ervaringen, die de groote godsdienstige en kunstgedachten voortbrengen; die de wereld scheppen, waaruit een psalmdichter put; de wereld waarin een Prometheus, een Manfred, een Faust worden geboren. En toch, geloof mij, lieve Aline, en ik zeg het met volle overtuiging: wanneer ik mij die twee mogelijkheden voorstel, kies ik onvoorwaardelijk de eerste, wetende wat ik doe en wetende wat ik prijsgeef.

— — Uw mannentaal doet mij weldadig aan. Maar ik

zou gaarne van u vernemen, wat het eigenlijk is, dat u met zoo groote beslistheid kiezen doet. Gij hebt zelf eerst gesproken van hetgeen u duister was, van een raadsel. Is het niet zoo, dat uw toon thans geheel anders klinkt?

— Zal ik u eerlijk bekennen, dat gij zelf mij een oogenblik aan het wankelen hebt gebracht. Ik vreesde te hard voor u te zullen worden. Maar zelfs om uwentwil mag ik niet ontrouw worden aan mijn innigst en altijd duidelijker besef.

— — Kunt gij het mij in één woord uitdrukken?

— Het zal een kleine uitbreiding zijn van een welbekend woord: Het baat ons niets of wij een wereld winnen, een wereld van de allerrijkste ervaringen, als wij schade lijden aan onze zedelijke persoonlijkheid. Iedere afwijking, ook de geringste, van onzen plicht is een bezoedeling, is een schending of, op zijn zachtst gesproken, een beneveling van ons Ik, in zoover dat Ik het beeld draagt van den Heilige. In dat beeld, in die gelijkenis ligt onze ware persoonlijkheid. Haar te behouden, haar rein te bewaren, haar te versterken is het levensdoel. Want zij is broos. Wij wandelen niet door het leven met een heldervlammende toorts die tegen alles bestand is, maar als iemand met een klein licht in een tochtige gang; een licht, dat hij slechts beschermen kan met zijne hand. Ik waag mijn persoonlijkheid, mijn zedelijk wezen, niet aan de stormen van het leven. Zij is het eenige waarop ik waarlijk prijs stel en waarvoor ik alles over heb....

— — God dank, dat het eindelijk door u wordt uitgesproken!

— Zijn wij het dan eens, zouden wij het dan eens zijn, beste Aline? Heb ik u voor mijne beschouwing gewonnen?

— — Ik heb dit oogenblik al meer dan eens uit de verte zien aankomen. Ik weet niet hoe dikwerf ik al gevreesd heb, dat het niet meer te loochenen zou zijn.

— Wat, Aline, wat?

— — En nu kan ik mij geen illusiën meer maken, en er is een hevige strijd in mijn hart. Ik kan en ik mag mij uwe zienswijze niet toeëigenen. Ik mag u niet doen gelooven, dat ik u volgen kan. Het zou een verloochening zijn van mijn verleden, die louter van lafheid getuigde.

— Staan wij waarlijk zoo ver van elkander af?

— — Ja .... helaas! Want ik kan niet tot u, en gij kunt niet tot mij overkomen.

— En waarin zoekt gij dan toch ons verschil?

— — Ach mijn vriend, de Hemel weet, dat ik het niet zoek.

— Zoo bedoel ik het ook niet, Aline. Waarin meent gij, dat ons verschil bestaat?

— — Neen, dwing mij niet het u te zeggen. Er is genoeg voor mij in uwe woorden te overdenken. Ik zal ze ook overdenken; en dat te weten is voor u belangrijker dan mijne tegenovergestelde beschouwing aan te hooren. Een beschouwing is het ook eigenlijk niet. Dat woord klinkt mij veel te aanmatigend, want het is of ik als de wijsgeeren over de dingen heb nagedacht, en ik heb nooit over iets nagedacht. Ik kan niet nadenken. Ik kan alleen voelen en zien, inwendig zien; het komt niet bij mij op tegenover uw theorie, een andere theorie te stellen. Uw theorie omtrent de waarde der persoonlijkheid is natuurlijk bij u de vrucht van geheel....

— Is dát het verschilpunt, hebben wij een tegenovergestelde opvatting van de waarde der persoonlijkheid?

— — Toen ik u met zooveel warmte daarover hoorde spreken, was het mij o zoo vreemd te moede. Gij weet, dat ik u in niets zou willen krenken, maar ik had een indruk.... een indruk, alsof ik iemand voor een idool zag neergeknield, ziedaar! voor een afgodsbeeld dat hem toch niet helpen kan. Gij spreekt van uw Ik, uw zedelijk

Ik, met een ingenomenheid, waarvan ik mij geen voorstelling kan maken, alsof dat voor u het hoogste was. Gij hebt het ook uitdrukkelijk het hoogste genoemd. Ik voel dat niet, ik voel dat niet. Ik zou rampzalig zijn, als ik daarin het hoogste moest vinden, als geheel mijn leven en alle strijd en alle ervaring zich daartoe moesten beperken, mijn Ik te vormen, en schoon te houden, en ieder smetje en ieder stofje weg te vegen met Hollandsche zindelijkheid, en het op te poetsen tot het mijzelf en ieder ander in het oog blinkt. Ik kan dat niet de moeite waard vinden. Ik zou mijn leven niet kunnen liefhebben als het tot niets anders diende. Wat komt mijn Ik er op aan? Als gij mij aan dat Ik teruggeeft, stort gij mij van nieuws in al dien twijfel en in dat schrikkelijk gevoel van eenzaamheid, dat mij vroeger zoo heeft gekweld. Al wat de liefde van Iwanowic voor mij is geweest en in mij heeft gewerkt, gaat dan voor mij verloren. Het was, ik verzeker het u, geen sentimenteele frase, toen ik u zeide, dat ik voor altijd bezit wat Iwanowic mij heeft gegeven. Dat kon niet met hem sterven. Ik draag het sedert zijn dood, veredeld en verheerlijkt, binnen in mij. Zijn liefde is het voorportaal geweest. Hij heeft zelf niet gewild, dat ik haar als het heiligdom zou beschouwen. Ik moet u mededeelen, wat hij mij eens heeft gezegd. Toen hij de kracht al niet meer had zijne armen om mij heen te slaan, en ik lang voor zijn ziekbed had geknield, en wij geen woord hadden gesproken, hoorde ik hem zeggen: Gij zult eenmaal rusten in de armen van den Oneindige. Het is een voorspelling en een hoog gebod voor mij geweest. Ik heb het langzamerhand verstaan: niet meer leven, noch in mijn eigen Ik, noch in dat van eenig schepsel, maar wegvloeien in het oneindige leven; niet meer zelf denken en scheppen en vermeesteren, maar gedacht en geschapen en overweldigd worden door het eenig waarachtig Wezen,

waarvan het bewustzijn geheel ons zelfbewustzijn vervangt; voelen, dat het ons geheel doordringt, alles in ons is; dat die wereld, die ik vroeger zelf meende te maken, zijn wereld is, waarbij Hij zich van mijne vijf zintuigen bedient als van zijn vijf poëten, die mij zijn schepping openbaren. Als ik mijn eigen persoonlijkheid zoo hoog moest aanschrijven, en tobben moest over zelfkennis en zelfvolmaking; als ik dagelijks in een of anderen spiegel moest kijken, om te beoordeelen hoe ik er geestelijk wel uitzie en of ik wel presentabel ben, zou het mij wezen of ik nooit meer, nooit iets meer kon worden dan een mooi vijvertje in een keurig aangelegden en geharkten tuin: mooie waterlelies aan het oppervlak, aardige visschen er in, en witte steentjes op den bodem; alles helder en doorzichtig, maar alles stilstaand, en ingesloten. Wat komt het er op aan voor de beek, hoe zij er uitziet: zij stroomt toch in de rivier; en wat geeft de rivier er om, wat zij medevoert: zij stort zich toch uit in de zee. Gun mij niets anders te zijn dan zulk een beek, zoo klein, zoo troebel, zoo onoogelijk als gij wilt; gun mij alleen te bestaan om en in dat einddoel; niets te zijn dan eén machtig, eén onwederstaanbaar verlangen naar den Oneindige, en aan mijzelf niet te denken dan zoover ik louter vatbaarheid ben: zoover ik een grond ben die gedrenkt, een bloem die door het zonlicht aangetrokken kan worden. Gij hebt mij de kunst beschreven als onbaatzuchtigheid, onbaatzuchtige liefde tot de dingen, artistiek welgevallen aan de dingen. Ik kan begrijpen wat dit voor u is, maar ik zelf ben daartoe niet geschapen. Ik kan niet leven, wanneer niet alles in mij begeert en zoekt; wanneer er niet een onzichtbare magneet in mijne nabijheid is, die mij dwingt in een bepaalde richting te gaan, of liever in die richting, die voor onze ziel alleen de natuurlijke is, de onvermijdelijke, de goddelijk noodlottige.

Weet gij, hoe ik ben? Ik weet, dokter, dat gij mijn beeld ten goede zult uitleggen: ik ben als een hond, die zijn meester in de andere kamer hoort en opspringt tegen de deur en tegen den muur, en er uit wil en er uit moet. Dán besef ik, dat ik die muur en die deur waarachtig niet zelf gemaakt heb; dan is er een au-delà, waarvan ik de overmacht onderga, voor welks overmacht ik buig. En dat te doen, is gelooven, is dat heerlijk gelooven, dat ik het eerst van Iwanowic geleerd heb en buiten de gemeenschap met hem zeker altijd een dwaasheid, iets onbestaanbaars zou hebben genoemd. Als wij dit allerbeste aanleeren, beteekent het immers niet veel, hoe vreemd wij ons daarbij hebben aangesteld; hoeveel kneuzingen en wonden onze ziel minder gaaf hebben gemaakt. Laten wij zijn gekropen door allerlei struiken en kreupelhout: gescheurd, gehavend, bloedend en ademloos komen wij aan, niet om volmaakt, niet om gelukkig te zijn; alleen om te zijn waar wij zijn moeten, in Hem, zoo ver mogelijk van dat tobbend en beuzelend en knoeiend Ik, dat wij dan in zijn geheel zullen aanzien, als het prullig schoolwerk onzer kinderjaren, toen wij ons nog het hoofd moesten breken over het schrijven van een woord of de ligging van een stad, of welke schooltaak dan ook. Kan ik u eenigszins doen begrijpen, waarom dat woord van u over de waarde van de persoonlijkheid bij mij geen weerklank kon of mocht vinden?

— Ik heb u met groote ontroering aangehoord, mijn Diotima.

— — Waarom opeens die vreemde naam?

— Zij was de vrouw, van wie Sokrates....

— — Dokter, zeg toch niet: leerde; dat zou mij bedroefd maken.

— ..... zooveel hoorde, dat in zijn eigen brein niet was opgekomen. Maar ik heb niet alleen naar u geluis-

terd. Heb ik niet veeleer de ziel van uw volk vernomen, de groote ziel van het Slavische ras? Het heeft een vraag van wijde strekking bij mij wakker gemaakt. De heerschappij van den Romeinschen geest is opgevolgd in de geschiedenis door de heerschappij van den Germaanschen geest; en het kenmerk van het Germaansche is dat besef van de beteekenis der menschelijke persoonlijkheid, dat mij zoo dierbaar is maar juist altijd vreemd is gebleven aan uwe letterkunde. Dit vraag ik mij af, Aline! Zooals de Romeinsche conceptie der dingen plaats heeft gemaakt voor de Germaansche, zou, evenzoo, de Germaansche op hare beurt de leiding der geesten moeten afstaan aan de grondbeschouwing van het Slavische ras?

— — Moeten wij niet wat aanloopen, dokter? Wij zijn nog lang niet thuis.

— Neen, Aline, dat is waar; wij zijn nog niet thuis; in geen enkelen zin.

IV.

— Gij hadt het mijn grootvader niet moeten zeggen. Hij heeft de Fransche Omwenteling van '89 niet alleen bijgewoond, voor zoover hij haar loop kon volgen van uit zijn ziekbed in de rue St. Honoré, maar hij is ook in meer dan een opzicht haar slachtoffer geweest. Als hij over haar begon, was hij onuitputtelijk. Hij had altijd nieuwe gezichtspunten; het was een probleem dat blijkbaar op hem den indruk maakte van geen oplossing toe te laten, waarbij men zich eens voor goed kan nederleggen. Het was voor hem een soort van schaakprobleem, waarvan men verschillende oplossingen weet te geven, zonder een voor onszelf bevredigend antwoord te kunnen vinden op de vraag wat de beste oplossing is.

— — Het komt mij bijna onbegrijpelijk voor. Ik kan het mij alleen verklaren als ik bedenk, dat het licht over

de Revolutie eerst laat is opgegaan, en het lang heeft geduurd eer men het ware gezichtspunt om haar te beoordeelen heeft gevonden. Dat kon dan ook alleen door de wijsbegeerte der Geschiedenis worden ontdekt, toen ze door de kennis van de Heilige Schrift op het rechte spoor was gebracht. Hebt gij den heer Groen van Prinsterer al ontmoet?

— Ik weet niet hoe het komt: ik ben al een half jaar geattacheerd bij de Fransche ambassade, zonder ooit de persoonlijkheid te hebben gezien die, zooals ik van alle zijden over hem hoor spreken, een van de belangwekkendsten in uw land moet zijn.

— — Gij kunt hem heel dikwijls hier in het Bosch ontmoeten. Als hij nog niet op Oud-Wassenaar is, doet hij meest alle dagen hier zijn wandelrit.

— Dat is nu juist niet de manier waarop ik hem het liefst....

— — Wacht, kijk, dat treft; daar komt hij juist aan; recht als een kaars, op zijn paard.

— Is hij dát? Is dat Mr. Groen van Prinsterer? Welk een fijn en tenger man! Het hoofd is verwonderlijk klein. Ik kan volstrekt niet den redenaar in hem zien; het is, dunkt mij, in elk geval onmogelijk, dat hij redenaar zou zijn in den Franschen zin van het woord. Wanneer ontvangt hij? Wilt gij zoo goed zijn mij dan bij hem te introduceeren?

— — Aanstaanden Donderdag, als ge wilt.

— Gaat het er zeer officiëel toe?

— — Gij kunt u niets eenvoudigers voorstellen.

— Zoudt ge meenen, dat wij terstond slaags geraakten; ik meen natuurlijk niet op den avond van de receptie; maar, als ik eens geïntroduceerd ben, zal ik....

— — Dan zult ge zeker spoedig zijn Zaterdagmiddagen bijwonen op zijn studeerkamer. Bijna de geheele boven-

verdieping van zijn fraai huis op den Vijverberg is zijn bibliotheek. Zaterdagsmiddags, om twee uur, zit hij in de groote achterkamer die op den tuin uitziet, en daár vereenigt hij ons, een tien of twaalftal van zijne leerlingen en aanhangers. Een lange tafel staat in het midden van het vertrek waarop de boeken al klaar zijn gelegd voor zijn aanhalingen; papiertjes liggen bij de bladzijden.

— En dan begint zeker het contra-revolutionnair college. Ik kan het mij voorstellen, een diatribe van de Maistre of de Bonald.

— — Vergeef mij, dat ik u moet tegenspreken. De heer Groen, een prediker van de contra-revolutie! Wat zou hij zich weinig te huis gevoeld hebben onder die Fransche prinsen, die al in Juli '89 Frankrijk verlieten, onder al die emigranten die hen volgden, al die malcontenten, die niets zochten dan revanche, niets vroegen dan tuchtiging van de rebellen zoo spoedig mogelijk, en, even spoedig, herstel van de volle koninklijke waardigheid, van al de privilegiën van den adel, van geheel het Ancien-Régime. Als de heer Groen zich bij ongeluk in hun midden had bevonden, zou hij zeker de eerste zijn geweest, om al die zelfzuchtige emigranten aan het verstand te brengen, indien hun althans nog iets aan het verstand te brengen was, dat juist zij het waren die een onherstelbaren slag toebrachten aan de monarchie, door de monarchie te verlagen tot een partij die op moest komen voor hare eigene belangen tegenover de billijke eischen van een volk, dat toen nog aan geen politieke omwenteling dacht en eenvoudig burgerrecht eischte.

— Dat geef ik u gaarne toe. De heer Groen zou verstandig genoeg zijn geweest, om de onhandigheid en de onvoorzichtigheid, of laat ik liever zeggen, de domheid van de emigranten te overzien. Hij zou het slimmer hebben aangelegd, maar ten slotte hetzelfde doel hebben nagejaagd: herstel van het oude Régime.

— — Neen, geloof mij. De heer Groen is niet contra-revolutionnair. Hij is het in elk geval niet meer. Hij wil niet een eerste revolutie door een tweede revolutie omverwerpen. Hij wil niet in hetzelfde euvel vallen als hetgeen hij bestrijdt. Hij is juist anti-revolutionnair; tegen het gebruik van gewelddadige middelen, ook als zij tijdelijk in zijn voordeel zijn, ik bedoel in het voordeel van de beginselen of de instellingen die hij verdedigt. Hij heeft het niet tegen deze of die omwenteling die in dit of in dat jaar, in dit of in dat land heeft plaats gegrepen, maar tegen den hoogmoed van den menschelijken geest die op een gegeven oogenblik tot de geschiedkundige ontwikkeling van een volk, alsof deze het produkt ware van overleg of zelfs willekeur, zegt: dit staat mij niet aan en dat moet anders worden, en dan ook maar eenvoudig alles op nieuw inricht, zooals zijn particuliere wijsheid meent, dat het behoort te wezen. Daarin ziet de heer Groen de aanmatiging van het rationalisme, de praktische afkondiging van de opperheerschappij van de menschelijke Rede.

— Ah! mijn vriend, dat is wat wij zouden kunnen noemen hooge en transcendentale filosofie. Gij begrijpt, dat ik op dat terrein mij nooit met den heer Groen zou wagen. Ik zou die Zaterdagmiddagen heel graag bijwonen, en ook voor de aardigheid wel eens willen debatteeren; ik ben teveel Franschman om het niet te doen waar ik kan, waar de hoffelijkheid het toelaat; maar ik ga elke discussie uit den weg, die naar mijne vaste overtuiging nooit tot iets anders leidt dan tot een van deze drie dingen, of tot alle drie tegelijk: zich animeeren, een vlieg willen afvangen, en hardnekkiger dan ooit zijn eigen stellingen vasthouden. Zich animeeren, vind ik ongezond; een vlieg afvangen, onbeleefd; zich vastschroeven in zijn eigen stellingen, dom, atqui ergo.

— — Maar waarom zal ik u dan aan den heer Groen

voorstellen? Hij is door en door een man van de discussie, een man van het parlementaire leven. Niets is voor hem louter een kwestie voor een debating-club, allerminst zijn anti-revolutionnaire leer, die met zijn kalvinistisch kristelijke overtuiging ten nauwste samenhangt. Hij is veel te ernstig, om bang te zijn voor den schijn van propaganda te maken. In onzen karakterloozen tijd hebben wij aan propagandamakers behoefte. Voor mij althans is mr. Groen van Prinsterer juist als hoofd eener school een weldoener. Aan de Universiteit heb ik mij prijsgegeven gevoeld aan allerlei richtingen, allerlei leeringen; geen koers, geen kompas, geen maatstaf, geen doel. Ik zal geen kwaad spreken van het akademische leven dat nu achter mij ligt, maar ik ben recht dankbaar, dat de omstandigheden mij veroorloven, nu ik geen colleges meer behoef te houden, hier in den Haag mijne dissertatie te kunnen schrijven onder de onmiddellijke leiding van mijn haagschen leermeester. Hij is voor mij de Professor, al heeft hij geen leerstoel; de ware Professor in het Staatsrecht.... Wat doet u glimlachen?

— Het klinkt zoo vermakelijk u hier in Nederland aan de Universiteit te hooren verwijten, dat zij met al te lossen teugel rijdt, terwijl wij in Frankrijk altijd den mond vol hebben van het monopolie, van de eenzijdigheid, van de alleenheerschappij en dwingelandij van de Universiteit. Maar nog eens, mijn vriend, gij brengt mij veel te ver en gij houdt mij blijkblaar ook voor een veel geleerder man en veel grooter wijsgeer dan waarvoor ik mijzelf mag houden. Gij, studenten in Nederland, zijt zoo verbazend knap en kiest met zooveel vuur partij voor en tegen allerlei afgetrokken stellingen, dat ik niet weet in welk een wereld ik ben. Het gaat bij ons in Parijs geheel anders toe; daar is men voor of tegen iets concreets. Wij dweepten als studenten met een Minister, met een Professor aan het

Collège de France, met een boek, met een tooneelstuk, met een duidelijke, piquante, antithetische formule, onverschillig of wij haar al dan niet begrepen, onverschillig zelfs of zij al dan niet te begrijpen was. Als wij maar vive dit! en à bas dat! kunnen roepen, zijn wij volkomen tevreden. De Parijzer blague....

— — Kom, kom mijn waarde, al te gader praatjes en niets dan dat. Gij geeft u den schijn van een suprême dédain voor wijsgeerige kwestiën en nauwlijks kennen wij elkander, ik geloof een groote maand, zes weken, of gij discuteert met mij over de Fransche Revolutie en vraagt mij een introductie voor den heer Groen.

— Gij hebt het glad mis, geloof mij, gij hebt het glad mis; maar ik geef gaarne toe, dat ik zelf schuld heb aan uw dwaling. Ik discuteeren over de eenig ware opvatting van de Fransche Revolutie? Laat ik u kort en goed mogen zeggen waar het op staat. De kwestie van de Fransche Revolutie heeft voor mij, neen, maar ook niet het allergeringste van een wijsgeerige vraag. Het is voor mij en mijns gelijken althans in de eerste plaats een familiekwestie.

— — Familiekwestie? Wat ter wereld kunt gij daarmee bedoelen?

— Ik weet volstrekt niet of gij in Nederland iets hebt dat daaraan beantwoordt, maar bij ons is men van die of die familie en dus katholiek en legitimist, of van een andere familie en dus een vriend van de Revolutie van '89; gij weet wel, les immortels principes! Vat dit nu niet letterlijker en enger op dan het door mij bedoeld wordt. Het is natuurlijk niet omdat ik Oom zeg tot mijnheer A. en Tante tot mevrouw B., of omdat ik de zoon ben van mijn vader, dat ik deze of die staatkundige overtuiging omhels, maar, of men wil of niet, er zijn zekere familietradities, die bijna de bindende kracht hebben

van een religie. Ik ben nu eens geen Jood; ik ben nu eens geen Protestant; evenmin kan ik of zal ik ooit behooren tot hen die kwaadspreken van '89. Ik zie mijzelf nog zitten op de knieën van mijn grootvader en vandaar de portretten van de mannen van de Omwenteling bekijken, die in zijn kamer hingen. Ik geloof, dat ik het alfabet geleerd heb met de eerste letters van hunne namen. D was geen dame, die drentelt op straat, maar D was Danton en V was Vergniaud, en zoovoort. En als gij nu een aanstaanden proseliet van het anti-revolutionnair geloof in mij ziet, omdat ik u vraag mij te introduceeren....

— — Nu, gij weet, dat ik van proselieten maken houd, en in mr. Groen van Prinsterer vooral lief heb een groot dignitaris van het Collegium de Propaganda Fide. Maar het spreekt van zelf, dat ik u geen bedoelingen zal toedichten die gij niet hebt. Buitendien, mijn vriend, ik laat u gaan naar den heer Groen met welk doel gij wilt, want ik ben zeker, dat als gij hem eens zult ontmoet hebben....

— Ja, ja, dat weet ik al; dat is het oude lied van allen die met iemand dwepen; hun afgod is altijd onwederstaanbaar. Maar weet ge wel, dat ik op dit oogenblik grooten lust heb uw leidsman te volgen, want ik zie dat hij op de stad aanstapt en het wordt onze tijd ook. Dineeren wij misschien samen?

— — Het spijt mij, maar ik ben mijn woord al kwijt.

— Mag ik u dan Donderdagavond komen afhalen, tegen acht uur, half negen, om samen naar den Vijverberg te gaan?

— — Afgesproken.

— Ik kom dan tegen half negen.

— — Mocht ik soms verhinderd zijn u te begeleiden, dan schrijf ik een briefje aan mevrouw Groen en gij zijt geïntroduceerd. Maar in dat geval kom ik Vrijdagavond tot u om te hooren hoe uw eerste introductie is afgeloopen.

V.

— Het is zoo aangenaam mogelijk gegaan. Het heeft misschien de eerste ontmoeting nog aangenamer gemaakt, dat ik er zonder u was.

— — Ik was wezenlijk verhinderd, maar zoo heel erg heeft het mij niet gespeten, dat ik u niet zelf introduceeren kon.

— Gij hadt zeker duizend angsten uitgestaan. Zoo gaat het: al hebben wij nog zooveel met iemand op, ja, hoe meer wij met iemand ophebben, hoe meer wij dikwijls bevreesd zijn, dat die persoon bij een eerste kennismaking beneden den roep blijft, dien wij zelf van hem hebben doen uitgaan. Er was niet de minste stijfheid. Ik kan mij geen gedistingeerder en tevens geen aangenamer menschenpaar voorstellen; de eenvoud zelf. Ik was dadelijk als een kind in huis; ik ga er Maandag familiaar dineeren. Gij moet eigenlijk aan onze Parijsche salons gewend zijn, om zulk een ontvangst naar waarde te schatten. Ik weet niet hoe gij het in Holland aanlegt om dat geweldig en onvermijdelijk banale van onze Fransche beleefdheid uit uw omgang te weren. En dan een man van die beteekenis, niet in het midden van een grooten kring of voor den schoorsteen, met een halven cirkel om hem heen, oreerende, gesticuleerende, neen; bijna verloren in zijn eigen salon. Terwijl mevrouw Groen mij naast zich plaats had doen nemen op den sofa, zat hij op den punt van zijn stoel tegenover mij met die weinig klankvolle stem, maar waarin hij toch zooveel hart weet te leggen; vol belangstelling in onze Fransche toestanden; en dan dat aangename Fransch, volmaakt correct, met een klein exotisch tintje.

— — Het is immers juist zooals ik u vooruit gezegd had: gij zijt geheel onder den indruk. Ik wist wel, dat

het niet anders zijn zou, maar ik had toch geen geduld om van avond niet eens bij u aan te loopen.

— Ik erken heel graag, dat ik onder zijn charme ben.

— — En de groote kwestie, hoe is het daarmede gegaan?

— Welke kwestie?

— — Wel, men komt toch niet bij een man als de heer Groen, om over het mooie weer te spreken.

— Meent gij zijne idee over de Revolutie? Ik geloof, dat noch de heer Groen noch de ondergeteekende het opzettelijk heeft vermeden, maar het woord Revolutie is tusschen ons niet genoemd. Hij heeft wel eenigen tijd met mij gesproken over de kwestie van het lager onderwijs in uw land; dat heb ik evenwel niet dadelijk geheel begrepen; daar moet gij mij zelf nog eens het fijne van vertellen. Hebt gij een bestemming voor uw avond, of kunt gij nog wat blijven praten?

— — Neen, ik ben geheel vrij, en wanneer ik u niet ophoud, doe ik niets liever.

— Dan moet ik u toch eens een familiestuk laten zien, een boekje dat mijn grootvader heeft aangelegd. Of liever het is een reeks van kleine schrijfboekjes waarin hij met zijn eigen keurige hand heeft overgeschreven al de uitingen van opgewonden vreugd die het jaar '89 in het buitenland heeft uitgelokt. Ik zit er dikwijls in te lezen. Ik word er nog warm bij. In Denemarken, in Rusland, in Engeland, in Duitschland, het was overal één kreet van verlossing, een juichtoon van de blijdste verwachting; tot hier in Holland toe omarmde men elkander in de straten van louter geestdrift. Madame Swetchine, toen nog Anna Soymonof, illumineerde hare kamer ter eere van den veertienden Juli. Schlœzer meende dat er dien dag een Te Deum in den hemel was gezongen. Kant heette onze omwenteling den triumf der Rede. Wilhelm von Humboldt en Campe reisden opzettelijk in Frankrijk, om de lucht

van het land der vrijheid in te ademen. Varnhagen von Ense vertelt, — gij ziet dat ik mijn grootvaders boekjes van buiten ken, — dat zijn zuster zich drapeerde met een driekleurige sjerp. In Berlijn droegen de dames Fransche kokardes. Maar de Revolutions-oden van Klopstock ken ik evenwel niet van buiten. Zeg dat gij ze nooit gelezen hebt, dan kan ik het genoegen smaken u er het een en ander van voor te lezen. Ik zal het cahier eens voor den dag halen.

— — Ik kan u eerlijk, maar tot mijn schande zeggen, dat ze mij geheel nieuw zullen zijn.

— Reeds in 1788 heft Klopstock aan van de États-Généraux:

Der kühne Reichstag Galliens dæmmert schon
Die Morgenschauer dringen den Wartenden
Durch Mark und Bein: O komm', du Neue,
Labende, selbst nicht getræumte Sonne,
Gesegnet sei mir Du!

En iets verder:

. . . . . Gallien krœnet sich
Mit einem Buergerkranze, wie keiner war!
Der glænzet heller — und verdient es —
Schœner als Lorbeer, die Blut entschimmert.

Als, den zesden Mei 1789, de États-Généraux bij elkander zijn gekomen, vindt Klopstock nauwlijks woorden genoeg, om Lodewijk den zestiende te verheerlijken. Glückliche Zeit, roept hij uit, und Ich, glücklich der sie noch sah! Hij hoopt slechts, dat het zaad, thans gestrooid, spoedig zal vruchten dragen; neen, hij ziet reeds die vruchten:

Ach, Ich sehe sie schon, hœre die wogenden
Felder rauschen; sie kommt, Wonne! die Ernte kommt;
Schnitter tragen, der Kœnig
Trægt den lieblichen blauen Kranz.

Zooals Cesar eens weende van afgunst bij het beeld van Alexander den Groote, omdat hij, ofschoon ouder

dan deze, zich nog niet met hem meten kon, zoo, verklaart Klopstock, zal eens de veroveraar weenend staan bij het beeld van Lodewijk den zestiende. En in zijn Kennet Euch selbst, aan het adres van Duitschland, jubelt hij in datzelfde jaar '89:

Frankreich schuf sich frei. Des Jahrhunderts edelste That hub
Da sich zu dem Olympus empor
. . . . . .
. . . . . Das sind sie also, das sind sie,
Unsere Brüder, die Franken, und wir?
Ach, ich frage umsonst. Ihr verstummet, Deutsche! was zeiget
Euer Schweigen? Bejahrter Geduld,
Müden Kummer? Oder verkündet es nahe Verwandlung
Wie die schwüle Stille, den Sturm?

Aan het losbarsten van dien storm gevoelde men in Weimar zeker niet zoo dringend behoefte. Goethe komt uit Italië en heeft zijn langzame en vaste Metamorfose der planten liever dan de snelle omwentelingen van Parijs.

— — Hebt gij iets over Goethe in een uwer boekjes? Staat er in de aanteekeningen van uw grootvader niets over Der Grosz-Cophta?

— Ik vind alleen: à lire Grosz-Cophta, maar ik moet bekennen, dat ik het nooit gedaan heb. En evenzoo: à lire Der Bürgergeneral.

— — Daar kan nu ik u weder mee helpen. In Goethe's proza heb ik tot dusver wel iets vlijtiger gelezen dan in Klopstock.

— Doe het, als ik u bidden mag; ik vind niets aangenamer dan van iemand een aperçu te krijgen van een of ander werk; dat gaat altijd als een wig mijn hoofd in. Wat men mij vertelt, onthoud ik veel beter dan wat ik zelf heb gelezen.

— — Gij herinnert het u wel. Grosz-Cophta van Goethe is eenvoudig een dramatische bewerking van de bekende gebeurtenis met den halsband. Het is de werkzaamheid

van Cagliostro zonder Cagliostro en de fameuse histoire du collier van Marie Antoinette zonder Marie Antoinette. Goethe had zich al vroeger aan Cagliostro geïnteresseerd en in het algemeen aan de zoogenaamde scientia occulta. Goethe's belangstelling nam toe toen Cagliostro buiten zijn schuld gemengd werd in het proces van den halsband.

— Het verband met Cagliostro staat mij op dit oogenblik niet zoo helder meer voor den geest.

— — Het is immers dat malle bedrog van den kardinaal de Rohan dien de Gravin de la Mothe zoo schaamteloos exploiteerde. Zij zat vol schulden en de kardinaal was van haar gecharmeerd en gaf haar belangrijke geldsommen. Om den kardinaal nog scheutiger te maken, beloofde zij hem de gunst van Marie Antoinette en fingeerde brieven van de koningin aan zijn adres. Die brieven deden hem de hoop koesteren op een geheime ontmoeting met de koningin. Nicole le Guay, die wel eenigszins op Marie Antoinette geleek, werd in den arm genomen en zou op een Augustus-avond van 1784 in het park van Versailles de rol van koningin spelen, terwijl de gravin vooruit den kardinaal had wijsgemaakt, dat Marie Antoinette zeer belust was op een collier van meer dan anderhalf millioen livres, dat de hofjuweliers Boemer en Bassange te verkoopen hadden.

De kardinaal loopt er in; levert in Februari '85 den halsband aan Gravin de la Mothe, en stelt de juweliers tevreden met een promesse van betaling in termijnen, voorzien van de valsche handteekening der koningin. Ter nauwernood heeft de gravin het collier in handen of zij haalt het snoer uit elkander, en verkoopt de diamanten. De eerste termijn verstrijkt, maar geen geld. Natuurlijk richt zich Boemer tot Marie Antoinette die hem geen audientie geeft maar alles den koning mededeelt. De kardinaal wordt in de Bastille geworpen en Cagliostro met hem....

— Ja, maar hoe kwam deze er ook weer in betrokken?

— — Men wist alleen, dat hij met den kardinaal in nauwe relatie stond. Ook de Gravin werd gevangen genomen; zij kreeg een streng vonnis, maar de kardinaal werd vrijgesproken, en dat was zeker allerongelukkigst voor de koningin. De vrijspraak zette de deur open voor allerlei lasterpraat. Goethe heeft dit geheele verhaal zoo goed als woordelijk in zijn Grosz-Cophta gereproduceerd. De markies en de markiezin van het stuk zijn graaf de la Mothe en zijn vrouw; een nicht van de markiezin vervult de rol van Nicole; der Graf is Cagliostro.

— Nu begrijp ik de aanteekening van mijn grootvader.

— — Ik vind het een naar stuk en eigenlijk een schande voor Goethe.

— Gij gaat hard van stal. Weet gij wel wat Goethe er zelf van zegt? Wilt gij de leer eens vasthouden?

— — Tuimel in uw drift niet naar beneden.

— Wat doen die sporten een pijn als men zijn laarzen niet aan heeft. Daar heb ik het al, deel 27, in zijne Annalen. Ga weg met uw hand, dan kom ik er af....

— — Gij zult het wel onder 1789 moeten zoeken.

— Dat is juist. Goethe schrijft onder dat jaar:

«Kaum war ich in das Weimarische Leben.... wieder eingerichtet, als sich die franzœsische Revolution entwickelte und die Aufmerksamkeit aller Welt auf sich zog. Schon im Jahre 1785 hatte die Halsbandgeschichte einen unaussprechlichen Eindruck auf mich gemacht. In dem unsittlichen Stadt-, Hof-, und Staatsabgrunde der sich hier erœffnete, erschienen mir die græulichsten Folgen gespensterhaft, deren Erscheinung ich geraume Zeit nicht los werden konnte....»

— — Daar hebt gij het weder! Hoe dikwerf komt dat ellendige los werden bij Goethe voor! Hij is niet veerkrachtig genoeg, om een indruk langen tijd op zich te laten werken.

— Hij gaat dan voort:

«wobei ich mich so seltsam benahm dasz Freunde, unter denen ich mich eben auf dem Lande aufhielt, als die erste Nachricht hiervon zu uns gelangte, mir nur spæt, als die Revolution længst ausgebrochen war, gestanden, dasz ich ihnen damals wie wahnsinnig vorgekommen sei. Ich verfolgte den Prozesz mit groszer Aufmerksamkeit, bemühte mich in Sizilien um Nachrichten von Cagliostro und seiner Familie, und verwandelte zuletzt, nach gewohnter Weise, um aller Betrachtungen los zu werden ....»

— — Waarachtig al weder!

— ....«das ganze Ereignisz unter dem Titel der Grosz-Cophta, in eine Oper, wozu der Gegenstand vielleicht besser als zu einem Schauspiele getaugt hætte. Capellmeister Reichardt griff sogleich ein, componirte mehreres Einzelne, als: die Basz-arie: Lasset Gelehrte sich zanken und streiten; geh' gehorche meinen Winken, etcetera.»

En dat stuk noemt gij nu een schande voor Goethe.

— — Ik meen mij zeker te herinneren, dat Goethe er zich in het begin over schaamde. Er staat mij zoo iets van voor uit de brieven van Frau von Stein.

— Die heb ik ook. Hier is het boek.

— — Ik moet een oogenblik zoeken. Dit is de plaats die ik bedoel. Frau von Stein schrijft 27 Februari 1792 aan de vrouw van Schiller:

«Ich habe mir viele Mühe gegeben den Cophta zu bekommen, um Schillers Wunsch zu erfüllen, aber Goethe giebt ihn nicht als nur einigen wenigen, die ihn nicht weiter geben dürfen, es ist nur ein Exemplar gedruckt und nicht ganz.»

Waarom deze terughouding, deze geheimzinnigheid? Hij heeft zelf wel gemerkt, dat het toch niet aanging eene episode in zulk een groote katastrofe van dezen achtergrond los te maken. Goethe heeft zich volstrekt

te weer willen stellen tegen de machtige aandoeningen die de Fransche Omwenteling ook zeker bij hem zou hebben te weeg gebracht, indien hij niet te lichtzinnig of te zelfzuchtig, in elk geval te veel op eigen zielsrust gesteld was geweest, om zijn hart aan zulke aandoeningen bloot te stellen, laat staan prijs te geven. Juist daarom houd ik niet van Goethe. Hij is voor mij precies het tegendeel van onzen Da Costa. Weet gij hoe Beets Da Costa beschrijft:

« Een hart te groot om zich te sparen,
Om zich te onttrekken aan den vloed
Die op hem aandruischt met zijn baren,
En die met koninklijken moed
De boosheën, die de lucht doorwaren,
Om hart en hoofden in te varen,
Alleen op zich beproeven doet. »

Stel u Da Costa eens voor, levende in 1789, en dan zijn publiek afschepende met Der Grosz-Cophta en Der Bürger-General. In dit laatste stuk geeft Goethe, als ik mij wel herinner, zelf aan, dat hij zich maar eens vroolijk heeft willen maken met wat voor anderen een bron van zooveel lijden is geweest. Die Posse, van het jaar '93, drijft den spot met de leus Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap, en daar heet het dan geheel tegen het eind:

« Und wie viel will das schon heissen dasz wir über diese Cocarde, diese Mütze, diesen Rock, die soviel Uebel in der Welt gestiftet haben, einen Augenblick lachen konnten! — Ja, gaat Rœse dan voort, « recht læcherlich sieht Er aus, Herr Schnaps! »

Die Herr Schnaps had namelijk het kostuum aangetrokken van iemand uit het laatste transport Fransche krijgsgevangenen dat door de stad was getrokken. Ik kan in zulke paskwillen in het geheel geen behagen vinden.

— Mijn waarde, wat neemt gij het zwaar op! Wij Franschen zien zulke dingen geheel anders, en hoe komt

gij er toch aan, dat Goethe zich over het stuk schaamde? Wat Eckermann vertelt, luidt geheel anders.

— — Dat herinner ik mij niet.

— Wat ik bedoel staat.... onder Dinsdag den 15den Februari 1831:

«Es ist mir lieb, sagte Goethe, dasz Ihnen das Stück gefællt und dasz Sie herausfühlen was ich hineingearbeitet habe. Es war im Grunde keine geringe Operation, ein ganz reales Factum, erst poëtisch und dann theatralisch zu machen und doch werden Sie zugeben dasz das Ganze recht eigentlich für die Bühne gedacht ist. Schiller war auch sehr für das Stück, und wir haben es einmal gegeben, wo es sich denn für hœhere Menschen wirklich brillant machte. Für das Publicum im allgemeinen jedoch ist es nicht; die behandelten Verbrechen behalten immer etwas Aprehensives, wobei es den Leuten nicht heimlich ist.» Verder noemt hij het «Ein so gutes Sujet, denn im Grunde ist es nicht blosz von sittlicher, sondern auch von groszer historischer Bedeutung; das Factum geht der Franzœsischen Revolution unmittelbar voran und ist davon gewisser Maszen das Fundament. Die Kœnigin, der fatalen Halsbandgeschichte so nahe verflochten, verlor ihre Würde, ja ihre Achtung und so hatte sie denn in der Meinung des Volks den Standpunkt verloren um unantastbar zu sein. Der Hasz schadet niemand, aber die Verachtung ist es was den Menschen stürzt.»

— — Des te erger! Van hoe grooter beteekenis Goethe zelf die Halsbandgeschichte noemt, hoe minder hij verantwoord is met haar zoo te behandelen. Gij ziet toch wel, aan welk een groote vergissing hij zich schuldig maakt. Hij noemt zijn stof «ein so gutes Sujet und von groszer historischer Bedeutung». Dat is eenvoudig niet waar. De Halsbandgeschichte zelf is «von groszer Bedeutung», maar natuurlijk in samenhang met hare geheele

omgeving. Knip dat verband door, en er blijft niets over dan het onbeduidendste sujet: een gemeen wijf dat den titel draagt van markiezin, en een juwelier besteelt; een wijf, dat een jong meisje in de dubbelzinnigste positie brengt; in een donkeren tuin door laat gaan voor de prinses, aan wie de man het hof maakt, die door bemiddeling van de markiezin het collier heeft doen koopen. Wat is hier nu aan?

— Maar Goethe spreekt toch van die «hœhere Menschen» voor wie het zich zoo «brillant machte».

— — Ik weet niet, wie hij daarbij op het oog heeft. Het is een nieuw bewijs van het optisch bedrog dat ontstaan kan als men de dingen op een afstand ziet. Deze uitspraak van Goethe, die Eckerman vermeldt, is van Goethe's 81ste jaar. Een veertig jaar vroeger sprak hij waarschijnlijk met veel grooter historische nauwkeurigheid over «die hœhere Menschen». In zijn Campagne in Frankreich vermeldt hij zelf zijn verblijf bij Jacobi in Pempelfort in dato November 1792. Wilt ge het even voor mij opzoeken?

— Gij zegt November '92?

— — Of omstreeks dien tijd, want toen was hij weer in Duitschland terug.

— Dit bedoelt ge zeker:

«Ich merkte wohl dasz ich die Freunde, — dat waren dus Jacobi en zijn kring, — durch meinen Grosz-Cophta, der længst gedruckt war, sogar verletzt habe; es war die Rede nicht davon und ich hütete mich sie darauf zu bringen.»

— — Neen, maar er moet toch nog een andere passage zijn in datzelfde geschrift, later, waar hij over zijn werkzaamheid aan het theater van Weimar begint te spreken. Zie maar eens verder.

— Ha! ha! daar geeft ge mij zelf de wapenen in de

hand. Gij zult eens hooren hoe de man op wiens karakter ge zoo afgeeft, zich tegenover de gebeurtenissen van zijn tijd stelde:

« Schon im Jahre 1785 erschreckte mich diese Halsbandgeschichte wie das Haupt der Gorgone. Durch dieses unerhœrt frevelhaftes Beginnen sah ich die Wuerde der Majestæt untergraben, schon im Voraus vernichtet und alle Folgeschritte von dieser Zeit an bestætigten leider all zu sehr die furchtbaren Ahnungen. Ich trug sie mit mir nach Italiën und brachte sie noch geschærfter wieder zurück. »

Is dat nu die ongevoelige man die het tegenbeeld zal vormen van uw Da Costa?

— — Daar hebben wij het nu niet meer over. Het is nu alleen de vraag of hij in de campagne van 1792 de « hœhere Menschen » evenzoo gunstig laat oordeelen over zijn Grosz-Cophta als in 1831. Geef mij het boek eens hier, als ge wilt.

— Tot uw dienst!

— — Dit bedoel ik:

« Aber eben deswegen weil das Stück ganz trefflich gespielt wurde machte es einen um desto wiederwærtigern Effect. Ein furchtbarer und zugleich abgeschmackter Stoff, kühn und schonungslos behandelt, schreckte Jedermann, kein Herz klangan; die fast gleichzeitige Næhe des Vorbildes liesz den Eindruck noch greller empfinden; und weil geheime Verbindungen sich ungünstig behandelt glaubten, so fühlte sich ein groszer respectabeler Theil des Publicums entfremdet. »

Waar blijven nu die « hœhere Menschen » voor wie « es sich so brillant machte? »

— Nu ik weer eens het boek, als ge wilt! Er staat zeker nog wel meer bij dat ge zelf misschien liever niet voorleest.

— — Evenzeer: tot uw dienst!

— Hier hebt ge weer een staaltje van die beweerde zelfzucht en koelheid van Goethe. Ik heb niet lang behoeven te zoeken. Eer men dien man over zijn « loswerden » zoo hard valt, zou het toch wel de moeite waard zijn, vooraf te vragen of niet misschien de dingen zijn indrukkelijk, gevoelig en deelnemend gemoed op een wijze in beslag hebben genomen waarvan een gewoon mensch zich geen voorstelling maakt. Voelen is niet lastig als men maar niet heel diep voelt. Maar voor een Goethe....

— — Ge wordt bitter, mijn waarde.

— Ik begrijp wezenlijk niet waar gij uw vooroordeel tegen Goethe hebt opgedaan. Hebt ge dat bij uw tegenwoordigen Professor geleerd? Ik heb al meer dan eens opgemerkt, dat men in de piëtistische Nederlandsche kringen een pique heeft tegen Goethe. Het is zonderling genoeg: in Frankrijk wordt hij met den dag populairder, terwijl het Nederlandsche volk toch veel dichter staat bij den grooten Duitscher.

— — Wij zijn zeker te nuchter, om....

— Laten wij toch geen van beiden zoo gek zijn van elkander te lijf te willen om een dichter die al bijna het kwart van een eeuw dood is. Ik moet evenwel bekennen, dat het mij eenige moeite kost van Goethe als van een doode te spreken. Er is niemand die zoo waarachtig voor mij leeft. Hij is om mij, hij is bij mij, hij is in mij. Ik spreek natuurlijk vooral van zijne lyrische gedichten. Ik geloof, dat ik van hem eerst het hart heb gekregen in mijn boezem. Een man heeft slechts éens lief, en een menschenziel vindt slechts één dichter. De geest die onze aangeboren botheid en vulgariteit wegtoovert; die het diepst van ons wezen een schok geeft; die onze blindheid ons doet zien; die de vonk uit ons slaat; die ons geheele leven dóor de getuige blijft van ons innerlijk zijn; die onze wang blozen doet als wij nuchter en terre-à-terre

worden, maar, zoodra onze geest zich slechts een weinig verheft, ons tegemoet komt en met een ademtocht van goddelijke lippen ons die heerlijke woorden uit den Ganymed inblaast:

«In eurem Schoosze
Aufwærts!
Umfangend umfangen!
Aufwærts an deinen Busen,
Allliebender Vater!»

die man is onze dichter, en naast hem hebben wij geen ander.

— — Dat alles is Goethe voor uw zieleleven?

— Hoor nog eens aan wat hij bijna onmiddellijk na het verhaal van zijn échec vertelt:

«Unter solchen Constellationen war nicht leicht Jemand, in so weiter Entfernung vom eigentlichen Schauplatze des Unheils, gedrückter als ich; die Welt erschien mir blutiger und blutdürstiger als jemals, und wenn das Leben eines Kœnigs in der Schlacht für Tausende zu rechnen ist, so wird es noch viel bedeutender im gesetzlichen Kampfe. Ein Kœnig wird auf Tod und Leben angeklagt: da kommen Gedanken im Umlauf, Verhæltnisse zur Sprache, welche für ewig zu beschwichtigen sich das Kœnigthum vor Jahrhunderten kræftig eingesetzt hatte.»

Daar hebt ge Goethe in al de diepte zoowel van zijn gevoel als van zijn gedachten. Dit laatste is zeer karakteristiek. Dat noem ik een wijsbegeerte der Geschiedenis samenvatten in twee woorden.

— — Gij kunt dit alles opvijzelen en bewonderen zoo veel als ge wilt; tot een bekeerling van Goethe zult ge mij eerst maken als gij erin geslaagd zult zijn mij zijn harteklop te doen gevoelen ten aanzien van de groote politieke gebeurtenissen in welker midden hij leeft.

— Dat zou mij niet moeilijk vallen, al ware het alleen

met de bekende regels uit Hermann und Dorothea:

« Denn wer leugnet es wol, dasz hoch sich das Herz ihm erhoben,
Ihm die freiere Brust mit reineren Pulsen geschlagen,
Als sich der erste Glanz der neuen Sonne heranhob,
Als man hœrte vom Rechte der Menschen, das Allen gemein sei,
Von der begeisternden Freiheit und von der lœblichen Gleichheit!
Damals hoffte Jeder sich selbst zu leben: es schien sich
Aufzulœsen das Band, das viele Lænder umstrickte,
Das der Müssiggang und der Eigennutz in der Hand hielt.
Schauten nicht alle Vœlker in jenen drængenden Tagen
Nach der Hauptstadt der Welt, die es schon so lange gewesen
Und jetzt mehr als je den herrlichen Namen verdiente?
Waren nicht jener Mænner, der ersten Verkünder der Botschaft,
Namen den hœchsten gleich, die unter die Sterne gesetzt sind?
Wuchs nicht jeglichem Menschen der Muth und der Geist und die Sprache? »

Maar wat zijn wij amusant afgedwaald! Onze discussie begon met de Fransche Revolutie, en na zoo weinige oogenblikken loopt zij reeds uitsluitend over Goethe. Ik heb in Nederland nog geen goed woord over hem gehoord. Een soort van officiëele admiratie, daarvan zooveel als men wil, maar geen eigenlijke liefde, geen liefde zoo als men alleen gevoelen kan voor den schrijver aan wien men iets beslissends te danken heeft voor eigen binnenste. Wat denkt de heer Groen van Goethe?

— — Ik herinner mij niet met den heer Groen ooit over Goethe te hebben gesproken.

— En in zijn schriften?

— — In zijn schriften? Gij vraagt mij wat veel. Die zijn bijzonder talrijk. Ik heb ze nog niet alle gelezen. Misschien zult gij....

— Er is dus geen sprekende plaats die u dadelijk voor den geest komt; dat is mij genoeg. Het bewijst, dat Goethe hier niet de harten veroverd heeft. Anders zou een van de leiders der gedachte in Nederland wel eens een krachtig en gevoelvol woord over Goethe hebben gezegd; een woord dat als «gefluegeltes Wort» in aller herinnering blijft leven.

— — De heer Groen maakt volstrekt geen uitzondering. Aan de Universiteit heeft men evenmin op Goethe onze aandacht gevestigd.

— Toch zeker wel in een college over Nieuwere Letterkunde?

— — Wij hadden geen college over Nieuwere Letterkunde. Dat was geen wetenschappelijk, geen academisch vak. Als wij er in ons privé aan deden, hadden wij een soort van gewetenswroeging. Een volledige uitgaaf van Goethe's werken heb ik nooit bezeten. Op een stalletje had ik eens de twee deelen van den Faust gekocht. Toen ik er mede thuis kwam, herinner ik mij nog het gezicht van mijn vader. Met een beteekenisvollen blik vroeg hij mij of ik werkelijk van plan was dien Faust te gaan lezen.

— Het Nederlandsch wantrouwen in Goethe verwondert mij eigenlijk niet. Gij zijt een theologisch volk. Gij hebt hier allen het een of ander dogma; en Goethe's invloed moet op ieder dogma ontbindend werken. Zijn geest is door en door ontheologisch en drijft alle dogmatisme uit.

— — Om er het dogma van de soevereiniteit der menschelijke Rede voor in de plaats te stellen. Dat is het juist waar de heer Groen ons telkens tegen waarschuwt. Hij ziet in onze nieuwere beschaving een herleven van de oude, Helleensche, sofistische wijsheid uit de dagen van Sokrates en Plato. Hij spreekt ons dikwerf van die beruchte stelling van Protagoras: de mensch, maatstaf aller dingen. Dat acht hij de gevaarlijkste leer die men prediken kan, en hij noemt het onverschillig of men met Protagoras van den mensch, of, zooals het thans de mode is, van de Wetenschap en de Rede spreekt.

— Gij wilt mij altijd op een terrein brengen, waarop ik toch niet volgen kan. Voor theologie en filosofie heb ik alle achting, maar ik heb er geen verstand van. Of liever, ik moet wel tot het besluit komen, dat ik er geen

verstand van heb, omdat mij, eerlijk gesproken, alle wijsgeerig onderzoek toeschijnt «sans issue» te zijn, zooals wij plegen te zeggen, en ik gaarne wil aannemen, dat dit alleen aan mij ligt. Gij moet niet vergeten, dat ik uitsluitend voor de diplomatie ben opgeleid.

— — Die sluit de wijsbegeerte toch niet uit.

— Maar ook niet in; althans niet de bespiegelende wijsbegeerte. Ik beweeg mij het liefst op het gebied van de Geschiedenis, met andere woorden, van de samenleving en van den individuëelen mensch. Juist dat heeft mij tot Goethe gebracht en mij bij hem doen blijven. Hij heeft mij het oog op menschen gegeven. Ik vergeet nooit de eerste lectuur van Dichtung und Wahrheit: al die schetsen, die silhouetten of portretten van personen die hij in zijn leven heeft ontmoet! En dat heeft mij teruggebracht tot de kleine boekjes van mijn grootvader die een schat van aanteekeningen behelzen omtrent de voornaamste mannen die in de Fransche Omwenteling beteekenis hebben gehad. Die aanteekeningen behelzen geene anecdoten, maar croquis, eenige vlug geteekende trekken waaruit een kunstenaar zonder al te veel moeite een galerij van beelden zou kunnen samenstellen.

— — Een collectie van monsters en krankzinnigen; een Chamber of Horrors van Madame Tussaud. Wat hebt gij aan de historische kennis van die wezens? Het geheel van hunne ideeën is het eenig interessante, en daarvan weten wij alwat een mensch ervan kan begeeren te weten: hunne denkbeelden hebben de wrangste vruchten gedragen! En volgens de Schrift kent men den boom aan zijne vruchten.

— Ik zal u met die monsters en krankzinnigen, zooals gij ze noemt, niet lastig vallen. Ik heb alleen willen zeggen waar mijne geliefkoosde studiën mij telkens weder heen voeren. Denkbeelden boezemen mij weinig belang

in zoolang zij op zichzelf staan. Ik moet ze leeren kennen in verband met de personen in wier gemoed die denkbeelden geestdrift hebben gewekt. Ik heb altijd dorst naar menschen.

— — Alsof de Geschiedenis die ooit geven kon!

— Alsof de waarneming en de omgang mij die ooit konden geven! Geschiedenis, waarneming, omgang, zelfs het meest intieme verkeer: het helpt ons alles slechts aan een grooter of kleiner aantal uitwendige gegevens. Of ik slechts van iemand lees in de Geschiedenis dan wel hem dagelijks naast mij zie, het is al één; het brengt mij op zichzelf geen stap verder tot zijn binnenste. Dat binnenste is een heiligdom dat alleen door zielsverwantschap kan worden geopend. En zielsverwantschap komt binnen zelfs als de deuren gesloten zijn. In zijn Gesprekken met Eckermann heeft Goethe iets gezegd over menschenkennis; dat voor mij een openbaring is geweest.

— — In welk jaar kan ik het vinden?

— Zie eens in het Register onder het woord: Welt.

— — Meent gij dit?

— Ja, dat is het; onder het jaar 1824 «So hatte (Goethe) mir vor einiger Zeit gesagt, dasz dem echten Dichter die Kenntnisz der Welt angeboren sei, und dasz er zu ihrer Darstellung keineswegs vieler Erfahrung und einer grossen Empirie bedürfe. Ich schrieb meinen Gœtz von Berlichingen, sagte er, als junger Mensch von zwei und zwanzig und erstaunte zehn Jahre spæter über die Wahrheit meiner Darstellung. Erlebt und gesehen hatte ich bekanntlich dergleichen nicht, und ich musste also die Kenntniss mannichfaltiger menschlicher Zustænde durch Anticipation besitzen. Ueberhaupt hatte ich nur Freude an der Darstellung meiner innern Welt, ehe ich die æuszere kannte.... Es liegt in den Charakteren eine gewisse Nothwendigkeit, eine gewisse Consequenz, vermœge welcher bei diesem

oder jenem Grundzuge eines Charakters gewisse secundære Züge stattfinden. Dieses lehrt die Empirie genugsam; es kann aber auch einzelnen Individuen die Kenntniss davon angeboren sein. Ob bei mir Angeborenes und Erfahrung sich vereinige, will ich nicht untersuchen; aber so viel weiss ich: wenn ich Jemand eine Viertelstunde gesprochen habe, so will ich ihn zwei Stunden reden lassen.... Hætte ich nicht die Welt durch Anticipation bereits in mir getragen, ich wære mit sehenden Augen blind geblieben, und alle Erforschung und Erfahrung wære nichts gewesen als ein ganz todtes vergebliches Bemühen.»

— — Ronduit gezegd: ik begrijp niets van die openbaring.

— Zoo gaat het, mijn vriend! wat voor den één licht is, is het niet voor den ander. Goethe is de eerste geweest, om te erkennen, dat voor elk die anticipatie alleen bestaat ten aanzien van bepaalde, verwante karakters. Zoo in zijn Faust: «Du gleichst dem Geist den du begreifst». Het menschkundig talent wordt gemeten aan de uitgebreidheid van den kring dergenen, die men bij anticipatie begrijpt. Hoogst zelden gaat in dezen ons talent buiten onze eigene nationaliteit. Ik kan mij zoo levendig voorstellen, dat de mannen der Fransche Omwenteling op een vreemdeling den indruk maken van een zonderlinge en zelfs huiveringwekkende menagerie.

— — Ja, daar heeft het wel iets van.

— Ik zou wel durven wedden, dat de heer Groen nooit een poging heeft gedaan, om één van de Omwentelingsmannen te analyseeren.

— — Het is hem nooit in het hoofd gekomen.

— Misschien toont zich vooral daarin het verschil tusschen de Fransche en de Duitsche opvatting der Geschiedenis. Guizot maakt personen, Ranke maakt geestesrichtingen tot de hoogste macht in de Geschiedenis. Niemand heeft voor deze abstractiën een oog zoo scherp als hij.

Ik heb den aanhef van Ranke's Franzœsische Geschichte altijd heel merkwaardig gevonden: «Ich wage es, ein Deutscher, das Wort ueber die franzœsische Geschichte zu ergreifen.» De schroom toont, dunkt mij, dat hij beseft, hoe hem als vreemdeling iets moet ontgaan. Wat kan dit anders zijn dan de invloed van het persoonlijke in de lotgevallen van Frankrijk?

— — Gij weet wel, dat ik mij daareven over de Omwentelingsmannen barscher heb uitgelaten dan ik het eigenlijk had willen en moeten doen. Denk niet, dat de aanteekeningen van uw grootvader omtrent hen mij niet interesseeren. Lees er mij wat van voor als ik het niet geheel bij u heb verkorven.

— Ik weet niet of zij wel geschikt zijn om te worden voorgelezen. Die aanteekeningen hebben voor mij een leven dat zij niet terstond voor ieder ander kunnen hebben. Mijn grootvader, en vooral mijn vader, heeft ze mij zoo dikwerf toegelicht, zoo dikwerf met mij besproken, ook naar gelang nieuwe documenten over de Omwenteling werden uitgegeven, dat zij voor mij geen verderen commentaar behoeven. Ik sprak van de aanteekeningen, alleen om u te doen zien waarom het filosofische oogpunt van den heer Groen geheel buiten mijn kring ligt. Voor hem is de Omwenteling een gebeurtenis, een zaak, een verschijnsel, door algemeene wetten bepaald; ik zie bijna alleen het menschelijke.

— — Als ik u plagen wilde, zou ik zeggen: of het onmenschelijke. Maar ik zeg u veel liever, dat uw gezichtspunt mij tamelijk nieuw is en dus mijn nieuwsgierigheid prikkelt. Het algemeene en het persoonlijke in de Geschiedenis schijnt door u geheel uit elkander te worden gehouden.

— Zooveel mogelijk althans, en altoos onwillekeurig. De twee elementen zijn natuurlijk niet van elkander te scheiden. Maar de eene soort van geesten reageert lichter

op het algemeene, de andere lichter op het personeele. Lees onmiddellijk na elkander Macaulay's beschrijving van den Puritein in zijn brillanten Essay over Milton, en dan de Gedenkschriften, bijvoorbeeld, van Mrs. Hutchinson, over haar echtgenoot, den puriteinschen kolonel, een der rechters van Karel I. Naar gelang hetzij die Essay, hetzij dat Leven van den kolonel u meer aantrekt, zult gij onwillekeurig toonen tot de eene of tot de andere soort van geesten te behooren.

— — Ik wil gaarne gelooven, dat die aanteekeningen van uw grootvader over de Omwentelingsmannen geen commentaar behoeven, maar wat belet u er een commentaar bij te geven? Ik zal dan in de theorie van de Fransche Omwenteling ingewijd zijn door den heer Groen, en door u diezelfde Omwenteling worden binnengeleid van de menschelijke zijde. Ik gevoel wel, dat ik tot dusver alleen het onmenschelijke en het woeden van demonische machten heb gezien. Hoe leerzaam zal voor mij zijn al wat gij mij kunt vertellen. Wie weet of gij er niet wekelijks een uurtje voor over hebt. Of bindt gij u liever niet aan zulk een regelmaat?

— Integendeel. Een elke week geregeld terugkeerend uur, uitsluitend voor een bepaalde bezigheid vastgesteld, is geheel naar mijn hart. Ik erfde dat van mijn vader, die het geregeld doen van weinig den eenigen weg achtte om ten slotte veel te doen.

— — Schikt u Vrijdags middags van vijf tot zes? Als 't mooi weer is, maken wij er een wandeling van.

— Als ik maar nauwkeurig wist, wat gij eigenlijk van mij verlangt.

— — Wel, wat uw vader deed met u: de aanteekeningen van uw grootvader toelichten, doe gij dat met mij! namelijk wat de personen der Omwenteling betreft. Ik kan u evenwel niet beloven, dat....

— Gij behoeft mij niets te beloven. Want die taak is voor mij veel te zwaar. Ik heb het talent van mijn vader niet, die alles zoo klaar voor zijn geest had, dat hij het slechts had af te lezen. Hij was dichter en dat moet men toch eigenlijk zijn, om zich in een menschenziel te kunnen verplaatsen. Ik herinner mij het levendigst zijn gesprekken over Danton.

— — Over Danton? over Danton? Hij is nu juist voor mij een der meest weerzinwekkenden: een man zonder eenigen ernst, zonder eenige applicatie; een kolossale, liederlijke kerel, een bon vivant; nu een Hercules, dan slap als een lekke luchtballon; stomp voor alles behalve voor genot; een man zonder eenig beginsel of ideaal; tot over zijn ooren in de schulden en daarom revolutionnair; een Mirabeau van de straat, met zijn reusachtig lichaam, zijn kroeshaar, zijn vlammende oogen, zijn grove, geheel populaire welsprekendheid. Bang was hij niet, dat geef ik toe, bang noch voor den dood, noch voor de massa, maar het was bij hem geen moed, het was overmoed, minachting; minachting voor het groote mysterie van het hiernamaals en bovenal minachting voor die menigte, waarvan hij zich slechts bediende om zelf hooger te komen. Die vreeselijke en bloeddorstige Club van de Cordeliers is toch geheel zijn werk en zijn werktuig. Het was de meest anarchistische club reeds in '90; die gemeene deern, Théroigne de Méricourt, was haar ziel. Die club heeft al terstond na de vlucht van den koning de Republiek geëischt. Het zijn de Cordeliers, die de onbeschrijfelijke wandaad van de vermoording der gevangenen in September '92 hebben bewerkt. Zij zijn de echte Septembriseurs, en aangezien Danton toen Minister van justitie was, komt dat ongeëvenaarde gruwelstuk geheel voor zijn rekening. Bij hem was zelfs geen politieke hartstocht aan het werk. Dezelfde man, die de arme gevangenen, als royalisten

verdacht, bij honderden en op het wreedaardigst liet ombrengen, had zich meer dan driehonderd duizend francs door het Hof in de handen laten stoppen, zoo lang hij het Hof kon doen gelooven, dat door zijn bemiddeling het volk tot rust zou komen. Toen de koning dit niet meer gelooven kon en de gelden niet meer vloeiden, werd Danton onverzoenlijk. Nu wordt hij de instigateur van den tienden Augustus; onder zijn leiding bemachtigen zich de zeshonderd gefedereerden uit Marseille van de Tuilerieën. De Commune zegeviert door hem. De guillotine werkt hem nog te langzaam; bij massaas moeten de slachtoffers vallen; bij golven moet het bloed stroomen. Hoe grooter de schrik der tegenstanders, hoe zekerder de onderwerping van geheel Frankrijk aan Parijs en van Parijs aan de Commune. En dan krijgt hij weer buien van gematigdheid; dan wil hij het bloed der Franschen sparen; dan stoot hij Marat van zich; dan hunkert hij naar samenwerking met de Gironde; dan wordt hij op zijn manier conservatief; dan hoopt hij met den degen van Dumouriez het gepeupel te weerstaan en het ineen storten van alle maatschappelijke orde te verhinderen; dan noemt hij de voltrekking van het vonnis aan den koning een moord, en toch stemt hij voor dien moord en dringt meer dan iemand op de executie aan. Wat heeft hij in den winter van '92 huisgehouden in België! Zijn macht is onbeperkt en hij gebruikt haar, om de heffe des volks op te hitsen tot allerlei plundering, om zijn buidel eerst te vullen en daarna weder alles te verbrassen. Hij is het, die de partij van de Gironde op het schavot brengt na lang met haar te hebben gekoketteerd, en die haar in het verderf stort om zich op haar te wreken, omdat zij hem doorzag. Plan en consequentie mist men bij hem ten eenenmale. Zelfs den korten tijd van zijn macht, van '92 tot '94, kan hij de noodige veer-

kracht niet behouden en begint de bloeddorstige man velleïteiten te gevoelen van een idyllisch leven. Hij trekt zich terug; hij sluit een nieuw huwelijk; hij is de Conventie moede; hij is bloedvergieten moede. Hij oscilleert tusschen het huiselijk leven en de revolutionnaire politiek. Eindelijk laat hij zich in slaap wiegen door Robespierre, die hem des te zekerder onder de guillotine brengt. Danton is een schavuit!

— Mijn waarde vriend, welk een hartstocht! Kunt gij nu zelf eenige de minste fiducie hebben in zulk een behandeling van de Geschiedenis? Kan zulk een historiografie eenige de minste waarde voor ons bezitten? Als het Verleden ons zulke wezens te zien geeft, heeft het Verleden immers niet het minste belang. Boeven kan het Heden ons ook wel toonen; om boeven en schelmen te leeren kennen, hebben wij toch waarlijk geen archieven, geen documenten, geen historische kritiek, noch dat geheele toestel der historische wetenschap noodig.

— — Gij moet het mij vergeven. Die naam van Danton bracht mij in drift. Ik kan niet goed dulden, dat zulk een wezen tot het voorwerp wordt gemaakt van een rustige bespreking tusschen vader en zoon. Daarin is iets dat mijn zedelijk gevoel kwetst. Als men zulke personen in de Geschiedenis ontmoet, kan en mag men er niets anders mede doen dan ze verpletteren onder al het gewicht onzer zedelijke verontwaardiging. En zelfs dat is nog te veel eer. Men moet eenvoudig op de krachtigste wijs zijn walging openbaren; men moet zich bezoedeld voelen reeds als men hun naam op de lippen neemt, reeds als men denkt aan de uitgieting van zooveel goddeloosheid. Ik ben den heer Groen dankbaar voor velerlei; maar voor niets zoozeer als voor den moed dien hij gehad heeft, om geheel die Fransche Omwenteling te dagen voor de rechtbank van het kristelijk geweten. Wat toen

heeft plaats gehad, is geen vraag voor een debatingclub. Het is geen kwestie van meer of minder liberale beginselen. Wij moeten van den heer Groen leeren, in de Omwenteling de eigen belichaming te zien van den geest des ongeloofs, den geest van den Antikrist, en wie naar de verwezenlijking van het rijk van Kristus op aarde verlangt, mag zich niet schuldig maken aan eenig vergelijk, aan eenige toegevendheid; en al dat historisch verklaren, dat men tegenwoordig met die gruwelen poogt te doen, is reeds ten halve.... medeplichtigheid, waarvan men rekenschap zal hebben af te leggen voor den rechterstoel van den Heilige, tegenover wiens eer en gezag de Hel, zooals de heer Groen ons zoo dikwerf heeft gezegd, nooit doldriftiger hare woede heeft losgelaten.

— Ik gevoel maar al te zeer, dat ik te lang het oogenblik heb verschoven om u mededeeling te doen van iets dat mij zeer van nabij raakt. Toen ons gesprek van dezen avond begon, heb ik niet vermoed, dat het zulk een ernstige wending zou nemen. Als ik het voorzien had, zou ik u zeker reeds vroeger hebben gezegd wat ik u thans ga zeggen. Er zou een zekere oneerlijkheid in steken, u langer onkundig te laten van wat gij niet vernemen kunt zonder dat het misschien op uw oordeel over de Fransche Revolutie, maar zeker op uw betrekking met mij grooten invloed kan hebben, gegeven de stemming waarin die gebeurtenis uit onze geschiedenis u blijkbaar brengt. Na uwe laatste woorden zie ik er tegen op, maar....

— — Er is iets zoo ernstigs in uw toon gekomen, dat ik niet weet wat ik denken moet. Hebt gij.... hebt gij misschien vóor twee jaar, in de Februari-Revolutie, zelf een rol vervuld, die gij weet, dat ik af zal moeten keuren en die een scheiding tusschen ons moet maken?

— Neen, neen, niets van dat al. Ziehier de zaak: ik heb u tot dusver alleen gesproken van mijn grootvader

van vaderszijde. Mijn grootvader van moederszijde heb ik u nog niet genoemd. Mijn moeder was de dochter van Danton. Gij hebt reeds een toespeling gemaakt op de laatste maanden van zijn leven toen hij zich teruggetrokken had in zijn geboorteplaats, in Arcis-sur-Aube. Daar is het kind geboren dat hij zelf nooit zou kennen. Mijn moeder zag het levenslicht drie maanden na dien noodlottigen Aprildag '94 toen haar vader geguillotineerd was.... Maar wat hebt gij, mijn vriend? Om Gods wil wat hebt ge? Gij verandert geheel van kleur.... Zie mij aan, ik bid u, zie mij aan.... Verberg uw gelaat niet in uwe handen.... Vriend, had ik het u misschien niet moeten zeggen?.... Schrikt gij terug van het denkbeeld, dat gij een kleinzoon van Danton tot uw vriend hebt gemaakt, en een kleinzoon, die zijn grootvader niet verafschuwt.

— — Neen, waarlijk niet, neen.

— Maar wat dan? Waarom zijt gij zoo ontroerd? Heb ik u onrecht aangedaan door u te laten door- en uitspreken met alle openhartigheid zonder u terstond te waarschuwen, dat wij spraken over iemand die voor mij niet bloot een historische persoonlijkheid kan zijn. Was het mijnerzijds een onkieschheid u zoolang te laten gelooven, dat gij het volle recht hadt u tegenover mij te laten gaan, om u eerst thans tot de pijnlijke ontdekking te brengen, dat gij een vriend noodeloos hebt gekwetst in zijn persoonlijke gewaarwordingen?

— — Gij hebt niets misdreven, volstrekt niets. Ik maak u geenerlei verwijt, mijn vriend, want dien naam zal ik u altijd blijven geven. Wat mij een schok gegeven heeft.... kunt gij het u niet voorstellen? Voel het zelf, voel het mede, want ik weet niet, hoe het onder woorden te brengen. Ik weet het niet. Wat tot dusver voor mij alleen in boeken stond, is plotseling levende werkelijkheid geworden.... Geef mij uw hand! Laat ik beseffen, laat het

mij doordringen, geheel doordringen, dat ik de hand druk van den eigen kleinzoon van Danton! o Die bekrompenheid, o dat ellendige boekeleven. Men weet, dat Danton geleefd heeft, dat hij een vrouw, dat hij kinderen heeft gehad.... ja, ongeveer zooals men weet hoever de zon is van de aarde. Maar als dan....

— Gij behoeft niet verder te gaan. Ik begrijp u geheel.

— — Ik moet het dadelijk aan den heer Groen vertellen.

— Is dat wel noodig?

— — Neen, misschien niet. Maar het is alsof ik Groen thans met andere oogen aanzie.

— Word niet onbillijk tegenover hem. Aan de Fransche Omwenteling is immers niets hoegenaamd veranderd door de omstandigheid, dat Danton een kleinzoon heeft gehad en dat ik die kleinzoon ben.

— — Niets veranderd?

— Natuurlijk niet.

— — Gij hebt gelijk, en toch weer geen gelijk. o Mijn arme kop! Ik was zoo bevredigd door de antirevolutionnaire leer; ik vond haar zoo duidelijk, zoo onwederlegbaar. Ik zag, zag positief Satan in dat moderne Babylon. Ik zong 's Zondags zoo van harte mee:

«De Heer zal opstaan tot den strijd.
Hij zal Zijn haters wijd en zijd
Verstrooid, verjaagd doen vluchten ....»

— Ziet ge dan thans iets anders?

— — Ik zie een klein kind op den schoot van een jonge weduw.

— Ik moet u aan mijn hart drukken. Gij voelt.

— — Dank, dank!

— Dat jonge kind was bestemd diep te lijden. De twee zonen uit het eerste huwelijk van Danton waren menschen, die alleen vroegen naar de openbare meening. Zij schaamden zich den naam van hun vader te dragen. Zij hebben zich

uit de samenleving teruggetrokken op een klein landgoed, zich nooit weer in de wereld vertoond en door hun afzondering de schande verzwaard die aan de nagedachtenis van hun vader kleefde. Naar hun halve zuster, mijn moeder, hebben zij nooit meer omgezien. Zij werd spoedig wees, en werd groot gebracht door een tante in wier huis nooit over de politiek en allerminst over het Revolutietijdvak werd gesproken. Wie dacht onder Napoleon nog aan die nachtmerrie, dan misschien alleen om den held te verafgoden, die de Hydra had verpletterd. Het nieuwe geslacht had van die Hydra slechts een zeer vage voorstelling. Al wat mijn moeder als jong meisje van haar vader wist, was dit éene, dat hij als slachtoffer van de Omwenteling was gevallen. Zij werd zeer katholiek opgevoed. Iederen 5den April liet hare tante een mis lezen voor de zielerust van Danton. Mijn moeder woonde die mis van kindsbeen af bij, en over het algemeen ging zij vlijtig te kerk, en, zooals zij mij later dikwijls heeft medegedeeld, telkens als zij het Pacem aeternam hoorde, dacht zij aan dien armen vader, dien slechte menschen hadden dood gemaakt, omdat hij niet zoo slecht wilde zijn als zijzelf waren. Eens las zij ergens deze spreuk: « Plutôt cent fois guillotiné que guillotineur », en daaronder: Danton.

— — Heeft Danton dat gezegd?

— Zeker heeft hij dat gezegd; het woord is volkomen authentiek; het is niet het eenige in dien geest dat men van hem kan aanhalen.

— — Maar vertel verder.

— Het was zulk een liefelijk beeld dat zij zich van dien vader vormde dien zij nooit had gezien en met wien zij dagelijks verkeerde, met wien zij meer omging dan met wien ook uit hare omgeving. Het kleine boekje waaruit zij Geschiedenis leerde, liep over den Revolutie-tijd zeer vluchtig heen. Maar het spreekt van zelf, dat deze sancta

simplicitas voor haar niet kon duren. De ontgoocheling kwam door een stuk courant, waarin bij een pique-nique een brood gewikkeld was geweest. Haar oog valt er op; en daar leest zij alleen deze woorden: Danton, le Septembriseur. Zij begreep natuurlijk niets van dat woord. Wat is dat, een Septembriseur? Zij durfde het niemand vragen, want zij was bang wegens hare onkunde te worden uitgelachen. Het woord wilde haar niet verlaten. Midden in den nacht kon zij wakker worden en het woord voor zich zien. Zij besloot het in tweeën te knippen: briseur begreep zij. Zij vroeg iemand wat Septem beteekende en hoorde dat dit wilde zeggen: zeven. Het bracht haar niet verder. Zoo verliep anderhalf jaar, totdat op een Zondagmorgen haar pastoor de verdorvenheid der menschen schilderde in een preek over den afval van God en het ware geloof, en als een der sterkste voorbeelden daarvan gaf het vreeselijk moorden dat in September '92 honderden royalisten in de gevangenis het leven had gekost. Maar de goddelijke straf had die Septembriseurs achterhaald. — Mijn arme moeder zonk in één en moest uit de kerk worden gedragen. Men bracht haar te bed. Drie weken lang zweefde zij tusschen leven en dood. Toen zij hersteld was, stond haar besluit vast. Het voorval in de kerk had plaats gegrepen in het eerste jaar van de Restauratie der Bourbons, en mijn moeder was dus een jonge vrouw van twee en twintig jaar. Zij woonde nog alleen met hare tante. Niets in hare opvoeding had haar kunnen voorbereiden op de taak waaraan zij van nu aan, en zoolang het blijken zou noodig te zijn, haar leven wilde wijden. Die taak was geen andere dan zich een zelfstandige en gegronde voorstelling vormen van hetgeen de vader die haar zoo dierbaar was en die tot dusver in hare gebeden haar zoo levendig voor den geest had gestaan, in de Geschiedenis was geweest. Zij bleef dien vader liefhebben en vereeren,

maar was het mogelijk, niet voor anderen, alleen voor haar zelf, zijn beeld te zuiveren van de smet die er op geworpen was? Zij wist volstrekt niet hoe zij het aan moest leggen. Het woord historisch onderzoek stond natuurlijk niet in haar vocabulair. Zij had er zoo weinig een begrip van, dat zij, om achter de waarheid te komen, niets beters meende te kunnen doen dan zich te wenden tot den pastoor in Arcis-sur-Aube die haar hart zoo deerlijk had gewond. De ontmoeting die mijn moeder mij later meer dan eens heeft beschreven, moet aandoenlijk zijn geweest. Het was een bejaard man die indertijd den eed aan de Constitutie niet had willen doen en dus eenige jaren buiten Frankrijk had doorgebracht. In de laatste jaren van Napoleon was hij teruggekeerd. Lodewijk den achttiende had hij als een Messias begroet en zijn evangelieprediking was voorloopig één filippica tegen de duivelsche Revolutie geweest. Mijn moeder ging dan tot hem en vertelde hem welk een schok zijn woorden in hare ziel hadden teweeggebracht. Zij zal het wel niet gedaan hebben dan onder tranen van de diepste smart. De oude man liet haar geheel uitspreken, terwijl zij met gebogen hoofd voor hem zat. Zij eindigde met hem te belijden, dat zij van het tijdvak der Omwenteling niets afwist, dat zij geruimen tijd het woord Septembriseur niet begrepen had, maar nu al te goed wist wat het inhield; zij vroeg hem dringend, haar nu de volle waarheid te zeggen, en vooral haar te verklaren waarom hij zulk een hard oordeel had geveld. Zij vertelde hem hoe zij er achter was gekomen, dat men haar eigen vader den naam gaf dien de geestelijke als de ergste flétrissure op den preekstoel had gebruikt. — Het was er alles met groote inspanning en verward uitgekomen, maar toch duidelijk genoeg, om den geestelijke te doen zien, wat grenzenloos leed hij deze jonge vrouw had aangedaan. Toen zij niets meer te zeggen had, bleef zij nog

steeds met gebogen hoofd voor hem zitten, als wachtte zij op de uitspraak van een vonnis. Er volgde van de zijde van den priester geen enkel antwoord. Zij bleef eenigen tijd geduldig wachten. Eindelijk hief zij het hoofd op. De oogen van den ouden man stonden vol tranen. Met een uitdrukking van innig medelijden was zijn blik op haar gevestigd. Toen hij begon te spreken, was hij zijn aandoening nog niet meester, en beleed hij met bevende lippen, dat hij niet zoozeer uit eigen kennis had gesproken, maar in zijn preek had teruggegeven wat hij van anderen had gehoord. De zaak was al meer dan twintig jaar geleden. Hij was destijds niet in Frankrijk geweest. Men zou hem zeker verkeerd hebben ingelicht. Het was er hem enkel om te doen geweest de verdorvenheid van het menschelijk hart met een voorbeeld op te helderen. Hij moest erkennen, dat hij zich niet vooraf van de waarheid of de toedracht der gebeurtenis vergewist had. Daarop nam hij haar bij de hand en bracht hij haar voor het crucifix dat boven zijn bidstoel hing. Terwijl de tranen langs zijn oud gelaat vloeiden, fluisterde hij: ook deze is onder de misdadigers gerekend! Hij knielde toen met haar neder, en lang bleven zij in gebed voor den Gekruiste.

Het was voor de bedroefde de eerste lichtstraal. Niemand had weldadiger troost kunnen bedenken; vooral omdat deze troost niet bedacht was. Het was en bleef dus mogelijk, dat niet alleen de priester, dat ook anderen verkeerd waren ingelicht; dat, al was de zaak geschied, het niet recht was uitgemaakt, wie er aan had deelgenomen. Ik zal u niet bezighouden met de pogingen, die mijn moeder in het werk stelde, om op de hoogte te komen van de geschiedenis van de Revolutie, om met name de periode van het schrikbewind te leeren kennen. Het kan voor u geen waarde hebben. Maar wèl zal het u interesseeren te weten, hoe zij ten slotte tot rust is gekomen; dat staat in

nauw verband met de wordingsgeschiedenis van mijn eigen voorstellingen. Een jaar of vier later huwde zij den man die haar uitkomst zou geven. Mijn vader gaf aan de eenzame al de liefde van zijn hart, en aan de dochter die nog altijd in pijnlijke onzekerheid verkeerde, zijn rijpe kennis en ervaring. Zelf gevormd door mijn grootvader en door onafgebroken studie van de Fransche Omwenteling, was hij beter dan iemand in staat mijn moeder eenigszins tot rust te brengen, niet gelijk men een kind sust, maar door haar op de hoogte te stellen van zijn onderzoek en van de historische beschouwing, waartoe zijn onderzoek hem had geleid. Gij kunt thans begrijpen waarom ik mij van mijn vaders gesprekken met mij vooral die over Danton herinner, en evenzeer waarom ik mij zoo moeilijk in algemeene theorieën over de Revolutie vinden kan. Wilt gij nu beweren, dat ik groot gevaar loop al te gunstig te oordeelen: ik kan het u niet tegenspreken: wie ziet de fouten zijner voorouders of de gebreken van zijn ouderlijk huis zoo ongenadig als een vreemde het kan doen? Maar, aan de andere zijde; gij kent het schoone beeld van Goethe: de beschilderde glazen van een kathedraal moet men zien als men in, en niet als men buiten de kathedraal staat. Het is voor een goed deel met de historie als met de natuur, als met een landschap: wat er in ligt, ziet alleen de verwante kunstenaar en alleen hij doet het anderen zien.

— — Gij weet niet welk een nieuwe wereld gij mij binnenleidt. Het gaat mij als met dissolving views. Niets wordt afgebroken, niets wordt bestreden. Alles verandert van zelf; het nieuwe komt uit het oude voort. Ik besef voor het eerst, dat het Verleden niet slechts een voorwerp van kennis is, maar evenzeer, en zelfs in de voornaamste plaats, een voorwerp van liefde, iets waar ons hart mede te maken heeft. Ik zal mij wel wachten te kort

te doen aan het geheel eenige van uw moeders kinderlijke smart, maar het schijnt mij toch of wij allen, die Geschiedenis beoefenen, eenigermate in hare positie zijn. Geschiedenis is ten slotte het verhaal van onze Voorouders en het verhaal is op den eersten aanblik haast altijd een somber, een ontstemmend, het tegenovergestelde van een verheffend tafereel. Indien het gevoel onzer solidariteit met het voorgeslacht slechts groot genoeg was, om....

— Vergeef mij, dat ik u in de rede val, — slechts groot genoeg was, om den Duivel er buiten te houden, niet waar? Mijn vader plag te zeggen, dat wij dat aan de oudste kristelijke historieschrijvers te wijten hebben, die alles zagen onder het licht van de groote tegenstelling tusschen Heiden- en Kristendom, en voor wie dientengevolge de Geschiedenis het verhaal was van een epischen strijd tusschen den God van het Licht en den Vorst der Duisternis. En waar men er de theologie, waar men God en Satan er niet bij te pas brengt, daar blijft toch de oude theologische beschouwing nog veelszins haren invloed oefenen en huldigt men die kinderachtige voorstelling van vooruitgang en achteruitgang, van actie en reactie. Van zelf valt de aandacht dan inzonderheid en misschien zelfs uitsluitend op de tijden, die men in zijn bekrompenheid tijden van vooruitgang acht, zoogenaamde bloeiperioden van de beschaving. Zonder die kinderachtige voorstelling zou men het geheele tijdvak der Middeleeuwen niet op zoo onvergeeflijke wijs en zoo langdurig verwaarloosd hebben. Maar die Middeleeuwen waren «barbaarsche tijden»; de kunst dier eeuwen was «chose gothique»:

«Villon sut le premier, dans ces siècles grossiers,
Débrouiller l'art confus de nos vieux romanciers,
. . . . . .
Enfin Malherbe vint, et, le premier en France
Fit sentir dans les vers une juste cadence.»

Zoo haalt Boileau de spons over geheel de poësie van het Middeleeuwsche Frankrijk.

— — Ik heb u met de grootste belangstelling den intiemen achtergrond van uwe beschouwing hooren beschrijven, maar die beschouwing zelve....

— Het is eigenlijk te laat, om haar thans nog tot een goed einde te brengen. Maar ik zou het toch ook jammer vinden om hier ons gesprek af te breken. Vergenoeg u met de outlines; over sommige bijzonderheden hebben wij het dan wel eens later.

— — Ik luister, en ben tevreden met al wat gij mij heden geven wilt, weinig of veel.

— Gij maakt het mij beide licht en zwaar. Wat zal ik opnemen en wat voorbijgaan? En als wij nu niet opnieuw in discussie zullen treden, moet ik wel op meer apodiktischen toon spreken dan mij eigenlijk lief is. Vergeet ook niet, dat ik geheel à l'improviste spreek; en bovenal: stel beteren dan ik ben niet verantwoordelijk voor mijne improvisatie.

— — Nu, gij spreekt immers niet in het openbaar, gij behoeft uwe woorden niet op een goudschaaltje te wegen. Geef mij uw denkbeelden in het algemeen; gij kunt later zooveel retoucheeren als gij zelf verkiest.

— Ik zou gaarne alles zoo konkreet mogelijk opvatten. De naam Revolutie is mij reeds veel te algemeen, wanneer men althans dien naam geven wil aan de periode die met '89 begint. De Fransche Revolutie begint niet 1789, met de inneming van de Bastille; maar 10 Augustus 1792, met de overrompeling van de Tuilerieën en de wegvoering van den koning. Van '89 tot '92 beproeft men Reformatie en hare mislukking leidt tot de Revolutie. De groote man dier Reformatie is Mirabeau; die der Revolutie Danton. Zoolang het bloot Hervorming is, moderniseert men het Oude Régime; men maakt er een

constitutioneel koningschap van. De Omwenteling vangt eerst aan als men een nieuw Régime wil stichten, een Republiek, en dat niet als den, in de gegeven omstandigheden, eenig mogelijken, maar als de eenig historisch-wettigen regeeringsvorm. Nu eerst wordt gebroken met Frankrijks jongere traditiën, en met bewustheid voor de echte ontwikkeling van het Fransche staats- en volksleven een nieuw aanvangspunt gesteld. Het is een van de kloekste daden waarvan de Geschiedenis spreekt. Hoe diep de monarchie hare wortelen had geslagen, blijkt juist uit de hervormingsperiode, die aan Augustus '92 voorafging. Men kon den koning, ik bedoel het koningschap niet loslaten. De vlucht van Lodewijk den zestiende, of liever al wat men deed om hem weder in zijn paleis te voeren, is er het beste bewijs van. Verbeeld u iets soortgelijks in onzen tijd! Men zou in de wolken zijn van blijdschap als een koning, die zich niet schikken wilde naar het volk, vrijwillig over de grenzen trok. Men zou hem het gemakkelijkste rijtuig aanbieden en eenige agenten medegeven voor zijn persoonlijke veiligheid. Maar Lodewijk den zestiende arresteert men te Varennes en men brengt hem met geweld terug. Men kon zich blijkbaar Frankrijk nog niet voorstellen zonder een koning. En later nog, Augustus '92, als hij reeds de gevangene is van de Wetgevende Vergadering, gaat men niet over tot de afzetting van den koning, maar tot voorloopige schorsing, en met dat woord: schorsing is het zoozeer ernst, dat men op hetzelfde oogenblik besluit een gouverneur te geven aan den daufijn. Zoo weinig is het bewustzijn nog doorgedrongen, dat er een nieuwe orde van zaken moet beginnen.

Maar geen aarzelen meer bij Danton. Ik vind, ik zeg niet onder de heethoofden, maar onder de politieke geesten van Frankrijk, niemand die zoo helder beseft als hij, dat

een nieuwe tijd is aangebroken voor het oude Frankrijk. Hij is reeds voor '89 eenigszins tot dat inzicht gekomen. Het had hem bij de Barentin slechts een woord behoeven te kosten om opgenomen te worden in de Regeering, om de secretaris te worden van de Barentin, om in een persoonlijke betrekking te treden met den eersten minister, Kardinaal de Brienne. Tot twee malen weigert hij. Hij is nog niet beslist revolutionnair; met de geheele partij der Encyclopedisten gelooft hij veeleer nog aan de mogelijkheid eener hervorming van boven af. Maar hij weet reeds, dat bescheiden hervormingen niet meer aan de orde zijn. Hij zegt tot Barentin: Wij staan aan den vooravond van een revolutie, ziet gij de lawine niet naderen? De lawine komt, ook door zijn toedoen. Dadelijk na de mislukte vlucht van den koning bezweert de Club der Cordeliers, waartoe hij behoort, de Wetgevende Vergadering zonder verwijl te verklaren, dat Frankrijk opgehouden heeft een koningrijk te zijn, dat het een republiek is. Als, tijdens de gevangenschap van den koning, Europa met een coalitie dreigt, werpt Danton in de vergadering dat sombere woord: Jetons leur en défi une tête de roi. Het is niet een koning, het is de Monarchie die hij wil dooden, opdat het blijke, dat zij heeft uitgediend. Het oude Régime is onmogelijk geworden; het moet vallen. Dantons politiek is drieledig: afrekenen met de Monarchie; zorgen, dat de nieuwe regeeringsvorm, dat de Republiek in waarheid een regeering zij; het monarchaal Europa dwingen de Fransche Republiek te erkennen. Deze drievoudige taak is het geheele programma van Danton; een program van wijde strekking, maar dat voor uitvoering vatbaar, dat geen utopie is. Nog op 5 Augustus weigert de Wetgevende Vergadering den koning vervallen te verklaren van den troon: Danton beantwoordt die weigering met de revolutie van 10 Augustus welker leidsman en ziel hij is. Zij brengt hem aan het

bewind. Van 10 Augustus tot 20 September is hij de regeering van Frankrijk. Hij doet de Republiek aannemen over het geheele land. Zijn energie houdt stand in weerwil van de grootste moeilijkheden binnen en over de grenzen. Na de inneming van Verdun door de Pruisen spreken anderen ervan, Parijs aan zijn lot over te laten; Regeering, Wetgevende Vergadering, de gevangen koninklijke familie aan gene zijde van de Loire te brengen. Danton vertwijfelt niet. In hem belichaamt zich de nationale geestdrift. Zijn handelen is even krachtig als zijn taal. De verdachten worden in hechtenis genomen gelijk het groote gevaar van den toestand het eischt, maar de Septembermoorden zijn niet zijn werk. De wandaad, die in zijn karakter noch in de lijn van zijn politiek lag, heeft niet hij geprovoceerd.

Als 21 September '92 de Republiek door de Conventie is uitgeroepen, is de strijd van Danton niet ten einde. De droom van een kosmopolitische Republiek heeft zich van aller verbeelding meester gemaakt: de oorlog, bloot als verdedigingsoorlog aangevangen, wordt propaganda, wordt een krijg ter verspreiding der revolutionnaire denkbeelden. Naar België gezonden, om dien droom te helpen verwezenlijken, leert Danton juist dáar het ijdele van die poging inzien; en hij is het die de Conventie voert tot het besluit zich voortaan alle inmenging in de binnenlandsche aangelegenheden van andere Staten te ontzeggen. Hij ziet in, dat de Republiek met hare veroveringspolitiek niets kan winnen, veeleer haar eigen graf delft, immers bij voorbaat de hoogste plaats verzekert aan een Cesar. Het is of Danton Napoleon voorziet. Hij wil slechts een bevechten van den vrede en van Frankrijks zelfstandigheid als republiek in Europa. Ik zie hem een nieuwe wereld in zich omdragen; een, welker onvermijdelijkheid aan het licht te brengen, hij aan de toekomst overlaat.

Een der groote Europeesche Staten tot louter zelfregeering geroepen en rijp voor die taak: dit acht hij Frankrijks grootsche bestemming, en dat niet in naam eener afgetrokken theorie. De republiek is geen fantasiebeeld dat hij najaagt, maar noodwendig bij het wegvallen van allen anderen steun. In schijn heeft de Geschiedenis zijn inzicht gelogenstraft. Evenwel, zijn de kunstmatige en opgedrongen régimes van Napoleon, van de Restauratie, van de Julimonarchie, niet het een na het ander gevallen, en is Februari '48 niet ten slotte gekomen? Of de Republiek thans voor goed is gevestigd? Wie zal het zeggen? Louis Napoleon kan zijn eed schenden; hij kan een Staatsgreep doen, maar het republikeinsche hart van Frankrijk zal niet sterven, als Danton goed heeft gezien. Zijn staatsmanswijsheid staat of valt met de juistheid zijner diagnose van wat voor het moderne Frankrijk de normale leefregel is.

Leefregel, en nog eens, niet bloot een Ideaal; leefregel, in den zin van voorwaarde van gezondheid, gegeven een bepaalde constitutie van het lichaam.

Het is de praktische zin die in een man als Danton het meest treft, en het is het overwicht van den praktischen zin, dat men in zulk een man het meest bejammert. Hij is denker, maar hij denkt alleen om te kunnen handelen, en handelt alleen omdat de noodzakelijkheid hem drijft. Daarin ligt het gewelddadige van zijn revolutionnaire werkzaamheid. De aarzeling van hen die de openbare meening ontzien, kent hij evenmin als de terughouding van hen die zichzelf sparen. Hij is de man van het oogenblik, van een gegeven crisis, van het onmiddellijk ingrijpen. Zijn temperament wisselt met het temperament der gebeurtenissen: het gelaat van dezen stuurman weerkaatst de wildheid van wind en golven. Een vaste rol, een vast emplooi heeft hij nooit op zich genomen, ofschoon hij

zeker zoo goed als iemand wist, dat alleen een onveranderlijk masker populariteit waarborgt. Populariteit kon Danton nooit bereiken. Hij miste de bestendigheid, de persoonlijke continuïteit, zonder welke er geen leiden van menschen is, en die zelve alleen mogelijk wordt hetzij door eenig veinzen, hetzij door veel fanatisme. Danton kon verlichten; niet, gelijk de politiek het dikwerf vordert, verblinden. Zijn praktische natuur dwingt hem, zoodra hij optreedt, zijn kracht te zoeken bij de eenigen die kracht bezitten tot omwenteling, bij de heethoofden. In dezen onvermijdelijken aanvang ligt voor hem een blijvende fataliteit. Hij is gebonden aan hen aan wie hij naar zijn aanleg niet verwant is. Hij kan slechts handelen met hun steun, maar dezen steun niet behouden, dan wanneer hij zijne eigenlijke geestverwanten, de gematigden, aan de heethoofden ten offer brengt. Zijn lust zou zijn de eendrachtige samenwerking van alle Franschen; het is zijn lot voornamelijk kracht te moeten putten in de door de omstandigheden hem opgelegde solidariteit met een partij, met een factie, wier achterdocht hem terstond buiten werking zal stellen, zoodra hij zijn eigen natuur, die hij nooit verloochent, ook niet langer geweld aandoet en haar toelaat den aard zijner handelingen te bepalen. Hij is onwederstaanbaar voor zijne vijanden gelijk voor zijn flauwhartige medestanders, maar kan zelf geen weerstand bieden aan hen, die als werktuigen zijner politiek voor hem even verachtelijk als onmisbaar zijn. In zijn hart homme de gouvernement, kan hij niet ophouden demagoog te zijn, zonder hetgeen hij bereiken wil op het spel te zetten.

De fataliteit der omstandigheden vindt ongelukkig in de aangeboren onvastheid van zijn geest hare bondgenoote. Men regeert niet als doctrinair, maar evenmin wanneer men het tegenovergestelde is van doctrinair. Danton is alles minder dan de incarnatie van een algemeene theorie.

Nooit heeft hij zich den tijd gegund of de inspanning getroost om zich een theorie te vormen die zijn koers bepaalde. De studeerkamer kan zeker nooit de woning zijn der politiek; zij kan het allerminst in een tijdsgewricht als dat, waarin Danton tot regeeren werd geroepen; maar de studeerkamer dient wel voor iedere politiek de bakermat te wezen. Voor de regeerkunst van Danton is zij het nooit geweest, ofschoon de zijne het minder dan eenige andere kon ontberen. Hij was een man van lectuur, maar niet van studie; hij waande, als zoovelen die anderen hebben te leiden, dat ideeën ons van zelf toevloeien uit de gebeurtenissen, zoogenaamd uit het leven, en niet behoeven te worden opgediept in stille overdenking. Het ontbrak Danton veelszins aan innerlijkheid. Hij had geen eerbied voor de ideeën, en dus evenmin voor den mensch, wat altoos leidt tot een gebruiken van menschen, van hun hartstocht, hun dwaasheid, hun slechtheid, op gevaar af van daardoor hun medeplichtige te worden. Deze omstandigheden en dit karakter vormen het noodlottig gestarnte waaronder deze jonge man van nauwlijks drie en dertig jaar geplaatst is en zich betrokken ziet in een der meest grootsche en hachelijkste verwikkelingen van de Geschiedenis. Voeg daarbij zijn uiterlijk! Gij hebt er reeds op gezinspeeld. Het was gemaakt voor het gepeupel: zwaar gebouwd; gebiedende oogen; een stentorstem; het gelaat van een geweldenaar; schrikwekkend leelijk in zijn drift, eigenaardig verlicht als een edelmoedig gevoel, waarvoor hij elk oogenblik toegankelijk is, hem overmeestert of geestdrift hem medesleept. Hij is in menig opzicht wat het volk is: l'éternel enfant, zooals Saint-Just het noemde: ontvlambaar, hartstochtelijk, ruw in den weerstand, nooit onverzoenlijk voor den overwonnen vijand. Men kon op Danton indruk maken; zijn medegevoel doen spreken, een fonds van teederheid vinden onder zijn hevigheid.

Het schuim kan hem op de lippen, maar oók kunnen hem de tranen in de oogen komen. En alles onverwacht; niet bedacht. De gewaarwordingen overvallen hem. Verstand en politiek werken in hem gelijk in een ander instinct en hartstocht. Hij houdt bijna op individu te zijn; hij is belichaming van den onvervalschten Franschen geest, die ten allen tijde zoowel springader is geweest van groote conceptiën, als slachtoffer van eigen logika. In dezen man die met de jongste Geschiedenis van Frankrijk breekt, vervult zich veel wat met het eigen genie van Frankrijk was gegeven. Hij heeft den geest vol van de omwentelingen die Parijs in vroeger eeuwen heeft doorleefd. o, Het is echte Fransche kracht, waarvan deze uitgestootene van zijn volk tintelt; het Fransche bon sens en de Fransche divinatie. Naast en in tegenstelling met Robespierre wordt hij nog het best gekend. Intuitief ziet Danton in de Revolutie de hervatting van Frankrijks echt historische lijn, door de Monarchie onderbroken. Hij gelijkt den profeet die de toekomst van zijn volk bepaalt, omdat hij zelf de toekomst te voorschijn toovert uit een Verleden dat misschien niemand geheel onbekend is, maar sedert lang opgehouden heeft in iemands bewustzijn te leven.

Juist daarom moest hij uit dien kosmopolitischen droom der Republikeinen spoedig ontwaken. Niet een gerevolutionneerd Europa, maar het éene, ondeelbare, en ten slotte nooit mededeelbare Frankrijk, dat is zijn Vaderland. De vrijheid van dezen grond te handhaven tegenover de gewapende betweterij en bemoeizucht van Pruisen, is, op het Champ de Mars en elders, het vlammend doelwit van zijn welsprekendheid die in het bezit van zulk een ernstig oogmerk waarachtig leven vindt. Hij spreekt niet gelijk de rhetoren spreken: snel vindt hij zijn uitdrukking; plotseling zijn beelden. Zijn taal, nu laag bij den grond, dan subliem, altijd overweldigend, vertolkt gedachten,

nooit belemmerd door ervaring, nooit geïntimideerd door het altijd duistere der toekomst. Voor hem is de Revolutie geen politieke strijd, maar oorlog, oorlog in den eigenlijken zin. Het moest zijn geweten verstompen voor de aan te wenden middelen, al heeft hij ten slotte de gewaarwording gekend die Napoleon vervulde bij de lijken en gewonden op het slagveld van Eylau. Toen ontstond in die merkwaardige natuur de vermoeidheid der voortdurende spanning, de behoefte aan vergeten, aan rust, aan een weinig geluk. Hij heeft de veerkracht niet meer, om zich aan de strikken te ontworstelen die hem worden gespannen, en valt onder de guillotine van Robespierre, met dat geheimzinnig woord: gelukkig de man die het leven nooit heeft gelasterd.

Ziedaar de opvatting van Danton die ik lief heb gekregen. Ik heb haar niet zelf gevormd; ik zal mij niet aanmatigen hare volledige juistheid te beoordeelen. Maar ik kan niet toegeven, dat de eerste de beste historicus die alleen naar documenten te werk gaat, het recht zou hebben het eindvonnis uit te spreken over dezen ongemeenen man.

— — Heeft uw moeder geheel deze beschouwing ooit leeren kennen?

— En wie zegt u, dat daarin niet een deel van haarzelve afkomstig is? Ik zou het durven bevestigen noch ontkennen. In geen geval zult gij willen volhouden, dat de Fransche ziel door een Duitschen professor in de Geschiedenis beter wordt begrepen dan door een Fransche vrouw.

— — Als gij mij slechts toegeeft, dat de feiten de feiten blijven, en dat zij met de uiterste nauwkeurigheid en onpartijdigheid moeten worden geconstateerd.

— Maar gij verbeeldt u toch niet, mijn vriend, dat de Geschiedenis, dat zelfs de zorgvuldigste kritiek der Geschiedenis ons ooit feiten geeft?

— — En wat zou zij anders geven?

— Natuurlijk berichten van feiten. Iedere, ook de beste historische bron: de eerlijke mededeeling van een verstandig en welwillend ooggetuige, is altijd opvatting van een feit. Waarlijk, men verliest het te veel uit het oog. Dit of dat is in strijd met de Geschiedenis! Hoe dikwerf hoort men het niet, alsof trouwhartige Geschiedenis de fotografie ware van het gebeurde. Geschiedenis is, in het eenvoudigste geval, waarneming; en alle waarneming is afhankelijk van onze fantasie. Geschiedenis, als zij geheel aan hare verplichting beantwoordt, is een kunstwerk en alle kunstwerk is afhankelijk van ons gemoed. Intrinsiek belang heeft elke gebeurtenis juist zooveel als in haar iets van de menschelijke ziel is nedergelegd, en dat vindt alleen de menschelijke ziel terug. En een menschelijke ziel is....

— — En dit is dat, en dat is dit! Gij zijt toch een echte Fransche raisonneur, en als men niet oppast, zou men alles toegeven. Patati, Patata, en men is ingerekend eer men het weet. Wij Hollanders zijn altijd een weinig bang voor een redeneering, en hoe beter zij sluit, hoe minder wij haar vertrouwen. Wij zitten in geen enkel opzicht gaarne onder de plak, zelfs niet onder die van de logika.

— Het is waar, gij zijt een natie met verwonderlijk veel gezond verstand.

— — En, als ik het compliment aan mag nemen, gezond verstand zal wel altijd bestaan, niet in het voortspinnen van één draad, maar in het opnemen en door elkander vlechten van vele draden, die van verschillende kanten komen.

— Het entrain gaat bij dien omzichtigen arbeid wel wat verloren.

— — Wat nood, als entrain meestal gevaarlijk is.

— Hoe jammer, als entrain altijd onmisbaar is. Wij Franschen emballeeren ons licht, dat is ontegenzeggelijk. Maar wij emballeeren ons in verscheiden en ook tegengestelde richtingen, en zoo meenen wij ten slotte in staat te zijn de faire le tour des choses, waarop het toch eigenlijk aankomt. Men moet in het leven tweeërlei verstaan: dire et se dédire, beide met gratie. Men zal ons Franschen er nooit toe krijgen de waarheid methodisch te willen benaderen, op den ouden trant, als een vesting, door een reeks van geduldige circonvallatiën. Lichtzinnig, zooveel gij wilt, maar stijfkoppen zijn wij niet. Nous faisons la cour à la vérité. Wij trachten hare gunst te winnen; nu zoo, dan anders. De waarheid is voor ons als een bal dien de knaap attrapeert door telkens van stelling te veranderen.

— — Dat klinkt mij bijna profaan en in elk geval te wereldsch, te wuft. En kunt gij het wel meenen? Er is toch een scherpe grenslijn tusschen waarheid en leugen. Het zoeken naar waarheid beschouw ik als een hoog ernstige zaak; als een plicht die onafgebroken inspanning vordert. Wij mogen daarbij niets overlaten aan het toeval, aan een invallende gedachte, aan een goede luim, aan de meerdere of mindere opgewektheid van onze fantasie. Waarheid zoeken is een zedelijke werkzaamheid. Ik geef u toe, dat de mensch het, inzonderheid op het terrein der Geschiedenis, niet verder brengt dan tot waarschijnlijkheid, namelijk zoolang hij aan zichzelf is overgelaten. Maar daarom behoeven wij juist de goddelijke openbaring. Daarin alleen hebben wij een onbedriegelijken maatstaf. Wat met haar samenstemt, is waar; wat met haar strijdt, is leugen. Zonder haar, zou ik geen lust hebben in eenig onderzoek. Wat is er mij aan gelegen een schijn te vinden, iets dat schijnt waar te zijn; dat heden vaststaat, morgen omgeblazen wordt; nu als weten-

schap wordt verheerlijkt en straks als geheel verouderd niet meer wordt aangezien. Gods woord is onze eenige steun, en als ons onderzoek zich bezig houdt met zaken waaromtrent God zelf ons geen licht geeft, dan zijn de zaken ook onbelangrijk en kunnen zij niets diepers in ons bevredigen dan een zekere meer of min edele weetgierigheid. Om tot het oorspronkelijk onderwerp van ons gesprek terug te keeren, de theorie van de Revolutie is belangrijk; de mannen van de Revolutie zijn het weinig, dan alleen in zoover hun gedrag en hunne leer de theorie der Revolutie ophelderen. Omtrent die mannen, de inrichting van hun geest, de eigenaardigheid van hun karakter, vinden wij in Gods woord natuurlijk niets; omtrent de theorie daarentegen al wat wij noodig hebben te weten. Dus aan de laatste ons nederig gehouden! Ik kan nooit met zekerheid weten wie Danton geweest is; ik kan wel met zekerheid weten, dat als, wat hij beproefde, geheel buiten God òm door hem werd beproefd, het toch geen bestand kon hebben. Hoe meer gij een man als Danton zielkundig verklaart, hoe meer ik zie, dat hij zijn licht uitsluitend zocht in eigen oordeel, ten slotte in eigen goedvinden. Hij heeft zichzelf of, in het gunstigst geval, het welzijn van eigen volk gezocht, en dat, versta mij wel, als hoogste doel. Geen enkel woord in uw beschouwing doet mij vermoeden, dat hij alleen Gods eer heeft bedoeld. Wat is dat voor een groot man die, om te reusseeren, zich moet vastketenen aan heethoofden die hij veracht! Om te reusseeren! Alsof succes voor den Kristen iets beteekende; alsof de Heiland ooit succes heeft gezocht; alsof hij zich ooit met politiek heeft bezoedeld; alsof het een Kristen waardig was, gelijk een schacheraar te staan loven en bieden, om ten slotte voor de helft, voor een kwart te komen waar men wezen wilde, en zoo ongeveer te verkrijgen wat men zich in het leven

had voorgesteld. Ik heb u den indruk niet verheeld, dien gij een oogenblik bij mij hebt te weeg gebracht, en ik heb veel nieuws van u gehoord. Maar uw wijze van de dingen te zien heeft toch ten slotte bij mij een geheel andere uitwerking dan waarschijnlijk door u beoogd werd.

— Wat gij wilt, is zuiver idealisme.

— — Ik noem het anders: geloof; en het is ook iets anders. Maar dat kan ik u niet voldoende uitleggen. Dat moet de heer Groen u eens duidelijk maken, hij die zoo geheel thuis is in Plato.

— Ik ben juist zijn litteraire dissertatie machtig geworden. Dit kan ik u al vast zeggen: gij hebt mij zoo even betuigd, dat ik u een nieuwe wereld binnenleidde: mijn vriend, wij zijn quitte. Ik had mij nooit voorgesteld, dat er tusschen de filosofische en clericale beschouwing nog ruimte was voor een derde. Ik vat haar nog wel niet, maar ik vat althans, dat zij er zijn kan. Uw Protestantisme scheen mij tot dusver louter een inconsequentie, een halverwege blijven staan, een huldigen nu van de autoriteit, dan van eigen oordeel. Ronduit gezegd, het Protestantisme is interessanter dan ik dacht.

— — Ik meende, dat gij het al van Guizot had kunnen leeren.

— Ach, Guizot is onze bête noire.

— — Duid het mij niet euvel; maar de filosofie zal een grooten stap verder zijn, als zij heen is over al hare bêtes noires. Het vrije onderzoek heeft dikwijls bijzonder veel van een zeer bevooroordeeld onderzoek; zoo is het althans in ons lieve Vaderland.

— Dat dan ook, met uw verlof, juist niet beroemd is om zijn filosofie, en, als ik wel onderricht ben, den invloed van Kant op verre na niet zoo diep heeft ondervonden als Frankrijk.

— — Hiertoe kan ik helaas! slechts het zwijgen doen.

Van Kant weet ik zelf niet meer dan men in het eerste het beste Conversationslexicon over hem kan vinden. In Leiden werd hij niet zoo hoog gesteld, en de heer Groen doet mij andere Duitschers bestudeeren: een Wilhelm von Humboldt, een Johannes Müller, een von Haller en vooral Stahl.

— Dat verwondert mij niet. Kant zal u niet in het kamp der antirevolutionnairen brengen; misschien wel eruit.

— — Dan zal ik hem maar niet lezen.

— Wat dunkt u, vriend? Zouden wij niet wel doen met nog te profiteeren van den heerlijken zomeravond? Hebt gij lust nog even naar Scheveningen te rijden? De groote drukte zal nu wel over zijn, en het zal goddelijk wezen aan het strand.

— — Ik mis er thans de rechte opgewektheid voor. Ik heb meer behoefte om.... Neen, ik doe beter met stil naar mijn kamer te gaan.

— Zoo als ge wilt; ik ga in elk geval. Ik heb mij meer verdiept in de dingen dan ik het ooit te voren deed. Gij hebt mij aangestoken met uw Hollandsch sérieux. Het staat met de Fransche Revolutie toch eigenlijk geschapen zoo als het, gelijk Macaulay opmerkt, geschapen staat met de theorie van het draaien der wereld. Zij die haar loochenen, draaien toch mede. De Fransche Omwenteling zit nu eens ook den antirevolutionnair in merg en gebeente. Sedert haar, is ieder, of hij het wil of niet, een modern man. Goethe heeft het al gezien aan den avond van onze overwinning bij Valmy. Hij had den slag bijgewoond; hij had in het zelfvertrouwen van den hertog van Brunswijk en van al de troepen gedeeld. Toen de Pruisen waren geslagen, en straks, na Jemmapes, zich uit Frankrijk geheel moesten terugtrekken, sprak hij dat merkwaardige woord tot de omstanders: «Von hier und heute geht eine neue Epoche der Weltgeschichte aus, und ihr kœnnt sagen, ihr seid dabei gewesen.» Hij besefte, dat op dien 20sten

September 1792 de Monarchie reeds voor goed was gebroken. Zij heeft geen eigen leven meer. In sommige landen leeft zij nog eenigszins van de zucht om erger te voorkomen, van de piëteit voor de overlevering, van de een of andere sentimenteele gewaarwording, ook van dat snobisme dat ons aangeboren is. Maar het onvermengd monarchale....

— — Mijn waarde, dat heeft, wat Nederland betreft, de heer Groen al vóor u opgemerkt. Hij heeft ergens doen drukken: Wij Nederlanders zijn republikeinsch met een monarchaal tintje. Of was het misschien juist omgekeerd: monarchaal met een republikeinsch tintje? Het komt in casu op hetzelfde neder. Om zulke uitspraken heeft hij het bij de conservatieven in den lande altijd verkorven. Hij noemt zich en zijn partij «les issus de Calvin», en Kalvijn kan men bezwaarlijk betichten van de republiek te hebben gevreesd.

— Ik begrijp er niets meer van: de antirevolutionnair is een clericaal, en een clericaal is een legitimist. Zoo zijn wij het in Frankrijk gewend, en zoo is het ook natuurlijk. Uw kalm en rechtzinnig Nederland revolutionneert al mijne ideeën. Als ik hier ooit een conférence houd over uw volk, heb ik mijn welsprekend slot al gevonden. Ik eindig dan met den uitroep: Eigenaardigheid! uw naam is Nederland! Gij zijt geestelijk het meest gastvrije en tegelijk het oorspronkelijkste volk der wereld. Ieder Nederlander herinnert meer of minder den Amsterdamschen weesjongen: zwart en rood tegelijk, kerksch en vrij. Het lijdt voor mij geen twijfel: logika en gezond verstand zijn twee, en de Hemel geeft deze twee nooit samen. Brengt gij mij een eind? Ik zal wel een rijtuig tegenkomen. Aanstaanden Vrijdag ontmoeten wij elkander dan weder.

— — Heel graag, want ik heb heel wat op mijn hart dat gij nog al te maal van mij hooren moet.

OVER GRIEKSCHE COMPOSITIE.

Sedert geruimen tijd ligt mij iets op het hart, dat ik mij gelukkig acht in uw midden te mogen uitspreken en aan het oordeel, misschien de terechtwijzing, van eene vergadering als deze te mogen onderwerpen. Het betreft een vraag uit het groote gebied der Grieksche filologie. Op dit gebied zijn nog zoo vele vragen, dat reeds daarom de mijne meer op den achtergrond kan zijn gebleven. Zij betreft zekere verschijnselen in de Grieksche compositie, vooral der auteurs, maar ook eenigszins der beeldhouwers en schilders. Met letterkundige compositie bedoel ik niet stijl in engeren zin of welke hoedanigheid ook, die tot opluistering van den stijl kan strekken. Ik versta daaronder de wijze waarop deelen van een gegeven geheel op elkander volgen. Compositie beteekent bij mij dus alleen volgorde.

Zóo begrepen, is de letterkundige compositie, laat ik zeggen van Homerus af tot Aristoteles toe, niet altijd zooals wij haar wenschen, en men heeft natuurlijk niet op mij gewacht om dit te ontdekken. Indien het anders was, zou de zoogenaamde hoogere kritiek nooit zijn geboren. Zij vindt hare eenige bestaansreden in de omstandigheid, dat de letterkundige compositie van de behandelde geschriften niet altijd bevredigde. De volgorde der deelen beviel haar niet, en zij heeft allerlei wegen ingeslagen, om dezen steen des aanstoots, dubbel aanstootelijk in

een immers als klassiek, als model gevierde letterkunde te verwijderen. De een koesterde hooge verwachtingen van de zoogenaamde conjecturale kritiek, die, ofschoon zij op schitterende wijze woorden heeft hersteld en volzinnen heeft verduidelijkt, natuurlijk onvermogend bleek om een bevreemdende compositie in een logische compositie te veranderen. Anderen sloegen het plechtanker hunner hoop in den altoos gewilligen grond van de compilatie- en interpolatie-hypothese, van de overwerkings-hypothese, van de omzettings-hypothese, of, bij radikaler gezindheid en stoutmoediger durven, van de onechtverklaring. Met deze hulpmiddelen, hoe ook getuigende nu eens van groot vernuft dan van vindingrijke verbeeldingskracht, is het, geloof ik, gegaan als met de pauselijke interdikten in de Middeleeuwen. Zij hebben iets van hun kracht verloren door al te veelvuldig gebruik; de moed, althans de opgewektheid schijnt bij de besten te ontbreken, om ze telkens weder van voren af aan toe te passen. Van voren af aan: want hoe zelden hebben zelfs verdienstelijke operatiën der hoogere kritiek zich den algemeenen bijval kunnen verwerven! Het boek dat den eenen geleerde toescheen wegens gebrek aan samenhang het eigen merkteeken der compilatie aan het voorhoofd te dragen, werd er vaak den anderen geleerde te dierbaarder om, zoodat hij zich verleiden liet het aangevallen geschrift ten aanzien van den geleidelijken gang der gedachten overmatig te verheffen. In de omzetting liet natuurlijk veel persoonlijks zijn invloed gevoelen, en al bleef die invloed buiten spel, waar was soms het einde der omzettingen te vinden, haar einde en haar nut? Plaats met Eduard Zeller de boeken zeven en acht van Aristoteles' Politika tusschen boek drie en vier, gij kunt hem dankbaar zijn voor dien raad zonder het daarom natuurlijker te vinden dat dit werk is geschreven gelijk het geschreven is. — En eindelijk

de onechtverklaring! Of is het menschlievender ervan te zwijgen? Een eervolle burgerlijke stand is ontstreden aan menig kind dat later zijn wettigen vader toch weder in de armen mocht vliegen.

Vergis ik mij geheel in de onderkenning van den toestand der hoogere kritiek? of heerscht onder hare meest bezonnen vertegenwoordigers werkelijk een zeker gebrek aan vrijmoedigheid, om voort te gaan met het aanwenden van middelen die zeer zeker menigmaal beproefd zijn bevonden, maar waarin het volle vertrouwen toch geschokt is; en is het vertrouwen niet eigenlijk geschokt omdat de midelen te gemakkelijk zijn gebleken; al te zeer voor het grijpen liggen; omdat iedere dwerg thans de wapenen durft nemen, waarvan de hanteering eens een Wolf tot een heros stempelde; eindelijk en vooral omdat de hoogere kritiek, ondanks het vele dat zij onloochenbaar deed, toch veel te weinig vrucht heeft gezien van haar arbeid, om dien arbeid met geheel onverzwakten lust voort te zetten. Men kan dan ook bezwaarlijk de opmerking onderdrukken, dat die arbeid zich veelal blijft bepalen tot hetgeen men schier een traditioneelen kring van critiquable grieksche auteurs zou kunnen noemen. Ver buiten dien kring waagt men zich niet te dikwerf. Buiten dien kring schijnt het quiëta non movere de veiligste leus. Aan de groote attische prozaschrijvers laat men gaarne hun ongerepten naam. Dat Plato zoo ongelijkbaar is in tal van opzichten, schijnt hem, ik zeg niet bij een Grote, maar bij de filologen van beroep te vrijwaren voor een al te neuswijs onderzoek naar de samenstelling zijner geschriften, bijvoorbeeld naar de letterkundige eenheid van zijn Politeia. De bezwaren tegen die eenheid pleegt men te sussen met de niet geheel gegronde bewering, dat de Politeia door Plato bij stukken is uitgegeven, ofschoon dit uit Gellius, Noctes Atticae 14, 3,3, niet met

noodwendigheid kan worden afgeleid. Voor den hoogst zonderlingen toestand van de teksten van Aristoteles is het een waar geluk, een echte panacee, dat een sprookje uit de Oudheid, un conte à dormir debout, ze ergens in Klein-Azië aan vocht en gewormte onder den grond heeft prijsgegeven. Hoe zouden er geen anakolouthiën zijn in een werk waarvan een der verschillende handschriften door de fortuin zoo stiefmoederlijk is behandeld. Dat nu ook juist onze Aristoteles alleen naar dat ééne beschimmelde en half opgegeten manuscript door ons moet worden gelezen!

Eenig zachtmoedig schertsen schijnt te eerder geoorloofd nu het blijkt, dat de teksten die om de volgorde der deelen bevreemden, gemeenlijk niet eigenlijk gezegde corrupte teksten zijn, wat men toch in de allereerste plaats zou verwachten wanneer de verklaringen steek hielden die men voor de onbevredigende compositie der teksten pleegt aan te voeren. Het tegendeel is waar. Wij verstaan meestal ieder woord, zelfs iederen zin, op zichzelf, maar in haar geheel blijft de compositie onverklaard.

Ieder schertsen zou mij evenwel in dezen berouwen, als men daaruit zou willen afleiden, dat ik de werkzaamheid der hoogere kritiek gesloten achtte. Ik doe het zoo weinig dat ik hare taak veeleer wensch uit te breiden. Ik zou namelijk een derden plicht willen toevoegen aan de twee die Bœckh haar in zijn werk over de grieksche tragedie reeds heeft opgelegd: «Critices eius partis, schrijft hij, quae altior appellari solet, duo imprimis genera sunt: alterum in universis operibus aut incertum aut nullum auctoris nomen praeferentibus, cui eripiat, cui vindicet, inquirit; alterum dignoscit, utrum liber, quem tractat, primitiva et genuina forma servatus, an non modo labe temporis et transscribentium oscitatione, quod est verbalis criticae, sed emendatorum sive bonorum sive malorum

opera auctus, mutilatus, immutatus varie ad nos pervenerit.»

Het kan, zooals bij Bœckh te verwachten is, niet beter gezegd worden. Maar het werd gezegd meer dan tachtig jaar geleden, slechts tien jaren na den dood van Ruhnkenius, die het met al zijn scherpzinnigheid ten aanzien van Wolfs Prolegomena niet verder had kunnen brengen dan tot de gulle bekentenis: «Dum lego assentior, quum posui librum, assensio omnis illa dilabitur.» In die meer dan tachtig jaren heeft de hoogere kritiek zooveel nuttigen arbeid verricht, dat het wel wonder zou zijn, zoo uit onze betrachting van dien arbeid niet de vraag ontstond, waarin eigenlijk de maatstaf der hoogere kritiek is gelegen. Van dien maatstaf gaf zij, naar mijn weten, tot dusver zelve nog geen rekenschap. Wij hoorden haar afkeuren, gissingen voordragen, veranderingen voorstellen, en vernamen dan telkens wat in elk bijzonder geval hare verwondering of ergernis had gaande gemaakt, maar mochten nog niet van haar vernemen een algemeene bepaling van haar beginsel en van de grenzen die zij zelve zich stelt. Het is niet onbescheiden haar te vragen, daartoe te willen komen. En als zij daartoe komt, zal dan niet even noodwendig als duidelijk moeten blijken, dat zij hare taak te beperkt heeft opgevat? Wij hoorden het van Bœckh. De hoogere kritiek onderzoekt, behalve de kwestie der echtheid: «utrum liber, quem tractat, primitiva et genuina forma servatus, an non modo labe temporis et transscribentium oscitatione.... sed emendatorum.... operâ auctus mutilatus, immutatus varie ad nos pervenerit.» Met andere woorden de onbevredigende toestand van een tekst kan volgens Boeckh alleen liggen aan den tand des tijds, aan de librarii, aan de emendatores. En de schrijver dan? Waarom kan het onbevredigende ook niet liggen aan den schrijver? Is dit a priori uitgesloten; a priori onmogelijk? Bij al het uitnemende

werk door de hoogere kritiek verricht, schijnt zij mij dikwerf stilzwijgend te zijn uitgegaan van een onderstelling, welker gegrondheid zij tot dusver verzuimd heeft te bewijzen. Het doel van mijn tegenwoordig betoog is geen ander dan haar tot dit bewijs te nopen, of, zoo zij erkennen moet, het niet te kunnen leveren, althans niet voor alle gevallen, toe te geven, dat dit haar onvermogen haar een nieuwe verplichting oplegt.

De onderstelling, ik schreef bijna, het axioma der hoogere kritiek, is de standvastigheid van den vorm van het menschelijk denken en gevoelen. Hoogere kritiek is niet anders dan toegepaste logika en schoonheidsgevoel. Noemen wij van een stuk, dat zij te beoordeelen heeft, de samenstellende deelen a, b en c. Zoodra het haar dan blijkt, dat, logisch of esthetisch, op a, niet b, maar c moet volgen, is b veroordeeld, ten minste bij een auteur wiens verstand en smaak zij voor het overige eerbiedigt. Het vonnis is aanstonds gereed: b past niet in dit verband; b worde uitgestooten, verplaatst, althans verdacht gemaakt; de Duitschers noemen het, geloof ik, angezweifelt. Voor zulk een vonnis kan natuurlijk meer dan één grond aanwezig zijn. Zoo kan, en de voorbeelden zou ik in deze vergadering niet ver behoeven te zoeken, een geoefende blik ontdekken, dat, laat ik zeggen in een Grieksche tragedie, een bepaald aantal verzen op een verkeerde plaats zijn terecht gekomen, omdat een schrijver een blad heeft overgeslagen dat voor dat aantal juist de noodige ruimte had. Door iets soortgelijks, door bladverwisseling, poogde, om ook buiten deze vergadering een uit velen te noemen, Bernays in 1863 den samenhang te herstellen in het aan Filo toegeschreven werk De incorruptibilitate mundi. In dat en soortgelijke gevallen zou het natuurlijk de kinderachtigheid zelve zijn onze onderstelde b tusschen a en c te laten staan. Maar denken wij nu allen soortgelijke

gevallen weg; nemen wij aan, dat tegen het dulden van b tusschen a en c geen reden hoegenaamd bestaat dan uitsluitend het onlogische of onesthetische der volgorde, dan is er toch in waarheid voor de hoogere kritiek geen steen des aanstoots en dus geen grond voor haar vonnis, tenzij het vaststaat, vast als een muur: de logika, de esthetiek van een verstandigen en smaakvollen Helleen was geen andere dan de onze, met andere woorden: zulk een Helleen zal zijne denkbeelden geven in de volgorde die ons verstand en onze smaak natuurlijk vinden. Standvastigheid van het menschelijk denken en gevoelen de eeuwen door is dus het axioma; axioma is de stelling, dat de geestelijke mensch niet verandert in hetgeen wij van te voren geneigd zijn, tot zijn wezen te rekenen. Indien wij al zouden kunnen besluiten tegenover een ouden schrijver van een ander ras, het Semietische bij voorbeeld, iets van onzen eisch te laten vallen, a priori iets anders van hem te verwachten, dan ons thans natuurlijk voorkomt, het schijnt aan de hoogere kritiek ondenkbaar, dat een toegevendheid van dien aard ooit te pas zou kunnen of mogen komen ten aanzien van de beste vertegenwoordigers der Helleensche literatuur. Toegevendheid ten aanzien van klassieke auteurs, ten aanzien van meesters en voorgangers in al wat schoon is en welluidt, waar denkt gij aan? Laten wij veeleer aan hunne voeten nederzitten, om daarna uit de verte hun spoor te kunnen volgen.

Maar ik denk niet aan toegevendheid; ik denk aan geheel iets anders. Ik wil niet ten gerichte zitten over de Ouden, over hun manier van denken en voelen. Hun logika, hun esthetiek, hun middelen om den grooten indruk te maken dien zij hebben teweeggebracht, het zou kinderachtig zijn ze te bedillen. Maar hoog tijd wordt het, in mijn oog, die middelen te beschrijven. Ik wil de hoogere kritiek gevraagd hebben of, naast de dubbele taak haar reeds

door Boeckh toegekend, niet als derde taak op haar rust de wijsgeerige beschrijving van de logika en de esthetiek der Ouden, van de wijze, waarop de Ouden blijkens hunne compositie hebben gedacht en gevoeld. Heeft de hoogere kritiek niet althans voor de vervulling dezer taak de voornaamste bouwstoffen te leveren?

De wijsgeerige beschrijving zal natuurlijk beginnen met al de verschijnselen, die hier in aanmerking komen, te verzamelen, maar het daarbij niet laten. Zij zal die verschijnselen al dadelijk in twee soorten kunnen verdeelen. Als zij een volgorde aantreft, indruischende tegen wat ons heden de natuurlijke volgorde schijnt, behoeft zij dit niet aanstonds op rekening te stellen van de geheel eigenaardige logika of esthetiek der Ouden. Het Quandoque dormitat is van ouds zelfs van den bonus Homerus mogelijk geacht. Afgescheiden van dit menschelijke, dat den nauwkeurigsten schrijver kan overkomen, zijn er twee mogelijkheden. De beste schrijvers der Grieksche Oudheid kunnen ons door hunne letterkundige compositie verwonderen, zonder dat het ons het recht geeft tot eenig besluit. Het blijft immers mogelijk, dat zij in de eischen ten aanzien van een goede compositie met ons volkomen eenstemmig waren, maar alleen hierin van ons verschilden, dat zij aan deze eischen niet hetzelfde gewicht hechten als wij. Zij kunnen de fout in hunne compositie zelf hebben ingezien, maar het niet de moeite waard hebben geoordeeld haar te verbeteren. Dit is meer dan een onderstelling. Er is een leerzame plaats in de Leges van Plato, in het zesde boek tegen het einde. Daar laat Plato pagina 778b den Atheenschen vreemdeling die wel Plato zelf zal zijn, bevestigen, dat, wanneer men spreekt van en wetten geeft voor de inrichting van een nieuw te bouwen stad, men allereerst zorg moet dragen het noodige vast te stellen aangaande de tempels en de stadsmuren: καὶ ξυμπάσης γε, ὥς ἔπος εἰπεῖν, ἔοικε

τῆς οἰκοδομικῆς πέρι τὴν γε δὴ νέαν καὶ ἀοίκητον ἐν τῷ πρόσθεν πόλιν ἐπιμελητέον εἶναι, τίνα τρόπον ἕκαστα ἕξει τούτων περί τε ἱερὰ καὶ τείχη. Dus in de wetgeving ten behoeve van een nieuwe stad het allereerst spreken over tempels en muren. Evenwel, in het voorafgaande is Plato reeds geruimen tijd bezig met een wetgeving *πέρι τήν νέαν πόλιν* en daarin heeft hij gehandeld over.... niet tempels en muren, maar huwelijkszaken. Vreemde compositie! In een wetgeving eerst handelen over het huwelijk en zooveel meer, om daarna plotseling stil te staan en te zeggen: het komt mij voor, dat in de allereerste plaats over de tempels moet worden gesproken. Zou Plato zelf van dit vreemde niets hebben bespeurd? Als wij doorlezen, blijkt het, dat Plato het wel degelijk opmerkt. Hij geeft toe, dat het vreemd is. Maar, zegt hij met andere woorden, nu het er eens toe ligt zal ik het maar zoo laten: *γάμων δ'ἦν ἔμπροσθεν ταῦτα, ὦ Κλεινία· νῦν δ'ἐπείπερ λόγῳ γίγνεται, καὶ μαλ' ἐγχωρεῖ ταύτῃ γίγνεσθαι τἀνῦν, ἔργῳ μὴν ὅταν γ'ἴγνηται, ταῦτ' ἔμπροσθεν τῶν γάμων, ἐὰν θεός ἐθέλῃ, ποιήσαντες ἐκεῖνα ἤδη τότε ἐπὶ πᾶσι τοῖς τοιούτοις ἀποτελοῦμεν.* Is het niet kenmerkend? Wanneer datzelfde in onzen tijd iemand die weet wat stellen is, overkomt, zal hij, vooral in een wetgeving, zich de moeite getroosten de ordonnantiën van zijn stuk om te werken, om, het koste wat het wil, de eerste plaats toe te kennen aan wat hij zelf beweert, dat aan al het overige moet voorafgaan. Ik vergeet niet, dat Plato een dialoog schreef, wat grootere vrijheid toeliet, maar het zijn toch altijd Leges, en deze dialoog werd in elk geval op schrift gebracht. Het blijkt dus, dat zelfs Plato een achteloosheid in de compositie die wij ons niet zouden vergeven, zich lang zoo zwaar niet aantrok.

Maar leg ik op één voorbeeld ook te veel nadruk? Hier is een tweede, dat voor tien en voor honderd kan

staan. Is er wel genoeg aandacht geschonken aan den vrede dien de Oudheid over het algemeen heeft gehad met de compositie der Ilias? De scherpzinnigste en smaakvolste geesten uit den bloeitijd van Hellas hebben zich, zooveel wij weten, nooit gestoord aan den samenhang of liever aan het gebrek aan samenhang dat ons thans zooveel hoofdbrekens kost. Hebben zij Homerus in zooveel dichterlijker stemming gelezen dan wij? Hebben zij onze misschien nuchtere akribeia niet gekend en zich op een behoorlijken afstand weten te plaatsen, wel overtuigd, dat de waardeering van een kunstwerk daarvan afhankelijk kan zijn? Hebben zij, om een gemeenzame uitdrukking te bezigen, niet met den neus op Homerus gelegen? Lieve hemel, zij hebben het dikwerf gedaan op een wijze waarvan wij de smakeloosheid niet gaarne voor onze rekening zouden nemen. Als in de 35 Problemata Homerica van Aristoteles, geëxcerpeerd door Porfyrius en uit hem weder geëxcerpeerd in de Scholia van een der Venetiaansche codices van de Ilias, door Aristoteles of door een ander gevraagd wordt: Waarom de Ilias 100 steden noemt op Creta en de Odyssee 90; waarom Helena eerst in het tiende jaar van den oorlog naar hare broeders vraagt; waarom Paris na zijn nederlaag in liefde ontvlamt; waarom bij Diomedes de lansen met de punt in den grond steken; waarom de allesziende Helios door een bode moet vernemen wat met zijn runderen is geschied, zal niemand beweren, dat deze vragen blijk geven van een bijzonder dichterlijk lezen. Daarvan getuigt evenmin de kritiek die wij Aristoteles zien oefenen in zijn Poëtica (c. 25) of in zijn De Elenchis Sophistarum (c. 4). De boekhoudersnauwkeurigheid die, volgens sommigen, ons verhinderen zal het soeverein recht van de licentia poëtica ten volle te erkennen, heeft aan de kritiek der Ouden ten aanzien van een tal van bijzonderheden waarlijk niet

ontbroken! Daaraan kan het dus niet liggen, dat zij de bezwaren tegen de samenstelling van de Ilias zeer zelden hebben opgemerkt, en nooit hebben opgemerkt in onzen geest. Want dat verschijnsel staat vast zoover wij de kritiek der Ouden kennen. Neemt een geval als Ilias XI, 609 vlg. *νυν ὀΐω περὶ γούνατ' ἐμὰ στήσεσθαι Αχαιοὺς / λισσομένους*, Achilles dus het gezantschap der Acheërs verwachtende, ofschoon hij het eerst den vorigen avond smadelijk had afgewezen (einde van Boek IX, zie vooral vs. 676 vlgg.); of neemt een geval.... maar waartoe voorbeelden aangehaald? Ook wat ons in de oogen springt hebben de Ouden in den regel niet bespeurd. Als Aristarchus het wel bespeurt, redt hij Homerus of zichzelf met een athetese of met andere huismiddelen. Wat meer zegt: wij kunnen ons een kritiek van de compositie der Ilias, gelijk wij haar thans oefenen, bij de Ouden zelfs niet voorstellen. De bezwaren die Plato in zijn Politeia tegen Homerus heeft geopperd zijn zeker talrijk en ernstig genoeg, maar wij zouden bijna schrikken als onder die bezwaren er één voorkwam, gelijk aan het bezwaar, dat de geleerde wereld aan een onzer heeft overgelaten te maken, toen hij zich verwonderde over het afscheid van Hector, reeds in het zesde Boek, een afscheid dat voor ons in aandoenlijkheid zou winnen als het later plaats had, en door geen wederoptreden van den held gevolgd werd.

Uit de opmerking van Aristoteles in zijn Poëtica c. 24, dat een modelepos korter moet zijn dan de bestaande epische gedichten, heeft Jebb willen afleiden, dat den wijsgeer het denkbeeld van een oorspronkelijk kortere Ilias voor den geest kan hebben gestaan. Maar wat achtte Aristoteles de normale lengte van een epos te zijn? Zijne woorden laten ongelukkig twee berekeningen toe, waarvan de eene voor het modelepos een aantal versregels

geeft dat door het aantal der versregels bij Homerus niet belangrijk wordt overtroffen.

Maar welaan! laten wij de geheele Homerische kwestie ter zijde stellen; het goed recht onzer kritiek prijsgeven; aannemen, dat Plato en Aristoteles Homerus veel verstandiger hebben gelezen dan wij; met Jonathan Swift op het toovereiland Gloubdoubdrib Homerus in eigen persoon doen verschijnen, om aan Gulliver zijn verbazing te kennen te geven, dat barbaren hem nog altijd lezen en zijne fijnheden meenen te verstaan, het doet niets af tot dit zoo hoogst belangrijk verschijnsel: de schrandere koppen der Oudheid hebben zich geen oogenblik vermoeid met hetgeen onze eeuw zooveel hoofdbrekens heeft gekost. Hetgeen men de homerische kwestie noemen mag, is geheel en al een product van den nieuweren tijd. Zeg nu alweder, dat de Ouden het zonderlinge in de compositie der Ilias wel hebben gezien, maar het niet de moeite waard hebben gevonden er bij stil te staan, men kan niets liever wenschen dan dat de gevallen zich vermenigvuldigen, waarvan het zoo even aangehaalde uit de Leges een voorbeeld was. Het zou een vergrijp zijn aan de solidariteit van ons geslacht indien wij, verplicht een kloof aan te nemen tusschen onze geestelijke voorouders en ons, die kloof ook maar een duimbreed wijder maakten dan volstrekt noodig is.

Maar na alles te hebben erkend of zelfs verzonnen, waardoor het verschil tusschen de logica of de esthetiek der Ouden en de onze tot iets schijnbaars kan worden herleid, blijft er een klein of groot, maar in elk geval onherleidbaar verschil in denken en gevoelen over, een verschil dat in de letterkundige compositie aan het licht komt, en noch door gedienstige uitlegging vergoelijkt, noch door hardhandig uitwerpen weggenomen mag worden; een verschil dat men eenvoudig heeft te erkennen,

om er uit af te leiden, niet dat de letterkundige compositie der Ouden beter of minder is dan de onze, maar eenvoudig dat zij anders is.

Inmiddels, M. H. wacht gij nog op de hoofdzaak. Bestaat het verschijnsel waarvan ik de beschrijving vraag? Moet de Grieksche compositie ons uit een logisch gelijk uit een esthetisch oogpunt meer dan eens bevreemden? Het logische bevreemdende is uitteraard hier voor geen aanwijzing vatbaar. Wij kunnen de teksten niet voor ons nemen en aan een logische analyse onderwerpen. Reeds de tijd verbiedt het, want de bewijskracht der voorbeelden zou voor een deel afhangen van hun aantal. Met het bevreemdende der compositie uit een esthetisch oogpunt is het gelukkig anders gelegen. Hier is geen fijne ontleding noodig. Esthetisch laat een compositie zich reeds kenschetsen, ook wanneer daarbij enkel op de groote lijnen wordt gelet. Ook acht ik het veiliger de logische waardeering der teksten over te laten aan de mannen van het vak. Ik zal mij reeds gelukkig achten, wanneer ik u mijn stelling waarschijnlijk kan maken, dat Grieksche compositie een esthetiek toont te huldigen, dikwerf zeker met onze esthetische grondbeginselen, de beginselen der negentiende eeuw, in de gelukkigste overeenstemming, maar ook niet zelden daarmede in openbaren strijd.

Vergunt mij eenige grepen, en uw aandacht alleen te vragen voor wat ik meen dat reeds op het eerste hooren een zekeren graad van evidentie kan hebben.

Om niet te wijdloopig te worden, bepaal ik mij tot vijf voorbeelden. Zij zullen ons achtereenvolgens in aanraking brengen met vijf hoofdstukken uit de esthetiek. Het eerste heeft betrekking op de ordonnantie of groepeering; het tweede op de vergelijking; het derde op de symboliek; het vierde op het tooneelmatige en het vijfde op de climax.

In zijn Arkadica, Boek VIII, hoofdstuk 45, brengt Pausanias ons voor de oostzijde van den tempel te Tegea, aan Athena Alea gewijd. Hij begint met ons opmerkzaam te maken op de roemrijke daden door Tegeaten verricht. Onder die daden is de jacht van Atalante op den Kalydoonschen ever, en deze schoone mythe, zeker Arkadisch eer hij Beötisch werd, is het onderwerp van het relief dat op het oostelijk gevelveld van den genoemden tempel is behandeld. Die tempel waarvan nog een paar bouwvallen over zijn, was geenszins een onaanzienlijk heiligdom. Pausanias die hem in zijn geheel mocht aanschouwen, verzekert, dat hij in omvang en heerlijkheid alle tempels in den Peloponnesus overtrof. Geen mindere dan Skopas, een kunstenaar uit de Attische school, had als architekt deelgenomen aan den bouw; de sculptuur van de beide gevelvelden, hij had haar ontworpen en uitgevoerd. Dichterlijker plastische stof kon een groot kunstenaar nauwlijks worden toevertrouwd. Welke figuur uit deze mythe zal Skopas nu in het midden plaatsen van zijn gevelveld? Atalante zelve, gelijk bijvoorbeeld Ovidius haar teekent, waarschijnlijk naar Grieksche beelden die hij van Atalante had gezien:

> « Rasilis huic summam mordebat fibula vestem;
> Crinis erat simplex, nodum collectus in unum:
> Ex humero pendens resonabat eburnea laevo
> Telorum custos; arcum quoque laeva tenebat.
> Talis erat cultus; facies, quam dicere vere
> Virgineam in puero, puerilem in virgine possis. »

Neen; Atalante staat niet in het midden; noch zij noch die Meleager dien de Grieksche kunst zoo dikwerf heeft verheerlijkt, noch Telamon of Peleus, maar de ever. Gedachtig aan het negende boek van de Ilias:

> .... οὔ μέν γὰρ κ' ἐδάμη παύροισι βροτοῖσιν·
> τόσσος ἔην, πολλοὺς δὲ πυρῆς ἐπέβησ' ἀλεγεῖνης;

gedachtig aan Ovidius die de tanden van den ever bij die van een olifant vergelijkt, mogen wij ons de afmetingen van het dier zoo groot, zoo indrukwekkend voorstellen als wij willen. Wie verwacht van te voren, dat een kunstenaar als Skopas den ever kiest als hoofdfiguur; den ever, niet geveld, maar staande, staande naast Atalante, in het midden, en dat niet van een schilderij, maar van een gebeeldhouwde groep, die niet afgesloten werd door een horizontale bovenlijst. Men kan zeker beweren, dat hij een traditie volgde. De vraag blijft dan altijd, waarom hij zich zoo volgzaam betoonde. Als men nu wilde vermoeden, dat Pausanias verkeerd heeft gezien, dat er verwarring in den tekst is gekomen, is immers het eenige dat aan zulke vermoedens eenige waarschijnlijkheid kan bijzetten de tot axioma verheven onderstelling, dat ook Skopas' esthetiek, evenzeer als die van onzen eigen tijd, het vermeden zal hebben in een belangwekkende groep van heroën, in een driehoekig gevelveld, de aandacht als in een middelpunt te vereenigen op een hideus dier.

Ik kom in de tweede plaats tot de zoowel logische als esthetische wet die ons heden ten dage toeschijnt alle vergelijkingen te beheerschen: de wet van het tertium comparationis.

Bij Homerus is in zeer vele gevallen de vergelijking juist wat zij naar onze tegenwoordige behoeften moet wezen. Menelaüs ontmoet Paris met de gezindheid waarmee de hongerige leeuw zijn prooi ontmoet. Ulysses' woorden dalen rustig en regelmatig neder als sneeuwvlokken. Grieksche soldaten blijven ontmoedigd staan als jonge honden. Diomedes vermenigvuldigt zich in de vlakte als een stroom die buiten zijn oevers treedt. Het krijgsgeschreeuw van de Trojanen en hunne bondgenooten, in wier kamp alle talen door elkander worden vernomen, herinnert den dichter het blaten van duizende schapen.

Over de naast elkander liggende schepen loopt Ajax zoo vlug als een bekwaam paardrijder, die van het eene paard van zijn vierspan op het andere springt. In al deze vergelijkingen, gelijk in vele andere bij Homerus, ligt het derde voor de hand. Men kan ze meer of minder edel noemen, zij zijn van het gewone slag. Zij toonen een opvatting van verband en overeenstemming tusschen de dingen die van de onze niet verschilt.

Maar op het tertium schijnt het nauwlijks meer aan te komen in de talrijke vergelijkingen waarvan júist dat gedeelte dat met het derde niets te maken heeft, het meest wordt uitgewerkt. Bloed uit een wond kleurt de dij van Menelaüs als purper een ivoren gebit. Het komt ons voldoende voor. Maar Homerus is nog niet gereed. Dat ivoren gebit wordt gekleurd door een vrouw, en wel door een vrouw uit Meënië of uit Karië. Vele ruiters zouden het gebit wel willen aankoopen, maar de vrouw bewaart het in haar kamer voor een vorst; het zal zijn glorie en het sieraad van zijn renpaard wezen.

De Grieken naderen tot den strijd; de verschillende troepen volgen elkander op gelijk de golven aan het strand. Is Homerus tevreden? De golven beginnen met zich te verheffen in de hooge zee; zij loeien sterk terwijl zij breken tegen de kust, uitéen vliegen tegen de rotsen en schuim opwerpen. Even te voren had Homerus die troepen zwijgend laten oprukken alsof zij geen stem in hun borst hadden. Homerus beoordeelt dus overeenkomst anders dan wij; het is voor hem genoeg, dat de troepen op elkander volgden gelijk de golven dat doen. De Ilias heeft éene vergelijking tweemaal gebruikt: het is die van een aan den krijg hergeven held met een paard dat, den stal moede, vroolijk naar buiten draaft. De eerste reis wordt zij gebezigd van Paris, de tweede van Hector. Paris heeft zich veel te lang bij Helena opgehouden; hij

besluit eindelijk zich weder bij de krijgers te voegen. Zoo breekt een paard, dat te lang in den stal heeft gestaan en zich te overvloedig heeft gevoed, zijn banden en stampvoet in de vlakte. Dit alles is treffend ten aanzien van een Hektor; maar ten aanzien van een Paris! Men bewere, dat de vergelijking door een interpolator uit het vijftiende boek in het zesde is overgenomen, het verandert niets aan mijn betoog. De herhaling van een vergelijking die naar ons gevoel slechts voor één kan passen en die wij in geen geval aan een Paris gunnen, heeft, bij mijn weten, het Helleensche volk in zijn Ilias nooit gewraakt. Het bewonderde eenvoudig het schoone tafereel. De Griek hoort gaarne vertellen hoe een geweldige stroom een ruwen steen tegen de rots aanslingert, het bosch doet weergalmen en daarna zonder stoornis weder voortrolt, totdat de steen de vlakte weder heeft bereikt, al moet dit alles te kennen geven, dat Hektor dreigt zonder moeite de tenten en de schepen te bereiken. Elders verplaatst de dichter ons in den herfst; de aarde is overladen met regen; Zeus stort de geweldige wateren uit; hij woedt in zijn toorn tegen de geweldenaars die onrechtvaardige vonnissen vellen zonder zich te storen aan de Goden. De gezwollen vloeden loopen over, zij sleuren de heuvelen mede; van de toppen der bergen stroomen zij onder groot geloei in de donkere zee en de werken der menschen worden vernietigd. Waarop schijnt dit alles ons niet te moeten voorbereiden? Er volgt: Zoo brullen de Trojaansche paarden die Hektor wegvoeren als Patrokles hem aan wil vallen.

Om den indruk te schetsen dien Priamus te weeg brengt als hij de tent van Achilles binnentreedt in de hoop het lijk van Hektor los te koopen, zegt de dichter: Wanneer iemand een moord heeft begaan in zijn vaderland en hij in het huis van een rijk man binnentreedt, maakt de

schrik zich van allen meester; zoo verstomt Achilles op het binnentreden van Priamus. — Maar genoeg! Hier is een alternatief, en aan dat alternatief is, dunkt mij, niet te ontkomen: òf wel, wij moeten over Homerus den meester spelen, òf wij moeten erkennen, dat van hem te eischen een streng parallelisme, een duidelijk aanwijsbaar derde der vergelijking miskenning is van een eigenaardigheid der Grieksche esthetiek.

Het derde punt betrof de Grieksche symboliek.

Deze naam werd alleen kortheidshalve gekozen. Vergunt mij zijn beteekenis op te helderen. Ik onderstel, dat een Nederlandsch dichter onze jeugdige koningin bezingt en naar deze aanleiding zich verdiept in de allereerste levensjaren van Prins Willem den Derde. Zulk een reminiscentie zal dan symbolisch kunnen worden opgevat. Zij stelt de jeugd van de beide vorstelijke kinderen met elkander in betrekking, hetzij om een overeenstemming, hetzij om een contrast te doen uitkomen; de wijze van dit te doen zou men het recht hebben de symboliek van den Nederlandschen dichter te noemen. Als men mij veroorlooft het woord hier in dien zin te bezigen, behoeft niet meer gezegd te worden waar ik thans heen wil. Pindarus heeft in zijn veertigtal oden voortdurend gedaan wat ik van den Nederlandschen dichter onderstelde. Hij wijdt zijn lied aan de overwinning van een tijdgenoot in een der vier nationale spelen en vertelt daarbij van een oud verleden dat voor hem tot de geschiedenis kan hebben behoord. Zijn manier van het eigenlijk onderwerp in verband te brengen met de sage, is zijn symboliek, en de vraag derhalve: beantwoordt zij aan de onze?

Zal het meest afdoende hier niet gelegen zijn in het met vluggen tred doorloopen van een der Oden, de eerste Olympische bij voorbeeld; zeker een der minst duisteren. Ik bedoel de ode op Hiëron van Syrakuse,

overwinnaar met het renpaard. Zie hier de korte inhoud.

Αριστον μὲν ὕδωρ! Men twist niet over de uitnemendheid van het water, over den glans van het goud, over de heerlijkheid der zon, evenmin over den voorrang van Olympia onder de wedspelen van Hellas. Dáar ontgloeit de geest der zangers die om Hiëron zijn verzameld. — Hij regeert het land van Sicilië in gerechtigheid, plukt de bloem van elke deugd en mint de dichtkunst. Wien Olympia, wien Ferenikos, het zegevierend renpaard van Hiëron, heeft betooverd, grijpe naar het Dorisch snarenspel. — Hiëron omstraalt de roem in het nieuwe vaderland van Pelops; de wondere waarheid van wiens jonge jaren de sage niet mag vervalschen. — Wij, menschen, mogen toch spreken van de Goden als wij het Godewaardige van hen melden. Wat is u geschied, o Tantalide? — Even als Ganymedes zijt gij ten hemel gevoerd. Toen uw moeder u niet weer zag komen, heeft men in haar gemoed achterdocht gewekt; het moordstaal zou u in stukken hebben gesneden en die stukken hebben toebereid voor den disch. — Ik wend er mij van af. Als ooit de Olymp een sterveling heeft geëerd dan was het Tantalus, maar zijn geluk is hem te machtig geweest; hij is overmoedig geworden. En thans boet hij in de onderwereld, want vruchteloos verbergt men voor God zijn misdaad; daarom hebben de Goden Tantalus' zoon, Pelops, naar de aarde teruggezonden. — Toen hij als jongeling opgroeide, verlangde hij deel te nemen aan den wedstrijd om Hippodameia. In Olympia gekomen roept hij Poseidons hulp in. — Zij is hem verleend. Hij heeft in den wedstrijd overwonnen, Hippodameia tot de zijne gemaakt; Hippodameia, die hem zes zonen heeft geschonken, zes leidslieden der volken. Thans rust hij als Heros te Olympia, het veelbezochte. Heerlijke doodenoffers worden hem gebracht en de roem van Pelops' baan, waar snelheid

der voeten en rijpheid der kracht om den prijs dingen, verspreidt allerwege zijn stralen. — o Ongelijkbaar sieraad van den overwinnaar! Mij past het enkel den prijs te bezingen dien Hiëron wegdraagt. Nooit zal ik het doen ter eere van een krachtiger vorst. Maar God die u beschermt, zal u een nieuwe zegepraal schenken en inmiddels voedt de Muze in mij de kracht van een nieuw gezang. — Ongelijk is de grootheid onder de menschen; op aller toppunt staan de vorsten, hooger verheft zich niet mijn oog. Wandel nog lang op deze toppen, o koning, en zij het mij verleend telkens de overwinnaars te naderen, daar mijn dichtgeest als een fakkel alle Hellenen voorgaat.

Ofschoon deze zeer korte samenvatting het bepaalde der uitdrukkingen eer verhoogen dan verminderen moest, staat nu de lyrische uitstorting van de eerste Olympische Ode weer eenigszins voor ons in al het vage van haar muziek. Stemmingen wekt zij en gewaarwordingen, geen denkbeelden; streelend betooveren is haar macht. Zij richt zich beurtelings, zij richt zich tegelijk tot het zinnelijke in ons wezen en tot ons verstand. Nu deelt zij het afgetrokken persoonlijk leven mede dan zet zij het konkrete, en zelfs het gewone, in iets bovenzinnelijks om. Het wisselen der gemoedsstemmingen, de volgorde der gedachten wordt dikwijls meer aangeduid dan uitgedrukt. Van het bijzondere verheft de dichter zich tot de gedachte, gaat van haar over naar de sage; elders staat de gedachte op den voorgrond, het bijzondere wordt niet eens vermeld tot het eensklaps blijkt de algemeene gedachte te hebben ingegeven. Bij deze lyriek is die van Goethe of Lamartine analytisch als dor proza. Deze lyriek is onnavolgbaar, maar, eerlijk gesproken: zou iemand in onzen tijd haar willen navolgen? Zouden wij ons, zelfs in de hoogste dichterlijke vervoering, deze soort van vaagheid, zoo ijlgeweven toespelingen, bijna een γλωσσαῖς λαλεῖν,

laten welgevallen? En denken wij in ons hart niet met Paulus: μείζων δὲ ὁ προφητεύων? Maar de gedachte aan het betere of slechtere laat ik daar. Wie zou Pindarus willen missen? Wie kan, wie wil hem tot model kiezen? De bekende uitspraak van Horatius heeft opgehouden waar te zijn.

De volgorde der punten die ik op mij nam met u te behandelen, voert mij voor het Grieksch tooneel. Ik nader het natuurlijk met grooten schroom. Al wat de hoogere kritiek bij monde van Boeckh in het reeds aangehaalde werk Graecae tragoediae principum Æschyli, Sophoclis, Euripidis, num ea, quae supersunt, et genuina omnia sint, et forma primitiva servata, an eorum familiis aliquid debeat ex iis tribui; al wat verder de hoogere kritiek bij monde van hen die Boeckh's voetspoor hebben gedrukt, ons omtrent den toestand van de attische tragedie, en vooral omtrent de wording van dien toestand hebben geleerd, verbiedt ons ten eenenmale die tragedie, zooals zij daar ligt, als een betrouw- en aanwendbare proeve van Grieksche compositie aan te merken. Ik laat haar rusten, maar veroorloof mij toch deze éene opmerking. Voor zoover men den staat van meer dan één Grieksch treurspel heeft pogen te verklaren, is niet zelden de toevlucht genomen tot de zeker hoogst waarschijnlijke onderstelling, dat wij den tekst lezen in een theaterexemplaar en de praktische eischen van het tooneel allerlei meer of minder belangrijke wijzigingen van den oorspronkelijken tekst onvermijdelijk hebben gemaakt. Zoo natuurlijk die onderstelling is, zoo weinig is zij geschikt de moeilijkheid die ons thans in het algemeen bezighoudt op te lossen. Die moeilijkheid wordt enkel verplaatst. Wanneer in een treurspel de compositie ons bevreemdt en wij dan vernemen, dat die compositie sterk onder den invloed staat van hetgeen latere bewerkers, die hun publiek kenden,

geacht hebben den eisch van het tooneelmatige te zijn, dan is er natuurlijk geen enkel besluit meer te trekken ten aanzien van den dichter, maar ongetwijfeld wèl ten aanzien van den smaak der Atheensche schouwburgbezoekers, zoodra wij namelijk de vraag stellen, of die wijzigingen ook in ons oog het stuk dan werkelijk een hoogere levensvatbaarheid voor het tooneel hebben geschonken gelijk men beweert, dat zij het voor de bloem van de Atheensche burgerij hebben gedaan.

Maar nog eens: ik laat de Attische tragedie rusten. Voor het oordeel over hare samenstelling zouden wij weder in tallooze bijzonderheden moeten afdalen, waartoe hier natuurlijk de gelegenheid ontbreekt. Ik kan daarom evenwel het Attisch tooneel nog niet verlaten. Er is een ander onderzoek dat mij toeschijnt noch buiten de ons hier gestelde grenzen, noch buiten de esthetiek te zijn gelegen. Het betreft de eenheid of althans de harmonie van stemming waarin wij door het tooneelspel wenschen te worden verplaatst.

Dat Attisch satyrspel, die tetralogie waarvan het laatste vierendeel door een satyrspel werd ingenomen, het vervult ons toch altijd weder met de grootste verbazing. Tweeërlei geschiedkundige verklaring is in het afgetrokkene mogelijk. Maar geen van deze beide verklaringen is in staat onze verbazing te doen afnemen. Men zal op die vaak zoo diep ontroerende tragediën die potsierlijke travestie, die bokkemaskers en bokkedansen hebben doen volgen, òf omdat een met het historisch ontstaan der Attische tragedie gegeven overlevering van zelf hiertoe leidde, zoodat tragedie en satyrspel geacht moeten worden meer of min samen te zijn opgegroeid en de verbindingen van die twee, gelijk dat pleegt te gaan, van zelf scheen te spreken; òf wel: de Attische tragedie heeft eerst geheel op zich zelf bestaan; korteren of langeren tijd zijn de drie treur-

spelen ten tooneele gebracht zonder eenige klucht tot slot; en het satyrspel zal dan eerst later met de treurspelen zijn vereenigd. Immers, toen het volk naar de oude Dionysospoetsen en snakerijen begon terug te verlangen, zal het aan al die ernstige en bloedige en telkens weder aan dezelfde vreeselijke mythen ontleende tragediën, die men zeker heel mooi maar ten slotte toch eenigszins zwaar op de hand vond, dat *οὐδέν πρὸς τὸν Διόνυσον* verwijtend hebben toegeroepen, dat misschien naar deze aanleiding is ontstaan en dan beteekenen zou: het kon wel vroolijker! ça manque de gaieté. Welke van deze twee verklaringen men ook tot de zijne make, geene van beide brengt ons veel verder. Het satyrspel was een traditie, zegt men. Alsof er zooveel eerbied voor de traditie leefde in den tijdgenoot van Euripides, en deze is juist de eenige dichter van wien een satyrspel ons bewaard bleef. Indien noch hij noch zijne tijdgenooten met de traditie hebben gebroken, zal men hieruit wel mogen afleiden, dat die traditie nog altijd in den smaak viel. Wanneer daarentegen het satyrspel op een gegeven tijd, opzettelijk, aan de drie tragediën is toegevoegd, wordt het vraagstuk nog ingewikkelder. Hoe kon een dichter die zichzelf eerbiedigde aan de theatrocratie, om Plato's teekenachtige uitdrukking over te nemen, aan de vulgaire menigte de concessie doen van zulk een satyrspel als aanhangsel? De Kyklops geeft er ons een proef van. Het satyrspel staat geenszins op eén lijn met de humoristische partijen bij Shakespeare. Het is niet eenvoudig een restauratie van de oude, landelijke verlustigingen der Dionysosfeesten. Het staat evenmin gelijk met de Comedie, ik bedoel natuurlijk de oude, waaraan altijd een bepaalde en politieke beteekenis ten grondslag ligt, die aan de naïeveteit van het satyrspel uitteraard ontbreekt. Uit hoofde van die naïeveteit is het satyrspel evenmin een parodie, die immers evenzeer een polemisch

karakter draagt. Het satyrspel was eenvoudig boert; om de satyrs, om Silenus was het te doen, en de heroën of in het algemeen de personen der sagen die men ten tooneele bracht, bleven in hun wezen wat zij reeds waren in epos of tragedie; zij ondergingen slechts de wijzigingen die hun nieuwe, hun burleske omgeving noodig maakte. Het satyrspel was het treurspel, maar getransponeerd naar het diapason dat de satyrs aangaven. Het was het epos, maar doorvlochten met een schertsen dat door de satyrs werd uitgelokt en hun aangenaam kon zijn. Niet het publiek, zij, de satyrs, gaven den toon aan, en de voorstelling van deze zonderlinge wezens, met hun vellen van bokken, reeën of panthers om het naakte lichaam, met hun hoog opstaand haar, met hun fallusdansen, hun huppelen en springen, hun brutale aardigheden, hun afwezigheid van elk zedelijk gevoel, — in den Kyklops zijn Silenus en zijne zonen ten volle bereid elkander te verraden, — schijnt mij toe geenszins een immers onmogelijke concessie te zijn geweest, maar wel ter dege een bevrediging van 's dichters eigen behoefte; een uitdrukking, gegeven aan de nieuwe wijze waarop zijn genie de wereld nu ook eens wilde zien, nadat zijn treurspel hem en zijn publiek in zooveel schokkenden angst, in zooveel verteederend medelijden had geworpen.

Bij deze opvatting van het satyrspel valt het allerminst te loochenen, dat het de harmonie der stemming verbrak gelijk wij, als toeschouwers en toehoorders, thans die harmonie begeeren. Wij weten, dat een satyrspel de voorstelling besloot; wij lezen den Kyklops, — want de Alkestis die in mijne oogen een geheel ander karakter draagt, durf ik onder deze dichtsoort niet brengen, — maar wat er ook van animus antiquus in ons moge zijn, het brengt ons niet verder dan tot de erkenning, nu reeds drie of viermaal herhaald: hier is een andere esthetiek

dan de onze, hier een andere volgorde van indrukken aangenaam.

Ik kom nu tot het laatste punt, tot de klimax. Onder de wetten onzer tegenwoordige esthetiek is er nauwelijks eéne tegen welke meer gezondigd wordt door hen die aan het artistieke in een compositie geen behoefte hebben. Gelijk alwat wij een esthetische wet durven noemen, is ook de wet van de klimax op zielkunde gegrond. Zij is geen willekeurige kunstregel, geen kunstgreep, maar een uitvloeisel van de inrichting van lichaam en geest. Die inrichting verhindert ons aan de voorwerpen waarmede wij op een gegeven tijd ons bezighouden, eén voor eén zooveel aandacht te wijden als zij elk op zichzelf zouden verdienen en als voor hun volle waardeering noodig is. Wij vinden hier een merkwaardige overeenkomst met een bekend verschijnsel in de optiek, en dat ook in de schilderkunst wederkeert. Wij beoordeelen licht en donker nooit in zichzelf, altijd in betrekking met gegeven omstandigheden. Terwijl men theoretisch misschien moeilijk kan verklaren waarom wij, onafhankelijk van de maat waarin voorwerpen verlicht zijn, toch de kleur van elk voorwerp kunnen onderscheiden, kost het ons in de praktijk niet de minste moeite, de kleuren der voorwerpen onder de meest verschillende omstandigheden met juistheid te bepalen. Wit papier bij het volle maanlicht gezien is op zichzelf donkerder dan zwarte zijde overdag; toch blijven wij papier wit en die zijde zwart noemen. Ieder schilder geeft een wit voorwerp dat in de schaduw staat, een muur of iets dergelijks, met grijze verf terug, en op een goed schilderij zal dit grijs den indruk maken van volkomen wit. Algemeen gesproken: in een zekere omgeving of in een schilderij is het helderste wit dat wij waarnemen, al is het ook op zichzelf volstrekt niet zoo helder, de maatstaf voor de beoordeeling van de donkerder kleuren

daarom heen, op grond van de wet, dat in omgeving of schilderij de lichtsterkte van alle kleuren altijd in gelijke mate afneemt. Van dezelfde strekking is de opmerking, dat schilders de natuurlijke contrasten overdrijven, als ze grootere verschillen van licht en diepte van kleur willen teruggeven dan zij op zichzelf zouden kunnen bereiken met de verven die hun ten dienste staan.

Iets soortgelijks meen ik in de optiek van den geest te ontdekken. Aan het voorwerp dat altoos in betrekkelijken zin het witste is, beantwoordt de zaak die in een geschrift of in een rede altoos in betrekkelijken zin de allerbelangwekkendste is. Om dus tot het reeds hierboven beschreven schema der compositie of der volgorde terug te keeren: als in a, b en c om de een of andere reden van a te voorzien is, dat het krachtiger dan b en c, onze aandacht zal boeien, vergunt onze esthetiek ons zeker niet a vooraan te plaatsen, omdat wij weten dat b en c, op zichzelf, zonder a, wellicht in hooge mate onze opmerkzaamheden waardig, na de behandeling van a niet meer tot hun recht kunnen komen. Hebben de Ouden aan de klimax in dezen zin eenige waarde gehecht? Ik geloof, dat zij er evenmin aan hebben gedacht als aan het perspectief in de schilderkunst. Ik kan mij niet herinneren, dat Aristoteles in zijn Rhetorika er ooit van heeft gesproken. Longinus, Cicero, Quinctilianus kennen de rhetorische figuur of de Gradatio, maar zij zoeken die Gradatio in de opeenvolging der woorden en in deze alleen; niet in de volgorde der gedachten, der gebeurtenissen die zij mededeelen, zelfs niet in de gemoedsaandoeningen die zij willen opwekken. Ik hoop dat gij u ook hier met een enkel voorbeeld wilt tevreden stellen. Het zal ontleend zijn aan hem die in zoovele opzichten toovenaar is geweest met den stijl, aan Plato, en wel aan dien Fedo, waarvan zoo menige bladzijde zich niet laat lezen zonder groote aandoening.

Den gang van den Dialoog behoef ik u niet te herinneren, maar vergunt mij daaruit aan te stippen wat voor mijn betoog onmisbaar is. Het geheel bestaat, niet waar, uit drie stukken: een verhaal, een discussie en een mythe. Het verhaal is de levendige en gevoelige schildering van den laatsten dag en het sterven van Socrates. De schildering kenmerkt zich door een onvergankelijk schoon, immers door innerlijke waarheid. Het is de schildering van een dood die, — en vooral hierop komt het thans bij mij aan, — beter dan eenig argument het geloof aan de onsterfelijkheid kan staven, zoo men oordeelt dat dit gestaafd moet worden. Reeds van den dood van Sokrates zou men kunnen zeggen wat Athanasius van den dood der Kristenen zeide: Als ik een kind opgeruimd zie spelen bij den muil van den leeuw, weet ik wel dat de leeuw dood is. Sokrates laat vrouw en kinderen van zich gaan en lokt nu Simmias en Cebes uit tot een discussie, die tot zonsondergang zal duren, tot het oogenblik waarop hij den gifbeker zal drinken. Zoo komen wij tot het tweede deel.

De zwanenzang van den wijsgeer is een discussie. Zij loopt vooreerst over de vraag of een wijsgeer de hand aan zichzelf mag slaan. De vraag wordt om verschillende redenen ontkennend beantwoord. Het is hierbij, dat het denkbeeld wordt uitgesproken, later door Spinoza zoo nadrukkelijk verworpen: het ware leven is een bestendige meditatio mortis.

De tweede vraag geldt natuurlijk den grond die den wijsgeer de blijde zekerheid geeft van een voortleven. Naar aanleiding hiervan worden eenige argumenten ontwikkeld: het voorbestaan der ziel, haar karakter als een niet samengesteld wezen, als een wezen dat dus niet ontbonden kan worden, dat onstoffelijk en vrij is. Er worden evenzeer argumenten ontleend aan het zelfstandig bestaan der

Ideeën; wij worden de Pythagoreische denkbeelden binnengeleid; alles ontstaat uit zijn contrarie; de metempsycose wordt niet vergeten; op de omstandigheid, dat de ziel zooveel kennis bezit die zij niet aan de zinnelijke waarneming dankweet, wordt de nadruk gelegd; maar bovenal op de onloochenbare verwantschap der ziel, niet met het voorbijgaande, maar met de intelligibele essentiën die onvergankelijk en eeuwig zijn.

Niettemin wordt een scherpe grenslijn getrokken tusschen de ziel van den rechtvaardige en den onrechtvaardige; de eerste gaat het gelukzalig leven der Goden terstond binnen, de ander wordt onderworpen aan beproevingen, voor welker beschrijving de Grieksche mythologie hare diensten moet bewijzen.

Maar is de ziel niet als een harmonie die verdwijnt met het speeltuig dat haar heeft voortgebracht? Zonderlinge vergelijking, zegt Sokrates. Een harmonie die eerder dan het speeltuig zal hebben bestaan; een harmonie die over het speeltuig bevel zal voeren!

Het is waar: met het voorbestaan der ziel is haar eeuwig voortbestaan nog niet bewezen, doch dat eeuwige wordt door Sokrates afgeleid uit de eeuwigheid der essentiën waaraan de ziel deel heeft.

Wij naderen hier het derde deel. De discussie houdt op en de mythe begint. De mythe teekent het zoo verschillend lot hiernamaals der goeden en der boozen, en daarop wordt de Fedo ten einde gebracht met eenige roerende bijzonderheden omtrent de laatste oogenblikken van Sokrates, van dien wijsten en rechtvaardigsten onder de menschen, dien zijne vrienden niet verlaten vóor zij hem de oogen hebben toegedrukt.

Met inbegrip van deze laatste bijzonderheden beslaat het verhaal van Sokrates' dood slechts ongeveer een zevende gedeelte van den geheelen dialoog. Al het overige wordt

ingenomen door discussie en mythe, maar zóo, dat de plaats, aan de mythe toegekend buiten alle evenredigheid staat tot de afmetingen, ingeruimd voor de discussie. De Fedo mag dus met volle recht genoemd worden een betoog voor de onsterfelijkheid der ziel, besloten door een mythe en dit geheel geëncadreerd door het verhaal van Sokrates' laatste uren en van zijn verscheiden.

Over deze compositie zou weinig te zeggen vallen indien wat wij wel het kader hebben moeten noemen, geschikt was kader te zijn; met andere woorden: indien het historische deel van den Fedo niet in zakelijk verband stond met het wijsgeerig deel. Maar wij weten het: dit is wel het geval. Het historische, namelijk al wat omtrent het verscheiden van den wijsgeer wordt gemeld, staaft hetzelfde als wat de bewijsvoering moet staven. Wat nood, zal men zeggen, gij hebt dan twee bewijsvoeringen voor één: de eerste, gegeven door de houding van Sokrates; de tweede door zijn dialektiek! Maar wie geeft niet toe, dat de eerste veel dieper indruk maakt en moet maken dan de tweede en wij zelfs door de eerste, door den aanblik van dien man, oud geworden maar niet verzwakt in zijn edel spiritualisme, wel eenigszins bedorven worden voor het geduldig aanhooren van al die redeneeringen; redeneeringen, waarvan ons nu de lust ontnomen is om zorgvuldig na te gaan of zij misschien beter naam verdienen dan den naam van tamelijk povere redenatiën. Het is derhalve duidelijk, dat Plato niet van de klimax de opvatting heeft gehad, die een kunstenaar van zijn ongemeenen rang thans zou willen huldigen. Immers, al kan men zich beroepen op de omstandigheid, dat de redeneeringen in den Fedo voor Plato zelf een waarde hadden die wij er thans niet meer aan toekennen: is het aan te nemen, dat zij in het oog van Plato hooger waarde, grooter bewijskracht hebben gehad dan de schildering van

Sokrates' verheven afsterven? En zoodra deze schildering ook door hem als het allertreffendste werd erkend, is de klimax, gelijk wij haar verstaan, natuurlijk verbroken.

Aan het einde dezer opmerkingen worde nog eens uitgesproken, dat mijn kritiek geen afkeuring, dat zij alleen kenschetsing heeft bedoeld en daarnevens, als praktische uitkomst, de toepassing van dezen regel wenscht: de hoogere kritiek zette haren onmisbaren arbeid voort, maar bewijze voortaan in elk bijzonder geval haar recht, om als axioma te stellen, dat wij bij de beste schrijvers der Grieksche Oudheid, ten aanzien van esthetiek en dan ook van logika, altijd de grondbeginselen mogen verwachten, die ons heden ten dage de evidentie zelve schijnen. Het axiomatisch karakter dat men praktisch aan deze stelling heeft toegekend, is het eenig doelwit geweest van geheel deze overweging. Ik zeg niet van geheel dit betoog, want om deze overweging tot den rang van een betoog te verheffen, moet sterk beroep worden gedaan op uw welwillende aanvulling van mijne argumenten die wegens tijdsgebrek meer den vorm van voorbeelden moesten aannemen, maar dan ook in dezen kring gelukkig niets hebben te duchten van dat leider zoo ware: *οὐ τι ἕτοιμον μεταπεῖσαι τοὺς πολλοὺς ἐναντία ὧν δοξάζουσιν.*

ZOMERVACANTIE.

Zij is een tijd van vrijer werkzaamheid. Men loopt wel, maar niet meer in het gareel. Men mag zichzelf en zijn gedachten laten gaan. Mijmeringen, overdenkingen, indrukken, herinneringen, sympathieën, het wordt alles wakker in dat dolce far niente, waaraan menschen van ons doen zich overgeven, als zij de studeerkamer hebben gesloten, die zij toch niet kunnen vergeten. Een deel van zulk een bonte mengeling wordt hier aangeboden. Het is, à la fortune de l'encrier, geschreven op reis en naar aanleiding van reizen. De eerste stoot ging uit van Deschamps' La Grèce d'aujourd'hui. Dat aardig reisboek werd mij op mijn jongsten exodus medegegeven door een vriend, die zelf moet weten of hij zijn tijdschrift een dienst bewijst, door een oud man aan den praat te houden in plaats van hem een weinig te helpen in het vinden van zijn eind.

I.

Ik mag gaarne huismoeders en onderwijzers hooren verhalen van kinderen, die dol zijn op reisbeschrijvingen, want men moet wel een aangeboren lust hebben in deze soort van letterkunde, rijker misschien dan eenige andere in verveling. De vervelende Reizen zijn mogelijk nog de besten. Baedeker heeft nog nooit een zweem van twijfelzucht bij mij gewekt. Een onderhoudend geschreven Reis

maakt wel eens booze neigingen bij mij wakker. Als zij bij uitstek belangwekkend is, word ik licht achterdochtig. Als daarvoor mijn geloof in den waarheidszin van den schrijver te groot is, word ik licht jaloersch. Ik zou zulke gevoelens ongaarne bij anderen kweeken en onthoud mij daarom van reisbeschrijvingen.

Wil iemand beweren, dat de druiven zuur zijn, dat ik niet berekend ben voor dat allermoeilijkst genre, ik zal hem niet tegenspreken. Een reisbeschrijving moet kunstwaarde hebben en dus op hare wijs vrucht zijn van ons gemoedsleven. De persoonlijkheid van den auteur mag ook hier zich niet op den voorgrond stellen, en tevens moet zij alles doordringen, kleuren, bezielen, vooral beminnenswaard maken. Ik heb namelijk een andere opvatting van reizen dan Montaigne, maar hij sprak ook de l'Institution des Enfants en van het nut van reizen voor jonge lieden: «.... Le commerce des hommes y est merveilleusement propre, et la visite des païs estrangiers: non pour en rapporter seulement, à la mode de nostre noblesse françoise, combien de pas à Santa Rotonda, ou la richesse des calessons de la Signora Livia; ou, comme d'autres, combien le visage de Neron, de quelque vieille ruyne de là, est plus long ou plus large que celuy de quelque pareille medaille; mais pour en rapporter principalement les humeurs de ces nations et leurs façons, et pour frotter et limer nostre cervelle contre celle d'autruy.» Maar in zijn hoofdstuk de la Vanité spreekt hij over de oude lui die nog op reis gaan: «Mais, en tel aage, vous ne reviendrez jamais, d'un si long chemin. Que m'en chault-il? je ne l'entreprends, ny pour en revenir, ny pour le parfaire: j'entreprends seulement de me bransler, pendant que le bransle me plaist; et me promene pour me promener.... J'ay veu pourtant assez de lieux eloingnez, où j'eussa désiré qu'on m'eust arresté. Pourquoi non, si

Chrysippus, Cleanthes, Diogenes, Zenon, Antipater.... abandonnerent bien leur païs, sans aulcune occasion de s'en plaindre, et seulement pour la jouïssance d'un aultre air? Certes le plus grand desplaisir de mes peregrinations, c'est que je n'y puisse apporter cette resolution d'establir ma demeure où je me plairois; et qu'il me faille tousjours proposer de revenir, pour m'accommoder aux humeurs communes.»

Als die «humeurs communes» niet verdrietig zijn, is het evenmin verdrietig weer thuis te komen. Ik geef toe, dat het aangenamer is in Amsterdam terug te keeren dan in Bordeaux. Het Nederlandsch is hier niet fraai, maar in Bordeaux is het Fransch het evenmin. Het is zelfs een schaduwzijde van het reizen in Frankrijk, dat men er, Parijs en Tours natuurlijk uitgezonderd, zoo weinig aangenaam Fransch hoort spreken.

Ik wilde hierop evenwel niet komen. Het doel van reizen is voor mij nog een ander dan «frotter et limer nostre cervelle contre celle d'aultruy» of dan «me bransler, pendant que le bransle me plaist.» Reizen is het hart verwijden. Reizen is een vreemd land bezoeken met de innige begeerte het niet als een vreemd land te verlaten; zich onder aanvankelijk geheel onbekenden bewegen met de behoefte om van hen afscheid te nemen als van bekenden, als van menschen wier gemoedsbestaan men begrijpt, wier lot, wier strijd, wier bestemming, wier overwinnen en mislukken onze belangstelling voor goed hebben opgewekt. Reizen is studeeren in anderen lichaamstoestand, studie in beweging. Maar voor het overige dezelfde geestesrichting, dezelfde gezindheid om uit eigen bekrompenheid te komen en ten slotte hetzelfde doel. Wij die studeeren zijn eigenlijk altijd op reis. Op de studeerkamer of over de grenzen: mijn lust in waarnemen, mijn behoefte aan liefdevolle beschouwing moeten even groot blijven.

In beide gevallen zoeken wij te kennen, in dien warmen zin van het woord waarin kennen beteekent onze ziel met iets vereenzelvigen. Weten bezit men nooit in eenigszins voldoende mate, maar kennen is nog iets anders.

Het moet niettemin worden toegestemd: de waarneming draagt op reis noodwendig een bepaald karakter. Zij is niet langer streng wetenschappelijk. Zij zoekt niet den inventaris, zij zoekt de intuitie der dingen. Het opgewekt vernuft vindt door de ten onrechte onder alle omstandigheden veroordeelde oppervlakkige waarneming, wat in de wereld der verschijnselen nooit een voorwerp van wetenschap kan zijn, wat alleen gemoed en verbeelding ons doen begrijpen; wat beide te werk stelt. De wetenschappelijke waarneming geeft dit of dat, maar de oppervlakkige waarneming geeft iets anders, iets andersoortigs; wat zij, elk op hare beurt, geven, laat zich onderling niet vergelijken. Ik treed een mij geheel onbekenden kring binnen. De nauwgezette waarneming zal mij vroeg of laat bekend maken met het eigenaardig gelaat en karakter van elk zijner leden. Maar inmiddels heeft een dikwerf zonderling oppervlakkige waarneming mij reeds, en dat van stonden aan, een anderen dienst bewezen. Ik heb een indruk ontvangen van dien kring in zijn geheel; ik heb, bij voorbeeld, het familietype ontdekt dat de latere, veel geduldiger waarneming mij mogelijk nooit zal doen terugvinden. Gelijk met het geheel van een kring, gaat het met het geheel van een persoonlijkheid of van een volk. Zonder de oppervlakkige waarneming zouden wij in de wereld weldra niets meer zien dan individueele verscheidenheid. Bij zeer grondige bekendheid verdwijnt alle type, dat integendeel bij een eersten indruk zich op het helderst toont. Men wijst altijd op het gevaar van zulk een eersten indruk voor de nuchterheid, de juistheid — synonyma bij velen — van ons eindoordeel. De waarheid

is, dat wij zonder eenige oppervlakkigheid moeilijk tot een eindoordeel zullen komen. Wanneer zullen wij ons gerechtigd voelen het aantal der waarnemingen voldoende te noemen? Wij hebben twintig verschijnselen waargenomen: waarom geen vijf en twintig, waarom geen dertig? Wat bewijst, dat de laatste vijf, dat de laatste tien het eindoordeel, dat op de twintig waarnemingen is gebouwd, niet belangrijk gewijzigd en zelfs omgeworpen zouden hebben? Er zal altijd een oogenblik komen waarop hij die van de oppervlakkige waarneming, en dus van de intuitie, niets weten wil om zich alleen aan de wetenschappelijke waarneming te houden, òf zijn onmacht zal moeten belijden om tot een conclusie te geraken, òf zich gedwongen zal zien inconsequent te worden, immers waarde te gaan hechten en zich over te geven aan een indruk, aan een overtuiging die hij logisch toch niet geheel rechtvaardigen kan. Elke stelling die wij volstrekt algemeen maken, is altijd kind der intuitie. Vermakelijk is het getob der logika om een glimp er aan te geven, dat zij op grond van een noodwendig altijd onvolledige induktie, tot een generalisatie durft komen, en een stelling durft uitspreken die voor alle gevallen, allen, zonder uitzondering, gelden moet.

Waarom niet liever de onmisbaarheid der intuitie, van dat salto mortale, waarin alleen het leven ligt, toegestemd. Men maakt alle dagen van haar gebruik. Een gelaat dat ons vertrouwen inboezemt; een uiterlijk dat genegenheid en zelfs liefde wekt of het tegendeel; een woning, een vertrek dat op den eersten aanblik bevalt of mishaagt; een werk van beeldende kunst dat ons aanstonds boeit; een melodie die op het eerste hooren beantwoordt aan een rythmus, dat reeds vooraf onze ziel scheen te zijn ingeplant; een denkbeeld dat, nauw vernomen, bekoort en onzen wil bepaalt, het zijn al te gader volkomen wettige

verschijnselen van ons innerlijk leven en die toch geen andere oorzaak kunnen hebben dan een niet wetenschappelijke maar overweldigende waarneming.

Het is die soort van waarneming die in den vreemde ons het meest te stade komt, waar wij ons lang aan bijzonderheden kunnen vergapen zonder iets te leeren; waar het erop aankomt, snel het typische te ontdekken en generalisatiën af te leiden uit noodwendig onvoldoende gegevens. De een is in veel hooger mate met deze gave toegerust dan de ander. Bij gelijke begaafdheid trekt de een er beter partij van dan de ander, hetzij omdat hij zichzelf meer vertrouwt, zich met meer gerustheid verlaat op de betrouwbaarheid zijner indrukken, hetzij omdat hij zijne gewaarwordingen vlugger en juister onder woorden brengt.

Van de artistieke waarneming die wij allerminst op reis kunnen ontberen, dus geen kwaad gesproken, geen blaam op haar geworpen! Zij onderscheidt zich daardoor van de wetenschappelijke, dat zij iets onmiddellijks heeft en niet altijd geschiedt door een aanwijsbaar orgaan. Wij kunnen het zintuig dat ons hielp, niet altijd noemen, en weten zelfs nauwlijks te zeggen of er tusschenkomst van een of meer der vijf zintuigen is noodig geweest. Er moet wel een zesde zijn, waarvan het bestaan alleen blijkt uit zijn werking. Licht is ons zenuwstelsel, dat vooreerst door de bekende vijf kanalen indrukken ontvangt, daarenboven nog eens in zijn geheel een orgaan dat een deel der werkelijkheid op zijne wijs tot ons bewustzijn brengt. De eigenlijke functie van dat zesde orgaan zou gelegen kunnen zijn in het aanbrengen van die elementen der werkelijkheid die zich met ons gemoedsleven laten vereenzelvigen. Terwijl wij aan de vijf overige zintuigen een wetenschap van de werkelijkheid danken, die zich door quantitatieve betrekkingen laat uitdrukken, zou het eigenlijk

domein van het zesde orgaan, dat wij het esthetische kunnen noemen, de werkelijkheid kunnen zijn, nu niet langer beschouwd naar de evenredigheden van hare samenstellende deelen, maar naar de wijze waarop zij ons aandoet.

De esthetische waarneming is even onmisbaar en even onwraakbaar als de wetenschappelijke. Wat wordt er van ons met een botte esthese? Wat zonder dat kostelijke: de flair? Ook in ons geheel zijn wij een werktuig dat voor geen ander in fijnheid en gevoeligheid mag onderdoen. In tallooze, in de belangwekkendste gevallen is de wereld niet toegankelijk dan door de poort van onze zuiver persoonlijke aandoeningen. Gretchen kent Mephistofeles eer Faust hem kent. Seine Gegenwart schnuert mir das Innere zu: de geleerden laten het al te vaak aan vrouwelijke naïeveteit over zulke indrukken te hebben en ze in zulke openhartige taal mede te deelen. Toch zou menige ongerijmdheid en vooral onbillijkheid, gelijk zoo menig onverstand in het onderkennen van eigenaardigheden en verschillen ons bespaard blijven, indien geen valsche schaamte ons terughield van de platte formuleering onzer onmiddellijke aandoening. Zij wordt in de opvoeding lang niet genoeg opzettelijk aangemoedigd, maar veeleer bij kinderen gehoond als een overhaast willen oordeelen, als een willen spreken voor onze beurt. Het onderdrukken van de onmiddellijke aandoening schijnt te behooren bij het geheel dier onverstandige pedagogie die wijsheid gelijk stelt met het op- en nazeggen van het algemeen aangenomene; die geen eerbied toont voor den onzin der jeugd, voor het chaotische van de jongelingsgedachten; die vergeet, dat ongerijmdheid de bakermat is van waarheid. Luther mocht zeggen: Hier sta ik, ik kan niet anders! Wee den jongeling die zijn voorbeeld volgt in de dingen van het hoogste, gelijk ook van het alledaagsche leven. De jonge man moet een verstand hebben zooals men zich

nu eens verbeeldt, dat een verstand er heeft uit te zien, als het gezond zal mogen heeten. Het zelfvertrouwen dat nieuwe wegen durft betreden en eerlijk durft zeggen wat men ziet en niet ziet, begrijpt en niet begrijpt, gevoelt en niet gevoelt, wordt onwillekeurig ondermijnd òf opzettelijk onderdrukt. Op een middelbare school werd eens een les gegeven over Nederlandsche letterkunde. Aangaande een onzer auteurs werd medegedeeld wat hij geschreven had en hoe men zijn geschriften gewoonlijk beoordeelde. De les eindigde met deze onvergetelijke woorden: Zie zoo, jongelui, nu kent gij onzen auteur en hebt er meteen een oordeel bij.

Hier was een moord gepleegd. Maar dat zijn moorden, waarvoor onze jaknikkende maatschappelijke orde, naar het schijnt, geen voldoening behoeft te eischen. Hoe zou zij het doen, zij die onze examendressuur nog altijd blijft dulden. Ach, die examens! Zij leeren vooral hoever de goedhartigheid van een menschelijk wezen het brengen kan in het dooden van de zelfstandigheid bij een zeker aantal andere menschelijke wezens. Onder tien examinandi nauwelijks één, die met opgeheven gelaat het antwoord durft geven, dat hij zelf voor het goede houdt. Als knapen een goed antwoord meenen te geven, zijn zij beschroomd, dat het niet zal zijn het antwoord door den examinator verlangd. «Qui demande jamais à son disciple ce qu'il luy semble de la rhetorique et de la grammaire, de telle ou telle sentence de Ciceron?» vraagt reeds Montaigne. «On nous les placque en la memoire toutes empennees, comme des oracles. Sçavoir par coeur n'est pas sçavoir.» Bij een slecht antwoord wordt de leerling niet dikwerf in de gelegenheid gesteld, uit te leggen op welke gronden hij tot zijn antwoord is gekomen. Aanstonds wordt hij terecht geholpen: «dat weet gij wel beter; let eens op dit, herinner u eens dat.» Naar den gang van zijn eigen oor-

deel wordt niet gevraagd; enkel een beroep gedaan op het lesje, dat hij immers geleerd, maar nu onder de zenuwachtigheid van het examen tijdelijk zal vergeten hebben. Nog eens: geen eerbied voor hun dwalen, hun tasten en zoeken, hun eigen, zij het nog ongeoefend, combinatievermogen. Voor allen één denkschema. Denk eens na! wil zeggen, denk eens zooals ik denk, en gelijk u verteld is, dat men te denken heeft. Alsof de fout van iemand die, zij het verkeerd, in elk geval zelf gedacht heeft, niet een grooter oorzaak van blijdschap was in den Hemel dan de onberispelijkheid van hem, die alleen uit karakterloosheid wandelt in het voorgeteekend spoor. Is met name onze zoogenaamde klassieke opleiding bereid, deze stelling te onderschrijven? Maar het ligt niet aan het klassieke van het onderwijs. Of men klassieken of wel romantieken, ouden of modernen tot leerstof kiest, op de wijze van de auteurs te behandelen komt alles aan. Ik kan mij een wijze van behandeling zelfs van de klassieken voorstellen, die bij uitnemendheid geschikt is den geest der jongeren op te scherpen, hun behagen in kritiek en oorspronkelijkheid te prikkelen. Men zou daarbij den geest der Oudheid oproepen, voornamelijk om te doen uitkomen hoe anders men thans denkt en gevoelt en zelfs denken en gevoelen moet. Virgilius, dien men steeds minder begrijpt, hoe aandachtiger men hem leest en zeker daarom altijd voortgaat op de scholen te lezen, is bij voorbeeld een uitnemend geschikt auteur om de onafhankelijkheid van onze jonge mannen te oefenen. Maar de klassieke Oudheid is een doode traditie geworden. Diep buigt men voor haar, om daarna geenerlei ernst met haar te maken. In de kerkleer wraakt men als bijgeloof voorstellingen, die lijnrecht afstammen van de Ouden, maar waar men bij de Ouden overheen leest. Erfzonde, erfschuld? Waar denkt gij aan in deze onze verlichte

eeuw? Leer intusschen Horatius van buiten, de Epode waarin hij de burgeroorlogen van zijn tijd een erfenis noemt van den broedermoord, door Romulus gepleegd:

Sic est: acerba fata Romanos agunt,
Scelusque fraternae necis,
Ut immerentis fluxit in terram Remi
Sacer nepotibus cruor.

Men doet alsof men het niet bespeurde; in geen geval wordt er de aandacht op gevestigd.

Niets wordt gelukkig thans zoozeer geschuwd als bijgeloof. De animus antiquus is inmiddels voor een aanzienlijk deel een geest van zonderling bijgeloof; maar wie vraagt zich af in hoever het gewenscht kan zijn jongelingen met dien animus te voeden?

Wij moeten, gelijk het behoort, aan vooruitgang gelooven. Dreun daarom op:

Damnosa quid non imminuit dies?
Aetas parentum, pejor avis, tulit
Nos nequiores, mox daturos
Progeniem vitiosorem.

Het pessimisme zal, als de leerling het mocht bemerken, met de licentia poëtica, l'exagération permise, verontschuldigd worden.

Examens bevorderen de dofheid van geest. Welke vertoornde Godheid, welke Ate heeft ze toch opgedrongen aan onze moderne maatschappij. Ik heb tegen examens vooral hun innerlijke onwaarheid. Examens afnemen onderstelt natuurlijk, dat een vaste hoeveelheid weten officiëel dient te worden geconstateerd en dat die hoeveelheid vooruit in het afgetrokkene, onafhankelijk van dezen of dien persoon, moet worden bepaald. Een examen is òf niets òf het is een meten; een meten dat uitmaakt of de hoeveelheid weten van een gegeven individu beant-

woordt aan de hoeveelheid weten, aangewezen in het bureel van den Minister van Binnenlandsche Zaken.

Ziedaar de theorie.

Wat wordt er van deze onwraakbare theorie in de praktijk?

Stellen wij de voorgeschreven hoeveelheid weten = 10. Spoedig blijkt, dat dit cijfer door niemand wordt bereikt. De besten brengen het tot 8. Feitelijk wordt nu de algemeene maatstaf met 2 verlaagd. Het zij zoo! Zijne Excellentie heeft zich vergist, de ervaring heeft haar verbeterd; wat nood? Maar diezelfde ervaring leert, dat van vijftien examinandi slechts vijf de 8 kunnen halen. Dus, zegt een eenvoudig burgerman, druipen er tien. Goede Hemel! Kan men zoo weinig in de gedienstigheden der examenpraktijk zijn ingewijd! Ziehier een leerling die slechts 6 haalt, maar gij moet niet vergeten, dat hij zwakke geestvermogens heeft en het zeker nooit verder zal brengen. Die dáar heeft hetzelfde ongunstige cijfer, maar gij kunt natuurlijk niet weten, dat de jongen een heele slechte gezondheid heeft. Een derde is een vlug kereltje, maar heeft voor dit en dat bepaalde vak volstrekt geen kop. Een vierde bereikt, het is waar, slechts de helft van 8, maar het is een heele lieve jongen en hij is verschrikkelijk zenuwachtig. Zijn moeder is ook zoo zenuwachtig; zij is gisteren nog hier geweest en is in tranen uitgebarsten. Verder hebben wij nog een vriend die nauwlijks het cijfer 4 verdient. Het is eigenlijk een minus 4, maar hij heeft een maand of zes geleden zijn vader verloren, zoodat hij onder minder streng toezicht heeft gestaan en de lessen niet meer zoo regelmatig heeft bijgewoond. Het zijn al te gader verzachtende omstandigheden, zoodat gij het alleszins verklaarbaar zult vinden wanneer ik voorstel al de examinandi toe te laten, met uitzondering van een, een naren, stuggen, luien jongen, dien wij honderdmaal hebben

gewaarschuwd. Ik weet wel: 8 is geen 10 en 6 en 5 en 4 en minus 4 gelijken nog veel minder op 10, maar vooreerst kunnen wij ze toch niet altegader afwijzen, en gaan wij dus eens van het wettelijk cijfer 10 af, dan is er geen reden om niet bij elken candidaat in persoonlijke overwegingen te treden.

Voor deze of soortgelijke vertooning geeft de Staat jaarlijks zijn goud. Of is mijn ervaring te beperkt en daarbuiten de toestand belangrijk veel gunstiger? Officieel bepaalt het gelukkig doorstaan examen de hoeveelheid weten, onmisbaar voor het een of ander diploma; facto bepaalt dat examen de hoeveelheid weten die menschkundige en menschlievende examinatoren in gemoede van een gegeven leerling meenen te kunnen vorderen. Alsof de Staat bij deze laatste bepaling ook slechts het allerminste belang had! De Staat zegt: 10 is noodig en vraagt: is dat cijfer bereikt? Het examen antwoordt toestemmend, maar neemt daarbij stilzwijgend aan, dat, naar gelang van bijzondere omstandigheden, een cijfer onder de 10 met 10 gelijkstaat.

Past vertooning nog in onze samenleving met haren rechtmatigen afkeer van het officiëele, van de leugen?

Als nu de examenzucht nog slechts volstrekt algemeen woedde! Men zou nog een beginsel kunnen vermoeden. Maar dezelfde Staat die niet slapen kan als hij niet heeft uitgemaakt, dat iemand de noodige wetenschap bezit op één gegeven punt, is op een ander punt de onverschilligheid zelve. Wat mogen wij al niet doen, zonder dat de Staat zich ooit bekommert om de gevolgen! Iemand mag in een of ander conservatoire door het ellendigst onderwijs alle muzikaal gevoel bij onze kinderen onherstelbaar vernietigen, de Staat laat hem stil begaan; iemand mag, — want wat kan hier stedelijke contrôle beteekenen? — huizen bouwen die, morgen betrokken, overmorgen invallen

en dierbare levens kosten, de Staat laat hem stil begaan en sluimert voort. Maar plotseling wordt hij wakker, want iemand heeft op een gymnasium amo, am*is* geleerd, in plaats van amo, am*as*, zonder tot het maken van eenige fout de bevoegdheid van den Staat te hebben ontvangen. En als die stempel van den Staat nog tot iets baatte! Maar niemand gelooft in ernst, dat men, bijvoorbeeld, alleen om zijn officiëelen dokterstitel eenige aanstelling zal erlangen. Als de Staat u dien titel heeft gegeven, keert hij u den rug toe met een Quasi non norimus nos inter nos! Wat platonische summi honores!

Wij bepleiten de vrijheid der Intelligentie. Wat is die vrijheid der Intelligentie? Het recht van zichzelf te zijn, van alleen te mogen verstaan wat zij verstaat.

De fysiologie heeft ons geleerd wat specifieke energieën zijn; de pedagogie weet er nog niet van. Het oog kan niet hooren, het oor kan niet zien; dit uiteinde van de gezichtszenuw is gevoelig voor deze, een ander voor een andere kleur; soortgelijke waarheden zijn thans gemeenplaatsen. Maar voor de opvoeding is de mensch nog altijd eenvoudig een mensch, een jongen een jongen. Men onderzoekt niet zijn bijzondere aptituden. Men zegt hem, dat hij aandacht moet hebben, dat hij geheugen moet hebben. Aandacht, waarbij? Geheugen, waarvoor? Fransche geleerden hebben onlangs proeven genomen met Inaudi. Men weet dat hij op het vlugst sommen uitwerkt als men ze hem voorzegt. Inaudi heeft in de hoogste mate wat Charcot heeft genoemd: l'imagination auditive, een voorstellingsvermogen, dat vooral door aandoeningen op de gehoorzenuw wordt opgewekt. De bedoelde proefnemingen hebben bewezen, dat Inaudi de ingewikkeldste berekeningen met het grootste gemak weet te maken als men hem de som doet hooren, maar niets dan gewone bekwaamheden toont als men hem de som doet zien. Een lichtstraal voor de pedagogie. De

universaliteit, de veelheid der kennis, die zij nog altijd najaagt, — en men vraagt zich af hoeveel teleurstelling zij nog zal moeten ondervinden, hoevele slagen in het aangezicht zij nog zal moeten ontvangen om van dit droombeeld af te zien, — is niets dan een groot woord, evenals dat studium generale, waarmede te onzaliger ure indertijd Mulder heeft gedweept. Charcot spreekt nog van een imagination indifférente, van een voorstellingsvermogen, waardoor indrukken op verschillende zenuwen in gelijke mate kunnen worden opgewekt, maar dan ook nooit opgewekt worden in een eenigszins treffende mate. Algemeene kennis is in dienzelfden zin ook een culture indifférente. Het is de beschaving van de zoogenaamd beschaafde samenleving, die door duizend exemplaren om ons heen in al hare banaliteit vertegenwoordigd wordt. Iets uitnemends is eerst te verwachten bij het opmerken en aankweeken van bijzondere geschiktheid. De mathematicus is niet noodwendig een literator, maar evenmin is de literator berekend voor al de vakken die tot de litteratuur worden gerekend. De grammatica is voor den één een lust, voor den ander een plaag. Er zijn jonge hoofden die de dingen van het verleden onmogelijk in tijdsorde kunnen zien. Men vraagt hen te vergeefs eenige belangstelling voor Geschiedenis. Zelfs ten aanzien van de onderscheidene talen is er verscheidenheid van gaven. Waarom wordt zij niet geëerbiedigd? Gemeenschappelijk onderwijs maakt tot op zekere hoogte onvermijdelijk, dat aan allen hetzelfde onderwijs wordt gegeven: waarom het nadeel van die gelijkvormigheid niet hersteld door de examens, zoolang men die nog behoudt? Waarom niet, — Prof. Naber van Amsterdam is, meen ik, het eerst op dit gelukkig denkbeeld gekomen, — waarom niet, als men dan volstrekt examens hebben wil, aan elk de vrijheid gelaten, examen te doen uitsluitend in het vak zijner

keuze, in het vak, en dat onderdeel van een vak, waarin hij smaak heeft gevonden, waarop hijzelf erkent en gevoelt, zich te hebben toegelegd. Op die wijze zal men beter waarborg krijgen, dat een leerling geschiktheid heeft om later iets te beteekenen. Wie belooft meer voor de toekomst, hij die, op alle punten gewogen en eigenlijk te licht bevonden, ten slotte grootendeels uit barmhartigheid zijn diploma ontvangt, of de leerling aan wien veel hoogere eischen ernstig kunnen worden gesteld, omdat hij enkel ondervraagd wordt in de richting, waarin zijn eigen aanleg hem heeft geleid? Immers zal alleen deze laatste een begrip hebben van wat het zegt iets te weten; beseffen, dat iets te weten nog iets anders is dan klanken te hebben gehoord en onthouden; dan, zoo goed en zoo kwaad als het met ondersteuning van de zijde des leeraars gaan wil, te kunnen uitgieten wat deze hem heeft ingepompt.

Niemand kan zich eenige jaren met het onderwijs en de examens, gelijk zij beide thans zijn, ernstig hebben beziggehouden of hij komt tot het besluit, dat het in den regel met de menschelijke hersenen treurig is gesteld: het gemiddelde brein kan weinig inspanning verdragen; heeft weinig geheugen, bovenal weinig oordeel. Niemand kan dit vonnis onbillijk noemen. Maar hebben wij ons eenvoudig bij dit vonnis neder te leggen? Gij hebt tot dusver weinig genoegen beleefd van uw akker: moet dat noodwendig aan uw akker liggen? Kan het niet liggen aan de wijze waarop gij dien akker hebt bearbeid? Zekere teekenen wijzen op de mogelijkheid van betere resultaten. De stemming onzer jonge lieden, onzer akademische jongelingschap, is veelal het tegendeel van opgewekt, en als zij opgewekt is, vindt de vroolijkheid zelden haar bron in de studie zelf. De studie moest een lust zijn, moest iets zijn waar men oogen en handen niet af kon houden. De weetgierigheid van jonge mannen moest een diepte

en een omvang hebben, groot genoeg om ons, professoren, gedurig de vrees aan te jagen, dat onze wetenschap niet toereikend zal worden bevonden om zooveel weetgierigheid te bevredigen. Waarom is het anders? Ik acht de gissing gegrond, dat de gedruktheid van velen, de vertwijfeling van anderen gediagnostiseerd moeten worden als gebrek aan samenhang, aan innerlijke harmonie tusschen de persoonlijkheid van den jongeling en al de wetenschappen die hij, op straffe van bij het examen te worden afgewezen, zich genoopt ziet te beoefenen. Wat hebben wij van het jongere geslacht te maken? Allereerst een jong geslacht, levenslustig, vol vertrouwen in menschelijke geestvermogens, vol toekomst. Aristoteles heeft genot en deugd op het nauwst met elkander verbonden. Laten wij zorgen, dat het wetenschappelijk genot niet ontbreke, opdat deugdelijke studenten in grooter getale mogen worden aangetroffen.

Daartoe is onderkenning der geesten onmisbaar. Ik laat daar, in hoeveel hoofdsoorten de geesten kunnen worden ingedeeld. Er zijn er zeker twee, die ik kortheidshalve de methodische en de onmethodische zou willen noemen: geesten aan wie men de grootste weldaad bewijst door ze in te wijden in de wetenschappelijke methode van onzen tijd; maar evenzeer geesten aan wie volstrekt geen weldaad bewezen wordt als men hun het geduld, de voorzichtigheid, de nauwgezetheid, de zelfbeheersching van onze wetenschappelijke methode als het alleen zaligmakende opdringt. Of er tweeërlei inrichting van hooger onderwijs mogelijk ware! een tot de vorming van methodische geesten en nog eene tot bescherming, tot leiding, tot aanmoediging hier, dáar tot kastijding van de onmethodische. Ik zou een hooger onderwijs begeeren, dat voortdurend onder den indruk was van de doodelijke angst, genie te belemmeren, genie te verzwakken, genie

te intimideeren; een onderwijs, beleidvol en zelfs tot op zekere hoogte eerbiedig een plaats inruimende voor de buitensporigheden, het tasten en raden, zelfs het nerveuse voorgevoelen van het genie. Ik zou onmethodisch zoeken naar waarheid methodisch gehandhaafd willen zien; de niet officieele kennis officieel geëerd willen weten, vast overtuigd, dat wij in den strijd tegen onkunde en conservatisme, een Garibaldi even noodig hebben als een Moltke; dat er een soort van waarheden is, die niet de methodisch te werk gaande wetenschap, die alleen de verbeelding, alleen de geniale divinatie te voorschijn toovert. In één woord: onze hoogere beschaving moest minder bevorderlijk zijn aan het kweeken van conservatieve geesten.

Zij is het nog in zulk eene mate, dat zelfs de notie schijnt verloren te zijn gegaan van hetgeen het wezen van den conservatieven geest uitmaakt. Men schijnt het conservatisme te willen zoeken in het behouden en aankleven van het oude, alleen omdat het oud is. Deze bepaling is gemaakt ten behoeve van de conservatieven, die niet weten willen dat zij het zijn, van de conservateurs honteux. Men kan hen als beoefenaren der wetenschap niet conservatief noemen zonder dat zij u antwoorden: «gij doet ons onrecht; wij wenschen alleen de waarheid te behouden, niet de dwaling; wij verwerpen niets omdat het nieuw is, maar omdat het zijn geloofsbrieven nog niet heeft vertoond; wij zijn bereid elke nieuwe stelling te onderschrijven, zoodra de deugdelijkheid van de gronden waarop zij rust ons duidelijk en terdege gebleken is; wij staan open voor elke nieuwe waarheid, dat is voor al wat zich als waarheid heeft gelegitimeerd!» Maar hoort men hier dan niet de taal juist van het onvervalschte conservatisme? Dat moest er nog slechts bijkomen, dat gij een welbewezen stelling, een van alle kanten gedocumenteerde bewering niet wildet opnemen in uwe weten-

schap! Uw conservatisme verraadt zich juist daardoor, dat gij rustig op uw stoel blijft zitten totdat men u een van alle zijden gedocumenteerde stelling aanbrengt. Dit is uw conservatisme, dat gij niet op verkenning uitgaat; dat gij geen ontdekkingstochten onderneemt; dat men eerst de baan voor u effenen moet, opdat gij handen en voeten niet moogt wonden aan de distelige struiken. Dit is uw conservatisme, dat gij in nevelachtige voorstellingen, in gewaagde vermoedens, in nog chaotische denkbeelden niet raadt, niet uit de verte beseft, welk een waarheid er in kan schuilen. Dit is uw conservatisme, dat gij tevreden zijt en verzadigd, en eer men u alles haarfijn heeft uitgelegd, niet bevroedt hoevele waarheden zich tegen uw vermeende wetenschap verheffen. Dit is uw conservatisme, dat gij geen flair hebt of ooit zult hebben en hen, die op dit punt rijker zijn bedeeld, terugstoot, ontmoedigt, verdacht maakt; dat gij naar de ganzen op het Kapitool niet wilt luisteren, en u eerst wapent, als een notariëele akte u bewijst, dat de vijand voor de poort staat.

Dit conservatisme is op wetenschappelijk gebied nog zeer in eere. Het heeft nog een zedelijk prestige van bezadigdheid en bezonnenheid; het wordt met echte wetenschappelijkheid vereenzelvigd. Ook op staatkundig gebied is het een waarborg van degelijkheid en betrouwbaarheid, van schranderheid, van historischen zin. Wij gunnen het al dezen lof. Het vinde in dien lof, zoo het mogelijk is, een troost als soms het oogenblik aanbreken mocht, waarin tot de ziel van dat conservatisme de vraag doordringt: wat hebt gij van ons Nederland gemaakt? Een volk, niet gevleugeld, opgaande in de genoegelijkheid; de ontzagwekkende kleurenmengeling van den dageraad geregeld aanziende voor het teeken van een naderend onweder; in één woord een volk, knap, geleerd, praktisch, alles bezittende behalve het eenige, dat een volk hooger leven

geeft: algemeene ideeën. Deze heeft geen methodisch onderzoek nog ooit gevonden. Zij zijn het veeleer, die allerwegen tot methodisch onderzoek hebben geprikkeld. Zij zijn nog nooit uitgebroeid door de bedachtzaamheid, door het bewuste denken. Zij zijn nog nooit anders het deel geworden der menschheid dan op een wijze, die de waarheid van het overheerlijk woord bevestigt: Les grandes pensées viennent du coeur. Indien het conservatisme, dat de algemeene ideeën vreest, omdat deze uit haren aard vaag en onbewezen zijn, — want hoe zouden algemeene ideeën ooit vatbaar zijn voor streng bewijs? — indien het slechts éens de taak die het zichzelf heeft gesteld, had vervuld! De behoudzucht heeft nooit iets behouden en menigmaal alles in gevaar gebracht. Men kan het conservatisme ook de bewijszucht noemen; de zucht, alleen datgene te erkennen dat behoorlijk zijn burgerlijken stand kan toonen. Het conservatisme heeft een ingekankerde minachting voor vondelingen, terwijl de algemeene ideeën eigenlijk altijd vondelingen zijn en zonder geslachtsrekening tot ons komen. Juist daarom kan het gewone methodische onderzoek niets doen om ze voort te brengen, maar het kan helaas! veel doen om hare voortbrenging, in elk geval haren wasdom te beletten, door ze in de geboorte te verstikken; door een openbare meening hetzij te vormen, hetzij te schragen die deze onwettige kinderen tot paria's maakt en hun ontwikkeling van allerlei, naar de bedoeling onverwinnelijke moeilijkheden omgeeft; door, op wetenschappelijk gebied, aan hypothesen de allerzwaarste, de onbillijkste eischen te stellen; eischen die de hypothesen beletten ooit aan het woord te komen, ooit het gehoor te vinden dat zij misschien verdienen; door uit het oog te verliezen, dat het beter is het oor te leenen aan tien ongegronde hypothesen, die ter verklaring van een wetenschappelijk of praktisch vraagstuk worden opgeworpen,

dan geen hypothese hoegenaamd te woord te willen staan zoolang hare gegrondheid, althans haar recht van bestaan niet klaar is als de dag. Men stelt zich aan alsof wij wandelden in het volle licht en duidelijk onzen weg vóor ons zagen. Het is de hoogmoed, het is de waanwetenschap onzer wijsheid, die niet erkennen wil dat wij wandelen in duisternis en hoogstens in schemerlicht; dat wij in de ontzettende onkunde, die ons van alle zijden beangst, bezet, te doen hebben met een vijand dien men in een donker woud heeft te bestrijden. Het is bovenal het vooroordeel, te vergeefs door de ervaring reeds van eeuwen gelogenstraft, dat op elk gebied en in alle opzichten wetenschap op zichzelf ons leiden kan in alle waarheid. Aan dat vooroordeel hebben wij het te wijten, dat de filosofie bij ons zoo weinig in eere is, dat zij aan Gymnasia en Universiteiten zich een achteraanstelling moet laten welgevallen, die velen niet eens bespeuren; dat de hersenen worden opgevuld met een overstelping van zaken, die geen plaats laat voor het ontkiemen van algemeene gedachten en zelfs de behoefte aan zulke gedachten verhindert op te komen; in één woord: dat de werkheiligheid der Middeleeuwen is vervangen door de weetheiligheid der negentiende eeuw.

II.

Ik vergeet niet, dat ik begonnen ben met over reisbeschrijving te handelen. Dat wij in dit deel der letterkunde niet uitmunten, schijnt mij een blijk voor de waarheid van het aangevoerde. Het doen kennen van vreemde landen en volken is niet, kan uitteraard niet enkel de zaak zijn van methodische waarneming, kan niet enkel bereikt worden door het naast elkander plaatsen van allerlei zeer wetenswaardige bijzonderheden. Geen opsomming, hoe

uitgebreid ook, van volkszeden, volkseigenaardigheden, volksmythen, van de voortbrengselen van den grond in een gegeven land, kan ons tot een slotsom leiden waardoor onze kennis wordt verrijkt. Wetenschap kan niet meer dan de grondslag zijn van een ethnologie waaraan wij iets zullen hebben. Waarom steelt gij? vroeg men een raaf, en het antwoord luidde: opdat ik mijn voorraad vermeerdere. Dat doen wij: voorraad vermeerderen. Wat men thans met een zoo vaak veel te weidschen titel Volkenkunde noemt, wordt bereikt in alle wenschelijke en ongewenschte evenredigheden. Maar brengt het ons veel verder in het beste geval, dan waar een volledig woordenboek en een uitgewerkte grammatica ons brengen zou met betrekking tot den geest van een taal? Men zal beweren, dat wij ten aanzien van tallooze volken nog in de verte niet voldoende bouwstoffen hebben om tot een algemeen oordeel gerechtigd te zijn, om over den geest dier volken iets te zeggen van aanbelang. Het is natuurlijk ten deele waar. Maar spreken wij niet wel eens te veel van die ontzaglijke menigte bouwstoffen op welker volledigheid wij toch altijd zullen blijven wachten; en loopen wij niet gevaar, in naam van die schrikwekkende menigte het oogenblik voortdurend te verschuiven, waarop de ravenwerkzaamheid eindigt en de menschelijke geest aan den arbeid komt? Het schijnt mij toe, dat groote wetenschappelijke vlijt soms niet anders is dan bedekte wijsgeerige traagheid. Men kan zijn tijd zoo heerlijk vullen en schijnbaar zoo nuttig doorbrengen met eindeloos verzamelen van bijzonderheden omtrent een kwestie, die ons bezighoudt. Er zijn boeken, die ons verbazen door den omvang van hun geleerdheid. Hoe heeft de auteur den tijd gevonden zooveel werken te lezen, van zooveel meeningen kennis te nemen en waar het geduld geput om alle meeningen, die ooit omtrent een gegeven punt geopperd zijn en van

de zijne verschillen met zooveel uitvoerigheid te wederleggen? Toch vraagt men zich af wat het boek niet zou gewonnen hebben, wanneer de schrijver een deel van al zijn inspanning en al zijn tijd had afgezonderd, om onder al het waargenomene die verschijnselen te onderkennen, waarop het bij alle waarneming aankomt, de verschijnselen die typisch mogen worden genoemd.

Het typische is door waarneming niet te vinden. Het is het licht waarbij alle verdere waarneming moet geschieden. Hoe het typische den menschelijken geest in het algemeen wordt geopenbaard, is moeilijk te zeggen: wij kunnen in niemands hart, wij kunnen evenmin in iemands verstand lezen. Wij kunnen alleen rekening houden met hetgeen enkele groote natuuronderzoekers ons hebben medegedeeld omtrent de wijze waarop zij tot de ontdekkingen zijn gekomen die het aangezicht der wetenschap hebben veranderd. En voorts is het aan ieder onzer, voor zoover hij ooit een vruchtbaar algemeen denkbeeld heeft gehad, openhartig mede te deelen hoe hij het heeft verkregen. Wanneer ik op het eerste let, bijvoorbeeld Goethe hoor verhalen hoe de conceptie van wat thans evolutie heet bij hem te Venetië is ontstaan, of uit Darwins biografie verneem, hoe de kiem van zijn leer in zijn geest is nedergelegd, hoe zijn grondgedachte hem tot bewustzijn is gekomen, — wanneer ik verder, alle evenredigheden in het oog houdende, eenigermate analoge verschijnselen in eigen ervaring opmerk, kom ik tot het besluit dat het typische, het algemeene, kortom al wat wij een lichtstraal bij ons onderzoek plegen te noemen, op even plotselinge als onverklaarbare wijze ons deel wordt. Het wordt ons in den eigenlijken zin des woords geschonken. Wij kunnen ons hoogstens in een stemming brengen om het te ontvangen, om, als het komt, het niet te verwaarloozen, het te waardeeren in zijn beteekenis, in zijn strekking

ten aanzien van hetgeen waarmede wij ons bezig houden. En zelfs dit is niet altijd mogelijk of ook maar gewenscht. Het komt als het komt. Wij zullen lang op iets hebben getuurd en volkomen vergeefs. Een ons onverschillig persoon zal binnentreden en ons van onverschillige dingen spreken; hij verlaat ons; wij gaan weder aan denzelfden arbeid; en nauwelijks hebben wij ons nedergezet of de lichtstraal valt: Euréka. Ik moet zelfs bekennen, dat bij een overdenking, die mij niet los wil laten en toch uren lang niet tot een uitkomst heeft willen leiden, gestoord te worden, mij dikwerf niet ongevallig is en wel op grond van de zooeven genoemde ervaring. Wanneer wij grondiger en vollediger bekend waren met de wetten die over ons geestesleven heerschen, zou er waarschijnlijk wel een verklaring zijn te vinden voor wat hier wordt aangeroerd. Maar in waarheid is dit toch alleen een vermoeden, iets dat wij afleiden uit de bekende, algemeene wetmatigheid der verschijnselen; wij zien het niet. De vruchtbaarste gedachten, die gedachten, met andere woorden, die alleen in staat zijn onze waarneming vruchtbaar te maken, zijn voor ons onnaspeurlijk in haren oorsprong. De Grieken hadden onder hun Godinnen ook Tyché; zij wordt ons voorgesteld met het kind Plutos (rijkdom) op den arm. Dat was juist begrepen en verdient navolging, allermeest ten aanzien van onzen geestelijken rijkdom, van hetgeen ons geestelijk eigendom verdient te heeten. Er is natuurlijk niets tegen, dat wij de Tyché (Fortuna) genialiteit noemen. Het is mij onmogelijk in de genialiteit niet vooral een zedelijke eigenschap te zien of, wil men, een toestand die tot onmisbare voorwaarde heeft, dat een rein verlangen van ons gemoed zich huwt aan de hoogste spanning waartoe ons verstand in staat is, die ons verstand uithouden kan. Dat verlangen is een verlangen der liefde; het is een innig ontroerende begeerte om van onszelf,

van onze kleingeestigheid en bekrompenheid, van al onze vooroordeelen, al ons haten verlost te worden, en in een zuiverder dampkring te worden opgenomen. In zoover is het vinden van vruchtbare algemeene ideeën niet geheel en al onttrokken aan onzen wil; niet gelijk die wil op elk gegeven oogenblik werken kan ook zonder voorafgaande oefening; maar van den wil als vrucht van een eerste zwakke begeerte, die wij dagelijks sterker hebben gemaakt door er steeds aan toe te geven en die nu geeindigd is met onwederstaanbaar te zijn.

Ik wensch mij hier niet anders uit te drukken, dan met al het voorbehoud dat geboden wordt door het besef van misschien louter persoonlijke ervaringen mede te deelen. Waarom lichten wij elkander niet menigvuldiger, niet vollediger in omtrent de zonderling geheimzinnige wegen die den geest van elk onzer leiden tot wat hem zelf bevredigt. Misschien draagt de schuld van onze terughouding ten dezen een zekere valsche schaamte, de vrees van den schijn op ons te laden van aan de mystiek te offeren, of ook een zekere ijdelheid. Wij willen de eer wel hebben van onze lumineuze gedachten, en worden dan voorzichtig genoeg, om ons aandeel in het vormen van die gedachten niet eigenhandig te verkleinen, opdat het publiek, ons bij het woord nemende, niet misschien van oordeel worde, dat wij onze beste ideeën hebben bij geluk, het geluk dat den ezel deed trappen op den doedelzak. Er is een ongelijkbaar zinrijk verhaal in het Evangelie. De Heiland loopt vooruit op de toekomst. De oordeelsdag is aangebroken. Hij wil zijne discipelen beloonen die zijn honger en dorst hebben gestild. Zij vragen verwonderd: wanneer hebben wij u hongerig gezien en gespijsd, of dorstig gezien en gelaafd? Zij hadden het beste gedaan zonder het te bedoelen, zonder te weten dat zij het deden. Het is een groote troost dat het instink-

tieve, het onbewuste in ons leven nog altijd zulk een plaats inneemt. Dit waar te nemen, houdt den band levendig met een hoogere macht. De pogingen die men in het werk heeft gesteld om het positivisme ingang te doen vinden, met andere woorden, om al de belangstelling van onzen geest in beslag te nemen voor het Hoe der dingen, zoodat er in het geheel geen aandacht meer over is voor het Waarom, hebben schipbreuk geleden en zullen telkens weder schipbreuk lijden op bezwaren die met een onuitroeibare behoefte in ons gegeven zijn. Wij zijn geboren anthropomorfisten. Zoolang wij het besef hebben zelf nog iets anders te zijn dan een geheel van zuiver mechanische bewegingen; zoolang niemand, volstrekt niemand, in staat is het geheele complex van ons fysisch en zedelijk leven tot zuivere mechanica terug te brengen; zoolang, wat nog veel meer is, niemand, volstrekt niemand, in de verte kan doorzien, hoe dit ooit mogelijk zal zijn, zijn wij gerechtigd en verplicht den geest een eigen gebied toe te kennen, het zelfbewustzijn te beschouwen als iets sui generis, in één woord, — al schijnt dat woord verouderd, het is nog altijd het beste —, het bestaan der ziel te handhaven. En zoolang wij dit doen, zullen wij niet kunnen nalaten de werkelijkheid buiten ons evenzeer dualistisch op te vatten, een dubbele werkelijkheid te zien, waarvan wij de eene dan eerst door onze wetenschap veroverd hebben als wij haar geheel hebben herleid tot een mechanisch verklaarbaar geheel, tot een samenstel van bewegings-verschijnselen, waarvan de andere daarentegen door ons geacht wordt, toegerust te zijn met leven, met ziel. Aan de ziel is het geoorloofd die op het eerstgenoemde gebied ongepaste vraag van het Waarom te stellen, daar wij die vraag evenmin tegenover onze eigen ziel ongepast achten. Geen wetenschappelijk antwoord mogen wij hier verwachten.

Het filosofische, het dichterlijke, het artistieke in ons, — woorden nagenoeg van gelijke beteekenis, — kan hier alleen antwoorden vinden; geen algemeen bevredigende antwoorden, geen antwoorden derhalve die eens voor goed vaststaan en waarop verder voor goed kan worden voortgebouwd, maar wèl antwoorden die steeds van fijner gevoel, scherper doorzicht, grooter diepte, grooter verscheidenheid en aandoenlijkheid van ons eigen zieleleven getuigen. Het zou enkel grove onkunde met het verleden bewijzen, wanneer men het progressieve van onze filosofische of artistieke werkzaamheid ten aanzien der wereld loochenen wilde. De grootste geesten in de klassieke Oudheid gelijk in de Middeleeuwen zijn, bij de achttiende en vooral bij de negentiende eeuw vergeleken, op in het oog loopende wijze te kort geschoten in het grijpen van wat de ziel der dingen mag worden genoemd. De ziel van de natuur, de betrekking tusschen een landschap en ons eigen binnenste is hun, naar mijn beste weten, zoo goed als geheel ontgaan; slechts hier en daar, bij Grieken en Romeinen, een enkele uitdrukking waaruit wij mogen afleiden, dat zij van die betrekking iets hebben vermoed. In de letterkunde der Middeleeuwen en der Renaissance zelfs dit niet. Men moet afdalen tot Rousseau en de Saint-Pierre, om het natuurgevoel te ontdekken dat thans aan weinigen onzer geheel vreemd is. Ten aanzien van personen, van kringen, van menschen en vooral van volken zijn de beste schrijvers der Oudheid in gebreke gebleven zulke proeven van ziel- en karakterkunde te geven als waarvan onze tijd ons de treffendste blijken schonk. Herodotus staat in mijn oog ten dezen het hoogst, hij die zoo duidelijk getoond heeft het onmiskenbare verschil tusschen zelfs den meest beschaafden Barbaar en den Helleen te beseffen. Het is zijn groote verdienste dit vóor alle anderen te hebben

beseft en het de moeite waard te hebben geacht, aan dit besef uitdrukking te geven. Thucydides op het stuk van ethnologische karakterteekening, waaraan hij zeer zeker niet geheel vreemd is gebleven, nauwkeurig te waardeeren, is moeilijk, daar de tekst der redevoering die hij Perikles ter kenschetsing van den Athener in den mond legt, buitengewoon duister is. Noch Xenofon, noch Plato is er in geslaagd, voor ons zulk een beeld van Sokrates te ontwerpen als waardoor het ons gegund zou zijn ons rekenschap te geven van den machtigen en beslissenden indruk door dien raadselachtigen man op de meest verschillende personen in zijn omgeving en zijn nakomelingschap teweeg gebracht. Met al zijn scherpzinnigheid heeft Aristoteles van de wondere ziel van Plato, ik mag wel zeggen, niets begrepen. Het samengestelde, het ten deele tegenstrijdige, het oorspronkelijke, het fijn genuanceerde in die persoonlijkheid is voor hem een gesloten boek. Hij heeft niets verricht, om ons de thans slechts gebrekkig te volvoeren taak van Plato te teekenen in de volle waarachtigheid van zijn geest, eenigszins te verlichten. Wanneer het derde boek der Rhetorika van Aristoteles van zijne hand is en dus zijne rekening mag goed geschreven worden voor die bewonderenswaardige schildering van het karakter der onderscheidene leeftijden van den mensch, waarin de auteur aanleiding vindt om onderscheidene eischen te stellen aan de welsprekendheid, kan een Aristoteles de gaaf niet ontzegd worden den indruk, dien een reeks van waarnemingen bij hem hebben achtergelaten in vaste algemeene trekken terug te geven, een algemeene idee als een bliksemstraal te voorschijn te doen springen uit het nevelachtig geheel van losse opmerkingen.

De latere Romeinsche geschiedschrijvers hebben in geen geringe mate die kunst verstaan. De Germania van Tacitus

is een meesterstuk en een wegwijzer. De Middeleeuwen zijn evenwel den aangewezen weg niet ingeslagen. Zij blijven in de bijzonderheden verzonken. De talrijke Levens der Heiligen, voor zoover zij mij bekend zijn, schetsen nooit een individueel karakter, denken er nooit aan, Heiligen van een bepaald tijdvak of van een bepaald land tot een groep te maken en onder één gezichtspunt te brengen. Zij plegen een schema te volgen. Een Heilige moet die en die eigenschappen hebben, die en die wonderen hebben verricht. Als de werkelijkheid niet aan het schema beantwoordt, staat de verbeelding gereed het ontbrekende aan te vullen en doet het zonder veel moeite. De kroniek blijft de trouw gevolgde vorm.

Aan het eind der Middeleeuwen staat plotseling het genie van Shakespeare voor ons, dat juist in het doen herleven van de ziel der voorgeslachten zijn grootheid toont. Geen krachtiger bewijs van hetgeen het genie ook met onvoldoende bouwstoffen en dus noodwendig oppervlakkige waarneming vermag uit te richten dan Shakespeare's Coriolanus en vooral zijn Julius Caesar. Geruimen tijd blijft zijn voorbeeld onvruchtbaar. Eerst Goethe heeft het vruchtbaar gemaakt, en op zijne wijze heeft Herder tot hetzelfde doel medegewerkt. Goethe's Goetz von Berlichingen is onmiddellijk door Shakespeare ingegeven. Wanneer dit drama in onzen tijd geschreven was, een tijd waarin de studie van de Middeleeuwen zulk een vlucht heeft genomen, zouden vele geleerden het misschien natuurlijker vinden. Het is geschreven toen men betrekkelijker wijs van de Middeleeuwen nog weinig wist. Goethe zelf heeft het een anticipatie genoemd; hij had het ook een werk van de hoogste dichterlijke divinatie kunnen noemen. Met den Goetz von Berlichingen begint die schoone reeks van resurrectiën, waarop onze eeuw roem kan dragen. De allerkrachtigste stoot daartoe is

uitgegaan van Walter Scott, den geestelijken Vader van die groote historiografische school in Frankrijk die van de namen van Augustin Thierry, Michelet en vooral van dien van Guizot een onvergankelijken luister heeft ontvangen. Guizot's lessen aan het Collège de France over de Geschiedenis der Beschaving in Frankrijk zijn het model gebleven, dat niet genoeg bestudeerd kan worden, wanneer het ons om de ziel van het verleden te doen is.

Inmiddels had dezelfde geest, die deze tolken van het Verleden schiep, een werk voortgebracht dat de oude Reisbeschrijving geheel vernieuwde. Ik denk natuurlijk aan De l'Allemagne van Madame de Staël. Men beseft de waarde van zulk een boek eerst volkomen, wanneer men zich afvraagt wat het zijn zou indien wij omtrent elk der beschaafde landen zulk een werk konden bezitten. Hoeveel doorzicht! Hoeveel weetgierigheid! Wat zeldzame gaaf, het typische te onderkennen, het zoo volkomen los te maken van al het toevallige en tijdelijke, dat de teekening van Duitschland zelfs een eeuw, en een eeuw van zoo groote veranderingen, heeft kunnen doorleven zonder in de hoofdzaak verouderd te zijn.

Over het algemeen hebben de Franschen het geheim van de Reisbeschrijving behouden, wanneer het geoorloofd is onder dezen naam al die werken samen te vatten, die op grond van de eigen waarneming van een auteur, ons met een vreemd volk bekend willen maken, hetzij die waarneming bij een bezoek van dat volk heeft plaatsgegrepen of bij de studie van de volksuitingen verkregen werd. Het beste dat wij van het thans altijd belangwekkender Rusland weten, hebben wij aan Fransche auteurs te danken. De Reisbeschrijving is door hen verheven tot een rang, waarop zij deel uitmaakt van de historiografie en van de psychologie der Volken. De Franschen bezitten voor deze taak buitengewone en

niettemin als aangeboren gaven. Zij vereenigen een zeldzame snelheid van blik voor het algemeene met veel welbehagen in de anekdote; in die anekdote, die achter het concrete het algemeene doet vermoeden en blijkbaar door den schrijver alleen aardig gevonden en onthouden werd, omdat zij slechts in schijn iets concreets gaf.

Ik heb er mij dezer dagen nog van kunnen overtuigen door het lezen van het reeds genoemde werk La Grèce d'aujourd'hui. Men moet aan dit werk geen hooger eischen stellen dan de schrijver blijkbaar zichzelf gesteld heeft. Het is, naar ik geloof, het werk van een jongen man die, al schijnt hij niet in de wieg gelegd om archeoloog te worden, aan de thans bereikte uitkomsten der Grieksche archeologie en zelfs aan hare zelfstandige beoefening niet vreemd is gebleven. Hij kent de vreugde, van de spade in den ouden klassieken grond te steken en, zij het ook slechts een kop of een torso of een deel daarvan te oogsten. Maar hij heeft zich wel gewacht, in de fout te vervallen die men ten aanzien van Hellas van oudsher heeft begaan, bijna reeds sinds de dagen waarin de Grieksche nationaliteit voor de Romeinsche overmacht bezweek. Hoe velen hebben niet in vroeger en later tijd Griekenland eenvoudig bezocht als een antiquiteit, als een zaak geheel en uitsluitend van het verleden, als een land waar het goed was te reizen, om oude herinneringen op te wekken, naar oude legenden te luisteren, oude kunst te bewonderen in samenhang met een geloof dat voor altijd voorbij was. De beschrijving die Pausanias van zijn reis door Hellas in de eerste helft der tweede eeuw heeft gegeven, is het ideaal van dit antiquarisch genre, als het woord ideaal in dit verband niet misplaatst is. Hij bezoekt Griekenland zooals wij een museum van Oudheden zouden bezoeken. Men hoort in zijn verhaal de stem van mensch noch kind. Uit de voortreffelijke Geschiedenis

van Athene gedurende de Middeleeuwen, door Gregorovius, bespeurt men, dat zijn voorbeeld maar al te zeer navolging heeft gevonden, al was het niet allen gegeven zoo droog te zijn als Pausanias. Ik beken evenwel, dat, het tegenwoordig Griekenland over het hoofd te zien, om alleen het oude in het oog te vatten, een fout is, waarin men op een reis in die streken licht vervalt. De bouwvallen zijn zoo indrukwekkend, dat men in de verleiding komt, geen belang te stellen in wat nog overeind staat, en te vergeten, dat Hellas niet alleen een Heden heeft waarin het zich verheugt maar, misschien in sterker mate dan eenig ander volk, aan een Toekomst gelooft. Hellas gevoelt zichzelf niet een Pompeji, maar een persoonlijkheid, vol opbruisend leven, en die bovendien het voorrecht heeft de allerschoonste relieken te bezitten. Meer nog: het Verleden is voor het tegenwoordige Griekenland geen reliek; het volk denkt niet aan dat Verleden zonder zich de continuïteit met dat Verleden ten volle, misschien meer dan noodig is, bewust te zijn. Zoodra men dit inziet, houdt men op blootgesteld te zijn aan het gevaar waarvan ik zooeven sprak. Men heeft de studie van het Nieuw-Grieksch willen aanbevelen met de bewering, dat zij tot beter verstand van het Oud-Grieksch zou leiden. De voorbeelden die men heeft aangevoerd om deze bewering te staven, zijn te schaarsch en te zwak. Maar, veel ruimer opgevat en aangevuld met de stelling dat de taal geheel het volk is, behelst de genoemde bewering een onwedersprekelijke waarheid. Neen, de Grieken van den huidigen dag zijn niet de concierges van een Museum van Oudheden. Zij zijn er in karakter en bestaan veeleer de tolken van. Zij stellen u niet alleen hun voorvaderen voor oogen, zij helpen ze verklaren. Hoe ook gewijzigd, hoe ook verarmd, het Oude Grieksch is niet stroef geworden op hun lippen; het heeft al zijn levendigheid,

al zijn ongelooflijke volubiliteit behouden; het hervindt nog dagelijks de gestadige oefening van voorheen, daar het leven van den Griek niet opgehouden heeft een openbaar leven, een leven op de Agora, te zijn: gedurige wisseling van gedachten, onophoudelijke redekaveling en niet zelden hevige twisten tusschen mannen en mannen, vrouwen en vrouwen, onder begeleiding van pathetische en toch onwillekeurige gebaren en het aannemen van standen, theatraal, als men wil, maar niettemin natuurlijk. Men waant vaak, vooral als men het patois van de twistenden niet verstaat, den een of anderen twist in Homerus of in de antieke tragedie bij te wonen. Men treft nog de oude weet- en nieuwsgierigheid aan, de voornaamheid van het oude far niente, den lust in het bepleiten van tegenovergestelde meeningen. Maar dit zijn uitwendigheden. Er zijn slechts weinig volken op den aardbodem geweest die zich zelf een bestemming, een roeping hebben toegekend en aan die bestemming hebben vastgehouden, hopende ook tegen hope, of liever het einddoel vóor zich ziende als een werkelijkheid die door geen teleurstelling, door geen nederlaag kon worden verduisterd. Het oude Hellas was een van die zeldzame volken. Het hart van het huidige Griekenland klopt nog van hetzelfde blijde geloof. Ik acht dit voor een volk een onschatbaar voorrecht, een onwaardeerbare gave, want het is een gave, eene gave der Goden, en geenszins dwaze inbeelding, dat krachtig, dat onverdoofbaar zelfgevoel, dat indertijd tot de scherpe tegenstelling tusschen Griek en Barbaar heeft geleid, een tegenstelling die nog niet is uitgewischt omdat zij nog uit dezelfde bron voortvloeit, namelijk uit de veelvuldige aanraking met Klein-Azië, met de eigenaardigheid van Oostersche volken. De barbaar heeft plaats gemaakt voor den Turk, maar zou het wel een groote verandering hebben gemaakt, wanneer

wij althans onze gedachten beperken tot den Turk vooral van den tegenwoordigen tijd, tot dat zachte, langzame, eenigszins loome, dat hoogst beleefde en dienstvaardige wezen, dat thans de kern uitmaakt van de Turksche bevolking. De Turk is en blijft Oosterling, met weinig tevreden, zich niet bekommerende om politiek. De geheele buitenwereld heeft voor hem het aanzien, hetzij in Klein-Azië, van zijn groote eentonige vlakten en zijn monumentale gebergten, hetzij in Constantinopel, van dien zachten, doorzichtigen gloed die als een dunne, gouden sluier ligt uitgespreid over zijn effen Bosporus en zijn hagelwitte, ingesluimerde paleizen. Het is tegenover dit volk en de weelde van zijn lediggang en de zoetheid zijner berusting en de ironie zijner ontgoocheling en de kalmte van zijn Allah-geloof, door niets bedreigd dan bij wijlen door de plotseling opwellende golfslagen van het fanatisme der Derwishen; het is tegenover zooveel filosofie, zooveel geduld, zooveel gewetenloos en dikwerf sluw laissez-faire, dat alles in zijn bestaan ontziet, hoe onvolkomen, hoe onpraktisch, hoe weinig menschlievend, zelfs hoe onzindelijk het moge zijn; het is tegenover dit alles, dat de Griek uitkomt in zijn levendigheid, in zijn koortsachtigheid, in zijn ijdelheid, in zijn politisch verstand; in zijn gevoel van de as te zijn waarom de wereld wentelt, evenals in die behoefte aan verbetering of verfraaiïng van het bestaande, niet het minst in dien scheppingslust die nauwlijks zestig jaren na den bevrijdingsoorlog Athene, Attika en zelfs Hellas gemaakt hebben tot hetgeen het is. De tegenstelling tusschen de Nieuw-Grieksche en de Turksche beschaving kan men in Griekenland zelf natuurlijk niet meer waarnemen, maar in Klein-Azië des te beter. In Griekenland zelf zijn de Grieken zoo goed als de eenige bevolking van het land. De geheel Albaneesche dorpen zijn te weinig in aantal om voor het

eigenaardig Grieksche op eenigszins sprekende wijze tot achtergrond te dienen. In Klein-Azië, daarentegen, in een omgeving van louter Turken, schijnen de Grieken, die er soms de eenige bewoners zijn van een plaats, een nieuwen prikkel te vinden om zich, althans naar onze begrippen, gunstig te onderscheiden, grooter werkzaamheid en zindelijkheid aan den dag te leggen. Ik had in Klein-Azië, dat ik eer dan Griekenland bezocht, een zeer aangenamen dunk van de Grieken leeren opvatten. Op de stoomboot van Syra naar Athene maakte ik kennis met een oud-gezant van Griekenland bij het Russische hof. Zijn oordeel over zijne volksgenooten was tamelijk streng, en toen ik mij verstoutte er een welwillender tegenover te plaatsen, ontwapende hij mij door te zeggen dat ik mijne ervaring van het Grieksche karakter tot dusver alleen in Klein-Azië had opgedaan en het dus eerst later met hem eens kon worden. Mijn ingenomenheid met het Helleensche type was destijds te groot dan dat ik aan zijne voorspelling geloof kon slaan. Al heb ik sedert aanleiding gevonden, Grieksche eigenaardigheden te leeren kennen die geen onverdeelde ingenomenheid bevorderen, het zooeven besproken verband tusschen de tegenwoordige en de oude Grieken hield nooit op voor mij te bestaan en bracht van zelf te weeg, dat veel van mijne liefde voor de historische Hellenen op de tegenwoordige Hellenen overging. De groote fout van Hellas is tot op den huidigen dag dezelfde gebleven. Zij is de alazonie, zooals Plautus, in navolging van de Grieksche comedie, haar in zijn miles gloriosus heeft gekenschetst.

Onder de goede eigenschappen die uit het verleden overgebleven zijn of herleefd, is zelfs de gratie. Ik zal mij altijd een vriendelijk tafereel herinneren dat mij toescheen iets van de oude bevalligheid nog als levend voor den geest te stellen. De weg van Argos naar Epidauros

is slechts ten deele toegankelijk voor rijtuigen; ik wist dat ik op een zeker punt het rijtuig moest verlaten, om verder, hoe dan ook, Epidauros te bereiken. In weerwil van de bezwaren kon ik niet nalaten het heilige dal van Esklepios te bezoeken. Het is voor mij de geboorteplaats van dien God, en de bakermat van de Esklepios-vereering die van daaruit zich naar elders heeft uitgebreid. De plaats is gewijd door de tallooze lijders die bij dien Heiland der oude wereld heul en troost zochten. Daar droomden de priesters hunne droomen die hun van Godswege geneesmiddelen openbaarden. De inscriptiën van dat Lourdes der Oudheid zijn in onzen tijd teruggevonden, op marmeren platen gegraveerd en bericht gevende van al de genezingswonderen daar geschied. Geheel het uitgestrekte dal is vriendelijk schoon, ten deele ingesloten door een liefelijk gebergte. Ik zou bijna zeggen, dat de lijnen der bergen in Griekenland zich vaak onderscheiden door iets harmonisch, door een als wellustige zachtheid van overgangen, een bevallig in elkander grijpen dat in andere streken niet, of niet in die mate teruggevonden wordt. Het dal is hier en daar letterlijk overstrooid met fijnbewerkte overblijfselen van Grieksche architektuur en plastiek. Men heeft ze meer dan eens slechts voor het oprapen. De bouwvallen van het theater van Epidauros, verkeeren nog in een staat die akoustische proefnemingen omtrent den Griekschen schouwburg vergunnen. Ik heb er plaats genomen op de hoogste trede van het amfitheater rechts van het tooneel staande, en mijn gids, het gelaat naar links gewend, eenige Grieksche volzinnen doen uitspreken. Ik heb elke lettergreep kunnen verstaan.

Maar dit een en ander kan hier blijven rusten. Wat Epidauros te zien geeft of voor den geest terugroept, kan men in de boeken vinden. Mijn rijtuig, — ik geloof dat de meeste afgedankte landauers van het overig Europa

hun leven niet zonder een zeker otium cum dignitate in den Peloponnesus komen eindigen, — had mij, ongeveer op een half uur afstands van het dal van Epidauros, zijn verdere diensten geweigerd of liever moeten weigeren, want de carrossabele wegen in Griekenland hebben de eigenaardigheid, dat hun begin niet in het allerminst hunne voortzetting waarborgt; zij kunnen plotseling ophouden gelijk een redenaar die blijft steken, sans rime ni raison. Dan maakt het gebaande plaats, niet voor een mullen zandweg, maar voor een wonderbaarlijke aaneenschakeling van steenhopen. Men verklaart het verschijnsel uit de omstandigheid, dat de wegen vaak dienst moeten doen als verkiezingsagenten en met geen ander doel worden geëffend. Wanneer de afgevaardigde, die als candidaat den weg beloofd had, sterft of niet herkozen wordt, neemt het banen van dien weg terstond een einde en de reeds aangevoerde steenen worden dan in hoopen bijeengegaard; en dat niet geheel aan den kant maar ongeveer op drie vierden van de breedte. Men moet dan te voet of per zadel trachten verder te komen. Op de plek waar mijn rijtuig ophield, had men gelukkig een ezel voor mij beschikbaar. Een kind van tien tot twaalf jaar liep er op bloote voeten achter, om het dier te drijven en zoo trok ik naar Esklepios' gewijde vallei. Op dezelfde wijze keerde ik slechts ten deele terug, want mijn koetsier had bespeurd, dat de weg nog wel een half uur verder dan hij oorspronkelijk gemeend had, voor zijn landauer toegankelijk was; hij was mij dus al vast tegemoet gereden. Ik verliet nu den rug van mijn ezel, dien ik achter aan het rijtuig vastbond en deed het meisje op de achterbank van het rijtuig naast mij plaats nemen. De zon ging onder. Gedurig kwamen er arbeiders van het veld, van de wijnbergen; ze deden mij denken aan de voorstelling in mijn ouden prentenbijbel: de verspieders terugkeerende van

Kanaän, twee aan twee door een stok verbonden waaraan kolossale druiventrossen hangen, een stok rustende op hun schouders. Naarmate zij langs mijn rijtuig kwamen, knikten zij mij vriendelijk toe en wierpen zij gedurig trossen op mijn schoot. Zij hadden er blijkbaar schik in, dat een kind van hun gehucht naast een vreemden heer in zulk een mooien landauer zat. Weldra was de geheele voorbank met druiventrossen bedekt, als ten bewijze dat Vader Homerus indertijd met recht van het druivenrijke Epidauros had gesproken.

Griekenland behoort tot die twee of drie landen in de wereld die aan een algemeener bestemming voor zichzelf gelooven en verstandig genoeg zijn om zich over zulk een heerlijk besef niet als over laakbaren eigenwaan te schamen. Ik heb dit besef niet slechts in het hart van het Grieksche leven, in Athene, maar ik kan wel zeggen in den geheelen Peloponnesus teruggevonden en werd daarbij op zeldzame wijze door de politieke omstandigheden begunstigd. Kort nadat ik Athene verlaten, het eiland Egina en zijn aan Godin Athena gewijden tempel, zoowel als, daarna in Argolis, Tiryns en Mykene bezocht had, bevond ik mij in Arkadië waarvan het oostelijk deel met zijn hooge, onbegroeide bergen, met zijn ware Alpennatuur de overgeleverde reputatie van liefelijkheid al zeer weinig bevestigt. Ik zwierf op de eenzame bergpaden, geheel afgesneden van de wereld: nergens een dagblad te bekennen. Plotseling, in elk der gehuchten waar ik doortrok, trof mij een ongewone beweging: drukke samenscholingen, levendige gesprekken en redetwisten, of wel een luisteren, met al de gebaren van ontwaakte drift, naar één die, hetzij in de open lucht, hetzij in een dier stikdonkere herbergen, — de grootste verkwikking in het zonnig Oosten! — de rol van volksredenaar op zich had genomen. Wat was er gaande?

Wij zijn in het jaar 1885 en eenige dagen later dan den 18den September. De opstand in Bulgarije was uitgebroken die geheel Griekenland in rep en roer bracht. Wat zullen de Bulgaren met hunne onafhankelijkheid doen? Zullen zij Griekenland vóor zijn en Macedonië bezetten? Zullen zij Griekenland de loef afsteken en de leidende macht worden tegenover het gehate Turkije? Geheel het Helleensche zelfgevoel komt er tegen op. Dadelijk een algemeene lichting uitgeschreven, dadelijk te wapen gevlogen. Van alle kanten stroomen de weerbare mannen naar Athene. Van den Pireüs naar Athene zijn de treinen overvol, en de man wiens roepstem allen onmiddellijk volgen maar zonder haar noodig te hebben, is Delijannis, de vertegenwoordiger van Hellas' buitenlandsche politiek, dat is van Hellas' zelfgevoel.

Men weet, dat de staatkunde van Griekenland zich nog tot op den dag van heden om de twee namen Delijannis en Tricoupis blijft bewegen. Als de een minister is, is de ander het hoofd der oppositie; zij wisselen elkander af in het bestuur als met de regelmatigheid van een natuurverschijnsel, en het heeft zeer onlangs koning George weinig gebaat, dat hij aan Tertius datur heeft geloofd en zijn persoonlijke staatkunde heeft willen doen zegevieren over het onvermijdelijk alternatief. Tricoupis heeft niets verloren met te wachten eer hij de teugels van het bewind overnam die de koning Delijannis uit de handen had gerukt.

Het alternatief: òf Tricoupis, òf Delijannis, is onvermijdelijk omdat het, als ik wel zie, niet geldt personen, maar een verschil van geestesrichting, van nationaal temperament, van denk- en droombeeld, van geloof aan de eene en nuchterheid aan de andere zijde. Geef mij goede financiën en ik geef u een goede politiek: dit woord van ik weet niet meer welken staatsman, kan als leus

niet hardnekkig, niet onder alle omstandigheden worden vastgehouden dan ten koste van eens volks zedelijke grootheid. Het woord is òf weerzinwekkend cynisch òf een sofisme. Het is een sofisme wanneer men niet bespeurt, dat Goed beide keeren in een anderen zin wordt genomen. Met financiën verbonden heeft Goed een uitsluitend economische beteekenis; verbonden met Politiek heeft het ook een zedelijke strekking. Wanneer men dit woordenspel niet bedoelt, moet men de stelling voor zijne rekening nemen, dat de staatkunde allereerst de stoffelijke welvaart van een volk heeft te behartigen; dat zelfbehoud, ook ten koste van ideale goederen, de hoogste wet is voor een volksgemeenschap. Het is de opzettelijke terzijdestelling en, als het ooit slagen kon, de vernietiging van het beste dat een volk bezitten kan: het geloof aan een bestemming die het òf zal vervullen òf alleen met het leven zelf zal prijsgeven.

De strijd tusschen Delijannis en Tricoupis schijnt mij de strijd over de vraag of Griekenland al dan niet een buitenlandsche staatkunde zal voeren. Tricoupis die ontkennend antwoordt, en dezer dagen, op zijn standpunt volkomen terecht, een einde heeft gemaakt aan alle vertegenwoordiging in het buitenland door tusschenkomst van gezanten, — Tricoupis heeft natuurlijk alle verstandige menschen op zijn hand. Een buitenlandsche politiek beteekent weinig zonder een leger en een vloot; een leger en een vloot kosten geld; Griekenland heeft geen geld, atqui ergo! Zulke redeneeringen kan ieder man van gezond verstand begrijpen en heeft ieder man van gezond verstand het recht onwederlegbaar te noemen. Tricoupis is natuurlijk het bedorven kind der gewoonlijk zoo verheven denkende openbare meening en pers. Triumfantelijk kan deze wijzen op de dwaze geldsommen die de dwaze geestdrift van September 1885 aan Griekenland heeft ge-

kost. Haar verheffing van den vrede als hoogsten geluksstaat der menschheid, dwingt haar met grooten angst elke beroering van de stille wateren van Griekenland waar te nemen. Het zou immers de voorbode kunnen zijn van een onweder, dat met zijn bliksems geheel de Oostersche kwestie deed ontploffen en Europa in vuur en vlam zette. Ik wil gaarne instemmen met de lofliederen op de onthoudingspolitiek van een Tricoupis, die, als zij voor goed slaagt, Griekenland zal begiftigen met dat ongelijkbaar en onvolprezen paruikenbestaan, waarvan ook ons Nederlandsche volk in de achttiende eeuw al de uitgezochte voordeelen heeft gekend. Onze politiek van dien tijd was bij voorbaat de belichaming van dat ideaal van algeheele onbeduidendheid naar buiten. Na den vrede van Utrecht geen buitenlandsche politiek meer. Eigenhandig hebben wij de Europeesche diplomaten afgeleerd met het kleine Holland rekening te houden. In de kwestie van de Schelde heeft onze staatkunde, die het Frankrijk van Lodewijk den veertiende had gestaan, zich voor Oostenrijk geprostitueerd en dat heerlijk tijdperk ingewijd, waarin de een of andere Mefistofeles mij gedurig toeschijnt met hoongelach Nederland te kunnen toeduwen: het is staatkundig volmaakt onverschillig wat gij doet en niet doet, en zelfs of gij iets doet. Zoo zijn wij, zonder zelfs te vragen wat onze schranderheid, ook zonder leger, in den raad der Mogendheden nog had kunnen wegen, onzen rustigen slaap begonnen, het oorkussen gemerkt met de spreuk: Gelukkig het volk welks geschiedenis eentonig is.

Zou, als wij dan niet geworden zijn gelijk Hellas, Hellas bestemd zijn te worden gelijk wij? Ik geloof er niets van en geloof dus evenmin, dat de politiek van Tricoupis een blijvende toekomst heeft, met andere woorden, dat Griekenland voor goed heeft geabdiceerd wat zijn rol betreft in het Oosten. Delijannis is misschien niet juist

de man, dien men het liefst als den vertegenwoordiger der tegenovergestelde politiek begroet, van de politiek die de internationale beteekenis van Griekenland niet uit het oog verliest. Niets verhindert ons een politiek van gevoel te leiden met verstand. Een politiek van gevoel is niet eene die alles op het spel zet, die alle kansen waagt, en al wat zij bereikt aan blind geluk heeft te danken, maar eene die in het gevoel haar reden van bestaan en haar springader vindt, terwijl het verstand de kanalen maakt en legt waardoor het aan gevoel ontsprotene komt op de plekken die het te besproeien heeft. Maar nog eens: tot op een aanmerkelijke hoogte zijn de beide richtingen onafhankelijk van de personen naar wie zij thans worden genoemd. Die van Delijannis zal vroeger of later en met tusschenpoozen, maar op den duur zegevieren. De geestdrift die ik in '85 in den Peloponnesus voor mijne oogen heb zien ontwaken, is er mij een waarborg van. Men zou het Grieksche volksleven aantasten in zijn hartader, indien men het alle uitzicht op het oefenen van invloed naar buiten voor goed ontnam. Indien Tricoupis niet in 1892 na, maar in 492 vóor Kristus de leidende staatsman in Athene was geweest, zouden Marathon, Salamis en Platæae thans louter geografische namen zijn. Wat, zoo had destijds zijn gezond verstand gevraagd, wat heeft Athene zich te bemoeien met den afval der Ionische steden op de kust van Klein-Azië? Indien een man als Tricoupis in de eerste eeuw onzer jaartelling de bestemming van Israël in handen had gehad, zou het Joodsche volk er economisch veel beter bij zijn gevaren. Onder de uitstekende administratie der Romeinen zouden de Joden in en om een steeds verfraaid, een steeds comfortabeler ingericht Jerusalem nog eeuwenlang rustig en tevreden hebben voortgeleefd in het bezit van waterleidingen, voortreffelijke wegen, arena's en baden. Dat volk zou de ver-

veelvuldiging zijn geweest, de voortdurende reproduktie van het type Flavius Josefus, flauwhartiger, zielloozer gedachtenis. Athene en Jerusalem hebben beide in goddelijke waaghalzerij, het zoo verstandig aangelegd, dat zij hun nationaal bestaan hebben verloren. Maar Hellas en Israël zijn volken die alles wagen kunnen omdat hun eigenlijk bestaan, wel voor verduistering, maar niet voor ondergang vatbaar is, tenware dat zij beiden het besef van hun eigenlijk leven tengevolge van ik weet niet welk een zielsverdooving eigenhandig prijsgaven. Wat Griekenland betreft, ik koester betere gedachten van een volk dat, na een schijndood van twintig eeuwen, nog toont te leven, niet bij de gratie der Mogendheden, niet dank de voorbijgaande opflikkering van een dilettantisch Philhellenisme, maar door eigen veerkracht, geestdrift en vooral door hooghartigheid. Nur die Lumpen sind bescheiden, zegt Goethe. Ik kan slechts in het Engelsch de woorden vinden die het Helleensche volk kenmerken: zij hebben pluck; zij zijn spirited. Er is nog een toekomst voor Athene weggelegd. Ik zie het andermaal een zeemogendheid; ik zie het andermaal heerschen tot in het oude Byzantium en langs de kusten van Klein-Azië, om van daaruit over het thans zoo smadelijk verwaarloosde binnenland, over Syrië, over de verlaten oevers van Tiger en Eufraat, de zegeningen te verspreiden van onze beschaving en wetenschap, die de levendige en heldere genialiteit der Grieken, met hooger bevalligheid geschoeid, van nevelen gereinigd, gehuwd zullen hebben aan het beste van den Russischen geest, waarmede zij reeds door eenheid van godsdienst zijn verbonden.

Voor deze of een soortgelijke verwachting, waarvan hijzelf zegt dat de Grieken haar: la grande idée noemen, heeft Deschamps in La Grèce d'aujourd'hui, zij het ook met zooveel scepticisme als de Parijzer bon ton nu eens

tot mode maakt, sympathie aan den dag gelegd. Die sympathie zal algemeener worden naar mate een toekomstig vrijer geslacht in Europa het geleerde pedantisme meer te boven komt, en zich, gelijk het betaamt, herinnert, dat Europa nog lang den doodslaap van Weener conservatisme en Heilige-Alliantie-reactie zou hebben voortgezet, indien niet, sedert het eigen jaar der Fransche Restauratie, Griekenland de trompet der Revolutie gestoken en daarmee het eerste teeken gegeven had van dat herleven der nationaliteiten, dat in het eind de ontwikkeling van het individu bevorderen moet. De Heteristen zijn onze eerste Professoren in het Staatsrecht geweest, toen Europa nog in de wijsheid van Metternich verzonken lag. Het kost ons thans gelukkig eenige inspanning der verbeelding, ons te verplaatsen in de gewetensbezwaren die godsdienstige menschen indertijd verhinderden den opstand der Grieken tegen de Turksche overheersching toe te juichen. Men sprak van verkregen rechten der Turken, van het goddelijk karakter van alle, dus ook van het Turksch gezag. Gelukkig waren de Grieken van toen geene filosofen, allerminst leerlingen van de beroemdste filosofen onder hunne voorvaderen, die in den regel hun vernuft hebben misbruikt, om de demokratie van Athene op allerlei wijzen af te vallen, om met minachting te behandelen een volk, dat zichzelf wilde zijn, en naar eigen behoefte en inzicht zijn lot regelen wilde. Al is de vrijheidsoorlog der Grieken een zeventig jaren geleden, het is geen reden de weldaad te vergeten, die toen aan de conscientie van Europa bewezen werd. Voor die vrijheid te zijn ontvlamd, goed en leven daarvoor te hebben veil gehad, is voor Byron een roem, nog onverdeelder dan zijn dichterroem, die reeds zoo weinig vergankelijks heeft. Met hem gelooven wij in geloof ook op staatkundig gebied.

III.

Deschamps zou een nog beter boek hebben geschreven indien hij zich met grooter moed aan zijn onmiskenbare sympathie voor het tegenwoordig Griekenland overgegeven had. Wij moeten durven liefhebben. Dit durven zal altijd alleen de vrucht kunnen zijn van de overtuiging, dat liefde geen empirischen grondslag heeft of hebben kan. Tegenover de aprioristische redeneering, tegenover de macht van dogma en overlevering heeft de empirie, de methode der ervaring, ons zulke diensten bewezen, dat de overschatting dezer methode verschoonbaar is. Alle, inzonderheid alle geestelijke waarneming eischt een gezichtspunt van waaruit de waarneming moet geschieden om vruchtbaar te kunnen zijn. Maar, als het vinden van een gezichtspunt aan de waarneming moet vooraf gaan, is het duidelijk, dat het ons niet door deze kan worden gegeven, maar hetzij door onze wijsgeerige verbeelding, — waaronder ik versta het vermogen van in de geestelijke wereld bergtoppen te beklimmen en in een oogenblik te overzien wat wij in bijzonderheden nooit zullen zien, — hetzij door ons hart. Het hart is een woord dat velerlei te kennen geeft, al naar gelang van den aard der verschijnselen, voor welker kennis dit slecht gewaardeerd en niettemin onwaardeerbaar instrument wordt aangewend. Met betrekking tot hetgeen ons thans bezighoudt, tot die ethnologische studiën waartoe reizen ons in staat kunnen stellen, beteekent hart de liefde die het ons gegeven is een volk toe te dragen, nog eer wij in staat zijn ons van die gezindheid rekenschap te geven. Ongerijmd of niet, zulk eene van de empirie onafhankelijke gezindheid bestaat en het is geheel onverschillig of zij niet door den eerste den beste kan worden ondervonden. Zoo iemand deze vatbaarheid mist, des te slimmer voor hem. Zoo

de logika weigerachtig blijft, het bestaan dezer gezindheid te wettigen, des te slimmer voor de logika. There are more things between heaven and earth, enzoovoort. De liefde, niet alleen tusschen twee personen, blijft altijd een mysterie. Hare wording is onverklaarbaar. Zij is er, en dat zij er is, blijkt inzonderheid uit het gemak waarmede wij dan in ons opnemen die eigenschappen, die waarachtigheden, die anders de helderste of de scherpste niet ziet. Nu eerst wordt de ware empirie geboren die zonder haar een onbeteekenend verzamelen blijft. De Genestet zegt wel: Opdat ik u beminnen moog', wees gij beminnelijk, lieve man! Ik keer het om. Beminnelijk is voor ons de persoon of de zaak die wij beminnen. Aantrekkingskracht, de groote wet der fysieke, bestaat ook in de geestelijke wereld, aantrekking en afstooting. Hij is in waarheid misdeeld, die niet van het leven geleerd heeft in den ernstigsten zin des woords het hart tot instrument, ik zeg niet van wetenschap, maar van kennis te verheffen.

De praktische les is deze: Heb geen oordeel over een volk, dat gij niet liefhebt. Eerst als gij het bemint, zijn al de poriën uwer ziel geopend; dan is er een waar indrinken van de nieuwe omgeving; dan wordt dikwerf wat anderen een kleinigheid toeschijnt, kenschetsend. Er zullen wel nooit vele volken zijn die men in den hier bedoelden zin lief kan hebben, want zulk een liefde onderstelt zielsverwantschap, en het is reeds veel, deze ten aanzien van een enkel groot volk te gevoelen. Soms kan zij in schijn zich over twee volken uitstrekken, namelijk wanneer die twee volken weder onderling zulk een nauwe verwantschap hebben, dat zij als voorwerpen onzer liefde eigenlijk slechts één volk vormen.

Dit zal, bijvoorbeeld, het geval zijn wanneer iemand zich op het sterkst aangetrokken vindt, zoowel door

Hellas als door Frankrijk en in beide landen, gelijk men zegt, zich bij moeder thuis gevoelt. Er is tusschen de twee volken een groote overeenkomst; zij treft te meer omdat de oude Grieken weinig gemeen hadden met de oude Romeinen en het bij de Franschen toch nooit uit het oog mag worden verloren, dat zij in hun wezen een Latijnsch ras zijn. Maar hier is slechts een schijnbare tegenstrijdigheid. Wanneer wij aan de Romeinen denken in zoover zij in vele opzichten een tegenstelling vormden met de Grieken, denken wij toch eigenlijk uitsluitend aan de Romeinen zooals zij waren eer zij den invloed der Grieken hadden ondervonden. Als wij de Romeinen in hun latere ontwikkeling gadeslaan, dan zijn wij volkomen in ons recht met ons vooral getroffen te toonen door hunne geschiktheid om den Helleenschen invloed in zich op te nemen en met groote zelfstandigheid te verwerken. Te zeggen, dat in de Franschen het Latijnsche element het hoofdbestanddeel is, wil dus in de eerste plaats zeggen, dat zij, meer dan eenig ander volk van het Latijnsche ras, zich door dezelfde geschiktheid onderscheiden. Ik ben wel eens van gedachte, dat men tusschen oorspronkelijk Romeinsch en Helleensch-Romeinsch scherp behoort te onderscheiden; dat het eerste in het laatste, om zoo te spreken, zijn vervulling heeft gevonden; dat het eerste niettemin is blijven bestaan, dat beide elementen in de latere Romaansche volken nog duidelijk zichtbaar zijn, en het onmiskenbaar onderscheid, dat in de Romaansche volken zelven waar te nemen valt, ook hieruit moet worden verklaard. Ik zou dan van de Latijnsche volken het Spaansche tot den vertegenwoordiger van het oorspronkelijk Romeinsche willen maken in denzelfden zin, waarin ik het Fransche den vertegenwoordiger van het Helleensch-Romeinsche zou willen noemen. Om althans eenige nadere bepaling van het

Helleensch-Romeinsche te geven, veroorloof ik mij op den heiligen Augustinus te wijzen, een geest die mij toeschijnt het volkomendst type te zijn van die eigenaardige fusie der Romeinsche en der Helleensche beschaving die een zoo machtige factor is geweest in het Kristendom.

Maar hoe ook te verklaren, de overeenkomst tusschen Hellas en Frankrijk bestaat. Ik voor mij kan alleen het oude Hellas begrijpen als door het tegenwoordige Frankrijk heen, en het tegenwoordige Frankrijk alleen door tusschenkomst van het oude Hellas. Ik vereenig ze in één liefde, en zou slechts wenschen, dat beide landen even dicht bij Holland waren gelegen om ze even dikwerf te kunnen bezoeken, om ze gelijkelijk in hunne onderdeelen te kunnen gadeslaan.

Het valt niet gemakkelijk, thans in Nederland over Frankrijk te spreken zonder op allerlei vooroordeel en misverstand te stuiten. Hoe het gekomen is, wie zal het zeggen? maar Frankrijk ligt geestelijk thans even ver van ons als Kamschatka. Men kent het niet, terwijl het ongeluk wil, dat men het juist zeer goed meent te kennen, omdat men op de Parijsche boulevards heeft gewandeld en de Parijsche romans heeft gelezen. Frankrijk, waant men, is Parijs, en Parijs is wat de romans en tooneelstukken er ons van verhalen. Ik weet niet welke van deze twee dwalingen de grootste is. Men heeft zich in het hoofd gezet, dat Frankrijk een land is van de sterkste centralisatie, omdat misschien het centraal gezag een sterker en een ander soort van overwicht heeft dan bij ons. Men denkt aan de Napoleontische universiteit, zonder zich af te vragen of die universiteit niet gaandeweg veelszins van karakter is veranderd. Men denkt aan het gebiedende van de Parijsche modes, maar vergeet, dat, wanneer zelfstandigheid ten dezen de maatstaf mag zijn ter beoordeeling van zelfstandigheid in het algemeen, het

met de autonomie van de voornaamste onzer Hollandsche kringen al niet gunstiger zou geschapen staan dan met die der Fransche provinciën. Heinrich Heine heeft indertijd al medegewerkt tot het voedsel geven aan de dwaling die wij bestrijden. Hij zegt ergens, dat alle bloemen van Frankrijk naar éene plek zijn gebracht, dat uit al die bloemen een ruiker is gemaakt, en die ruiker Parijs heet. Er is geen woord van waar. Eer dit oordeel van Heine eenige waarde kan hebben, zal het moeten blijken, dat Heine niet alleen jaren lang op of bij den Boulevard Montmartre heeft gewoond, maar ook een groot deel van die jaren heeft besteed, om Frankrijk in alle richtingen te doorkruisen. Dit is tot dusver niet gebleken, en het is in zichzelf niet waarschijnlijk dat hij het heeft gedaan. Wanneer zou gezondheid of budget het den dichter hebben vergund?

De zaak is veeleer deze: Parijs is niet in elk opzicht het hart van Frankrijk en in Frankrijk is Parijs in vele opzichten een afzonderlijke wereld. Parijs heeft zijn eigen geestelijk type of karakter, zijn eigen opvatting der dingen, zijn eigen tournure d'esprit, zijn eigen taal, zijn eigen uitspraak. Daarnaast behoudt de provincie hare eigenaardigheid. Men moet slechts weten te onderscheiden tusschen de wijze, waarop in Nederland en waarop in Frankrijk die eigenaardigheid zich openbaart. Bij ons blijkt zij ten deele reeds bij den eersten oogopslag. Haarlem en Utrecht, ofschoon iets minder of iets meer dan een half uur van Amsterdam gelegen, hebben voor elk bezoeker terstond hun eigen aanzien, men zou bijna zeggen, hun eigen toonaard en stemming. Den Haag heeft zijn eigen «Haagsch», Rotterdam zijn eigen stempel. Dit geldt althans van de oudere gedeelten der onderscheidene steden. Iets hiermede overeenkomstigs zal men in de provinciale steden van Frankrijk te vergeefs zoeken

die in de rijkere kwartieren bijna zoo ruim en zoo fraai zijn als Parijs, in de mindere kwartieren achterbuurten van Parijs gelijken. Macaulay heeft zich reeds beklaagd over die eéne saus die over alle Fransche schotels wordt uitgegoten; hij had zich dezelfde jeremiade kunnen veroorloven over de stedelijke architektuur in Frankrijk, waaraan al het plaatselijk typische ontbreekt. In al het uitwendige, — wij begeeren niet liever dan er later uitvoeriger op terug te komen, — verdraagt Frankrijk een mate van eentonigheid en eenvormigheid, waarvan wij ons moeilijk een denkbeeld kunnen maken en die met onzen overwegend individualistischen aard zeker geheel in strijd zijn. Maar dit uitwendig eenerlei mag ons niet misleiden, mag ons de betrekkelijke zelfstandigheid der provincie niet over het hoofd doen zien.

Het zou wel vreemd zijn indien het met die zelfstandigheid anders ware gesteld. Frankrijk is een zoo uitgebreid gebied en eeuwenlang hebben de middelen van verkeer tusschen Parijs en het overige Frankrijk òf niet òf zoo langzaam gewerkt, dat een alles beheerschende invloed van Parijs een wonder zou moeten heeten. Er komt bij, dat de staatkundige eenheid van Frankrijk zich niet, als in Duitschland en Italië, zoo goed als plotseling heeft gevormd, maar dat zij langzamerhand is ontstaan en tot op de omwenteling van het laatst der vorige eeuw een zeer beperkte beteekenis heeft gehad. Taine's Origines de la France contemporaine, met name het deel dat over het Ancien Régime handelt, is een dier werken, die ons doen zien hoeveel slagboomen tusschen de verschillende deelen van Frankrijk waren opgericht en den naam Frankrijk bijna maakten tot een louter geografische uitdrukking. Hoe lang heeft het geduurd, eer de koning te Parijs in werkelijkheid koning van Frankrijk was! Een groot gedeelte van Frankrijk heeft geruimen tijd aan

Engeland behoord. De godsdienstoorlogen der zestiende eeuw, de omvang dien zij hebben genomen, de heftigheid waarmede zij zijn gevoerd, geheel het optreden van de Ligue die zonder eenige gewetenswroeging aan de Spaansche heerschappij in Frankrijk den scepter poogde te verzekeren, toonen voldoende, hoe los de innerlijke samenhang was van de Fransche nationaliteit. Men moet de Mémoires lezen van d'Aubigné om zich te overtuigen van de gemakkelijkheid waarmede een rechtschapen Protestant van dien tijd zich wierp in den strijd tegen zijn andersdenkende landgenooten. Nooit komt eenige bedenking bij hem op aangaande het geoorloofde van Fransch bloed te vergieten. A la guerre comme à la guerre, is blijkbaar zelfs in eigen vaderland zijn leus. De later bij uitnemendheid populaire koning van Frankrijk heeft zijn hoofdstad moeten veroveren met het zwaard, en niets minder dan de hartvochtigheid van een Richelieu, — de staatsman dien Ranke, wegens de onverbiddelijkheid van zijn handelen, terecht bij een natuurkracht heeft vergeleken, — is noodig geweest om de feodale regeeringloosheid te verbreken en op het puin van een stelsel, dat de hoogste ontwikkeling der lokale eigenaardigheid toeliet en eischte, een monarchie te vestigen, die de meerderheid van Parijs verzekeren en de staatkundige volkseenheid, gelijk de Revolutie haar later zou stichten, voorbereiden kon. «L'Etat c'est moi», is minder een woord van vorstelijke aanmatiging dan de juiste beschrijving van hetgeen destijds politieke werkelijkheid was. De persoon des konings anticipeerde op hetgeen de zedelijke persoon van den staat eerst later verwezenlijken zou.

Al deze en soortgelijke bekende oogenblikken uit de staatkundige ontwikkeling van Frankrijk moeten wij ons opzettelijk voor den geest roepen als wij naar meer dan oppervlakkige en onbeteekenende gegevens de vraag willen

beoordeelen, of Frankrijk een bij uitnemendheid gecentraliseerd land mag worden genoemd. Er zijn nog overwegingen van anderen aard die evenmin uit het oog mogen worden verloren, al kan men zich daarbij minder op feiten dan op waarschijnlijkheden beroepen. Ik denk natuurlijk vooral aan wat verwacht mag worden op grond van de groote menigvuldigheid der geografische toestanden in Frankrijk; op grond van het groot verschil dat in klimaat, bodem, voortbrengselen en verheffing van den bodem, in boschrijkheid en wat niet al, soms in elkanders schier onmiddellijke nabijheid, zich openbaart. Nauw heeft men, om slechts iets te noemen, het Zeeland der Gironde verlaten of men stuit op den rotsmuur der Pyreneën. Langs de eigen oevers van de Loire, zoo weelderig liefelijk in dat kleine aardsche paradijs dat Touraine heet, glijdt men van zelf af in den weemoed van de Landes van Bretagne, die slechts een einde nemen in de lage, altijd geplaagde rotsklippen van Pointe de Raz en soortgelijke van God en menschen verlaten stranden waarover zinrijke legenden zich nog als woonplaats ontfermen, terwijl onmiddellijk daarboven het welvarend Normandië met zijne zelfvoldane en optimistische stijfhoofden zijn lachende en vette weilanden uitstrekt. In het oosten ligt tegen zijn Jura en zijn Alpen rustig datzelfde Frankrijk dat aan zijn zonnigen zuidelijken oever, gelijk aan zijn lang uitgestrekten westkant, door de zee met de verstgelegen streken in betrekking staat. Overal treffende afwisseling! Het onaanzienlijke heeft overvloedige eer ontvangen. Het prozaïsch land van Bourgondië heeft zijn Volnay en zijn Chambertin, terwijl het laaggelegen en leelijke Bordeaux, lachend als ware het de poësie zelve, den beker opheffen en uitroepen kan: ik maak de geheele wereld dronken van vreugd.

En een volk dat zulk een land bewoont, zal het uit-

gemergeld slachtoffer zijn eener alles verzwelgende centralisatie! Het hart van dit volk zal alleen kloppen tusschen Montmartre en de Madeleine! Het zal beoordeeld mogen worden uisluitend naar de gele boekjes van de bibliothèque-Charpentier! naar de laatste vertooning van het Théatre-libre! naar de jongste zelfbehagelijke élucubratie van een op zichzelf verliefd geworden Renan, of misschien wel naar de eerst morgen te ontploffen bom van den allernieuwsten anarchist! Bespeurt men dan niet, dat Puck alle deze dingen slechts heeft uitgevonden, om zich het vermakelijk schouwspel te geven van eenige neuswijzen en eigengerechtigen, den Hemel dankende dat zij niet behooren tot die rotte en zotte Republiek, die immers, het wordt ons zoo dikwerf verzekerd, haren ondergang onfeilbaar te gemoet snelt?

De groote verscheidenheid die zelfs voor den oppervlakkigen blik in Frankrijk onmiskenbaar is, sluit een merkwaardige onderlinge gelijkheid van de deelen van Frankrijk niet buiten. Die gelijkheid heeft allereerst betrekking op wat men de uitwendige beschaving van het volk zou kunnen noemen, indien wij niet wisten dat het uitwendige eener beschaving met het innerlijke veelszins samenhangt. Er is in Frankrijk, van het Noorden tot het Zuiden, van het Westen tot het Oosten, eenzelfde toon van samenleving en die toon oefent een groote bekoring door zijne ongekunstelde beminnelijkheid, kieschheid, dienstvaardigheid. De vraag heeft mij dikwerf geïnteresseerd, waar de Fransche bevolking, waar een zoo uitgebreid volk die zich overal gelijkblijvende zachtheid van manieren, vriendelijkheid in den omgang, geestigheid van zinswending, vroolijkheid van humeur, aan te danken heeft. Gij hoort geen onbescheiden vraag van nieuwsgierigheid of bemoeizucht. De eerlijkheid schijnt van zelf te spreken; niemand tracht zooveel van u te

halen als hij kan; niemand tracht in bijzonderheden terug te komen op een eensgemaakte, algemeene afspraak. Frankrijk is in waarheid een land waarin het niet belachelijk is een en denzelfden titel te geven aan alle burgers van hetzelfde geslacht, den werkman Monsieur, de vrouw uit het volk Madame te noemen. Goede manieren zijn hier altijd zeker, een natuurlijke beantwoording te vinden. Waaraan kan de algemeenheid van deze uitwendige beschaving liggen? Hoe hoog klimt zij op? Sterne kende haar al. Is zij het gevolg van een langzame infiltratie, of vloeit zij voort uit de inborst zelf van het volk? Het heeft van het hof en de hoogere standen geen voorbeeld gevraagd dat, blijkens Saint-Simon en anderen, dezen toch niet hadden kunnen geven. Moet men hier misschien veel op rekening stellen van de geestelijkheid, van de religie door haar gepredikt; een religie, die in haar wezen indulgentie is. En is hier geweest, en is hier nog altijd van beslissende beteekenis, de innige vereering, allerwegen toegedragen aan de Sanctissima, de Gratia plena, aan den voet van wier beeld tot in de afgelegenste dorpen bloemen geuren en zachte litanijen fluisteren: wees gegroet Onbevlekte, van geslacht tot geslacht Gebenedijde?

Zeker is het, dat in de beschaving van Frankrijk het Katholicisme blijvend als een der gewichtigste factoren moet worden gewaardeerd, en dat niemand het Katholicisme in het gemeen beoordeelen mag, die het Katholicisme van Frankrijk niet van nabij heeft gezien. Het moge mij eens gegeven worden het in al zijn eigenaardige bekoring te kenschetsen, vooral nadat een bezoek in Bretagne, — mijn hart gaat open bij uw naam, laatste wijkplaats op het vaste land van het Celtisch genie, Vaderland van de gevoeligste geesten! — mij eenigen tijd in zijn atmosfeer heeft doen ademen onder de povere schaduw van de strooien daken die Millet heeft vereeuwigd.

WILLEM DE CLERCQ.

15 Januari 1795—15 Januari 1895.

Het is heden een eeuw, dat Willem de Clercq geboren werd. Ook het tegenwoordig Nederland kent hem sedert men zijn dagboek uitgegeven en algemeen verkrijgbaar heeft gesteld. De Clercq te leeren kennen uit dat dagboek en hem zóólang wij denken en gevoelen een plaats te geven in ons hart, is een en hetzelfde. Niet om te zorgen, maar om uit te doen komen, dat hij niet vergeten wordt, zijn deze regelen geschreven. Al zou zijn roem verbleeken hij zelf blijft ons geestelijk eigendom, een kostelijk deel van onzen kostelijksten schat; een dier uitnemenden die ons een hooger opvatting geven van onze natuur, van onzen aanleg, van den invloed die menschen op menschen kunnen oefenen, van den adel onzer bestemming.

Deze dag mocht wel algemeen als een gedenkdag worden aangemerkt. Wij gedenken zijn worsteling en zijn overwinning, zijne zege op machten, die ook ons bedreigen, waartegenover wij evenwel sterker zijn nu hij heeft geleefd en bezit heeft genomen van ons hart. Hem liefhebbende, gevoelen wij van zelf te beminnen elke deugd, die hem eigen was, niet het minst zijne hoofddeugd, namelijk zijn vatbaarheid, om, door al wat innerlijk goed was en innig waar, te worden aangetrokken en geboeid. Dit was zoo zeer zijne hoofddeugd dat deze zijne vatbaarheid de verklaring geeft van al zijn doen en laten, zelfs van zijne

dwalingen; ook als hij dwaalde was hij als een die in de duisternis van zelf zijn schreden richt op het punt, waar hij een bron van licht meent te ontdekken. «Meer licht» was het woord van Goethe's dood, «Meer licht» was het woord van De Clerq's geheele leven. Hij zocht het licht, niet om anderen te kunnen voorgaan, maar gedreven door het diep en voortdurend besef van de tallooze moeilijkheden en duisternissen, die den nauwgezette op al zijn wegen bedreigen, beklemmen en verlokken, te gaan waar hij eigenlijk niet wil zijn. Willem de Clercq was een kind, heeft Da Costa gezegd bij zijn graf.

Wij hebben er slechts bij te voegen: maar een kind dat voortdurend in het duister tastte naar de vaderhand, elke zachte hand, die hem toegestoken werd en die hij voor de vaderhand kon houden, gretig, misschien al te gretig, aangreep, totdat hij gevoelde, dat die hand teeder noch vast genoeg was, om zijn volle vertrouwen te verdienen. Dit was de oorspronkelijkheid en het zeldzame zijner piëteit. Een ziel als de zijne vindt «Gods verborgen omgang» en kan zich met niet minder tevreden stellen; lijdende onder haar geestelijke nooddruft, en niet zich behelpende met een hoe ook achtenswaardigen schijn als zij dien omgang heeft te missen; liever dorstend dan gestild met een druppel die niet gevloeid ware uit de volle borst van het goddelijke leven.

Leven is het eigenlijke woord om uit te drukken wat het middelpunt was van zijn verlangen.

Voor een natuur als de zijne, gaat de tegenstelling tusschen het volstrekt begeerlijke en het volstrekt verwerpelijke niet op in die van goed en kwaad; veeleer in die van leven en werktuigelijkheid. Hij vreesde, hij schuwde al wat de mensch doen kan uit louter sleur en hij gevoelde nadrukkelijk en snel dat ook het beste in verwonderlijk korten tijd sleur en bloote vorm kan worden. De

mensch kan misschien eens in zijn leven een gedachte of een gewaarwording uitspreken, die in waarheid en ten volle de zijne is, om dan later niet veel anders te doen dan zich zelf naspreken. Op dat ééne oogenblik van volkomen zelfheid en waarheid komt het aan. In dat oogenblik is de mensch goddelijk, immers scheppend; al het overige, den mensch niet onmiddellijk ontsprongen, is geestelijke namaak zonder waarde. Deze evenzeer verheffende als angstwekkende waarheid heeft De Clercq ons geleerd; ons geleerd het echte van het valsche te onderscheiden. Dat is zijn grootheid. Men had hem van al zijne gaven, al zijn kennis kunnen berooven; hij had dan niet meer geschitterd; ons niet meer verbaasd. Maar ook dan zou hij voor ons dankbaar hart Willem de Clercq zijn gebleven, de zelden geëvenaarde verpersoonlijking van al hetgeen in deze wereld van zooveel namaak en vertoon, onze oprechte vereering en liefde verdient. Er zijn niet vele menschen van wier innerlijk bestaan wij met zooveel gerustheid en vrucht jaloersch kunnen zijn.

OVER OPZOOMER.

Is hij dat? was natuurlijk mijn vraag toen Opzoomer mij het eerst werd gewezen. Het was in het najaar van '47, een paar jaar eer ik student werd te Utrecht. Hij kwam, uit de Maliebaan, het bruggetje over en ging de Biltstraat op. Opzoomer was toen zesentwintig jaar. Was hij klein? was hij lang? mager of gezet? Ik zag in het voorbijgaan enkel zijn gelaat. Wie kende reeds destijds in Nederland den naam van Opzoomer niet. In de stilte had ik zijn inaugureele Oratie gelezen: De Wijsbegeerte den mensch met zichzelf verzoenende; ik had haar hardop voorgelezen op de slaap- en werkkamer van een mijner medeleerlingen van dien onvergetelijken Epkema, voor wien wij zooveel eerbied en liefde hadden als slechts een jongenshart kan gevoelen. De grammatische regels van Latijn en Grieksch zijn ons altijd een gemoedskwestie gebleven. Als wij ons aan die regels vergrepen, deden wij hem zeer. Dan kromp zijn gezicht samen als dat van iemand die ergens pijn gevoelt. Wij schaamden ons niet over onze onkunde, maar verweten ons altijd gebrek aan kieschheid, aan hartelijkheid. Hoe hadden wij er toe kunnen komen dien man dat verdriet aan te doen! Epkema doceerde niet de grammatika: hij was de grammatika. Het is ons destijds nooit recht tot het bewustzijn gekomen, dat zij reeds vóor hem bestond. En met dat al was hij volstrekt geen droog geleerde; veeleer één gloed; altijd opgewekt; gaarne beelden

gebruikende; en zij misten nooit hun uitwerking. Vlak voor het destijds nog zoo ernstig staatsexamen lazen wij Thucydides met hem, en onze wijsneuzigheid had tallooze bezwaren tegen de zinwendingen, tegen geheel de syntax van den Griekschen schrijver. Jongelui, zei Epkema, Thucydides is een gems. Epkema stond met een elleboog geleund op den schoorsteenmantel van zijn studeerkamer. Wij hadden toen nog geen van allen bergen gezien, veel minder steile rotsen. Het werkte machtig op onze verbeelding. Wij zagen de gems springen van het eene punt op het andere en ons zelf erachter om het dier te pakken.

Moderne talen hadden wij destijds nog niet te leeren; ook dientengevolge waren de Woensdagen en Zaterdagen geheel vrij. Elken Zaterdagmorgen kwam ik werken bij mijn vriend U. op de Brouwersgracht. Voor gemeenschappelijke rekening hadden wij de Oratie van Opzoomer aangekocht, die befaamde Oratie. Wij moesten er het onze van hebben. Natuurlijk, — Et nous avions quinze ans! — begrepen wij er niets van. Wij hadden misschien beter gedaan met te luisteren naar een klavierspel als dat waar de Musset naar luisterde op gelijken leeftijd. Maar zoo waren wij: echte jongelui van Epkema, die geen farces uithaalden en er zelfs geen lust in hadden; wel een weinig reeds oudelui; gelukkig nog oprecht genoeg, om onszelf en elkander te bekennen, dat wij ter wereld niet konden vermoeden waarom er over die Redevoering zooveel gesproken werd, waarom men haar zoo vreeselijk erg vond. De kamer van U. was niet groot. Wij zaten bijna naast zijn ledikant, dat lange witte gordijnen had. Verzoenende Wijsbegeerte en bedgordijnen: het is eenigen tijd mijn idiosynkrasie gebleven.

Aan wien uitlegging te vragen? Ik durfde aan niemand vertellen, dat ik de Oratie onder mijn oogen, in mijn eigen handen had gehad. Het was mijn eerste geheim en mijn

eerste mysterie. Doch de lust was wakker geworden om vroeg of laat van de wijsbegeerte meer te hooren. Misschien zou een gewoner middel niet dezelfde uitwerking hebben gehad. Eén ding stond bij mij vast: als ik student werd, moest en zou ik naar Utrecht. De trek naar Opzoomer was als de trek naar het verbodene.

Het had vele voeten in de aard, maar het kwam er toe, en wel voornamelijk ten gevolge van de verzekering die ik te goeder trouw aflegde, dat het geloof waarin ik was opgevoed, niets van Opzoomers invloed of leer had te vreezen. Ik was innig daarvan overtuigd; en toch, naar ik meen, zonder mij aan eenige aanmatiging schuldig te maken. Ik durfde zoo boud spreken omdat ik destijds, — op den leeftijd waarop men immers het recht heeft radikaal te zijn, — de meening was toegedaan, dat de verdedigingsgronden waarop het rechtzinnig Kristelijk geloof heette te rusten, niets beteekenden, en dit geloof, in waarheid en voor goed, alleen rusten kon op ons gevoel. In dat gevoel had ik onbegrensd vertrouwen. Hoe wist ik dat ik mijn moeder liefhad? Ik had haar lief. Hoe wist ik, dat ik het rechtzinnig Kristendom liefhad? Ik had het lief. Wat vermocht een Opzoomer daartegen? Had ik te vreezen, dat hij mij ontrouw zou maken aan mijne kinderliefde? Welnu dan!

Al wat ik in mijn omgeving van Opzoomer, van den aartsketter, van den aartsongeloovige hoorde, maakte mij jegens hem meer dan koel gezind. Er was toen een woord van hem op aller lippen: Het Evangelie is een wespennest van fabelen. Men wist wel, dat ergens in dat verre en rare Duitschland een zekere Strauss iets soortgelijks had gezegd. Dat was al erg genoeg. Maar nu was het gezegd in dat welbekende en zoo nabijgelegen Utrecht. Het was voor allen die het Evangelie liefhadden een bitter pijnlijk woord. Velen onder hen waren, — neen, niet boos,

maar — tot in het diepst van hun ziel bedroefd. Ik heb, nog schier een knaap, den zielestrijd van da Costa als bijgewoond. Da Costa wist wel, dat de waarheid der Evangeliën niet met a plus b kon worden bewezen. Godgeleerden van een oudere school geloofden in deze dingen aan een a plus b. De Evangeliën waren geschreven door de discipelen van Jezus. Die discipelen waren eerlijke ooggetuigen. Lukas had zelfs, eer hij de pen ter hand nam, alles, gelijk hij verzekert, naarstig onderzocht. Dus waren hunne berichten volkomen geloofwaardig. Niemand mocht daartegen inbrengen, dat een bericht, als het een wonder behelst, daardoor van zelf ongeloofwaardig wordt, daar wonderen onmogelijk zijn. Dat was rationalisme, dat was apriorisme, dat was den Onzienlijke binden aan de wetten die Hij immers zelf aan de Natuur had gesteld en dus vrijmachtig schorsen kan. In zulke redenatiën is Da Costa nooit vervallen. Het geloof aan de waarheid der Evangeliën was voor hem het natuurlijk geloof van het door Gods geest wedergeboren hart. Gelijk elk mensch met gezonde hersenen aan zekere grondwaarheden niet twijfelt, zoo is in het weder gezond geworden hart de overtuiging omtrent de historische trouw der Evangeliën levende als een deel van eigen bestaan. Evenwel, deze nieuwe zelfbewustheid kon voor den Kristen tijdelijk worden verduisterd. Donkere wolken, zware aanvechtingen, zoodra het aardschgezinde hart luider sprak dan het wedergeborene! Dan werd door het hevig geschokt gemoed de toevlucht genomen tot vernieuwde overdenking van de Schrift, en vooral tot inniger, hartgrondiger gebed. Er werd geworsteld om het behoud van hetgeen de ziel niet missen kon zonder het beste in zich, zonder zichzelve prijs te geven. — In het logement van Heemstede scheidde een dunne wand het vertrek waar da Costa alleen en overluid bad, van het vertrek waarin de knaap logeerde

van wien ik zooeven sprak. Hij was dus van zelf, en zonder eenige onbescheidenheid naar ik meen, getuige van iets zoo aangrijpends, als het leven niet licht ten tweedemale oplevert. Uit de diepte dier edelste der zielen rezen kermende zuchten, half uitgesproken klachten en smeekingen, bange kreten. Voor den zoon van Israël die zijn Messias had gevonden, voor zijn apokalyptische verbeelding stond het Ongeloof als de Antikrist, als de overste dezer afgevallen wereld, als de oude vijand en verleider, als de brieschende leeuw die rondging, zoekende wien hij zou kunnen verslinden. Da Costa zag de opgesperde kaken. Dante kan de Hel niet duidelijker hebben gezien. En hij zag al de foltertuigen waarmede Satan den vrome de bekentenis wil afpersen: Leugen, leugen! het Evangelie een wespennest van fabelen! de hoogere wereld, inbeelding! de heiligste liefde der ziel, zelfbedrog! Want voor da Costa was er niets hoogs in Hemel of op Aarde of het droeg dien éenen naam dien hij zegende met de dankbaarheid van den verloste.

Welk een oogenblik toen die beide mannen, da Costa en Opzoomer, in elkanders onmiddellijke nabijheid stonden! Opzoomer had een lezing gehouden in de zaal van Felix Meritis over het wezen der Deugd of een soortgelijk onderwerp. Hij had de zedelijkheid voorgesteld als de vrucht van menschelijken wil, menschelijk streven, redelijk inzicht; als de uitkomst van een ontwikkeling van ons geslacht, waaraan de eeuwen hebben gearbeid. Na de lezing werd da Costa door het Bestuur van Felix uitgenoodigd in de ontvangkamer te komen, waar Opzoomer zich reeds bevond. Het verschil in uiterlijk tusschen de twee mannen was al groot: de Germaan en de Oosterling; dat heldere zachte blauwe oog en die zwarte oogen, somber beurtelings en vlammen schietend; de rust van den wijsgeer, vol zelfvertrouwen en de gejaagdheid van

den ontroerde; de moed van den jongen hervormer en de trilling van een die tegelijk verlangt en schroomt te spreken van de groote geheimenis zijner ziel; een ziel, die niets wilde danken aan ontwikkeling en vooruitgang, maar alles terugbracht tot een wonder Gods, tot een bovennatuurlijk ingrijpen in deze wereld van louter ellende, tot een daad van onmetelijke ontferming. In groote spanning van ziel en gelaat stelde da Costa zich voor Opzoomer. Men gevoelde in 's dichters tegenwoordigheid of er een onweder broeide in zijn geest. In dien winter van '47 op '48 greep daar in die banale ontvangkamer op de Keizersgracht iets groots plaats. Men was niet meer in de gewone samenleving. — Indien iemand niet geboren is van Boven, hij kan het koningrijk Gods niet zien, zoo sprak da Costa, het woord herhalende dat eens in den nacht door Jezus tot Nikodemus werd gericht. Ik weet niet wat Opzoomer antwoordde. Hij was de man niet om de superioriteit van da Costa's houding op dat oogenblik niet te gevoelen. Een ander zou misschien gezegd hebben: Professor, de bovennatuurlijke geboorte is tóch waar, of iets soortgelijks. Da Costa roert geen historie of kerkelijk leerstuk aan. Beginsel tegenover beginsel; wereldbeschouwing tegenover wereldbeschouwing: alles verwacht van den mensch of alles verwacht van God; het eindige zich verheffende tot eenigszins hooger trap, of de Oneindige zelf zich openbarende in het Hem verwante, naar Zijn beeld geschapen en herschapen menschenhart.

Daarop ging da Costa mede naar mijns vaders huis. Het was een lezing enkel voor heeren geweest. De dames waren vol verlangen er iets van te hooren en da Costa vroeg niets liever dan het hart uit te storten. Nog eens ging de geheele avond voor onzen geest voorbij; en ten slotte stonden allen op, en óm dien als een profeet geliefde. Hij las den slotzang voor van zijn Vijf en Twintig

Jaar: Op 's Hemels wolken zal Hij komen, Die aan dien nacht een einde maakt!

Wat da Costa en zijne geestverwanten wilden, was, op godsdienstig gebied, niets anders dan wat in onzen tijd op kunstgebied wordt begeerd. Men kan een braaf schilder zijn zonder een schilder te zijn van Gods genade. Evenzoo da Costa: Men kan een braaf mensch zijn zonder een van Boven geborene te wezen. Gelijk alle braaf schilderen uitstekend kan worden gemist, zoo kan de wereld het ook wel stellen zonder die brave deugd, aan welker lofverheffing toen zoovele krachten werden verspild, ofschoon hare waarde zoo betrekkelijk is.

Maar wie begreep deze dingen omstreeks 1850? Wie dacht aan de mogelijkheid ethische en esthetische theorieën volkomen op dezelfde wijs en naar dezelfde methode te behandelen? Goethe en Herder hadden destijds nog te vergeefs voor ons geleefd. Zouden er tien verlichte Nederlanders zijn geweest die, ik zeg niet gelezen, maar in zich opgenomen hadden Goethe's epigram: Ein holder Born, in welchem ich bade, ist Ueberlieferung, ist Gnade.

Opzoomer zal vóor '50 nauwlijks zelf aan die eenheid, aan die gelijke behandeling van het ethisch en van het esthetisch gebied, aan de uitsluitende waarde van het door God verwekte genie hebben gedacht. En dat was goed. Zekere waarheden moeten in zekere tijden niet op den voorgrond gesteld, zelfs uit het oog verloren worden. Gelukkig, dat een waarheid door het staan niet bederft, en haar tijd altoos wederkomt. In de prediking van het oorspronkelijke, het onmiddellijk van God gegevene zag Opzoomer terecht de loochening van de wetenschappelijke behoefte die juist het middellijke zoekt. Het is onverschillig te weten of de zoogenaamde vromen dier dagen ooit met zoovele woorden het recht van het wetenschappelijk onderzoek hebben ontkend. Ik ben zeer geneigd te

gelooven, dat zij het nooit hebben gedaan; de besten onder hen waren vrij van alle obscurantisme. Maar het is even waar, dat de dampkring der vroomheid het verlangen naar het opsporen van de natuurlijke verklaring der dingen niet bevordert; en den menschelijken geest er ten slotte toe brengt zich in mystiek neer te vlijen; met andere woorden, aan het gevoel het oordeel op te dragen over vraagstukken, die uitsluitend het verstand kan beslissen. De soort van wetenschap, die deze mystiek naast zich duldt, is een wetenschap, die zonder veel onderzoek op gevoelsgronden vaststaat. De wetenschap die zich van te voren om de uitkomst van haar onderzoek niet bekreunde, werd in de mystieke kringen als een stiefkind behandeld, behandeld als een verdachte van wien men het liefst opmerkt wat hem in een ongunstig licht kan stellen. In deze kringen had men een fijne lucht voor de apologetische diensten die een wetenschap kon bewijzen, voor het vermogen dat een bijzondere wetenschap bezat om het geloof te versterken of tot het geloof te leiden. De sterrekunde werd veel hooger geschat dan de geologie: zij toonde die volkomen wereldorde die op een hoogsten wetgever wijst, terwijl de geologie met het Bijbelsch verhaal van de schepping der wereld niet op al te besten voet pleegt te staan.

Ik gedenk die theologische tijden gaarne, vooral nu ik mij rekenschap tracht te geven van wat Opzoomer voor mij geworden is. Ik mag niet beweren, dat ik mij te Utrecht terstond aan zijne voeten heb gezet. Mijn nieuwsgierigheid was grooter dan mijn weetgierigheid. Wat had die zoozeer geduchte hoogleeraar te vertellen? Ik was voorbereid op zijne aanvallen. Maar waar bleven de aanvallen? Op zijne colleges was Opzoomer in het allerminst niet polemisch. Ik wist niet recht hoe ik het had. Ik hoorde van niets dan van waarneming als uitgangspunt

van alle wetenschap, en mijn achttien jaren begrepen in het geheel niet waarom op het volgen van de ervaring als de eenige leidsvrouw zoo krachtig aangedrongen werd. Lag dan waarlijk de eerste bron van al onze kennis buiten onszelf? Is de mensch dan geen poëet? Moesten wij dan allen voor het minst beginnen met geheel ontvankelijk te staan tegenover de buitenwereld? Was er in al wat de mystiek mij had gegeven, niets dat aan de kritiek der waarneming zich mocht onttrekken? Kon de geest niets, volstrekt niets zijn oorspronkelijk, zijn onvervreemdbaar bezit noemen? Bovenal, was dan zelfs een lang menschenleven toereikend, om op enkel waarneming en ervaring een zeker geheel van kennis te bouwen? Losse, hoogst onvolledige en daardoor louter voorloopige waarnemingen; waarnemingen, waarvoor geen laboratorium bestaat en waarbij niemand u van te voren kan zeggen wat als belangrijk moet worden vastgehouden, wat als onbeteekenend kan worden verwaarloosd: zou, als vrucht van al zijn geestesmoeite, iemand nooit op iets meer mogen hopen?

Het maakte mij in hooge mate verdrietig. Ik had een groot geestelijk kapitaal medegebracht. Vriend, zeide men mij met andere woorden, van voren af aan weder beginnen! Mijn geestelijke schat bestond uit tal van bankbilletten waarvan ik eerst langzamerhand, misschien wel nooit, en zeker nooit volkomen vast, zou te weten komen of zij inwisselbaar waren. Ik had een dogmatiek, een wereldbeschouwing, een historiebeschouwing, zelfs een esthetiek, want ik durf zeggen dat ik dat alles had. Maar had ik dat alles door de ervaring verkregen? Het was al te dwaas, hierop een toestemmend antwoord te geven. «Frage nicht woher ich komme, denn ich bin nun einmal da», riep elk mijner voorstellingen mij toe. En toch werd mij dagelijks verzekerd, dat die vraag: van

waar komt gij? juist tot elke voorstelling van mijn geest moest worden gericht!

Verdrietig en verlegen, hoorde ik dag aan dag de methode der natuurwetenschap aanprijzen en ontvouwen, die, ronduit gezegd, voor mij toen nog niet veel belangwekkends had. Ik kon op zijn best een roos van een dahlia onderscheiden. Ik was geen student in de exacte vakken. Bovendien: de natuurwetenschap heeft geen haast; zij heeft de eeuwen voor zich; zij kan waarneming stapelen op waarneming, steentje op steentje; desnoods op een gegeven dag het gebouwde weer omverwerpen. Wien deert het? Maar wij, studenten in de theologie, wat hadden wij voor ons? Vier of vijf jaren. En dan moesten wij gereed zijn om te stichten, te leiden, te troosten. Misschien, dacht ik, ligt mijn fout juist daaraan, dat ik de natuur niet ken, dat ik de natuurwetenschap nooit aan het werk heb gezien. Ik liet mij inschrijven bij Donders voor de Anthropologie, bij Van Rees voor de Fysika, bij Mulder voor de Chemie. Het gaf mij veel, zeer veel, maar niet het allergeringste van hetgeen ik zocht; bijzonderheden, niets algemeens; feiten zonder tal, geen enkele conclusie die het bewustzijn in mij wekte: nu heb ik waarheid, namelijk in dien eenigen zin dien ik gewoon was aan dat woord te hechten. Ik hoorde wel wetten, natuurwetten formuleeren, en begreep dan, dat die en die Hooggeleerde tot het vaststellen van zulk een wet was gekomen, maar ik kon volstrekt niet altoos de gedachte weren: als ik zelf nu eens de fleschjes had mogen hanteeren, welker vocht men vermengde; als ik zelf eens had mogen probeeren en op mijn manier had mogen experimenteeren en al die aardigheden die ik voor mijn oogen zag verrichten, eens tot werkelijke proeven had mogen verheffen; als ik zelf eens had mogen bepalen aan welke deur van de Natuur ik wilde aankloppen om toegang

tot haar te verkrijgen; als ik voor het minst het tâtonneeren der geleerden had mogen bijwonen! Op de colleges geschiedde alles hübschfein, juist zooals Professor lang te voren wist, dat het geschieden zou; wat kon mij dat schelen? Toen begreep ik, dat het luisteren naar natuurkundige voordrachten iemand die zelf in de laboratoria niet werkzaam kan zijn, wel de kennis vermeerdert, en hem wel in staat stelt te zeggen; zoo en zoo denkt men thans er over, maar dat die voordrachten op zichzelf iemand niet kunnen helpen aan zelfstandige wijsheid.

Misschien heb ik er mij over te schamen, maar waartoe verzwegen, dat hetgeen mij het allersterkst aan de natuurkundige colleges boeide de ruime voldoening was van een esthetische behoefte. Er had niets litterairs in mij moeten sluimeren, om het genot niet te smaken, dat de genoemde hoogleeraren konden verschaffen. Ik had geen van de drie willen missen. Bij hen kon men leeren spreken. Groot was de verscheidenheid hunner kracht. Zij lieten de hoorders geen oogenblik los, maar elk door een andere betoovering. Ik zou Van Rees nog kunnen uitteekenen. Ik zat aan zijn linkerzijde, dag aan dag, en zijn silhouette graveerde zich diep in mijn geest: lange, tengere gestalte; hoog voorhoofd, verstandig en eerbiedwekkend; vriendelijk, trouwhartig gelaat; geen gebaren; geen buiging van lichaam of van stem; de hand telkens even voor den mond wegens een dikwerf zich herhalend zenuwachtig, bijna verlegen kuchje; het toonbeeld van den rechtschapen onderzoeker; vertrouwen inboezemend; afwezigheid van alle parade. Mulder staat mij veel minder levendig voor den geest, maar dat is niet zijne schuld. Zijn beeld is in mij versmolten met dat van Bunsen, den chemicus, dien ik later te Heidelberg volgde. Hoe het komt, weet ik niet, maar als ik aan den een denk, denk ik aan den ander; ik kan hen niet uit elkander houden; zij hadden

veel van elkaar. Donders kon voor mij te Heidelberg zelfs door geen Helmholtz worden uitgewischt. Zijn gestalte, zijn oog, zijn stem, zijn taal, alles werkte mede. Wij begrepen als tegen wil en dank. De schittering hing niet aan kunstmiddelen, maar aan onovertroffen helderheid, warmte van overtuiging, ingenomenheid met zijn onderwerp, aan de voelbare behoefte, zijn weten en inzicht als in ons over te storten. Wij zochten en dachten en vonden en gisten met hem mede. Dat was de weldaad van zijn onderwijzen. Hij maakte ons tot de medewerkers van zijn geest.

Ik gedenk het met te dieper erkentelijkheid nu het alles mij gediend heeft om Opzoomer te waardeeren. Dat ik mij in de natuurwetenschap eenigszins liet inwijden, het was zijn werk geweest, zijn misschien onwillekeurige, in elk geval indirecte aanmoediging.

Juist dat indirecte van Opzoomers invloed was het eerste dat mijn zonderlinge betrekking veranderde tot den man die geëindigd is met geheel mijn hart te bezitten. In zijn persoonlijkheid, in zijn spreken, zoo op den katheder als in het dagelijksch leven, lag bescheidenheid, soberheid, discretie. Maxima reverentia pueris! Er is nooit een leeraar geweest die minder propaganda maakte; er minder op uit was, een school te vormen; minder agressief te werk ging; minder geneigd was zijn autoriteit u op te leggen. Hij had het natuurlijk lichter dan iemand kunnen doen, uit kracht van zijn duidelijkheid en zijn redeneertrant, het magistrale van zijn stijl en dictie. Opzoomer bezat in ongewone mate en altijd prestige. Men voelde zich geneigd hem nog meer toe te schrijven dan hij reeds bezat. Dat intelligente voorhoofd moest alles weten; de kalmte waarmede hij sprak, de juistheid van zijn inzicht waarborgen. Ik zag weldra hoog tegen hem op, maar voelde toch den moed wassen hem, als het pas

gaf, mijn hart te openen. Opzoomer had vooral een zeldzame gaaf: hij kon luisteren. Niemand kan luisteren die, zij het ook onopzettelijk, verraadt, dat gij hem geen belangstelling inboezemt of uw eigen botheid u doet vermoeden.

Dit een en ander zegt evenwel te weinig en zou even goed ook van anderen kunnen worden gezegd. Voor mij werd hij eenig omdat hij voor mij iets zeer algemeens en juist datgene vertegenwoordigde waarvoor het dringend noodig was dat mijn liefde werd gewekt. Het wetenschappelijk bestaan werd voor mij in hem persoon; werd vleesch en bloed. Het zal anderen anders gaan; mij is zulk een menschwording van een idee onmisbaar. Uit den dampkring der mystiek bracht hij door zijn persoon mij over in een dampkring van denken en onderzoeken. Op zijn colleges, ja, ook; maar toch bij uitnemendheid in zijn omgang was hij de heldere en onvervaarde geest, niet ademend dan in de vergelijkende, de kritische opvatting der dingen; nooit onder de macht van een luim; nooit verleid door zijn eigen verbeelding; nooit onzeker omtrent de methode van zijn oordeel; tevens nooit grooter zekerheid voorwendende dan hij op een gegeven punt bezat; snel uwe bezwaren opnemende; altijd den indruk gevende, dat het hem werkelijk te doen was om de zaak; nooit afwijzende wat hem voor het oogenblik in zijn bewijsvoering ongelegen kwam; waarheid zoekend; eerlijk als goud; zacht in zijn vonnissen, ofschoon altijd in het bezit van een hoogen zedelijken standaard.

Ik kan niet aan Opzoomer denken zonder dat ten slotte en zelfs zeer spoedig dit laatste, het beminnelijk-zedelijke zijner persoonlijkheid, mij als het allertreffendst in hem voor den geest komt. Het is, en op elken leeftijd, zulk een voorrecht een rein man te kennen, een man die over iets onreins zelfs niet glimlachen kan.

Op dit stuk was ik verwend. Toen ik in Opzoomer aanschouwde wat het wetenschappelijk leven kon zijn in tegenstelling met het mystieke, zou de aantrekkingskracht van het eerste voor mij belangrijk minder en waarschijnlijk niet zoo onwederstaanbaar zijn geweest, wanneer ik niet die maagdelijke reinheid van gemoed bij hem had wedergevonden die in da Costa nauwlijks voor iemand kon verborgen blijven, en het natuurlijk deed vinden, dat ten zijnen aanzien het woord edel van zelf op de lippen kwam. Nu Opzoomer mij dienzelfden indruk gaf, was er voor mij schier geen overgang, meende ik wel van meester, maar niet van leidsman veranderd te zijn. Het werd helderder dan eenig betoog het had kunnen maken, dat mystiek en rationalisme geen deel uitmaken van iemands wezen; dat beide samenhangen met iemands opvoeding, aanleg, geleerdheid, aard van studie, gewoonte van geest; dat beide ook tot op zekere hoogte in elkander vloeien wel verre van elkander uit te sluiten. Men zou bijna mogen beweren, dat hetgeen in Opzoomer rationalisme was, vergeleken met da Costa's mystiek, op zijn beurt weder mystiek werd, vergeleken met het empirisme van anderen. Mystiek en rationalisme kunnen in twee geesten groote verwantschap toonen, zoodra die twee geesten, zij het ook in verschillende mate, doortrokken zijn van Idealisme.

En Opzoomer was Idealist. Men heeft het licht kunnen miskennen omdat men meende, dat hij met de bespiegelende wijsbegeerte had gebroken en daarop, gelijk het dan heet, het vaandel der empirie omhoog had geheven. Reeds kort na 1851 behoefde men Opzoomer's Logika niet gelezen te hebben om van zijne empirische Logika te kunnen spreken. Het was het volkomen onjuiste, maar het staande epitheton.

In de Voorrede van dat werk leest men: De vraag wier

beantwoording de logika zich voorstelt is van dezen inhoud: welke is de methode der ervaring die in de natuurwetenschappen tot waarheid heeft gevoerd en in hoever is zij ook op de wetenschappen des geestes en der maatschappij van toepassing?

In hoever? Men heeft met dit voorbehoud lang niet altijd rekening gehouden.

Opzoomer heeft nooit en nergens gezegd, dat de bespiegeling onvruchtbaar was. Hoe zou het de moeite waard zijn te spreken over iemand die iets van dien aard had gezegd! Bespiegeling is, naar luid van dezelfde Voorrede, onvruchtbaar gebleken zoo dikwerf zij zich van de ervaring heeft losgerukt. Zoo Opzoomer het voorbeeld der natuurwetenschap wenscht te volgen, het is omdat, — weder naar zijn eigen uitdrukking —, hare onderzoekingen het menschdom rijker, beter en gelukkiger hebben gemaakt, een oordeel dat in zijn geheel natuurlijk niet op empirische gronden kon steunen daar de toeneming van zedelijkheid en geluk een vasten en volstrekten, met andere woorden, een idealen maatstaf onderstelt. Hij beschuldigt de wijsbegeerte Baco's leenspreuk in den wind te hebben geslagen; het vergeten te hebben, dat onderzoek tot kennis, kennis tot voorspellen, voorspellen tot handelen, ons moet leiden. Ook dit Moeten zou in den mond van den zuiveren empirist al zeer zonderling klinken, even zonderling als wanneer tot een gegeven boom gezegd werd, dat hij bloesems en vruchten heeft te dragen. Als Opzoomer over bespiegeling den staf breekt, denkt hij er altijd aan van de ijdele bespiegeling te spreken, welke bijvoeging bewijst, dat er voor hem ook een niet ijdele bespiegeling was. Onberaden noemt hij den ijver die met de natuurstudie dweept, die er toe komt het geestelijke, gelijk hij het noemt, te ontkennen. Hij waarschuwt ernstig tegen de zekerheid van het zinnelijke als deze ons blind maakt

voor, — het zijn weder zijne eigen woorden, — wat boven het gebied der vijf zinnen is gelegen. De geest bij wien Opzoomer zich het liefst aansluit, immers dien hij eenig noemt, is Newton en van dien haalt hij met welgevallen de volgende woorden aan: Wanneer men eens door de methode der ervaring de natuurwetenschappen in al hare deelen tot volmaaktheid gebracht heeft, zal men ook de geestelijke wetenschappen op dezelfde wijze tot volmaaktheid brengen. Zoo weinig was Opzoomer reeds in 1851 besloten ons in den kouden nacht van een bloot empirisch weten te laten staan, dat hij zijn Voorrede eindigt met een hartelijken wensch: Moge (mijn Logika) er toe bijdragen om aan die wijsbegeerte ingang te verschaffen, die, niet besloten binnen de enge grenzen eener school, vruchten draagt voor het leven en wier leus het is: door kennis tot daden.

Men moge hier alles niet even duidelijk, even scherp omlijnd noemen, maar wie kan nog langer zonder menig voorbehoud spreken van Opzoomers empirische Logika?

De aangehaalde woorden had ik natuurlijk in 1851 gelezen, maar toen bij hun strekking niet terstond lang genoeg stilgestaan. Eerst toen mij geheel onafhankelijk van die woorden, en dat bij toeneming bleek, dat men Opzoomer, om hem recht te doen wedervaren, Idealist moet noemen, ben ik natuurlijk tot zijn Handboek der Logika teruggekeerd, om te zien of hij zich ooit als empirist had aangekondigd. Men heeft gezien, dat hij het nooit heeft gedaan, dat hij nooit met de bespiegeling heeft gebroken. Wat hij gewild heeft, gewild heeft veertig jaren lang, het wordt eindelijk tijd het duidelijk voor ons te zien en het goed te onthouden. Beoordeel Opzoomers wijsbegeerte zooals gij in geweten meent dat te moeten doen, maar erken, dat zij dit tweeledig doel heeft: een bespiegeling te bevorderen, die zich niet van de ervaring

losrukt, en den weg te openen tot een kennis die vruchtbaar is voor het leven. Na dit te hebben erkend, zal niemand de stelling, dat Opzoomer in zijne mate Idealist was, een paradox noemen. Idealist was de man die, om mij nog een aanhaling te vergunnen, hoopte dat zijn Handboek voor menig punt der meest verschillende wetenschappen de stof zou leveren van een nader onderzoek voordeelig aan de goede zaak der menschheid.

Opzoomer weet dus, dat er iets van dien aard bestaat, en dat het door wetenschap kan worden bereikt. Hij heeft dit belangrijk woord niet gedachteloos neergeschreven. Zijn zedelijke ernst heeft zich juist daarin voor mij betoond, dat ik van '49 tot '92 op geen uur van den dag, onder geenerlei omstandigheden, hoe drukkend, hoe ontmoedigend ook, de minste verzwakking heb kunnen waarnemen of vermoeden van zijn geloof aan hetgeen hij noemt de goede zaak der menschheid en aan de mogelijkheid van haar te dienen. Hij heeft zeker niet de bekrompenheid gehad van te meenen, dat elke wijsgeerige stelling terstond nuttig moest blijken. Verhooging van onze kracht noemde hij het aanvankelijk doel van alle streven naar kennis en ten slotte weder het einddoel, maar hij erkende, dat tusschen beide tijdstippen de kennis moet worden nagejaagd alleen om haar zelve. Het onderzoek dat alleen onderzoek is en wil zijn, vertegenwoordigde dus voor hem een toestand van overgang, waarvan het einde niet kan worden voorzien en niet willekeurig mag worden verhaast, maar die niettemin bestemd is te verdwijnen, zoodra de kennis wetenschap geworden, zoodra de wijsgeerige eenheid gevonden is. Dan treedt het einddoel: verhooging van kracht in den strijd van het leven, weder schitterend ons voor oogen. Die krachtsverhooging geschiedt niet enkel voor onszelf. Ons natuurlijk egoïsme toch, zeide hij, wordt beperkt èn door ons even natuurlijk medevoelen

met anderen, waaruit ten slotte groeit een verstandige overtuiging van plicht, èn door het besef, dat allen belang hebben bij de instandhouding der maatschappij.

Tot het stellen van zulk een grootsche taak aan de wetenschap: verhooging van kracht in het belang van allen, put Opzoomer den moed in het edelmoedigst uitzicht. Wijsbegeerte is bestemd alle wetenschappen te verbinden tot één geheel, de wetenschappen der natuur en de wetenschappen des geestes. Voorloopig moet er verdeeling van arbeid zijn. Niemand kan reeds de geheele natuur omvatten; niemand, al de uitingen van den menschelijken geest. Het eerste vak in de bestudeering van den geest is voor Opzoomer de psychologie, die hij opvat als de wetenschap van den mensch in zijn geestelijke verrichtingen als individu, en het eerste vak van de psychologie is voor hem de logika. Opzoomer bepaalt haar als de leer van het vinden van waarheid, de leer die de juiste methode der wetenschappen ontvouwt, om tot waarheid te komen.

Diep doordrongen van de noodzakelijkheid der werkverdeeling, acht hij in zijn Idealisme de toekomst der wijsbegeerte toch aanstaande. Vereeniging van alle vakken, het zijn Opzoomers eigen woorden, leidt tot een voltooid wijsgeerig stelsel en hij voegt er dit overmerkwaardige bij: tot het leveren van zulk een stelsel is elke tijd theoretisch en is practisch vooral onze tijd verplicht. Opzoomer zou zeker niet geweigerd hebben hier bij te voegen: en in staat. Want hoe zal men ooit verplicht kunnen zijn tot het onmogelijke?

Zooveel optimisme is immers reeds Idealisme. Opzoomer kon er zich aan overgeven. Reeds eer zijn eigenlijke Logika aanvangt, is hij in het bezit van zekere begrippen die dezen empirist van zelf duidelijk schijnen te zijn. Hij spreekt reeds in zijn Inleiding van een logika, die afscheidt

wat de natuur heeft vereenigd; hij spreekt van het natuurlijk verstand dat, zonder van een methode af te weten, het rechte vindt. Bij de vraag der menschelijke vrijheid erkent hij volmondig, dat de zonde met het aannemen van een liefderijk en heilig God in strijd is. Maar, laat hij er op volgen, de zonde bestaat. Deze korte volzin: De zonde bestaat, is des te leerzamer omdat zij bewijst, hoe weinig hij met zijn eerste, bespiegelende, richting heeft gebroken. Ook in zijn: De leer van God bij Schelling, leert hij, dat alleen met het toekennen van een vrije keuze aan den mensch de erkenning van het bestaan der zonde vereenigbaar is. Deze theologische uitdrukking is dus uit de genoemde verhandeling eenvoudig overgenomen in de Logika. Men kan zeker vragen, wat zij in een logika heeft te maken, maar niet over de uitdrukking heenlezen zonder Opzoomer onrecht aan te doen.

Zijn Idealisme of, als men liever wil, de idealistische achtergrond van zijn empirisme, blijkt evenzeer uit Opzoomers zeer matige belangstelling in vragen, die den zuiveren empiricus bovenal gewichtig kunnen schijnen. Zijn Logika zegt nergens, wat waarneming is, hoe zij mogelijk mag worden geacht, door welk middel wij haar onderscheiden van onze verbeelding. De fysiologie der zintuigen schittert in zijne Logika door hare afwezigheid. Zij werpt de vraag wel op of wij, als al onze kennis bepaald is tot onze gewaarwordingen en hetgeen er uit mag worden afgeleid, dan niet geheel beperkt zijn tot onze voorstellingen zonder ooit iets van de buitenwereld te weten? Maar hierop volgt slechts: Idealisten en Realisten voerden hierover hun ouden strijd. Tot beslechting van den strijd wordt slechts aangevoerd, dat het een nutteloze vraag is; dat antwoord evenmin mogelijk is als noodig; dat de hoogleeraar over geen andere kennis spreken wil dan over die, welke voor den mensch toegan-

kelijk is. De Franschen noemen dat, geloof ik, traiter une question par-dessous la jambe. Is het, zelfs als wij alleen over toegankelijke kennis spreken, ongeoorloofd te onderzoeken of deze eenig toegankelijke kennis meer dan praktische waarde heeft? Een tweede bedenking die vermeld wordt, is deze. Maar is onze kennis dan toch niet enkel subjectief? Om haar te ontwapenen heet het: Men misbruikt het woord, wanneer men bevestigend antwoorden wil. Een subjectieve uitspraak is een uitspraak, die alleen voor ons zelf geldt en daarom niet voor den menschelijken geest in het gemeen verbindend is. Opzoomer deelt ons evenwel niet mede, hoevele uitspraken nog als algemeen verbindend overblijven wanneer de waarneming de oorspronkelijke bron van al ons weten is. Een derde bedenking geldt de inductie, die, zeggen velen, ons nooit iets hoogers dan waarschijnlijkheid kan geven. Van deze bedenking verzekert Opzoomer, dat zij uit een reeks der grofste dwalingen bestaat, daar immers de natuurwetenschap vaste wetten wil geven en niet een menigte algemeene regels, wetten, waarop geen uitzonderingen zijn, en, proefondervindelijk, de natuurwetenschap reeds op menig punt wel ter dege zekerheid heeft gegeven. Laat dit zoo zijn, laat de natuurwetenschap zekerheid geven, natuurwetten ontdekken, wat bewijst dit ten behoeve van de stelling, dat de natuurwetenschap dit uitsluitend aan waarneming en nadenken over het waargenomene dankt en niet evenzeer aan iets, dat van den aanvang eigendom is van onzen geest?

Zij, die in Opzoomer uitsluitend den empirist willen zien, moeten zich beroepen op blz. 25, waar wij lezen: Een andere bedenking tegen de natuurwetenschap en tegen al onze kennis ingebracht, is, dat zij ons het wezen der dingen niet leert kennen. Deze bedenking mist alle beteekenis. Wij weten er niets van of er buiten de verschijnselen nog een wezen der dingen bestaat; hoe zullen wij

er dan over klagen, dat wij niet kennen wat er misschien in het geheel niet is. Sommigen maken tusschen het wezen en de verschijnselen een onderscheid en beweren dat wezen te kennen... Zij sluiten het oog voor de werkelijkheid, om rond te dwalen en te dwepen in het schemerlicht der idee. Anderen maken hetzelfde onderscheid, maar bekennen dat het wezen te hoog voor hen en voor den mensch in het gemeen is.

.... De derde richting, gaat hij voort, ziet in het wezen der dingen noch een gesluierd noch een ongesluierd beeld, maar slechts een abstract begrip. Zij denkt aan geen andere kennis dan aan die der verschijnselen.... De zuivere empirist.... leest alleen wat in de regels staat en verbindt het tot een geheel; iets tusschen de regels te lezen, waar inderdaad niets staat, laat hij aan den dweeper, den romantieker over.

Wanneer het Opzoomer met deze uitspraak volkomen ernst was geweest, zou er voor zijn Idealisme geen plaats meer overblijven. Men mag haar inmiddels veeleer opvatten als een boutade tegen de Romantiek. Twee bladzijden verder toch lezen wij deze leerzame woorden: Ons wezen is niet in ons lichaam maar in onzen geest en aan onzen tijd voegt geen herstelling des vleesches maar des geestes. — Hoe weinig blijkt Opzoomer geneigd aangaande den mensch vol te houden, dat wij er niets van weten, of er buiten de verschijnselen nog een wezen der dingen bestaat; dat de ware richting is die, welke aan geen andere kennis denkt dan aan de kennis der verschijnselen! Heeft hij misschien tusschen den mensch en hetgeen hij de dingen noemt een scherp verschil gemaakt? In het minst niet. Op bl. 32 noemt hij de schoonheid der voorwerpen harmonie, en hij voegt er bij: harmonie in wezen. Bovendien verklaart hij zelf zijne woorden als hij zegt: Is 's menschen wezen in zijn geest te zoeken, dan moet het

kunstwerk de bewijzen dragen, dat het van den geest afkomstig is en den geest tot doel heeft. Ook elders, en dit is een zeer belangrijke uiting: Het schoone is een eigenschap der dingen zelve. Men meent toch niet, dat aan Opzoomer de leer van de substantie en de attributen onbekend was gebleven. Hij neemt hier aan 1°. een ding; 2°. een eigenschap van dat ding, en ontkent dus, dat een ding gelijk is aan de som zijner eigenschappen. Voor Opzoomer bestaat er iets objectiefs in den gewonen zin van het woord. Hij is niet de kritische, maar de dogmatische filosofie toegedaan. Hij gelooft aan een menschelijke natuur en dus ook aan de natuur der dingen, en die natuur is bij hem kenbaar uit den staat der hoogst ontwikkelde exemplaren. Hij gelooft aan een harmonische ontwikkeling onzer krachten (bl. 34). Hij gelooft zelfs aan een zeker rechtsideaal, waarvan de bevordering den bloei der maatschappij verhoogt. Het huwelijk is hem geen contrat nuptial. Hij erkent het bestaan van God en is blijkbaar langs den weg van Schleiermacher tot die erkenning gekomen. De eischen der zedelijkheid, — het zijn weder zijn eigen woorden, — worden hem tot geboden Gods. Hij neemt aan, niet een dressuur, maar een pedagogie, die opvoedt tot dat standpunt van ontwikkeling waar zich het godsdienstig gevoel van zelf vertoont. Hij ruimt plaats in voor een kristelijke filosofie (bl. 35—37). Al deze overtuigingen zijn Opzoomers deel, omdat zij voortvloeien uit kenbronnen die innerlijke waarneming hem heeft leeren kennen (bl. 39); die overtuigingen acht hij algemeen menschelijk omdat hij, gedreven door zijn goed hart, geen reden vindt bij anderen niet dezelfde innerlijke waarneming met gelijken inhoud te onderstellen, al kon uit den aard der zaak de ervaring hem weinig daarvan leeren. Opzoomer wist in het gezelschap van welke uitnemende geesten hij zijn innerlijke waarneming had gemaakt en

was welwillend genoeg allen toe te schrijven wat zij niet konden derven zonder in zijn oog te dalen.

Omtrent een Logika die op hare eerste veertig bladzijden reeds zoo veel bevestigde, schrijft mijn even scherpzinnig als welwillend oordeelende vriend Van der Wijck in zijn kloek, onlangs verschenen Mr. C. W. Opzoomer, Herinneringswoord, bl. 31 vlgg., het volgende:

> Maar, zal men vragen, is het mogelijk alles uit ervaring af te leiden en nochtans met het begrip van een zedewet ernst te maken? Omgang met de werkelijkheid kan ons leeren, hoe er in doorsnede gehandeld wordt, niet, hoe er behoort gehandeld te worden, welke denkbeelden van goed en kwaad in een maatschappij in omloop zijn, niet of die denkbeelden betamelijk zijn. Als een Plato zegt: oorlog tusschen Grieken zij geen verdelgingskrijg, of wel: doet niet enkel uw vrienden, maar ook uw vijanden goed, dan is dat geen ingeprente wijsheid, maar in zijn dagen vonkelnieuwe leer. Zoo is ook het koninkrijk der hemelen en zelfs de dwaze droom der anarchisten geen reproductie van de orde der uitwendige ervaringen. Gelukkig de staatsman, die een doel in het oog heeft, want hij weet waarheen hij stuurt, maar het ideaal, waarvoor hij zijn krachten inspant, werd hem zeker niet van buiten af opgedrongen. Vruchtbare idealen laten zich in werkelijkheid omzetten, maar geen van hen is aan de werkelijkheid ontleend. Er is een scheppende werkzaamheid des geestes, gelijk ook de geschiedenis der kunsten leert. De kunstenaar bij de gratie Gods toovert beelden te voorschijn, die geen oog ooit aanschouwd heeft, spreekt gedachten uit, die geen mensch nog onder woorden heeft gebracht, doet toonverbindingen hooren, welke

inderdaad de zijne zijn. Natuurlijk zou zelfs het genie geen nieuwe wegen openen, indien het niet vooraf door opvoeding en ervaring ware bevrucht geworden; maar aan hen, die meenen, dat daarmede alles is gezegd, mag men vragen, of het wel zoo geheel zeker is, dat de knecht van Newton de Principia zou geschreven hebben, indien hij dezelfde opvoeding als zijn meester had genoten. Het genie is niet een trechter, waardoor nieuwe ideeën van recht, goedheid, waarheid, schoonheid worden naar binnen gegoten; dat alles wordt uit den geest zelf geboren op een wijze, die door het schemerlicht der psychologie nog niet duidelijk is gemaakt. Zoo breekt de leer, volgens welke ervaring oorsprong van alles is, midden door, als men bij ervaring enkel aan ontvangen indrukken denkt. Maar Opzoomer wil dan ook ervaring anders zien opgevat. Bij hem omvat zij zoowel activiteit als receptiviteit des geestes.

Intusschen zijn wij hier tot het kritieke punt van Opzoomer's Wijsbegeerte genaderd. Ervaring is bij hem een vlag, waaronder iedere lading, die waarde heeft, wordt binnengeloodst. Volgens de gewone opvatting weten wij door ervaring, dat visschen op het droge sterven, dat boter smelt in de zon, maar is er alle reden om te betwijfelen of ervaring den mensch ooit aan een geestigen inval of een wetenschappelijke hypothese kan helpen. Nog erger wordt de zin van het woord, wanneer men, gelijk de heer Quack op dichterlijke wijze het heeft uitgedrukt, ervaring het licht noemt op den achtersteven van het schip, dat zijn schijnsel werpt op den reeds doorloopen weg.

Of om nog andere voorbeelden te noemen, wanneer wij zeggen dat $1 + 1 = 2$ is, dat wat een eigenschap heeft, ook de eigenschap dier eigenschap heeft, dan

heet dat formeele waarheid, waarnaar wij de werkelijkheid beoordeelen, geen materieele, geen empirische waarheid. Maar bij Opzoomer heeft ervaring een zoo ruimen zin, dat zij dat alles omvat en nog oneindig meer. Wat bewoog hem, trots het misverstand, hetwelk uit zoo ruim gebruik van den term noodzakelijk moest voortvloeien, zich ervaringswijsgeer te noemen, en ervaring voor bron en toetssteen van alle waarheid te verklaren?

Het empirisme van Opzoomer was, zie ik wel, eer postulaat dan uitkomst van onderzoek, namelijk gevolg van zijne behoefte om den mensch echte kennis, kennis van werkelijkheid, toe te schrijven.... In overeenstemming met Kant zeide hij: hoe een ding zich aan ons vertoont, hangt niet enkel af van wat het ding is, maar tevens van wat wij zijn. M. a. w. onze kennis is kennis van verschijnselen, onze kennis is kennis van werkelijkheid in de taal des bewustzijns overgebracht.

Maar dan moet de vertaling zuiver zijn, een vertaling zonder interpolaties. Want anders kan er geen sprake zijn van kennis van echt allooi....

In menig opzicht stemt Opzoomer met Kant overeen. Bij beiden vinden we strenge beperking van het eigenlijk, het stellig weten tot het gebied der ervaring, en daarnevens de erkenning, dat ervaring niet de volle werkelijkheid omspant. Beiden leeren, dat we de dingen enkel kennen door middel van onze zinnelijke en verstandelijke bewerktuiging, dat we dus de dingen kennen, zooals zij voor ons menschen zijn, niet zooals zij op zich zelve zijn....

Gelijk het Kant te doen was om de objectieve geldigheid der wetenschap tegenover het scepticisme van Hume te redden, zoo was het Opzoomer te doen om

de objectieve geldigheid der wetenschap tegenover het idealisme van Kant te redden. Met menschelijke kennis verklaarde Opzoomer natuurlijk gaarne te willen volstaan, en hij achtte het onzin, te vragen, of de dingen niet misschien geheel anders zijn dan wij ze ons moeten denken, maar hij wilde dan ook menschelijke kennis hebben en meenden enkel dán het beeld, dat wij ons van de wereld vormen, voor juist te mogen houden, wanneer geen enkele trek geheel alleen uit ons zelven stamt, maar iedere trek zoowel een objectieven als een subjectieven oorsprong heeft.

Intusschen kruist zich met deze ruime opvatting van ervaringen bij Opzoomer een enger begrip, volgens hetwelk al onze denkbeelden, al onze kundigheden, al onze verwachtingen, al onze idealen een bloot bezinksel van ondervindingen zouden zijn. Vandaar dat het zoo moeilijk is op zijn empirisme het juiste licht te doen vallen.

En vandaar dat het harnas van onzen denker, gelijk trouwens dat van iederen philosoof, scheuren vertoonde, waarin een handig antagonist de punt van zijn degen kon planten. Men moet het empirisme van Opzoomer beurtelings uit tweeërlei oogpunt beschouwen. Het vond zijn oorsprong in verzet tegen het idealisme van Kant, door hetwelk, gelijk de geschiedenis aan Opzoomer leerde, de wijsbegeerte op een valsch spoor was geleid. Maar aan den anderen kant wortelde het tevens in de behoefte om onze kundigheden geheel uit gewaarwordingen, uit gewaarwordingen van zinnelijken en van innerlijken aard, uit onbetwistbare feiten op te bouwen.... Het was Opzoomer vooral om de waarheid der kennis te doen, welke volgens hem door het Kantianisme werd prijs gegeven, slechts in de tweede plaats om haar empi-

rischen oorsprong, en enkel in zóover om dien oorsprong, als hij dien voor de waarheid der kennis onontbeerlijk achtte.

Opzoomer Idealist te noemen, gaat alleen aan, wanneer wij gewoon zijn te onderscheiden tusschen hetgeen iemand is en hetgeen iemand óok is. Wij zijn vele dingen óok, maar slechts één ding zijn wij zonder eenige nadere bepaling. Het is gewoonlijk juist dat waarvan onze zelfbewustheid het minst krachtig getuigt. Opzoomer was óok empirist, was óok de man die aan werkelijkheid, in den gewonen zin, geloofde; óok de wijsgeer die geen wezen der dingen aannam en enkel verschijnselen wilde bestudeeren, óok de denker die zich in een nu eens onherroepelijk betrekkelijke wereld te huis gevoelde, een wereld die hem immers vergunde de begrijpelijke dingen uit te vorschen en de onnaspoorlijke dingen rustig te vereeren; óok de meester die ons, als wij het Oneindige zochten, aanried in het Eindige slechts naar alle zijden, in alle richtingen te gaan. Maar in dit alles lag Opzoomers hart niet. Hij was een zeer religieuse natuur. Hij gaf toe, dat de wetenschappen uit de zinnelijke waarneming, uit het gevoel van lust en onlust, uit het schoonheids- en het zedelijkheidsgevoel opgebouwd, te zamen een nauw verbonden wereldwetenschap uitmaken (bl. 39), en een ander zou zich daarmede al tevreden hebben gesteld. Maar hem was het niet mogelijk. Evenmin als de zinnelijke waarneming, wilde hij het godsdienstig gevoel als kenbron missen. Het was hem behoefte, den inhoud van het godsdienstig gevoel in den vorm van bepaalde voorstellingen te brengen, zoodat dit gevoel er zich in terugvindt (bl. 37). Hij is zelf de vrome, van wien hij (bl. 39) spreekt, als hij zegt: Den vrome de ontvouwing van zijn godsdienstig gevoel te verbieden ware even dwaas, als het verbod om op onze

zinnelijke gewaarwordingen een natuurwetenschap te gronden, al wist hij, dat de natuurwetenschap slechts in populairen zin gezegd kan worden, op zinnelijke gewaarwordingen gebouwd te zijn. Opzoomer zag wel geen kans, tusschen wereldwetenschap en godsdienstleer een harmonie tot stand te brengen (bl. 40); hij erkende, dat zij op menig punt nog geheel onvereenigd zijn; hij noemde alle metafysische en theologische stelsels, alle zonder onderscheid, bruggen die straks weer afgebroken zullen worden, en erkende, dat hij aan geen van die stelsels den naam van wetenschap wilde geven (bl. 41). Maar in weerwil daarvan schrijft hij: Men beware zijne godsdienstige overtuiging! En die godsdienstige overtuiging werd op deze wijs nader omschreven: Het vroom gemoed erkent in God den Schepper en Bestuurder van alle dingen, terwijl het naar den samenhang met de werking der eindige oorzaken niet vraagt.

Wij moeten bij Opzoomer, in strijd met zijn verbod, wel tusschen de regels lezen. Het vroom gevoel dat hij zelf belijdt door innerlijke waarneming te hebben leeren kennen, beteekent hier allereerst Opzoomers eigen gevoel. Wij hebben het groote voorrecht Opzoomer hier door eigen hand geteekend te zien. Tot aan zijn levenseind heeft hij in God den Schepper en Bestuurder van alle dingen vereerd. Hij heeft niet gevraagd naar den samenhang van dat goddelijke bestuur met de werking der eindige machten. De natuur was voor hem een keten van middel en doel, niet slechts van oorzaak en gevolg. Hij achtte dat de teleologische methode voor alles bruikbaar was behalve ter verklaring der natuurverschijnselen. De geschiedenis was voor hem het tooneel der goddelijke Voorzienigheid, zonder dat hij evenwel ooit bereid was die Voorzienigheid als met den vinger aan te wijzen, door middel van haar rekenschap te geven van eenig feit, of als historicus er zich ooit op te beroepen. De Staat, — en

ik ga voort zijn eigen woorden te bezigen, — was voor hem een hoofdsfeer der goddelijke werkzaamheid, al heeft hij zich wel gewacht, het begrip der Souvereiniteit Gods op het Staatsrecht toe te passen. De zedewet, wij vernamen het reeds, was voor hem een openbaring van Gods heilig wezen. De godsdienst gaf in zijn oog wijding, heiliging aan de deugd, al kon hij de zedewet niet daarom verbindend noemen omdat zij Gods wil bevat (bl. 42).

De strekking van het Materialisme noemt hij verderfelijk. Hij onderzoekt deze en soortgelijke beschouwingen uitsluitend als ethisch wijsgeer. Hoogst opmerkelijk is de volgende uiting: Die slechts met één of meer der vijf bouwstoffen werkt, komt tot een eenzijdig stelsel.... niet tot dwaling, maar tot uitsluitende vereering van hetgeen slechts een gedeelte der menschheid bevredigt, met verwerping van hetgeen een ander gedeelte voor òf even onmisbaar houdt.

Men kan bijna hetzelfde verzekeren, bij voorbeeld, van het Idealisme. Maar dit laat ik rusten, om veeleer den nadruk er op te leggen, dat ons hier het innerlijkst van Opzoomers persoonlijkheid ontsloten wordt. Het is voor hem een zaak van groote beteekenis te kunnen vereeren, en met name te kunnen vereeren wat niet slechts een gedeelte der menschheid, maar allen bevredigt, allen onmisbaar toeschijnt. Het is hierin, in deze behoefte aan katholiciteit van overtuiging, aan een overtuiging die de menschen samenbindt, dat het religieuse van zijn natuur allermeest uitkomt. Niet hij zoekt zijn kracht in afzondering. Hij gelooft in de menschheid, in het waarachtige van hare gewaarwordingen en behoeften. Zij is hem het onmisbare klankbord voor zijn stem. Hij beeft terug voor een eigenwijze filosofie die het alleen weet en van welker prediking dit het gevolg zou zijn geweest: hier, Opzoomer met eenige ingewijden, dáar de massa, het gepeupel waar-

voor het beste niet bestemd zou zijn. Om meer dan een reden zou hij zich in de Stoa op zijn plaats hebben gevoeld, maar allermeest om haar kosmopolitisme. Opzoomer is meer van heeler hart prediker, apostel dan man van de nooit verlaten studeerkamer. Op het spreekgestoelte drong het katholische in zijn natuur zich op den voorgrond. Er was tusschen den Opzoomer der openbare voordrachten en den Opzoomer van den bijzonderen omgang een schakeering, die ik doe opmerken zonder hem of mij zelf te willen verlagen, door opzettelijk de beschuldiging af te weren, dat de redenaar met voordacht iets achterwege zou hebben gehouden. De Opzoomer van den intiemen omgang kende, ook hij, zijne worsteling, zijn twijfel en ongeloof. Hij heeft op zijn beurt gestreden tegen aanvechtingen, en misschien ten slotte zijn kracht gezocht in het eigen middel waarin da Costa haar vond. Ook hij heeft geleden. Ook hij heeft geweend. Maar als dit onwillekeurig vasten der ziel voorbij was, wiesch hij het aangezicht. Zoodra hij met anderen was of een publiek had toe te spreken, kon de man van het door en door goede en reine hart het niet van zijn hart verkrijgen de toch al zoo geslingerde geesten van onzen tijd aan nieuwe schokken bloot te stellen. Opzoomer werd behoudend zoodra hij het zedelijk leven van individu en maatschappij in gevaar zag; zoodra hij vreezen moest, dat met het onttrekken van de tegenwoordige steunsels der zedelijkheid, de zedelijkheid zelve zou worden verzwakt. Hij heeft in zijn Logika ten aanzien van het Determinisme niet partij gekozen. Na de forschheid van zijn eersten aanval, zou zijn teerhartigheid hem niet vergund hebben een woord te spreken, dat vromen krenken, dat goeden verontrusten kon. Alleen of bijna alleen, zag hij vooral de onzekerheid der geloofsovertuiging; in het openbaar trof hem veeleer het onomstootelijke van de waar-

heden, waaraan hij, alleen of in het openbaar, altijd geloofde. Het zou hartverheffend zijn geweest om aan te hooren, indien hij zijn welsprekendheid eens aan een volle geloofsbelijdenis had dienstbaar gemaakt; indien hij, de vader van zoovele moderne predikers, voor een keer hun ambt had kunnen overnemen en den kansel had beklommen. Nadat hij in de Fransche kerk te Rotterdam onder mijn gehoor was geweest en mij zijne tevredenheid te kennen had gegeven, veroorloofde ik mij te zeggen, dat ik liever mijzelf in de bank en hem op den preekstoel had gezien. Zijn antwoord was een vriendelijke glimlach: hij vond blijkbaar het denkbeeld niet zoo ongerijmd. Van zijn geschriften doorvoed, zou men zonder veel moeite Opzoomers geloofsbelijdenis, — óok zij Bekenntniss einer schönen Seele, — kunnen nederschrijven, aanvangende met iets in den geest van die overschoone Confession de péchés. In Opzoomers korte opmerking, midden in een wijsgeerig betoog: Maar de zonde bestaat! ligt zulk een biecht reeds opgesloten. Om bij het nederschrijven van zulk een geloofsbelijdenis in Opzoomers geest te blijven, zou men vooraf de preutschheid moeten verwinnen die hem zoo zeer tegen de borst was en velen in onzen tijd er toe verleidt, wèl van het goddelijke, maar vooral niet van God te spreken. Welke bekoring, vroeg hij dikwerf, mag er toch wel liggen in dat neutrum? Al ons spreken over God is stamelen, is symboliek: was het dan niet kinderachtig dat neutrum voor wetenschappelijker aan te zien dan een woord van mannelijk geslacht? Als gij waarlijk aan iets goddelijks gelooft, noem dan ook Gods naam; als het slechts een frase is, misleid dan uwe broederen niet! — Dit zijn volgen van het godsdienstig woordenboek der menigte toonde zijn vrees, om haar te ontstellen, zijn zielswensch om tot haar te kunnen zeggen: uw innerlijk leven is mijn leven, uw God is mijn God.

Wat kon de menigte begrijpen van een Fichte's zedelijke wereldorde! Wat zij en hij gevoelen voor een God, die niet werkelijk bestond, die niet vader, verzorger en opvoeder was! In Opzoomers gesprekken keerde het woord, ik schreef bijna de tekst van Schiller veelvuldig terug: «Und ein Gott, ein heiliger Wille lebt». De godsdienst had voor hem geen bloot dichterlijke waarde; de godsdienst was geroepen tot de onmisbare en blijvende bevrediging van een hartsbehoefte. Hij wendde zich af van het Pantheïsme, dat met het begrip van kwaad en zonde, met al de begrippen, die hieruit volgen, naar zijn oordeel onvereenigbaar was. (bl. 52).

Maar dan was Opzoomer een dualist! Men behoeft het niet meer te zeggen. Hij heeft zichzelf met de grootste openhartigheid dualist genoemd. Hij heeft geen anderen naam willen dragen. De godsdienst, verzekert hij, is dualisme: God en de wereld. De vrome en wetenschappelijke man vereenigt beiden. Hij is monistisch, waar zijn verstand de wetten der wereld navorscht; waar de behoeften van zijn hart spreken, is hij dualistisch. De God, dien alleen onze verbeelding heeft gewrocht, moet, volgens hem, plaats maken voor den waarachtig bestaande (bl. 53).

Zoo is geheel het Eerste Hoofdstuk van zijn Logika het bij voorbaat gegeven kort begrip van de Moderne Theologie, die daaraan slechts heeft toegevoegd hare opvatting van het ontstaan der Bijbelboeken, hare Kristusvereering en hare waardeering van de Kerk. Opzoomers leuze was: Godsdienst vereenigbaar met wijsbegeerte, geloof met volledige vrijheid van denken; destijds, — zegt Prof. Van der Wijck terecht, — in ons Vaderland eene nieuwe leus, die thans velen misleidend kan schijnen, maar op menig academisch geslacht gewerkt heeft als de frissche morgenwind. Mr. Levy dacht er waarschijnlijk aan toen hij, onder den indruk van Opzoomers afsterven, schreef:

Bezielder, overtuigder, welsprekender, rusteloozer verkondiger van het ideaal bezat in den jongsten tijd ons Vaderland niet. Opzoomer was er van overtuigd èn dat al ons weten onvolledig èn dat het niettemin mogelijk is op den grondslag van ons weten een godsdienstige wereldbeschouwing te bouwen. Met deze dubbele overtuiging is het hem gelukt, liefde tot uitbreiding van weten en tevens een edelen vrijen zin te kweeken.

Het mag niet worden voorbijgezien, dat Opzoomer met zijn later en steeds volgehouden stilzwijgen over wijsgeerige vragen zelf de kritiek van zijn Logica heeft gegeven. Na de werken van zijne hand, waarin hij de stellingen van zijn Logica ontvouwt en toelicht, heeft hij zijn hart van de wijsbegeerte afgetrokken, is hij geheel jurist geworden. Voor ons is het een aanwijzing. Indien iemand, die gewoon is de pen te voeren, gedurende meer dan het vierde eener eeuw de wetenschap, waarin hij als gids was opgetreden, verder aan haar lot overlaat, zonder over hare nieuwe wegen meer een enkel woord mede te spreken, zegt hij duidelijk genoeg, dat hij een tijdvak heeft willen afsluiten, niet een nieuw heeft willen openen. Opzoomer heeft als wijsgeer willen arbeiden voor een periode, waarin het protestantsch-theologisch denken onder allerlei vormen heerschappij voerde. Toen aan die heerschappij ook door hem, allermeest door hem, en in de mate, waarin hij het begeerde, een einde was gemaakt, heeft de wijsgeer zijn taak beschouwd als afgedaan. Het doet er weinig toe, of zijn Logica de duidelijke sporen draagt van schier een halve eeuw geleden te zijn geschreven; of de uitdrukking: innerlijke waarneming onverstaanbaar en Psychologie een deel van Fysiologie en Fysika is geworden; of de natuurwetenschap, thans meer en meer opgaande in wiskunde, zich wel terugvindt in een Handboek, dat inzonderheid de praktische waarde

der natuurstudie huldigt; het doet er weinig toe of sedert 1851 de dogmatische vragen van weleer over moraal, theïsme en pantheïsme, verband van 's menschen kunst en 's menschen geest, op den achtergrond zijn gedrongen, zoodat thans een enkele zedelijke of juridische wet, een enkele godsdienstige voorstelling, een enkel kunstgenre, toegelicht in hun ontstaan, meer belangstelling inboezemt dan menige schoone theorie. Waartoe Opzoomer gevraagd wat hij niet heeft willen geven? Opzoomer heeft ons nooit een historisch werk geschonken; het Burgerlijk Wetboek is niet bij uitstek door hem behandeld in historischen zin; zijn lessen over kunst hebben veel meer die van Lessing dan van Winckelmann voortgezet; omtrent de Duitsche Meiwetten zijn ten behoeve van Nederland wenschen door hem geuit, die bij een historische overweging van het Katholicisme allicht onderdrukt waren geworden. Onze groote nationale voorgangers hebben geene behoeften kunnen bevredigen, die zich eerst na hen onder ons krachtig hebben doen gevoelen. Het zegt niet weinig de behoeften van eigen tijd en volk te hebben ingezien en zich aan hare vervulling met vrucht te hebben gewijd. Voorgangers zijn zij, wier arbeid een dankbaar nageslacht in staat stelt tot het opwerpen van nieuwe vragen. De aard van alle wetenschappelijk onderwijs wordt miskend als men verlangt, dat een gegeven onderricht niet zal verouderen. De ware dienaar der wetenschap verhindert ons juist door zijn geest en voorbeeld, zijn wetenschap voor het laatste woord te houden.

In den laatsten tijd van Opzoomers leven, toen hij ons nog alleen kon leeren door zijn berusten en zijn kalm tegemoet zien van het einde, konden wij, zijne jongere vrienden, de discussie niet meer met hem voortzetten. Thans kunnen wij het weer. Is het studieleven niet veelal een onderhoud met belangwekkende geschriften van voor-

gangers, die wij lezen ook om te weten in hoever onze denkbeelden de noodzakelijke voortzetting zijn van de hunne? Zulk een onderhoud geeft wijding aan eigen zoeken. Geen tegenwoordigheid, zoo indrukwekkend als de tegenwoordigheid dier afwezigen, voor wie de tijd van onderzoek voortaan is gesloten. Hoe zouden zij thans spreken? hoe onze dagen beoordeelen? hoe in de nieuwe behoeften willen voorzien? in welke geesten hunne erfgenamen erkennen? Ieder die aan Opzoomer het ontwaken van een zelfstandig geestesleven in zichzelf dankt, zal nog lang zulke vragen richten tot den ouderen vriend. Wij voor ons hebben daarbij een vermoeden dat schier een verwachting wordt. Geheel vrij te denken zonder in den bekenden zin een vrijdenker te zijn; onvervaard rationalist te wezen zonder in het bekende rationalisme te vervallen; alles te ontleden zonder te verstompen voor het aangrijpende, dat in deze onze rechtmatige en eerbiedige vrijmoedigheid gelegen is; de overlevering der menschheid evenmin te onttrekken aan onze kritiek, als uit te sluiten van onze liefde; aan elke moraal hare geloofsbrieven te vragen uit kracht van onze ethische gezindheid; elke metafysische voorstelling historisch te behandelen, begrijpende en medevoelende, wat het verstand en hart der voorgeslachten tot het vormen hunner voorstellingen heeft geleid; den loop der wereld noch met drogredenen te verdedigen, noch met smaadredenen in minachting te brengen; alles te willen verklaren, maar in het ontroerend besef van de tallooze mysteriën; te leven in het Verleden, het hart vol Heden en Toekomst; te leven in de wetenschap, dit allereerst wetende, dat de vruchtbaarste gedachten in het hart des volks moeten ontkiemen: vanwaar is het, beminde Leermeester van onze jonge jaren, dat wij bij deze opvatting onzer taak durven rekenen op uw welgevallen, indien niet op uw geheele instemming?

Gij hebt veel meer willen en durven bevestigen; in voor ons onoplosbare vragen hebt gij partij gekozen, en zelfs bestreden dat van kunstzin doortrokken agnosticisme waarin wij, onderworpen, ons terugtrekken. Gij zult ons daarom niet verloochenen als uw kroost; gij, de vereerder zonder voorbehoud van Goethe, die immers de eerste Heiden uit de Kristenen is geweest.

KUNST HET AANGEWEZEN STRIJDPERK DER GEESTEN IN ONZEN TIJD.

(OPENBARE LES.)

. . . . . .

. . . . . .

Het heeft ons tot dusver nog nooit ontbroken aan een onderwerp van meer algemeenen aard, waarvoor ik uwe belangstelling kon vragen. De stof waarbij ik uwe aandacht heden bepaal, is allerminst uit de lucht gegrepen, maar ontleend aan hetgeen u blijkbaar dikwerf bezig houdt.

Het thans opkomend geslacht wordt sterk aangetrokken door vragen, die betrekking hebben op de kunst. Men verwacht zeker niet, dat ik iets zal doen om die aantrekkelijkheid voor u te verminderen; maar ik zou gaarne nog verder gaan en die aantrekkelijkheid voor u verhoogen, door opzettelijk in het licht te stellen, dat de vragen, die het kunstgebied raken, het in waarheid verdienen een voorname plaats in te nemen in uwe gedachten. Het onderwerp mijner tegenwoordige voordracht is in deze stelling vervat: Voor de geesten van onzen tijd ligt het aangewezen strijdperk op het gebied der kunst.

Met dat strijdperk bedoel ik natuurlijk niet een terrein, waarop gij partij hebt te kiezen voor of tegen woordvoerders van de eene of andere kunstschool.

Wij plegen ons hier te bewegen in een sfeer, waarin persoonlijke voorliefde of tegenzin, waarin dwepen even goed als verguizen nooit aan de orde is of komen kan.

De kunst, die hare plaats veroverd heeft in het hooger onderwijs, is de kunst in hare algemeenheid; is, — laten wij het woord niet schromen, — de filosofie der kunst. Ik behoef dit woord te minder te ontwijken, omdat ik zie dat de kunstvragen, waarmede onze tijd zich bezig houdt, geene technische, maar uitsluitend wijsgeerige vragen zijn. Het goed recht van de klassieke kunst, van de realistische, de naturalistische, de symbolische of eenige andere kunst, kan met vrucht niet anders dan uit een wijsgeerig oogpunt behandeld worden. Valt mij, bid ik u, niet in de rede met de opmerking, dat hier veel meer dan wijsbegeerte in het spel is, aangezien bij de behandeling van deze en soortgelijke onderwerpen ons gemoed warm wordt. Het warm worden bij een vraag verhindert zulk een vraag niet wijsgeerig te zijn. Een onachtzaam spraakgebruik moge er ons aan gewend hebben de beide woorden «dor» en «wijsgeerig» met elkander te verbinden, het is louter een populair vooroordeel, dat dit schijnverband heeft geschapen. Wijsbegeerte is uit haar aard zoo weinig dor, dat niets bezield is zoo lang het niet door haar is bezield. Ik meen zonder overdrijving te mogen zeggen: Wanneer een vraag die met uw eigenbelang niets heeft uit te staan u warm maakt, weest er zeker van, dat die vraag dan altijd met een wijsgeerige gedachte in de nauwste betrekking staat, dat dan altijd een wijsgeerige gedachte, een wijsgeerig beginsel, al is het niet voor den oppervlakkigen waarnemer of voor een gebrekkig nadenken aan haar ten grondslag ligt. Ik weet zeer wel, dat zij, die zich het warmst plegen te maken niet altijd het best in staat zijn zich helder rekenschap te geven van den ijver, waarmede zij partij kiezen vóor of tegen. Maar de warmte, die het gemoed ontwikkelt staat vaak in omgekeerde rede tot de helderheid onzer voorstelling omtrent de ware oorzaak onzer geestelijke temperatuur. Het is een groote fout te

meenen, dat onze eigen bewustheid een onmisbaar of zelfs een voornaam voertuig is van de invloeden, die op en in ons werken. Er zijn, — en wèl ons, dat het niet anders is, — ook instinktieve krachten. Misschien zijn het juist de wijsgeerigsten onder ons die het snelst, het meest van zelf, en dus met andere woorden het meest instinktief beseffen, dat de een of andere beschouwing, de een of andere theorie voor hen niet past, niet voor hen gemaakt, niet van hun gading is. Wanneer men het instinktieve niet buiten de wijsbegeerte sluit, het veeleer daarin opneemt en een hooge beteekenis daaraan toekent dan blijkt het, hoe kinderachtig het is de woorden dor en wijsgeerig voor synoniemen te houden. Het spreekt van zelf dat wij hier blijven buiten het gebied van het exakte weten. Wat voorwerp van exakte wetenschap kan zijn, wat wij zelf als inhoud van ons exakt weten beschouwen, hoe fel ook bestreden, het laat ons koel. Als het mathematische zekere tegenspraak ontmoet, wekt die tegenspraak alleen ons medelijden op. Geheel anders is het met onze wijsgeerige overtuiging. Daarin ligt vaak iets instinktiefs dat ik zou willen vergelijken met wat op zedelijk gebied den naam draagt van geweten. Dat instinktieve is ons wijsgeerig geweten, in deze verklaring ligt opgesloten, dat wijsbegeerte reeds ons deel kan wezen eer wij nog in staat zijn, ons zelven en anderen op elk oogenblik duidelijk te maken van welke grondstelling wij bij ons denken uitgaan, of hoe de verschillende deelen van onze overtuiging onderling samenhangen. Misschien zullen wij des te minder hiertoe in staat zijn naar mate onze wijsbegeerte geen van buiten geleerde les is, maar in levendiger verband staat met onze geheele persoonlijkheid.

In alle filosofie komt het op dit laatste aan. De gustibus non est disputandum, die spreuk is een gemeenplaats geworden. Ik wil aan het woord gustus een buitengemeen

ruime beteekenis toekennen, ruimer dan gemeenlijk geschiedt. Ik meen met hetzelfde recht te kunnen zeggen: de filosoficis filosofia, de placitis non est disputandum. Gelukkig dat wij met de niet disputabele dingen nog iets anders kunnen doen dan er over disputeeren. Zij onder u die in het vorige jaar mijn college hebben gevolgd over Fransche Letterkunde, herinneren zich wellicht het wijze woord, dat ik destijds aangehaald heb, van Joseph de Maistre toen hij den wijsgeer ontried ooit in eenigen twist te treden over zijne beginselen. Hij gaf zelf van deze onthouding het voorbeeld. En is die onthouding niet volkomen natuurlijk? Mijn filosofie, dat ben ik zelf, dat is, onverschillig of ik er al dan niet de uitdrukking voor kan vinden, het geheel, dat met noodwendigheid voortvloeit uit mijn denken en gevoelen, uit den zeker niet door mij zelf gekozen aanleg van mijn geest, uit de ontwikkeling, die, meestal ten gevolge mijner opvoeding, deze aanleg, ook onder invloed van anderen, heeft ondergaan. Met de vorming van onze persoonlijkheid houdt de vorming van onze filosofie daarom gelijken tred. Zoo weinig gij uwe persoonlijkheid tot een onderwerp van debat wenscht te maken, zoo weinig doet gij het uwe filosofie. Maar juist uit deze gelijkstelling blijkt, dat zij, die van geen filosofie willen hooren, die het zonder filosofie meenen te kunnen stellen òf niet weten wat zij zeggen òf daarmede te kennen geven, dat zij op het bezit eener persoonlijkheid geen aanspraak maken. Niet uw wetenschap die ook in het gunstigste geval altijd beperkt is, maakt u tot hetgeen gij zijt, maar wel uw wijsbegeerte, want uit haar spreekt uwe liefde en uw tegenzin, uit haar blijkt, wat gij zoekt zoowel als wat gij poogt te vermijden, uit haar blijkt in één woord, hoe gij u die wereld voorstelt, waarin gij u te huis zult gevoelen, waarin gij behagen scheppen kunt. Uw filosofie is de fotografie van

geheel uw innerlijk zijn; zij is de onwillekeurige, maar daarom juist onverdachte openbaring van uw wil, dit laatste woord genomen in den zin, waarin de denker het nam, met de uiteenzetting van wiens beginselen ik het vorig jaar mijn colleges opende, toen ik over het Pessimisme sprak: ik bedoel Schopenhauer. Een zijner werken is getiteld: die Welt als Wille. Het spreekt toch van zelf dat Wil hier niet beteekent en niet beteekenen kan een voorbijgaande opwelling, een voorbijgaande luim, maar noodwendig beteekenen moet de richting waarin ons gemoedsleven zich standvastig beweegt; het onveranderlijke begeeren waaraan wij niet ontrouw kunnen worden, zonder ontrouw te worden aan ons zelf. Juist omdat het in de filosofie op dat ernstig begeeren aankomt is het woord filosofie, wijsbegeerte zoo juist. Zelfs het Duitsch, dat het door Weltweisheit heeft pogen te vervangen, heeft toch het gebruik van het woord Wijsbegeerte niet kunnen prijsgeven. Hiermede hangt ook ongetwijfeld samen, dat de naam Scepticisme bij alle beschaafde volken te recht zulk een ongunstigen klank heeft, immers voor ons bewustzijn zooveel zeggen wil als een toestand van onverschilligheid, afwezigheid van elke voorliefde, elk zich aangetrokken en afgestooten voelen, afwezigheid van willen. Scepticisme kan uit dien hoofde niet wederlegd; gelukkig, dat het genezen kan worden.

En dit plaatst ons onmiddellijk voor ons onderwerp. Als ik kunst het aangewezen strijdperk noem voor de geesten van onzen tijd, geschiedt dit juist, omdat ik van dit strijdperk verwacht een voortdurend en krachtig onderhouden van den strijdlust. De groote vijand in onzen tijd is de geestelijke vermoeidheid. Van den geestelijken strijd geldt al te vaak de welbekende Fransche spreekwijs: Faute de combattants, le combat est fini. De strijd wordt menigmaal opgegeven eer hij nog is aangevangen. Hij wordt

gevoerd, als hij nog gevoerd wordt, met onmiskenbare loomheid, in een stemming, die getuigt dat men het strijden niet der moeite waard acht, dat een algemeen «cui bono?» letterlijk op alles toegepast, de grondtoon is van onzen geest. Dit is een noodlottige stemming en wij, die geroepen zijn deel te nemen aan uw hooger onderwijs, worden in waarheid als vervolgd en gekweld door de vraag: hoe wij voor ons deel en naar ons vermogen ertoe zullen medewerken, om u van die stemming, van die nederdrukkende, het leven zelf bedreigende stemming, ik moest zeggen van die ontstemming, te bevrijden. Belangstelling, diepe, levendige en blijvende belangstelling, geestdrift voor het vinden van oplossingen, die voor het minst ons zelf bevredigen, onverdoofbare behoefte aan een oplossing, al zou zij toeven te komen, een daaraan ontsproten, onverflauwde werkzaamheid, die weet wat de mensch bereiken kan als hij ernst maakt met zijn willen, dat zou het ons een lust zijn te wekken en nu schijnt het mij toe dat daartoe reeds een poging wordt aangewend als men u een aantrekkelijk strijdperk aanwijst.

De ontstemming, de onverschilligheid waarvan ik sprak is, hoe betreurenswaard ook, toch allerminst onverklaarbaar. De ijver in het zoeken is verminderd, omdat men heeft gemeend te bespeuren dat men zoo dikwerf en zoo lang te vergeefs heeft gezocht en men heeft het waarlijk niet slechts gemeend. Wij kunnen ons nauwlijks met eenige theoretische vraag bezighouden, of wij zien een lange reeks van mannen vóor ons, die in den loop der geschiedenis zich reeds aan die vraag hebben gewijd zonder het antwoord te vinden niet alleen, maar ook zonder bij het nageslacht nog veel van de waardeering te genieten die zij tijdens hun leven genoten. Zij behooren tot de geschiedenis, zij zijn in dat groote mausoleum bijgezet, waaraan men vaak den weidschen titel

van Geschiedenis hunner wetenschap geeft. Zij heeten beroemd en nog altijd lezenswaard, hunne werken vullen onze bibliotheken; maar wie leest ze, maar eigenlijk leven hebben zij niet meer. De strijdleuze die zij in het midden van het perk geworpen hebben is verouderd, de vaandels die zij geplant hebben zijn verbleekt en het nageslacht kan moeilijk de verzuchting van den ouden Prediker onderdrukken: IJdelheid der ijdelheden, alles is ijdelheid; het kan niet anders dan de klacht herhalen, die ons aan het genoemde Bijbelboek herinnert: wat nuttigheid hebben zij thans van hunnen arbeid! En dit geldt niet alleen van een verleden, dat reeds ver achter ons ligt. Men behoeft de zeventig jaar nog niet bereikt te hebben om menigen strijd, dien men voor zijn oogen heeft zien ontvlammen thans aan te zien gelijk men het latwerk, de figuren, de schijven pleegt gade te slaan van een vuurwerk, dat voorbij is. Hoe kunnen wij ons zelf verhinderen, als wij zulk een ondervinding reeds dikwerf hebben opgedaan, elken strijd als zulk een uitgeleefd vuurwerk te betrachten? De schijnbaar belangrijkste strijdvragen, hoe kort leggen zij beslag op de menschelijke aandacht, hoe dikwerf is ons verkondigd, dat van hare beslissing weinig minder dan het heil der wereld afhing, dat het verraad was aan de heilige zaak der waarheid ons door deze of gene stelling niet in het harnas te laten jagen. Het is dus niet meer dan natuurlijk, als zoovele teleurstellende ervaringen de armen hebben slap gemaakt, een onverwinnelijke matheid hebben veroorzaakt. Waarin zal het heden of de toekomst beter zijn dan het verleden? wat heeft er niet op het scherpst tegenover elkander gestaan, dat wij thans broederlijk zien samenwonen en zonder dat de vroeger tegenstrijdige beschouwingen zich in een hoogere eenheid hebben verzoend? Met het totstandkomen van den vrede tusschen richtingen die vroeger elkander uitsloten, is het gewoonlijk

veel minder verheven toegegaan. Men went aan alles, ook aan zijne tegenstanders. Deze waarneming oefent ongetwijfeld een sceptischen, een verlammenden invloed. Indien het dus eens mogelijk was, een strijdperk te vinden waarop deze ontmoedigende ervaring niet kon plaats vinden, zou dat immers het aangewezen strijdperk zijn voor den menschelijken geest zooals hij thans is geworden.

Zulk een strijdperk zal men te lichter vinden naar mate men zich juister rekenschap geeft van hetgeen zoo menigen strijd onvruchtbaar heeft gemaakt en slechts van tijdelijken aard heeft doen zijn. Ik geloof daaromtrent het volgende gevonden te hebben, dat ik aan uwe aandacht wil onderwerpen. Wilt er over nadenken en zien in hoever gij er u mede vereenigen kunt. Ik vat het samen in de volgende stelling, die bij het eerste hooren u den indruk kan maken van een paradox, maar inderdaad een zeer breede generalisatie is, ik zou bijna zeggen, een wet van de geestelijke wereld, afgeleid uit de waarneming en zifting van een zeer groot aantal feiten. Die wet is deze: een strijd der geesten ontstaat alleen over een metafysisch of bovenzinnelijk vraagpunt; en een strijd der geesten houdt betrekkelijk spoedig op, is uit zijn aard zeer tijdelijk omdat elke metafysika tijdelijk is. Geef ons een strijdvraag die en met onze hoogere belangen op het nauwst samenhangt en tevens onafhankelijk is van een bijzondere metafysika en wat wij zoeken, zal gevonden zijn, namelijk iets dat zoowel de geesten in levendige spanning brengt als ze in die spanning houdt.

Dit is op kunstgebied het geval, waarmede ik u zeker niets nieuws verkondig, tenzij gij er nog nooit opzettelijk uw geest bij hebt bepaald. Ten aanzien van kunst komen van zelf al de vragen te voorschijn die de filosofie van vroegeren of lateren tijd, met name de metafysika, bij u doet rijzen. Zij komen nu evenwel te voorschijn, niet

langer in een wijsgeerigen vorm, in den vorm der abstractie, maar op volkomen concrete wijze en daaraan ligt het hoofdzakelijk dat zij niet terstond door allen als wijsgeerige vragen worden herkend. Ik wensch dit in een paar voorbeelden aan te toonen en dit te doen aan de hand der geschiedenis.

Laat mij met het alleroudste begin van kunstfilosofie een aanvang maken. Zij, die de laatste maal mijn college over Esthetika hebben gevolgd, zullen waarschijnlijk zich nog herinneren, hoe ik destijds het vak niet dogmatisch heb behandeld, maar gepoogd heb, het historisch voor u te doen worden. De kunstfilosofie, — want onder Esthetica verstaan wij niets anders, — begint bij de Grieken, en, onder hen, bij Plato en zijn grooten maar niet altijd volgzamen leerling. Het is mij niet bekend, dat Chaldea, Egypte, en allerminst dat Fenicië ooit eenige kunstfilosofie heeft voortgebracht, hoe vroeg, aanhoudend en vruchtbaar deze volken zich ook aan de beoefening van verschillende kunsten hebben gewijd. Bij Plato en Aristoteles ontmoeten wij terstond een bepaling van het karakter der kunst als voortbrengsel niet van menschenhanden maar van den menschelijken geest. Kunst is voor de beide denkers mimèsis navolging, navolging van de natuur. Over de juistheid van deze opvatting hebben wij thans niet te spreken. Velen uwer kennen daaromtrent mijn gevoelen. Hier heb ik alleen in het licht te stellen, dat in de Platonische en Aristotelische opvatting een metafysisch beginsel van zeer wijde strekking ligt opgesloten en wij zien dan ook dat in vroegeren en lateren tijd met meer of minder bewustheid telkens weder de strijd over deze opvatting is ontbrand. Het was niet anders te verwachten. Als kunst een navolging zal zijn der natuur, ontstaat onmiddellijk de vraag: wat is die natuur, die de kunst geacht moet worden na te volgen. Wij hebben

eenvoudig in plaats van het woord natuur, het woord werkelijkheid te stellen, al wat tot de zichtbare wereld behoort, om dat metafysisch beginsel, waarvan wij spraken te ontdekken. Wat is die zichtbare wereld, in welker midden wij zijn geplaatst en die, hoe ook beschouwd, niet nalaten kan den diepsten indruk op ons te maken? Is zij werkelijkheid in den waren zin des woords? Of is hare waarneming slechts een middel voor onzen geest om tot de werkelijkheid, in dat geval een hoogere werkelijkheid, door te dringen? Valt er te onderscheiden tusschen werkelijkheid en waarheid, dat ὄντως ὄν, gelijk het bij Plato heet, waarvan hetgeen zich voor de gewone beschouwing aanstonds als werkelijkheid voordoet, slechts eene, en nog wel onvolledige, openbaring en vertegenwoordiging zal zijn? Als men dit laatste bevestigt, ontstaat weder de vraag wat dan eigenlijk de kunst in de natuur zal hebben na te bootsen? De gewone zoogenoemde werkelijkheid of de ideëele? De openbaring van de idee die de eigenlijke oorsprong, de causa efficiens, van al het zichtbare is of dit laatste zelf, de idee die zich openbaart? Naar gelang het antwoord uitvalt zal men zich een ander denkbeeld vormen van de schoonheid, zal men aan haar andere eischen stellen. In het eerste geval leeft de kunst van den uitwendigen vorm der dingen, in het tweede van het denken; in het eene geval zal men met Schiller de kunst laten opgaan in den schijn, dien men te voorschijn toovert; in het tweede geval, met Rafaël haar zoeken, in de gedachten en gewaarwordingen: om deze op te wekken kan men zelfs genoeg hebben aan een minimum van schijn, aan een minimum van vorm. In het eerste geval zal een getrouwe en zelfs minutieuse afbeelding onmisbaar zijn; in het tweede zal geliefd en gezocht worden wat alleen als symbool van de hoogere werkelijkheid dienst kan doen. Zoo voeren realisme en idealisme

in de kunst hun ouden strijd en het blijkt nu hoe oud deze strijd verdient te heeten. Maar het is tevens aanstonds duidelijk, dat deze strijd op kunstgebied slechts een der vormen is waarin een algemeener verschil der geesten zich toont.

Maar ik wil dit eerst nader ophelderen, nadat ik mijn tweede voorbeeld zal hebben genoemd. Terwijl Plato het onbeslist heeft gelaten wat de kunst in de natuur had na te bootsen en weer te geven, de idee der werkelijkheid of de werkelijkheid zelve blijft de zaak bij Boileau geen oogenblik in het onzekere. Het voorwerp der kunst is voor hem de idee, of laat ik liever zeggen is voor hem wat Plato in zijn spraakgebruik de idee zou hebben genoemd. Boileau zelf noemt het Le vrai of La Vérité en kent aan de menschelijke rede het vermogen toe, ja draagt aan de menschelijke rede de taak op, het ware van het bijkomstige en toevallige te onderscheiden. De waarheid van een verschijnsel is voor hem het verschijnsel zooals ons verstand het vat en in zich opneemt. Gij ziet volgens hem de waarheid, bij voorbeeld van een landschap, niet op elk gegeven oogenblik, niet onder elk licht, slechts bij een bepaald licht ziet gij het zooals het in waarheid is. Dàt slechts heeft uw kunst weder te geven, al het overige moet zij verwaarloozen, het heeft voor uw kunst geen beteekenis. Zij hechte zich alleen aan het karakteriseerende, van daar dat het bon sens, gelijk Boileau het noemt, bij hem zulk een rol vervult:

Rien n'est beau que le vrai, le vrai seul est aimable,

is de samenvatting van geheel zijn esthetiek. Ik heb u vroeger hare heerschappij over den Franschen smaak doen zien, een heerschappij waaraan de kunst in Frankrijk en zelfs buiten dat land zich nooit geheel heeft onttrokken.

Ik geloof aan de beide voorbeelden genoeg te hebben,

om u te doen zien hoe de meest afgetrokken vragen, de vragen die de meesten nauwlijks begrijpen, wanneer zij op wijsgeerigen trant worden voorgedragen, terstond concreet worden en algemeen bevattelijk, zoodra zij als vertolkt worden op kunstgebied. De vragen blijven wijsgeerig, maar verliezen haar afschrikkend aanzien; zij blijven wijsgeerig maar richten zich onmiddellijk tot ons gevoel, tot ons gevoel van lust en onlust; zij nemen terstond een waarneembaren vorm aan, waardoor het ons mogelijk is onmiddellijk te beslissen of het praktisch antwoord, op die vragen gegeven ons al dan niet behaagt. De kunst verkondigt geen stellingen of algemeene theorieën, zij laat zelfs een oningewijde, in het algemeen hem die niet geneigd en misschien ook niet in staat is zich van zijn indrukken rekenschap te geven, vrij, om al dan niet te ontdekken in welke wijsgeerige stellingen de openbaringen der kunst zich laten omzetten en als vertalen. Maar inmiddels heeft zij zich meester gemaakt van de harten, in deze liefde en afkeer gewekt, die harten doen gevoelen en ervaren wat het verstand zich zelf misschien nooit duidelijk zal maken. Ik zou willen zeggen: de kunst spreekt een filosofische taal, waarin geen woord filosofie voorkomt, waarin geen enkel geleerd woord of abstracte formule wordt vernomen. Maar door het lokkende en behagelijke van hare werken heeft zij het publiek reeds medegesleept in de een of andere richting en met de daad partij doen kiezen voor hetgeen waarin de denker niets anders kan zien dan de oplossing van een wijsgeerig probleem. Ik zou meenen, of liever ik geloof vast, dat de oplossing der wijsgeerige vragen slechts langs dezen weg moet worden gezocht en voorbereid. Wij hebben genoeg getwist over woorden en bepalingen, over begrippen en dogmata. De ervaring heeft overvloedig geleerd, dat al dat twisten ons steeds verder van elkander verwijdert.

Reeds uit dien hoofde acht ik het geraden om aan een edeler voertuig van ons innerlijk leven het over te laten, dat innerlijk leven te vertolken. Hoe menige ziel is reeds in verlegenheid gebracht en gekweld door de vraag: wie hast du es mit der Religion? gelooft gij aan God of gelooft gij niet? of men student heet dan wel een wijze, of zelfs geleerde en hooggeleerde, schier op alle metafysische vragen blijft men het antwoord schuldig. Wie kan zeggen dat hij gelooft zoolang gelooven niets anders beteekent dan het naspreken en onderschrijven van een geloofsformuleering die niet aan ons eigen spraakgebruik is ontleend, een formuleering waarbij met onze wijze van denken en met onze wetenschap geen rekening is gehouden? Wer kann sagen, wer bekennen: Ich glaub' Ihn, wer empfinden und sich unterwinden zu sagen: Ich glaube Ihn nicht; en de onmogelijkheid van te bevestigen, even goed als van te ontkennen, beseffen wij haar niet dagelijks levendiger, dagelijks pijnlijker, dagelijks ten aanzien van een grooter aantal kwestiën, kwestiën die wij van het verleden geërfd hebben en waarvan ons vooral treft met welk een brutaliteit zij zich tegenover ons stellen, ons bij de keel grijpen, dreigen ons niet los te laten eer wij een categorisch antwoord gegeven hebben. Wat zijt gij, rechtzinnig of atheïst?, monist of dualist?, supranaturalist of pantheïst?, realist of idealist?, empirist of bespiegelend wijsgeer?, determinist of de voorstander van den vrijen wil? Antwoord, antwoord!, uw beurs of uw leven, schreeuwt de straatroover; uwe geloofsbelijdenis, roepen de zonen van een inquisitorialen tijd, die goddank voorbij trekt als een benauwende nevel. Ik antwoord u niet, want elke formule is onwaar, elke formule is onvolledig en eischt als ik haar gebruiken zal, dat ik het evidente zal loochenen, dat ik ernstige bezwaren willekeurig zal verwaarloozen, dat ik mij aan zal stellen, alsof ik veel meer wist dan ik kan weten, dan ik kan

beslissen. — Dus gij antwoordt niet? gij houdt u onzijdig, gij weet niet wat uw innerlijkst leven beweegt en getuigt? — Gij zijt een ziellooze scepticus? — Wie heeft u dat doen gelooven, wie heeft het u opgedrongen? Is er geen hemelgewelf boven onze hoofden; staat onze wetenschap niet op vaste grondslagen? wandelen niet voortdurend, als het voor onszelf nacht is, eeuwige starlichten aan het uitspansel, die starren van hoog verheven geesten die vriendelijk op ons nederzien en ons met de heerlijkste hoop vervullen? Is er geen vriendschap, is er geen liefde, lees ik niet onschuld in het oog der onschuldige, die mij aanhangt, vloeit mijn hart niet over van gevoel, fluistert en dreunt de muziek in mijn ooren niet melodieën, die mijn hart beurtelings doen smelten en beven, — voert de poësie mij niet over elke moeilijkheid, plaatst zij mij niet plotseling voor de eeuwige geheimen der schepping en het onoplosbaar wereldraadsel? Zijn wij niet verwant aan al wat groot, al wat heerlijk is, aan de duizelende hoogte der cathedrale, aan den glimlach van Afrodite, aan Rembrandt's kleurenworsteling? Vol zij van dat alles uw hart zoo groot het is, en als gij daarin zalig zijt, geef dan aan het ongenoemde den naam dien gij wilt. Noem het Geloof, hart, liefde, kunst; kunst vooral, want zij is in onzen tijd geroepen, het beste in ons tot bewustheid te brengen: edelen strijdlust en vast vertrouwen in den uitslag van den strijd. De kunst zij voor ons niet langer aanhangsel noch aanvulling, maar het onmisbare, dat, meer en meer beheerschend elk gebied van ons weten, ons denken en ons trachten, ons redt van alle gemeenheid, door ons als levensdoel te doen aanvaarden de heerlijke metamorfose die bestemd is op al ons doen en laten een nieuwen stempel te drukken, den stempel van den adel onzer natuur, van het beste in ons wezen.

OVER ETHIKA.

De theologie gaat vooruit in de mate waarin zij haar eigenlijken naam minder verdient te dragen. Van de zedekunde is een soortgelijke bewering nog niet algemeen geldig.

De geschiedenis van Israël, de geschiedenis van het vroegste Kristendom, de uitlegging van Oud- en Nieuw-Testament, de vaststelling van den tekst der Bijbelboeken, de ontwikkelingsgang van de Kerk en van hare leerstukken, in niets van dit alles verlangt de theologie meer eigen premissen of een eigen methode. Maar de Ethika heeft nog vooronderstellingen noodig, die buiten alle wetenschap liggen. «Bij de beoefening der zedekunde», schrijft Prof. Hoekstra in zijne drie deelen Zedenleer, moeten wij vooraf aannemen dat individu en maatschappij voor zedelijke verandering vatbaar zijn» en straks: «De zedewet heeft geen recht van bestaan, het woord nauwlijks een zin, wanneer de mogelijkheid van zedelijke verandering ontbreekt. Men kan vrij den mensch gebieden naar zedelijke volmaaktheid te streven; wanneer die volmaaktheid toch een hersenschim is, gebiedt men het onmogelijke, en het onmogelijke kan natuurlijk niet als plicht worden opgelegd.»

De auteur acht 's menschen vatbaarheid voor zedelijke verandering bewijsbaar. Hij voert tweeërlei aan: vooreerst, onzen aanleg tot alle menschelijke deugden»; immers erkent en waardeert de mensch ook die deugden waar-

van hij zelf verstoken is en toont hij daarmede deze deugden voor het minst potentiëel te bezitten»; dan, onze geschiktheid «om tot betere inzichten en daardoor tot betere wilsbepalingen te komen.» Hieruit zal voortvloeien, dat «ons karakter stijgen kan» en het mitsdien «schuldig is hiervoor niet te zorgen.»

Maar op deze twee zoogenoemde bewijzen is de auteur eerlijk genoeg aanstonds te doen volgen: «bij louter empirische beschouwing van de menschenwereld laat de Geschiedenis veel ruimte over voor scepticisme met betrekking tot de vraag of er ontwikkeling en vooruitgang is in zedelijke kennis.... Zal men met volle overtuiging de Geschiedenis der menschenwereld een drama kunnen noemen door Gods geest gedicht, dan moet men haar beschouwen en beoordeelen in het licht van het godsdienstig geloof. Niemand kan in ernst aan den onafgebroken zedelijken vooruitgang der menschenwereld gelooven als hij niet waarlijk godsdienstig is. Alleen op den godsdienst rust bij ons het geloof, zoowel dat de macht van onzen idealen mensch ten slotte altijd zegevieren moet, als ook dat deze ideale mensch de sleutel is voor de oplossing van het wereldraadsel.» (Deel I, bl. 132).

De «meest juiste beschrijving van den godsdienst,» waarop dat geloof aan onze volmaakbaarheid zal steunen, vindt Prof. Hoekstra in den tekst: «Hun die God liefhebben, hun die naar zijn voornemen geroepen zijn, werkt alles mede ten goede.» Deze «meest juiste beschrijving» is evenwel niet zóó juist, of zij moet, volgens den hoogleeraar, nog «overgezet worden uit de specifiek paulinische terminologie in onze tegenwoordige wijze van spreken.» Als dat geschied is zullen wij weten, «1°. dat de wereldorde in volkomen harmonie is met het normale streven van den mensch; 2°. dat niets in de wereld iets tegen ons vermag als God voor ons is; 3°. dat God ons helpend

ter zijde staat als wij zelven werkzaam zijn naar zijn wil en daarbij ernstig onze krachten inspannen; 4°. dat God alleen aan de zijde is der goeden, maar zich stelt tegenover de boozen, wier streven hij ten slotte verijdelt.»

En dit alles zal zich laten samenvatten in de stelling, dat «de wereldorde een zedelijke wereldorde is.»

Dr. Christ, hoogleeraar te Zürich, heeft aan deze stelling een afzonderlijk geschrift gewijd en het Haagsch Genootschap heeft onlangs dat geschrift bekroond. Het werk van Christ heet: die sittliche Weltordnung. Onder wereldorde verstaat hij: «eine fuer das ganze Weltall, das Universum, geltende Ordnung» (blz. 13), een geheel van krachten en wetten die «planmaeszig, harmonisch zusammenwirken.» Geen noodwendigheid brengen die wetten mede, maar wèl verplichting, Kants kategorischen Imperatief. «Dies bezeugt uns unsere innere Erfahrung;» «zu festen, allgemein gueltigen, wirklich ethischen, nicht bloszen Klugheitsregeln wird man nur gelangen, ... wenn man auf das wahre Wesen des Menschen zurueckgeht, wenn man ueber alle empirisch gegebenen Factoren des sittlichen Lebens mit Plato zur Idee des an sich guten empor steigt, die den festen Pol der ethischen Welt bildet.» «Mit Plato.» Dr. Christ kan, evenmin als Prof. Hoekstra, zonder Plato's metafysika den grondslag vinden van het zedelijk leven. «Aus diesem Wesen und dieser Bestimmung des Menschen sind nun die Forderungen ab zu leiten welche das Sittengesetz an ihn stellt, die Pflichten die es ihm auflegt und die ihnen entsprechenden Institutionen.»

Het plichtgevoel, het besef van het volstrekt gebiedende van den plicht, het besef «dasz etwas Pflicht sei und lediglich darum gethan werden muesse,» ontsluit ons, volgens Dr. Christ, een nieuwe wereld; verleent ons een hooger bestaan; onafhankelijk van de natuur en alleen zijn grond vindende in ons zelf. «Die sittliche Weltord-

nung als unendliche Norm schliesst eine Fuelle geistiger Existenzen in sich: die fuer unsere Vernunft denknothwendige Idee des Guten, die ewigen sittlichen Gueter, die hehre Geistesbestimmung des Menschen, die heiligen Menschenpflichten und -Rechte, die objectiven sittlichen Ordnungen der Gemeinschaft,.... eine reiche, herrliche Idealwelt.»

Ongeveer hetzelfde bij wijlen Prof. Kuenen, naar luid van Dr. H. Y. Groenewegens inlichtingen. Het «zedelijk leven was bij Kuenen niets minder dan een leven in dienst der menschheid tot bevordering der ware humaniteit.» «Den omvang van het zedelijk leven achtte hij onbegrensd»; ieder mensch was «het middelpunt van een aantal concentrische cirkels.» Onjuist noemde hij het «eenig deel van ons leven buiten het gebied van het zedelijke te sluiten.» «Onze zedelijke natuur wil alles wijden door de zedelijke idee.... het gansche leven is bestemd uit zedelijke beginselen afgeleid te worden.» Ook voor Kuenen was er geen menschelijke levensuiting tot welke de zedelijkheid in inniger betrekking stond dan de godsdienst. «De morale indépendante, die alle zedelijkheid vrij wil maken van godsdienst en metafysika, had uitgediend.» «Godsdienst, als bewustzijn van betrekking tot een hoogere macht, zedelijkheid, als bewustzijn van betrekking tot de menschengemeenschap, grepen bij hem in elkander. De zedelijke en de godsdienstige bewustheid waren zoo verwant, dat, bij hooge ontwikkeling van een van beiden, de afwezigheid der andere abnormaal is.» Als men Dr. Kuenen vroeg of de macht der natuur niet een vijand is van het zedelijk leven en een bewijs tegen de zedelijke wereldorde, antwoordde hij: «Nooit kan het heden pleiten tegen de eeuwige orde der dingen waarin het een vluchtig moment is.... De laatste waarheid waartoe alle ervaring en alle denken is gekomen, is de

erkenning dat alles is gericht en heendrijft naar het goede.»

Het wordt tijd te vragen, wat het thans zoo veelvuldig gebezigde woord: «zedelijke wereldorde eigenlijk zeggen wil.

Orde beteekent, geregelde toestand; wereldorde dus: een geregelde toestand op onzen aardbol; zedelijke wereldorde mitsdien een toestand op onzen aardbol, die geregeld is in overeenstemming met de zedelijkheid.

Dit brengt ons evenwel niet verder. Zedelijk kan men slechts noemen wat uitgaat van menschen. Maar dan kan onmogelijk zedelijk heeten een orde der wereld die de mensch niet zelf heeft gemaakt, die Fichte met God en die Dr. Kuenen met «de eeuwige orde der dingen» vereenzelvigt.

Of slaat in de uitdrukking: zedelijke wereldorde, het woord zedelijk op de vrucht, die deze orde voor menschen draagt? Is de wereldorde zedelijk omdat zij het eindelijk succes van onze zedelijkheid verzekert? Maar eene orde der wereld, die dit niet deed, die slechts een doornenkroon vlocht voor de deugd, zou, als tragische wereldorde, tot een heroïsche zedelijkheid kunnen aanvuren en dan, schoon niemands zedelijk pogen beloonend, nog geenszins een niet zedelijke behoeven te zijn. Uit het oogpunt van hare vrucht beschouwd, kan het al of niet zedelijke van een wereldorde enkel afhangen van het gebruik dat wij van haar maken. En als mijn zedelijkheid mijn eigen lot niet waarborgt, is er geen reden om aan te nemen, dat het zedelijke der wereldorde de toekomst waarborgt der wereld. Met het aannemen eener zedelijke wereldorde is dus het optimisme, dat de beoefenaars der ethiek uit haar willen afleiden, nog niet gerechtvaardigd. Te vergeefs beroept men zich op die spreuk van Paulus: hem dien God liefheeft zullen alle dingen medewerken ten goede. Die spreuk geeft uiting aan een vroom gevoel dat op redeneering noch waarneming rust, en geen wijsgeerige

strekking heeft. De vroomheid is, als het Grieksche drama, een extatisch verschijnsel. Waarom de hymne van hare «Mania» verlaagd tot een vraag voor een debat? Ik hoor die vraag al redigeeren op de welbekende wijze: «In hoever kunnen wij onze goedkeuring hechten aan de bewering, dat, krachtens de zedelijke inrichting der wereld, alles dienstbaar moet zijn aan het goede.» Ach! laat zulke klassieke teksten wat zij zijn en spaar ons «die overbrenging uit de Paulinische terminologie»: men kan een zielsuiting hare terminologie toch niet uittrekken als een kostuum.

Wij hebben de ethika eenvoudiger op te vatten dan tot dusver de theologen het doen en zullen dan licht in eenvoudiger taal van haar spreken. Ethika is een wetenschap, of zij is het niet. Is zij een wetenschap, dan eischt zij geene metafysische vooronderstellingen, dan is haar inhoud begrensd en vallende binnen den kring der zuiver menschelijke verschijnselen, dan heeft zij niet van doen met een beroep op een bovennatuurlijke inwerking, om een schijn van mogelijkheid te geven aan wat zoo duidelijk gebleken is empirisch onmogelijk te zijn; dan heeft zij niet alleen de morale indépendante te erkennen, maar alleen deze moraal voor behandeling vatbaar te achten. Als Dr. Kuenen naar Dr. Groenewegens getuigenis verklaart: «De morale indépendante, die alle zedelijkheid vrij wil maken van allen godsdienst en metafysika, heeft uitgediend,» antwoorden wij met dit dilemma: De moraal is òf wetenschap en dan zelfstandig, òf afhankelijk en dan geen wetenschap. Dit laatste blijft zij bij velen dan ook slechts in schijn. Men zou a priori toch nauwelijks gelooven, wat Dr. Christ durft opnemen onder de zoogenaamde «feiten», waarop de overtuiging rusten moet, dat de «sittliche Weltordnung» een oneindige macht is.

Zulk een «feit» is...., onder meer, de verbanning van de Jezuïten uit het Duitsche rijk. Bravo! mogen wij hier roepen. Nu zijn wij er. De «sittliche Weltordnung» wil blijkbaar zeggen een toestand der wereld, die naar het hart is van een protestantsch theoloog. De reeds genoemde Leidsche hoogleeraar zal, volgens zijn berichtgever, het socialisme een «absurd ideaal» genoemd hebben. Een of andere Dr. Christ zal wellicht over vijf en twintig jaar het socialistisch streven van onzen tijd aanvoeren als een krachtig bewijs voor de «absolute macht der sittlichen Weltordnung». Wij hebben van deze schijnwetenschap genoeg. Jezuïtisme, socialisme zijn geen feiten in den zin, waarin ons onderzoek feiten zoekt. Als iemand zich vóór of tegen die zoogenaamde wereldorde op zulke verschijnselen beroept, leeren wij niets omtrent het bestaan en het karakter dier wereldorde, leeren wij alleen van uit welk standpunt die persoon bestaande richtingen beoordeelt.

De zedelijke wereldorde is evenmin een godsdienstig als een wijsgeerig denkbeeld. Een van Israëls profeten verkondigt, of liever legt God zelven in den mond de woorden: Ik formeer het licht en schep de duisternis, ik maak den vrede en schep het kwaad, ik de Heer doe al deze dingen (Jes. 45 : 5). De Nederlandsch Hervormde Kerk laat de gemeente zingen: «'t Is wijs en goed al wat gij werkt.» Van de lippen der vroomheid kan men moeilijk een andere taal verwachten. «Qui se donne le droit d'applaudir, se donne le droit de siffler.» Te ingetogen om de wereldorde te gispen, moeten wij evenzeer bescheiden genoeg zijn om haar niet in bescherming te willen nemen. Is er dan geen wereldorde en weten wij niet waarin zij bestaat? Van weten kan hier geen sprake zijn. Het geloof heeft vrede met elken toestand der wereld, op grond, niet van het karakter, maar van den oorsprong, dien toestand eigen.

Het geheele denkbeeld eener door ons gekeurde wereldorde zal overbodig schijnen als men de ethiek eenvoudiger opvat. Naar Kuenen-Groenewegen, is «het zedelijk leven een leven in den dienst der menschheid tot bevordering der ware humaniteit»; is verder: «de omvang van het zedelijk leven onbegrensd».... «alles, volstrekt alles moet door de zedelijke idee worden gewijd».... «het gansche leven is bestemd afgeleid te worden uit zedelijke beginselen.» Dit is overdrijving en die ons den lust in het zedelijk leven bederven moet. Wie kan zich stellen «in den dienst der menschheid?» Wie durft beweren de ware humaniteit te kennen? Welk een arbeid alles in het leven af te leiden uit zedelijke beginselen, waarvan men natuurlijk weder moet gelooven, dat zij ook de ware beginselen zijn. Op die wijs voedt men het fanatisme. Hoe zal men iemand anders verhinderen, bij voorbeeld, zijn Godsdienst of zijne esthetiek tot het een en het al te verheffen, als men zelf zijne ethiek daartoe verheft. Men wordt dan immers medeplichtig aan de eenzijdigheid, die reeds in zoovele opzichten het verkeer met onze medemenschen bederft. Is er niet langer genialiteit in de wereld, een onbewust voortbrengen, een zingen gelijk de vogel zingt; moet alles tot iets bestemd zijn en nog wel bestemd zijn, uit een beginsel te worden afgeleid? Tegen overdreven godsdienstzin te waarschuwen, acht men terecht gepast. Wat baat het als men nu aan het dwepen slaat met de ethiek? Op elk gebied blijft dwepen gevaarlijk en tegen den goeden smaak. Waar moet het heen, wanneer ik alles te wijden heb door een idee? en wat maakt het uit of het de idee is der zedelijke wereldorde of een andere? Door welke idee ook gewijd, een gewijd mensch zal altijd een soort van pontificeerend, dat is, niet zeer aangenaam wezen blijven. Zijn er reeds aangename menschen te over op dit benedenrond? Is er eenige waarborg, dat de vrucht

der wijding die gij u zelf geeft zooveel geuriger uitvalt dan die uw naaste zich van een geheel andere wijding voorspelt?

O, die macht der woorden! Vooruitgang is vaak slechts verandering van terminologie. De brave Hendrik heeft afgedaan, maar de Hendrik bij wien alles bestemd is «door de zedelijke idee» te worden gewijd, is thans iemand bij wien de ware natuur, ik vergis mij, «de ware idee van den mensch» zich verwezenlijkt. De witte das is afgelegd, maar men blijft een priester van het Goede. Uitkomen voor een positieven godsdienst, hoe verouderd! Maar uwe ethiek mag ons lasten opleggen naar welgevallen. De ethische religieusiteit is op weg strenger te worden dan de oude godsvrucht. Men herinnert zich hoe meedoogenloos Renan indertijd den dichter van den Dieu des bonnes gens te lijf is gegaan.

De omvang van het zedelijk leven kan alleen in het afgetrokkene «onbegrensd» worden genoemd. Menig «deel van ons leven staat feitelijk buiten het gebied van het zedelijke.» De eerste teug na vermoeienis; de eerste zonnestraal bij krankheid; zoovele andere esthetische genietingen van hooger en lager rang: ik moet het mij opdringen dat zij met de «zedelijke idee» in betrekking moeten worden gebracht. Hoe zullen wij tot de «kinderen» behooren die van zelf het koninkrijk der hemelen beërven, wanneer wij altijd en onder alle omstandigheden wijsgeeren willen zijn en wel platonische wijsgeeren. Laat mij weenen, laat mij lachen, laat mij lijden en genieten omdat ik nu eens weenen en lachen moet, omdat ik het niet laten kan! Elke dag brengt mij allerlei gewaarwordingen, waarbij ik mij niet wil laten beangstigen door het denkbeeld, dat ik onder alle omstandigheden, met iedere handeling, met iedere ondervinding «de idee van den mensch» zal hebben te verwezenlijken. Ik ken die idee

van den mensch niet. Ik zie geen kans om de waarneming van veertien honderd millioenen te generaliseeren tot ééne idee. Die idee van den mensch en die zedelijke idee benauwen mij op dezelfde wijze waarop een Paulus of een Luther benauwd werden, de eerste door de Mozaïsche, de tweede door de Katholieke wet. Eerst wordt ons medegedeeld dat Paulus en Luther groote mannen zijn geweest, o zoo groot; en dat juist wijl zij ons van «de bedeeling der wet» vrijgemaakt en onder de bedeeling van het Evangelie gebracht hebben en dan blijkt het, dat ik devotelijk heb neder te knielen voor den kategorischen Imperatief, een uitvinding van Kant. Een wet? gehoorzaamheid aan een wet? gebrekkige, achterlijke, judaïstische zedelijkheid; maar een kategorisch bevel, een «imperatief mandaat», medegegeven op de levensreis, dat zal het nec plus ultra zijn van een waarlijk verlichte moraal. Er is niet anders op: wij zullen nog naar de zedekunde van het Evangelie moeten terugkeeren, om van «een wet der vrijheid» iets te vernemen, om de muziek te hooren van dat «weest dan navolgers Gods als geliefde kinderen,» om niet meer geringeloord te worden door die spookachtige «idee» waarvan ik òf niets weet òf die ik alleen als een abstractie ken. O, wat lasten worden mij, die eenvoudig een «honnête homme» wensch te zijn, opgelegd. De zedenleer zal niets minder zijn dan «een psychologisch-sociologische wetenschap» [Hoekstra, Deel I, blz. 47] en «ernstige zelfwaarneming zal de eenige weg zijn tot zedelijke zelfkennis, en alzoo tot juiste opvatting van ons geesteswezen,» die zelve het «eerste vereischte zal zijn bij het streven naar dat zedelijke levensdoel waarvan de idee ons potentiëel van nature eigen is.» Wie is tot al deze dingen bekwaam, wie kan er zelfs zich volkomen rekenschap van geven? «De idee» —, alweder een idee, — «van mijn zedelijk levensdoel is mij «potentiëel» van nature

eigen!» Als ik naar mijn zedelijk levensdoel zal streven is het «een eerste vereischte,» dat ik «tot de juiste opvatting van mijn geesteswezen kom,» dus mij een juiste idee vorm van de idee van mijn geest! In het bezitten van deze laatste idee zal de «zedelijke zelfkennis» bestaan en de eenige weg tot deze kennis zal zijn «ernstige en aanhoudende zelfwaarneming.» Op mijn woord: ik kan hier niet bij. «Zelfwaarneming» en «zelfkennis,» laten die zich eenvoudig samenkoppelen?

In beide uitdrukkingen heeft het woord zelf immers een andere beteekenis. Waarnemen kan ik mijzelf alleen zooals ik feitelijk ben, kennen alleen, in zoover ik een bestemming heb. En dan die «aanhoudende zelfwaarneming.» Welk een corvée en welk een bron van onnatuurlijkheid! Is er in de wereld dan niets belangrijkers gade te slaan? Men spreekt over waarnemen alsof iedereen die kunst verstond en zij niet het deel was van slechts weinige uitgelezenen; het meerendeel weet niet eens wat onder vruchtbaar, dus methodisch, waarnemen te verstaan is. Ik voorzie het volgend gesprek tusschen den ethikus, die aanhoudende zelfwaarneming aanbevolen, en het beschaafd publiek, waaraan hij het verrichten van dit kunststuk opgedragen heeft.

— Mijne vrienden, gij moet komen tot een juiste opvatting van uw geesteswezen. Anders kunt gij de eerste vereischte niet vervullen bij het streven naar uw zedelijk levensdoel. — In 's hemels naam. Maar hoe kom ik tot die juiste opvatting? — Door zedelijke zelfkennis. — Hoe verkrijg ik die? — Door aanhoudende zelfwaarneming. — Ik zal mijn best doen. Waarmede moet ik beginnen? — Met datgene waarmede alle waarneming begint. — Dat weet ik zoo niet; ik heb nooit anders dan onwillekeurig waargenomen. — Ik zie wel, dat gij nooit een logika hebt bestudeerd. — Daar heb ik geen tijd en geen hoofd voor. — Dat treft ongelukkig.

En ten slotte komt het beschaafd publiek tot het mismoedig besluit om «die Dinge gehen zu lassen wie es Gott gefaellt.»

Waarom aan het spontane in de zedekunde niet een grooter plaats ingeruimd? Het staat ons overal zoo wèl aan; wij zijn zoo gelukkig als wij het ontmoeten. Wij waardeeren het zoo hoog in de kunst; waarom ons wijsgemaakt, dat wij het als zedelijke wezens niet gebruiken kunnen. Juist hier moest het zooveel mogelijk worden aangekweekt, om het zedelijk leven niet schrikwekkend te maken. Zedelijkheid is toch allereerst een zaak van het hart. Hoe meer zij dat is, hoe meer zij ons zal aantrekken. Als een zedelijk man niet, juist in deze hoedanigheid, een beminnelijker en dus benijdenswaardiger man is dan een onzedelijk man; als hij ons niet kan bekoren door grooter frischheid, hooger oorspronkelijkheid, kloeker «durven leven,» is het zedelijk leven even weinig begeerlijk als de toestand van iemand die in goede kringen, zoo al niet een dwangbuis, dan toch een keurslijf heeft aan te trekken. Het Fransch heeft een aardig woord: se guinder, zich ophijschen: het tegenovergestelde van het zich gemakkelijk voelen en bewegen. Ik wil mij ook als zedelijk wezen op mijn gemak gevoelen, beseffen «hoe het hoort» zonder dat iemand het mij voorzegt.

Is daar nu zooveel voor noodig? zooveel wijsbegeerte en metafysika, zooveel «idee?»

Schleiermacher herleidde alle religie tot één gevoel, dat onzer volstrekte afhankelijkheid. Kunnen wij niet alle zedelijkheid terugbrengen evenzeer tot één besef, het besef, dat anderen van ons afhangen, voor welk deel en in welk opzicht ook? Zoodra dit besef in mij levendig wordt moet één van beide geschieden: òf ik moet opzettelijk weigeren een ander het geluk te verschaffen dat ik in staat ben hem te bereiden; òf ik moet de aandrift volgen

hetzij, om, voor zoover het aan mij staat, zijn leed te verminderen, hetzij om zijn welzijn te verhoogen.

Deze aandrift zou men kunnen noemen onze zedelijke functie; zij werkt uitsluitend op een gegeven prikkel, maar voor het overige van zelf en in overeenstemming met geheel mijn beschavingstoestand.

Op de uitnemende waarde der beschaving voor de zedelijkheid is het een lust de aandacht te vestigen. De beschaving heeft reeds zooveel voor mij gedaan eer er nog gedacht werd aan mijn bestaan. Zij heeft aan het leven vormen gegeven, die niet fijner, niet aangenamer kunnen worden gedacht en door mij niet in acht genomen kunnen worden, zonder dat het beeld van den zedelijke vóór mij staat. Telkens wanneer ik dat beeld uit het oog zou verliezen, brengt de tegenwoordige beschaving het mij voor den geest. Niemand onzer wil beschaving en zedelijkheid met elkander vereenzelvigen. Maar het is een groote gerustheid te weten, dat ik den geest dien de zedelijkheid eischt, slechts heb te leggen in de vormen die de beschaving reeds lang vóór mij aan de hand heeft gedaan. Ik behoef die vormen niet meer te scheppen. Ik behoef mij niet te vermoeien met te bedenken hoe zij eigenlijk moeten zijn. Zij zijn er; zij werken op mij, beschamend en verlokkend beide. Een beschaafd man doet volmaakt hetzelfde dat een zedelijk man doet, niets meer, niets minder en als de laatste, zooals ik er innig van overtuigd ben, handelt uit een gevoel dat uitsluitend zijn eigendom is, zoo is toch den eerstgenoemde niets eigen dat van zelf het zedelijk gevoel uitsluit of belemmert. De beschaving is de pedagoog tot de zedelijkheid, in den zin waarin de aanvang onzer jaartelling de Mozaïsche wetgeving pedagoog tot Christus heeft genoemd. Voor mij is de beschaving een kunstgewrocht dat mij zegt: zoo is, zoo spreekt, zoo handelt een mensch, die nooit vergeet, dat

hij met anderen op de wereld is en met anderen die hij meer of minder gelukkig kan maken. Dat kunstgewrocht, gewrocht van de liefelijkste, van de beminnelijkste kunst, is voor mij als een wet in actie, maar een wet in de alleraangenaamste beteekenis; zij spreekt niet, zij beveelt niet, zij laakt niet; want dit is juist haar eerste eigenaardigheid, dat zij onveranderlijk dezelfde blijft, hoe ik zelf haar ook bejegen. Ben ik grof, zij blijft als satijn; onkiesch, zij wondt mij in geen enkel opzicht; driftig, zij wijkt terug; zij duldt; te zeer met mij zelf ingenomen en geneigd mij te laten voorstaan op verdiensten, zij zal zelfs mijne verdiensten nog verheffen, hooger dan het mij in den zin kan komen, het zelf te doen. En terwijl zij zich gelijk blijft, mijn geestelijke huid ontziet, plaats voor mij maakt, lijdzaamheid oefent ten aanzien van mijne gebreken; meer dan dat: mijn zelfgevoel verhoogt, geeft zij mij juist de waarschuwing, zelfs de les, die ik behoef. De kieschheid waarmede ik behandeld word, brengt mij eigen grofheid voor oogen, in één woord al de deugden waarvan zij mij het voorbeeld geeft, doen mij beseffen mijn eigen tekortkomingen. Men zegt nog te weinig als men de beschaving een kunstgewrocht noemt, men doet beter door van haar wonderwerk te spreken. Zij heeft den mensch, zelfzuchtig van natuur, geleerd aan anderen te denken, voor anderen te gevoelen. Er is een aardig huisdier dat mij door de zachtheid, de bevalligheid, het door alles heenglijdende zijner bewegingen altijd aan de beschaving denken doet. Ik zet de poes op mijn schoorsteen. Mijn schoorsteen staat vol van allerlei breekbare waar. Ik laat hare feline Gratie rustig begaan. Van den eenen hoek van den schoorsteenmantel komt zij tot den andere. Zij schijnt in een oogenblik geheel het terrein te hebben overzien met al de gevaren, al de moeilijkheden waaraan het haar blootstelt. In een oogwenk is zij aan den anderen

hoek; niets omver-, niets afgeworpen. Wat juistheid van blik, wat telkens zich vernieuwende takt! Heeft zij ooit van te voren een repetitie gehouden van haar kunststuk? Zóó is de beschaving, nooit wondend, nooit gewond, men kan haar het fijnste en teederste aanvertrouwen. Deze volmaaktheid der beweging is, evenals bij het huisdier, waaraan ik mijne vergelijking ontleende, geen vrucht van overleg tenzij dan van een overleg dat nauwlijks dien naam verdient, omdat het als vanzelf, door niet aanwijsbare oorzaken, door een ervaring en oefening is geworden, gelijkstaande met de verwonderlijke juistheid waarmede bij ons de beweging van ademhaling, harteklop, de accommodatie der oogen of van andere lichaamsdeelen geschiedt. Ook dit heeft de beschaving gemeen met de nauwkeurigheid waarmede sommige lichamelijke functiën plaats vinden; zij slijt niet af door herhaalde werkzaamheid, zij wordt er veeleer gemakkelijker door; zij wordt een gewoonte die het meer moeite kost te verloochenen, dan te volgen. Zelfs de geringste dienst kan ons niet bewezen worden, zonder dat het een «Dank u» op de lippen brengt. De beschaafde kan weldra geen oogenblik meer vergeten dat hij niet alleen is op de wereld en als zijne beschaving toeneemt, is dit niets anders dan een toenemen in omvang van den kring waarin hij geplaatst is of van de bijzondere betrekkingen waarin hij zich tot dien kring gevoelt.

Het pedagogisch karakter der beschaving ten aanzien onzer zedelijkheid vertoont zich niet alleen daarin, dat zij ons het aanschouwelijk beeld geeft van de wijze waarop onze zedelijkheid ten aanzien van anderen heeft te werken. Door ons al vast te leeren doen, waartoe zedelijkheid op zichzelf ons nog niet dringen zou, maakt zij onze kennis juister van wat eigenlijk de zedelijkheid zou vorderen. Zij werkt op onze verbeelding, die het zoover brengen kan, dat

wij, bij verschillende onzer handelingen de tegenwoordigheid gevoelen ook van afwezigen. Iemand, met wien ik spreek, een misleidende inlichting te geven; hem, gelijk men zegt, te bedriegen in zijn gezicht, dit kan mij lang onmogelijk zijn, eer nog in het algemeen, onder alle omstandigheden, waarheidsliefde mij ertoe drijft de dingen te zeggen zooals zij zijn. In het eerste geval toch zijn er tien kansen voor één, dat ik de afhankelijkheid waarneem, waarin een gegeven persoon ten aanzien van mijne valsche inlichting verkeert; zijn er tien voor één, dat ik iemand het slachtoffer zie worden van mijne misleiding, en de waarneming van dit meer of minder ernstig geval wordt een kracht, die mij verhindert, mijne vrienden, mijne bekenden, hen met wie ik dagelijks omga, of die ik althans dagelijks ontmoeten kan, op eenig dwaalspoor te brengen. Door de verbeelding evenwel kan, hetgeen ik hier noemen wil, de oprechtheid in concreto, oprechtheid in abstracto worden, zoodat de weerzin, dien het zeggen van een leugen mij inboezemt, zich vanzelf veredelt tot de behoefte om niets dan waarheid mede te deelen, een behoefte, die zich dan blijft openbaren ook in die gevallen, waarin ik nauwlijks verwachten kan, dat iemand in ernst het slachtoffer zal worden van mijne onjuiste verklaringen. Ik moet evenwel aannemen, dat deze waarheidsliefde geheel in het algemeen de vrucht is van een besef, dat voortwerkt ook wanneer zijn oorspronkelijke en onmiddellijke oorzaak heeft opgehouden te bestaan, of juister gezegd, nog alleen bestaat in de verbeelding. Onderscheiden werkingen van het zedelijk gevoel laten zich alleen met behulp van de verbeelding verklaren: het zijn al die werkingen, die onveranderd blijven, onverschillig of wij al dan niet zien, dat anderen de ongelukkige gevolgen van ons doen en laten ondervinden. De eigenaardige werking van ons schaamtegevoel is daarvan misschien het duidelijkst voor-

beeld. De alleen bevredigende kieschheid is de kieschheid, die er nog is als zij, streng logisch gesproken, er niet meer zijn kan; als zij de blikken ontziet ook van hen, die niet in onze omgeving zijn en hunne blikken niet meer op ons kunnen vestigen.

Maar wat wil dit en menig verschijnsel van dien aard anders zeggen, dan dat de uitbreiding van ons zelfbewustzijn meer en meer wordt ook een bewustzijn van de gewaarwordingen van anderen, zelfs als dezen ons niets te kennen geven. Deze uitbreiding hangt met een gebiedende behoefte in ons samen.

Te voelen wat anderen voelen, zullen en moeten voelen, is een gaaf, die zich op het natuurlijkst ontwikkelt bij het dagelijksch ervaren van den invloed, dien menschen op ons oefenen. Het moet ons doordringen van de beteekenis, die menschen voor ons kunnen hebben. Zoo wordt onze zedelijkheid het voldoen van een nooit geheel afbetaalde schuld, een schuld, die wij dagelijks grooter maken door ons de weldaden te laten aanleunen, die menschen ons bewijzen. Die weldaden zijn even waarachtig als talloos. Het is nauwlijks te zeggen, wat ook zij voor ons kunnen zijn, met wie wij toch niet in bijzonder nauwe betrekking staan. Hoe meer onze gevoeligheid toeneemt, hoe meer het aantal wast der personen, die niet zóó of anders kunnen zijn, zonder dat wij het gewaarworden. Daar wij toch meerendeels met dezelfde menschen in aanraking komen, groeit het aantal der van hen ondervonden weldaden aan; het hoopt zich op en wekt een gevoel, dat zich ontladen moet in een dank, die weldra niet meer genoeg heeft aan woorden. Wij hebben vele milde weldoeners die wij kennen, misschien nog meer die ons onbekend zijn en altijd zullen blijven. Ik heb ze lief al die weldadige anoniemen. De een verdrijft mijn muizenesten door zijn blijmoedig gelaat, de ander door

zijn krachtigen gang, een derde door de helderheid van zijn stem en door al deze en soortgelijke middelen word ik beweldadigd ook door hen, die misschien geen oogenblik aan mij denken; maar ik kan den indruk van hun persoonlijkheid niet in mij opnemen, niet voortdurend vernieuwen of bewaren zonder gestemd te worden tot een teruggeven van hetgeen zij mij schonken, dat mij weder vanzelf er toe leidt ook hen te beweldadigen, van wie ik nog veel verder afsta, omdat zij nog buiten den kring mijner weldoeners zijn gebleven. De erkentelijkheid jegens mijne anonieme, onwillekeurige weldoeners reeds zoo groot, werkt natuurlijk met zooveel grooter kracht jegens hen, jegens de velen, die willens en wetens, die opzettelijk mij gelukkig maken. Bijna al mijn geluk hangt af van hetgeen anderen voor mij zijn; maar dan is er toch niet veel redeneering noodig om te vermoeden, dat ik met mijne afhankelijkheid van menschen niet alleen sta, dat ik anderen gelukkig en ongelukkig maken kan. Wat zal mij overtuigen, dat mijn zedelijk leven als springader meer noodig heeft dan dit besef.

Waar blijft nu evenwel de kategorische Imperatief, het onomkoombare Du sollst? Ik gun Kant van harte het voorrecht van een uitdrukking te hebben bedacht, die fortuin heeft gemaakt, maar dit verhindert mij niet te zeggen, dat voor mijn deel Kant's imperatief een goed heenkomen mag zoeken. Ni Dieu, ni maître. Ik zie niet in waarom ik bevreesd zou hebben te zijn voor die leus. Blijft mij niet altijd de dwang van hetgeen ik niet laten kàn en juist daarom zoo gaarne doe, de verhinderende macht van hetgeen ik met den besten wil ter wereld niet zou kunnen doen? Wij hebben in den katechismus onzer jeugd geleerd, dat wij onbekwaam zijn tot eenig goed: het is een groote troost, dat er ook veel kwaad is waartoe wij ons ten éénenmale onbekwaam gevoelen. Ik kan mijn

hart wel eens ophalen aan het nagaan van de slechte dingen waartoe ik alle geschiktheid, waartoe ik zelfs allen aanleg mis, en waarom zou iemand een volstrekte uitzondering maken op zijne natuurgenooten? Het is mij natuurlijk niet geheel onbekend, dat er een orthodoxie is die zich minder opgewekt laat hooren. Zij kan het bij het rechte einde hebben, maar het wil mij toch voorkomen, dat zij al te zeer aan een dogma offert. Tegenover haar: «de mensch is van nature slecht,» zal ik mij wel wachten een ander dogma te plaatsen en te beweren: «De mensch is van nature goed.» Noch ethnoloog, noch anthropoloog, wil ik mij liefst van elk algemeen oordeel onthouden; niet spreken van de abstractie de mensch, maar van concrete personen, de een of andere idee verwezenlijkend, misschien, maar in elk geval historisch geworden, onder allerlei invloeden. Wat is er, dat wij niet ontvangen hebben? Waarom zouden wij in onze geestelijke ontvangst niet boeken wat daarin behoort, al de rijke gaven en vermogens, die wij van onze voorouders hebben geërfd? Dat vormt het geestelijk kapitaal waarop wij teren. Wij, die het voorrecht hadden geene slechte ouders en voorouders te bezitten, wij, in wier geslacht geen slechte traditiën bestaan en die dus met dankbaarheid het atavisme kunnen aanvaarden, wij zijn niet langer van nature in staat of geneigd tot alle kwaad; wij hebben lust in heel veel goeds, wij zijn geen geestelijke parvenu's; wij doen ons voordeel met hetgeen, blijkens de soort van kunst, van letterkunde, van het maatschappelijk gevoel, waarin wij ons mogen verblijden, de voorgeslachten hebben overgewonnen, en al wat overgewonnen is, zou ik willen samenvatten in een steeds toenemend, steeds ons dieper doordringend en in alle levensuitingen zich openbarend Katholicisme, dit woord thans alleen opgevat en in zoover het een volmaakte tegenstelling vormt met individualisme en samenvalt met

democratie, niet in den theoretischen, maar in den praktischen, d. i. in den ernstigen zin van het woord.

Het is met het zondegevoel, met het besef onzer zwakheid en ellende eigenaardig gesteld: niemand kan het sterk hebben en krachtig, niemand kan het missen en blijvend in het bezit zijn van een hoog ideaal. De noodwendigheid van het zondegevoel en het gevaar met dat gevoel verbonden, behoort tot die vele zonderlinge tegenstrijdigheden, waaruit ons innerlijk leven is samengesteld. Zoo dikwerf dat gevoel krachtig in ons spreekt, en in de besten spreekt het met nadruk, begrijpen wij volkomen de populariteit, die «Kant's kategorische Imperatief» voortdurend geniet. Niets schijnt lichter te vallen dan te meenen, dat wij het buiten dien Imperatief niet kunnen stellen. Wij zijn zoo traag en zoo verleidbaar, dat wij geneigd zijn ons af te vragen, wat er van onze deugd zou worden indien het heilige moeten ons ontviel. Wij zijn op dien grond er toe gekomen, niet alleen aan de uitdrukking zedewet een groote beteekenis toe te kennen, maar de zedelijkheid in het gehoorzamen aan die wet te doen opgaan.

Mijn eerbied voor dien Imperatief wordt wel eenigszins verminderd door de overweging dat wij in niemands zedelijkheid groot vertrouwen stellen, zoolang zij uitsluitend steunt op den eerbied voor het «Du sollst.» Ik heb mijn geld toevertrouwd aan een bankier, daar ik voor eenigen tijd afwezig blijf, maar na mijn terugkeer stelt hij mij het aanvertrouwde ongeschonden weder ter hand. Ik dank hem voor zijn eerlijkheid en goed beheer, maar hij is eerlijk genoeg te erkennen, dat hij niets liever had gedaan, dan het zich toe te eigenen en het alleen gelaten heeft uit ontzag voor het gebod, dat eerlijkheid verplichtend stelt. Hij geeft mijn geld mij terug, maar voegt er bij, dat hij uit plichtgevoel aan zware verzoeking weerstand heeft geboden. Ik denk natuurlijk bij mijzelf: Goddank dat de man

dien sterken band van het «Du sollst» zoo krachtig heeft gevoeld. Ik ben er thans goed afgekomen, maar het is goed voor éens; ten tweeden maal vertrouw ik mijn bezit liever toe aan een bankier, die geen kategorischen Imperatief noodig heeft gehad, bij wien de gedachte zelfs niet opgekomen is, dat hij zich met mijn penningen kon verwijderen, met andere woorden, die geheel van zelf, als de natuurlijkste zaak ter wereld, eerlijk is gebleven. Dit voorbeeld laat zich op allerlei wijzen varieeren, maar het is op zichzelf genoeg, om mij tot bewustzijn te brengen, dat ik den kategorischen Imperatief van «Du sollst» en «Du sollst nicht» buitengewoon fraai en treffend vind, maar toch wel zoo gaarne heb, dat iemand in zijn doen en laten tegenover mij dien Imperatief stil kan laten rusten. Nu is het zeker bijzonder gemakkelijk, als ik, met mijn teruggegeven geld in mijn beurs, in mijn kamer, over ethika schrijf, dat woord, die uitdrukking van Kant hemelhoog te verheffen; maar het stuit mij toch zeer tegen de borst een uitdrukking te prijzen, zoolang zij zuiver theoretisch blijft, die evenwel geen oogenblik aan de werkelijkheid kan beantwoorden, zonder dat de vrees mij om het hart slaat, voor het rustig bezit van hetgeen waarop ik zoo vrij ben eenigen prijs te stellen. Ik weet wel, dat niet ieder behoefte heeft al die fraaie, abstracte frasen, die hij bewondert en gaarne overneemt, daar het aan zijn stijl een geleerd aanzijn geeft, te vertalen in het concrete; bij mijzelf is die behoefte nu eens zeer levendig. Ik wil mij niet gedrongen voelen als niets mij dringt; ik wil niet «betreuren,» als ik in het minst niets bejammer, maar zoo wil ik evenmin eerbied voorwenden voor «Du sollst», wanneer ik feitelijk alleen maar mijn volle vertrouwen geef aan iemand, die mijn geld, mijn eer, mijn vrouw, wat ook tijdelijk in zijn bewaring is, heilig kan achten, zonder een «Du sollst» te behoeven. Ik blijf

daarbij, hoeveel indrukwekkends Dr. Christ of een ander ook van dien weinig fraaien, zoo genoemden Imperatief heeft gezegd. En als ik de wenschelijkheid voor anderen, om in een gegeven omstandigheid een krachtig «Du sollst» te hooren, niet geruststellend vind, kan ik ook zelf geen «Du sollst» vernemen en meenen, dat alles pluis bij mij is. Ik kan niet gelooven dat het God verheerlijkend is te denken: God heeft mij, zijn schepsel, zóó gemaakt, dat ik zou moeten vallen wanneer hij mij niet had geboden: houd u recht op uw beenen; dat ik zou moeten zondigen van den morgen tot den avond, wanneer hij mij niet had voorgeschreven: beoefen de deugd. Als hij het mij werkelijk heeft voorgeschreven, antwoord ik liever, terwijl de tranen mij in de oogen springen: Heer, gij weet alle dingen, gij weet wel dat ik u lief heb. «Da mihi te, Deus meus,.... en amo, et si parum est, amem validius.... Hoc tantum scio, quia male mihi est praeter te,.... et omnis mihi copia, quae Deus non est, egestas [1]....», zooals Augustinus zegt, en vóór hem, naar de Latijnsche overzetting: Quid enim mihi est in coelis? si tecum modo fuero, non delector terra [2]), of François de Sales in zijn Vie dévote: «Et vous, ô mon Dieu, mon Sauveur, vous serez dorénavant le seul objet de mes pensées; non, jamais je n'appliquerai mon esprit à des cogitations qui vous soient désagréables. Ma mémoire se remplira, tous les jours de ma vie, de la grandeur de votre débonnaireté, si doucement exercée en mon endroit. Vous serez les délices de mon coeur et la suavité de mes affections.»

Ik voeg er weder met Augustinus bij (in diezelfde Con-

(Vertalingen bij den herdruk).

1) Geef U aan mij, mijn God — zie ik heb lief, en indien dit te weinig is, wil ik sterker liefhebben. Dit slechts weet ik, dat het mij slecht gaat zonder U.... en alle overvloed, die God niet is, mij armoede is.

2) Want wat heb ik in den hemel? Als ik maar bij U ben, lokt mij de aarde niet.

fessiones): «Sero te amavi, pulchritudo tam antiqua et tam nova, sero te amavi. Et ecce intus eras, et ego foris, et ibi te quaerebam; et in ista formosa, quae fecisti, deformis irruebam. Mecum eras, et tecum non eram. Ea me tenebant longe a te, quae, si in te non essent, non essent. Vocasti, et clamasti, et rupisti surditatem meam. Coruscasti, splenduisti, et fugasti caecitatem meam. Fragrasti, et duxi spiritum, et anhelo tibi. Gustavi et esurio, et sitio. Tetigisti me, et exarsi in pacem tuam» [1]).

«Pulchritudo» wordt door Augustinus God genoemd, als herinnerde hij zich, dat Dionysius, de Areopagiet [2]), de vader der allerkristelijkste mystiek, dien de Kerk onder haar heiligen rekent, God niet met een kerkelijk geijkten term, maar rondweg Eros noemt. Maar onze theologie heeft die stoute, patristische taal verleerd. Wij willen er het hart weder voor openen en in de taal, waarin het thans levende geslacht de hoogste aantrekkelijkheid te kennen geeft, Hem aanduiden, die, zóó beseft, weder de harten tot zich trekken zal. Dan wordt God voor ons weder niet het onpersoonlijke, het abstracte wezen, welks bestaan de filosoof heeft te bewijzen, maar al wat schoon en liefelijk is in de wereld, al wat «charme» is in de wereld; het godsdienstig gevoel wordt de geestdrift voor, beter nog: de innigste liefde tot, al wat goed is en rein, de

---

1) Te laat heb ik U lief gekregen, zoo overoude en toch zoo nieuwe heerlijkheid, te laat heb ik U lief gekregen. En zie, Gij waart binnen in mij, en ik buiten en daar zocht ik U; en in die sierlijke dingen, die Gij gemaakt hebt, stortte ik mij, ik onschoone. Met mij waart Gij, en met U was ik niet. Dat hield mij verre van U, wat, indien het niet in U is, geen waarde heeft. Gij hebt geroepen en Gij hebt geschreeuwd en Gij hebt mijne doofheid verbroken. Gij hebt geflikkerd, Gij hebt geschitterd, en Gij hebt mijne blindheid verdreven. Gij hebt gegeurd en ik heb den adem ingezogen en ik adem U toe. Ik heb geproefd en mij hongert, mij dorst. Gij hebt mij aangeraakt en ik ben ontvlamd in verlangen naar Uwen vrede.

2) Bovendien is de goddelijke liefde den mensch aan zichzelf ontrukkend, daar zij de beminnaars niet toelaat zichzelfs eigendom te zijn, maar van hen, die zij beminnen.

edelste en hoogste openbaring van het erotisch gevoel [1]), waarvan, na Plato, nog niemand geleerd heeft, weder goed te spreken, om zich met een kinderachtigen namaak ervan tevreden te stellen. Is het dat waarop men het oog heeft bij het dogmatisch vereenzelvigen van godsdienst en zedelijkheid? Brengt men deze mystiek weder tot haar recht? Zal in deze eeuw van rationalisme het menschenhart weder ontsloten en Eros zijn plaats hergeven worden in het hart aller psychologie?

Dan zie ik voor de ethika een nieuwe toekomst.

---

1) Ik spreek Platonisch: δεινοὺς γὰρ ἂν παρεῖχεν ἔρωτας . . . Ardentes amores, vertaalt Cicero, elders: mirabiles amores.

T. Wever
Antiquariaat